

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Заснований у 1997 році

Періодичність випуску – 4 номери на рік

Випуск 4 (92)

Сєверодонецьк
2020

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. *Ресстраційне свідоцтво КВ № 24202-14042 ПР, видане Міністерством юстиції України 16.09.2019 *Уклучений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 *Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та Он-лайн бази HeinOnline

4
2020

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **Я. О. Берназюк** – д-р юрид. наук (КАС ВС, м. Київ, Україна); **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України (ДонРІНД НАПрН України, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаса Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **Д. П. Євгєєва** – канд. юрид. наук (НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **К. С. Ізбаш** – канд. юрид. наук, доц. (ОДУВС, м. Одеса, Україна); **Н. В. Камінська** – д-р юрид. наук, проф. (НАВС, м. Київ, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. М. Комарницький** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **А. В. Лапкін** – канд. юрид. наук, доц. (НІОУ ім. Яр. Мудрого, м. Харків, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **Н. П. Свиридок** – д-р юрид. наук, доц. (ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна); **Р. Л. Степанок** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф. (НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності МІО України (м. Київ, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Гурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпінь, Україна)

*Рекомендовано до опублікування та поширення через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(протокол № 6 від 17 грудня 2020 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401

☎ (факс): (06452) 9-07-77

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 2020

ISSN 2524-0323

BULLETIN

**of Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko**

Scientific journal

Founded in 1997

Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 4 (92)

**Sievierodonetsk
2020**

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Founder and publisher– Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko * Registration Certificate KV № № 24202-14042 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 16.09.2019 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «B» (order No. 886, dated January 02th, 2020) * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The Republic of Poland) and HeinOnline database

4
2020

Editorial Board:

Ye. Pysmenskyi – Doctor of Legal Scienc., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *Chief Editor*; **O. Dudorov** – Doctor of Legal Scienc., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scienc., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **Ya. Bernaziuk** – Doctor of Legal Science (KAS VS, Kyiv, Ukraine); **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scienc., Professor, Academician of NAPrS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (DonRNC NAPrN of Ukraine, Vinnytsya, Ukraine); **A. Vayishvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scienc.) (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vilnyus, Lithuania); **D. Evteeva** – Cand. of Legal Scienc. (Scientific Research Institute named after Academician V. Stashys, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine); **K. Izbash** – Candidate of Legal Science, Associate Professor (ODUVS, Odesa, Ukraine); **N. Kaminska** – Doctor of Legal Science, Professor (NAVS, Kyiv, Ukraine); **M. Karchevskiyi** – Doctor of Legal Scienc., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **K. Katerynchuk** – Doctor of Legal Science, Associate Professor (TNU named after V. I. Vernadskiyi, Kyiv, Ukraine); **V. Komarnytskyi** – Doctor of Legal Scienc., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **A. Lapkin** – Cand. of Legal Scienc., Assoc. Professor (NYU named after Yar. Mudry, Kharkiv, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scienc., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scienc., Professor (SB KhNUiA, Sumy city, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scienc., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **B. Rosovskyi** – Doctor of Legal Scienc., Professor (SNU named after Volodymyr Dal, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **N. Sviridyuk** – Doctor of Legal Scienc., Associate Professor (DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUVS, Kharkiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scienc., Professor, The Scientific Research Centre for Forensic Examination on Intellectual Property (Kyiv, Ukraine); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany); **I. Chelkhovskaya** – Doctor of Law, Prof. (UDFS of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko (protocol № 6 from December 17, 2020)

For scientists and lawyers-practical workers.

☒ Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, Donietska Street, Bldg. 1, Sievierodonetsk city, Luhansk region, Ukraine, postcode 93400

☎ (Fax): (06452) 9-07-77

© Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, 2020

ЗМІСТ

| | |
|-----------------------|----|
| ДО УВАГИ АВТОРІВ..... | 11 |
|-----------------------|----|

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

| | |
|--|----|
| Бутирін Є. О. Реформа системи органів міського самоврядування на території Галичини в другій половині XIX століття..... | 15 |
| Матвєєва Л. Г., Тарасенко Л. Б. Правове і соціальне становище батрацтва в селах Донбасу в роки нової економічної політики (у контексті повсякденності)..... | 27 |
| Самбор М. А. Право на свободу мирних зібрань у громадянському суспільстві: цінність та функція..... | 38 |
| Slovska I. Evolution of constitutional and legal regulation of human right in Ukraine in the context of development of political systems..... | 54 |
| Тарасенко В. С. Поняття та ознаки органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні..... | 63 |

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

| | |
|--|-----|
| Бернацький О. В. До питання етико-правової природи академічної доброчесності в Україні..... | 75 |
| Бугайчук В. С. Правова характеристика регулювання кредитно-розрахункових відносин крізь призму досвіду країн Європейського Союзу..... | 86 |
| Веретянников В. О. Правозастосовне тлумачення провокації кримінального правопорушення в практиці Європейського Суду з прав людини..... | 93 |
| Вознюк А. А. Декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації: нові моделі заборонних кримінально-правових норм..... | 104 |
| Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Розвиток законодавства України про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності: проблеми і тенденції..... | 120 |
| Зайцев О. В. Обмежена осудність: перспективи вдосконалення законодавчої регламентації..... | 140 |
| Каменський Д. В. Укладання угод про визнання винуватості у вчиненні економічних правопорушень: вітчизняний та американський підходи..... | 152 |

| | |
|--|-----|
| Kovalenko A. The sources of forensic recommendations for collection, examination and use of evidence in criminal proceedings..... | 166 |
| Навроцька В. В. Закритий судовий розгляд як гарантія нерозголошення охоронюваних законом таємниць..... | 176 |
| Сухачова І. О. Поняття та зміст доказування прокурором при розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг..... | 188 |

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

| | |
|--|-----|
| Берназюк Я. О. Конституційні гарантії виконання судового рішення в адміністративному процесі..... | 200 |
| Малиновська Т. М. Проблеми забезпечення ефективного судового захисту жертв домашнього насильства у справах про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 173-2 КУпАП..... | 215 |
| Мотиль В. І., Дякін Я. О. Проблеми адміністративної відповідальності за порушення правил щодо карантину людей..... | 224 |
| Тарасюк Ю. В. Генеза адміністративно-правового забезпечення житлового будівництва в Україні (з часів існування СРСР і до сьогодні)..... | 233 |
| Федоренко М. В. Утвердження, розвиток та основні напрямки удосконалення систем управління державною службою в Україні та Республіці Польща..... | 245 |

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

| | |
|--|-----|
| Загоруй Л. М., Загоруй І. С. Механізм забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом»..... | 258 |
| Трегуб О. А. Правове забезпечення екологічного відновлення міст на постконфліктних територіях..... | 273 |

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

| | |
|---|-----|
| Безгинський Ю. С. Використання можливостей судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості..... | 286 |
| Beznogykh V. Open sources review on salw illegal use and seizures in Ukraine (2019)..... | 299 |

Комишніюк Ю. О. Сучасний стан та проблеми розслідування злочинів у сфері фінансових ресурсів держави.....325

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

Любчик О. А., Шульженко І. В. Особливості організації підготовки майбутніх підприємців за допомогою дистанційного навчання.....335

Розділ VII. РЕЦЕНЗІЇ

Коваленко В. В. Нові наукові підходи до дослідження всеукраїнського референдуму в системі референдної демократії (Рецензія на кн.: **Стефанчук Р. О., Федоренко В. Л.** Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гальветика», 2019. 252 с.).....346

Лоскутов Т. О. Актуальне дослідження проблем теорії та практики кримінального процесуального доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом (Рецензія на кн.: **Завтур В. А.** Особливості доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом: теорія і практика : монографія / В. А. Завтур. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 248 с.).....349

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....11

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

| | |
|---|----|
| Butyrin E. Reform of the system of urban self-government bodies in the territory of Galicia in the second half of the XIX century..... | 15 |
| Matvieieva L., Tarasenko L. Legal and social position of cottars in the Donbass villages during the new economic policy (in the context of everyday life)... | 27 |
| Sambor M. The right to freedom of peaceful assembly in civil society: value and function..... | 38 |
| Словська І. Еволюція конституційно-правового регулювання прав людини в Україні в контексті розвитку політичних систем..... | 54 |
| Tarasenko V. Concept and signs of executive authorities in the field of scientific and scientific and technical activity in Ukraine..... | 63 |

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

| | |
|--|-----|
| Bernatskyi O. On the issue of ethical and legal nature of academic integrity in Ukraine..... | 75 |
| Bugaychuk V. Legal characteristics of regulating credit and billable relations through the prism of the experience of the European Union countries..... | 86 |
| Veretiannikov V. Legal interpretation of the criminal offense provocation in the practice of the European Court of Human Rights..... | 93 |
| Vozniuk A. Declaring inaccurate information and intentional failure to file a declaration: new models of prohibitive criminal law provisions..... | 104 |
| Dudorov O., Movchan R. Development of the legislation of Ukraine on criminal offenses against economic activities: problems and trends..... | 120 |
| Zaytsev O. Limited sanity: prospects for improving legislative regulations..... | 140 |
| Kamensky D. Entering into plea agreements for committing economic offenses: domestic and american approaches..... | 152 |
| Коваленко А. В. Джерела формування криміналістичних рекомендацій щодо збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні..... | 166 |
| Navrotska V. Closed trial as a guarantee of secrets protected by law non-disclosure..... | 176 |

Sukhacheva I. The concept and content of evidence
in the prosecutor's investigation of corruption crimes
in the field of official activity and professional activity188

**Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE
LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT**

Bernaziuk J. Constitutional guarantees
of execution of a court decision in administrative proceedings200

Malynovska T. Problems of ensuring effective judicial protection
for domestic violence victims in cases on administrative offenses
stipulated by the article 173-2 of the Code of Ukraine on administrative offenses215

Motyl V., Diakin Ya. Problems of administrative
responsibility for violation of rules regarding people's quarantine 224

Tarasyuk Yu. Genesis of administrative
and legal provision of housing construction in Ukraine
(since the existence of the USSR till the present day)233

Fedorenko M. Approval, development
and main directions of improvement of civil service
management systems in Ukraine and the Republic of Poland245

**Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR,
ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW**

Zagoruy L., Zagoruy I. Mechanism of ensuring
the principle of 'reasonableness of the time of hearing the case by court'!258

Trehub O. Legal support of
environmental restoration of cities in post-conflict areas273

**Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND
LAW ENFORCEMENT ACTIVITY**

Bezghynskiy Yu. Using the capabilities of forensic
examinations during investigation of criminal offenses
related to violations of safety rules in the coal industry enterprises286

Безногих В. С. Огляд нелегального обігу зброї
та боєприпасів в Україні за даними відкритих джерел (2019)299

Komyshniuk Yu. The current status and problems
of investigation of crimes in the field of financial resources of the state 325

Section VI. TRIBUNE OF THE TEACHER

- Lyubchik O., Shulzhenko I.** Peculiarities of organization
of training of future entrepreneurs with the help of distance learning.....335

Section VII. REVIEWS

- Kovalenko V.** New scientific approaches to the study of the
all-ukrainian referendum in the system of referendum democracy
(Review of the book: **Stefanchuk, R. O., Fedorenko, V. L.** (2019) All-Ukrainian referendum in the system
of referendum democracy : monograph. Odesa : Galvetica Publishing House. 252 p. [in Ukrainian].).....346
- Loskutov T.** Current study of the problem of theory
and practice of criminal procedural evidence in the application
of measures to ensure criminal proceedings as a result of the investigative court
(Review of the book: **Zavtur, V. A.** (2020) Osoblyvosti dokazuvannya pry zastosuvanni
zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia slidchym suddeiu ta sudom:
teoriia i praktyka : monohrafiia. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian]).....349

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУТАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях, та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>. Ця інформація надається українською, російською та англійською мовами. (**Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та **інформаційна довідка** надсилаються на адресу електронної пошти редакції (**vonnr.lduvs@gmail.com**).

Якщо автор не має наукового ступеня, додатково надається **рецензія** (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською, російською або англійською мовами** обсягом **від 10 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - **УДК** статті;
- у другому рядку (праворуч) - **ініціали та прізвище автора(ів)**;

- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (праворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID-** ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» <https://zakon.rada.gov.ua/>

gov.ua. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovyk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010), а з російської – стандарт BGN.

Після **references** подаються **анотації російською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень) та **англійською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотаціями російською та англійською мовами відповідно зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6-8 слів чи словосполучень).

Анотація українською, російською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи: **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики); **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис); **наукова новизна** (основні результати дослідження); **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок). Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службу інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхилити статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;
- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;
- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;

- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською, російською або англійською мовами);
- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеня);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 10 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 500 знаків українською та російською мовами та 1800 знаків - англійською);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI:10.33766/2524-0323.92.15-27

УДК 342.553(477)

С. О. Бутирін,


кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права

Одеського державного

університету внутрішніх справ

(м. Одеса, Україна)

e-mail:Butyrinevgenij83@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3915-4026>

РЕФОРМА СИСТЕМИ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено історико-правовий аналіз реформи міського самоврядування на території Галичини в другій половині ХІХ століття. Зроблені висновки, що в заможних громад таких крупних міст, як: Дрогобич, Коломия, Краків, Львів, Станіслав, Стрий, Тернопіль – можливостей для реалізації власних потенцій було більше, утім і маленькі міста та містечка, отримавши право на залишення у своєму розпорядженні частини прибутків і податків та дбайливого їх використання для власних потреб, отримали відчутний ефект. Навіть попри те що система гмінного самоврядування мала свої недоліки, громади ставали заможнішими, їх можливості зростали, а громадська діяльність в органах місцевого самоврядування виявлялася корисною школою суспільного життя.

Ключові слова: міське самоврядування, гміна, міська громада, міська рада, міський голова, міська управа, бургомістр.

Постановка проблеми. Сучасні процеси розбудови демократичної правової держави в Україні в умовах європейської інтеграції, наближення політико-правових систем базуються на загальноновизнаних демократичних цінностях, які сформувалися тисячоліттями, урахуванні сучасних інтересів держав, потреб територіальних громад. У цьому контексті місцеве самоврядування, як один з демократичних інститутів, постає як система організації публічної влади на місцях, якісно новий феномен, незважаючи на давні історичні традиції. У багатьох державах Європи відбувались, а в Україні на сьогодні активізуються, реформи на принципах децентралізації публічної влади, субсидіарності в наданні публічних послуг тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна наука накопичила чималий доробок наукових досліджень у цій сфері. Зокрема, обстоювали ідеї місцевого самоврядування М. Грушевський, М. Драгоманов, В. Липинський, І. Франко, М. Туган-Барановський, О. Романович-Славатинський, М. Палієнко, Ю. Панейко, В. Целевич, М. Стахів та ін. Ще більше дослідників можна виокремити на сучасному етапі; вони активно долучаються до наукових дискусій стосовно різноманітних аспектів теорії, історії, вивчення зарубіжної практики й міжнародних стандартів місцевого самоврядування, зокрема: І. Бойко, Б. Тищика, М. Никифорака, О. Сухого,

І. Настасяк, Н. Панича, Х. Моряк-Протопопової та ін. Незважаючи на це, залишається ряд невизначених чи проблемних питань, що потребують належної уваги в межах цієї статті.

Формулювання цілей. Метою статті є історико-правовий аналіз реформування системи міського самоврядування на території Галичини в другій половині XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Фактично вся територія Королівства Галиції і Подомерії опинилася під зверхністю Австрійської монархії лише після Віденського конгресу 1815 р., який став, так би мовити, четвертим переділком Речі Посполитої. Узявши під свій суверенітет ціле королівство та герцогство, Габсбурги не забарилися зі змінами форм державного та місцевого управління, які дісталися від попередників. Саме в другу половину XVIII ст., коли відбулися приєднання українських земель, в Австрійській імперії набувають обертів реформи «освіченого абсолютизму». В основу цієї політики було покладено погляди філософів на державу, як на форму суспільного договору, укладеного між державною владою та населенням. Виходячи з цього дороговказу, реформи цесарів імперії були спрямовані насамперед на централізацію державного управління, яка дозволяла спростити й уніфікувати цю систему та зробити її ефективною. Показовим у проведенні зазначених реформ в імперії було те, що Йосиф II сприймав тепер уже свій коронний край – Галичину – як своєрідний експериментальний полігон для випробування засобів перебудови суспільства. Тому Габсбурги щодо приєднаних земель (а це були саме землі з власною системою місцевого управління, а не держава в цілому) ставили собі за мету: по-перше, ліквідувати стару систему управління, де при владі була польська шляхта, замінивши її новою генерацією австрійських чиновників, вірних короні та запровадити дію загального австрійського права; а по-друге, покращити соціально-економічне становище галицького населення.

Революційна активність міської громади Львова та її непохитне бажання брати участь в управлінні містом призвели до того, що вже у 1848 р. набуває свого затвердження тимчасового положення про реорганізацію міського відділу Львова [1, с. 10-15]. Оновлений відділ власне й переймався розробкою проекту міського статуту, який подали на розгляд наміснику Галичини, а після отримання згоди останнього проект був затверджений 15 жовтня 1850 р. міністром внутрішніх справ [2, с. 303]. Утім набрати чинності цьому проекту так і не судилося, але міський відділ від свого не відступився, і створена ним спеціальна комісія продовжила працювати над проектом статуту. Майже через десять років, у листопаді 1860 р., міський відділ знову розглянув оновлений комісією проект [2, с. 252]. Однак усі ці зусилля носили характер місцевої ініціативи, юридичні підстави, а відтак і сподівання на позитивне вирішення цього питання з'явилися лише із прийняттям загальноімперського закону громадського 1862 р [3], норма якого передбачала право великих міст на влаштування окремого самоврядного устрою. Дискусії, обговорення та правки проекту тривали. Коренем спотикання стало юдейське питання, бо у Львові ця спільнота була не лише численною, а й найзаможнішою. Саме тому польські можновладці наполягли на присутності в статуті чисельних дискримінаційних положень щодо осіб юдейського віросповідання. Лише у

1866 р. Крайовий сейм проголосував за доопрацьований статут та відправив його на узгодження до Відня. Сподівання на його затвердження зросло ще більше, після того як подібний статут для Кракова було затверджено 1 квітня цього ж року [4]. Проте цісар санкціонував статут «королівського столичного міста» лише 14 жовтня 1870 р., після того як дискримінаційні норми частково було прибрано з документа [5].

Статут встановив автономію міської влади, закріпив її організаційну структуру, функції, компетенції та повноваження, визначив процедуру обрання міської влади. Міська влада у Львові була представлена радою та її магістратом під проводом президента міста.

Міська рада (пол. Rada miejska; нім. Gemeinderat) мала статус найвищого органу влади в місті; вона представляла громаду міста Львова у внутрішніх і зовнішніх відносинах та у всіх її справах, здійснювала в межах своєї компетенції законодавчі функції, а також контролювала міські виконавчі органи, так звані «уряди міські». Чисельність міської ради Львова була найбільшою в краї та, відповідно до § 20 статуту, складала 100 осіб. Окрім статуту, процес обрання до ради було унормовано спеціальною виборчою ординацією.

Обрання радних відбувалося безпосередньо, за безкуріальною системою, тобто в одному виборчому колі без поділу на курії за податковим цензом, що позбавляло юдеїв привілеїв як найзаможнішої верстви міста. Утім загальний майновий ценз був наявний. Виборцем міг бути лише член громади або почесний громадянин, а також особа, поселена в гміні та зарахована до неї, у разі якщо вона володіла майном на її території, щонайменше рік прожила тут та сплатила прямих податків не менше ніж 12 гульденів [6]. Щодо жінок, то вони могли брати участь у виборах лише за посередництвом чоловіків або довірених осіб [6]. Окрім того, право голосу надавалось державним, крайовим та становим інституціям, установи та громадські фонди яких знаходилися в місті Львові, а з нерухомості або прибутків щонайменше за рік ними сплачувалося прямих податків у розмірі 250 флоринів [7]. Також право на участь у виборах надавалось промисловцям, громадам та товариствам, якщо головні офіси цих інституцій були розташовані у Львові, та в цьому ж місті відбувалась сплата прямих податків у розмірі щонайменше 50 гульденів на рік [8].

Позбавлялись виборчого права особи, що перебували на військовій службі; домашня прислуга й ті, хто знаходився на поденному або потижневому заробітку; та ті, хто по бідності отримував допомогу з благодійних фондів [9, § 2].

За своєю структурною будовою рада складалась з п'яти секцій, які спеціалізувалися на різних сферах життя гміни. Вони переймалися питаннями, що потребували постійного розгляду та уваги, а також тими, які для свого вирішення вимагали фахової експертної оцінки. Опрацюванню підлягали ті пропозиції, що поставали в раді або надходили від магістрату [10, с. 25, 26]. Після обрання складу ради відбувся обов'язковий розподіл радних за секціями. За фактом, секція була основним місцем роботи радного, саме тут обговорювались та й приймались рішення. Для вирішення тих чи інших конкретних питань рада формувала тимчасові, а в разі необхідності – постійні комісії. Тому їх кількість не була усталеною, усе залежало від наявності на

гальних питань, що потребували певного вирішення. До складу комісії секції делегували своїх членів; також до їхньої роботи могли залучатися сторонні експерти з правом дорадчого голосу [10, с. 35-36].

Основною формою роботи міської ради були її загальні засідання, які скликалися в разі потреби. Щодо кворуму, то для початку засідання достатньо було зібрати 40 радних [5, § 44, § 45]. Саме на засіданнях і відбувалось прийняття рішень, які попередньо були опрацьовані в секціях, комітетах та департаментах магістрату. Певну частину питань рада може передати для вирішення в секції, які й приймали рішення самостійно. Засідання ради носили публічний характер, і лише в разі нагальної потреби рада могла ухвалити рішення щодо закритого засідання, за винятком тих питань, які мали відношення до бюджету та звіту. Головував на засіданні президент, а в разі його відсутності – заступник. Рішення приймалося простою більшістю голосів присутніх, причому головуючий участі в голосуванні не брав. У разі рівного розподілу голосів рішення вважалося не прийнятим. Робочою мовою ради було визначено польську [5, § 47, § 49].

Львівська міська рада зі свого складу обирала президента (пол. *Prezydent miasta*; нім. *Präsident der Stadt*), його заступника – віцепрезидента та до 20 міських делегатів. Очільники, як і рада, обиралися на три роки, а делегати перебували на посаді один рік [9, § 27]. Не можна було обирати президентом особу духовного сану будь-якого віросповідання [5, § 26, § 27]. Після обрання президента його кандидатура підлягала затвердженню імператором, і, в разі позитивного рішення цісаря, новообраний очільник міста у присутності всіх радних складав урочисту присягу перед намісником краю на вірність імператорові, дотримання законів і сумлінне виконання своїх обов'язків.

Президент та його заступник виконували свої обов'язки на постійній основі, а відтак, на відміну від радних, отримували за це платню та компенсації, розмір яких визначала міська рада. Тим же очільникам громади, які перебували на посаді більше 15 років, статут передбачав пенсійне утримання. Ще одна вимога, яка висувалась до президента та його заступників, це постійне проживання у Львові [5, § 52, § 53].

Управління та виконання по всіх справах міської громади здійснювалось через президента, який очолював магістрат та міські гмінні установи, керував ними та здійснював відповідний контроль. Саме міський голова репрезентував міську громаду у всіх її зовнішніх стосунках. При неможливості президента виконувати свої обов'язки їх виконання брав на себе віцепрезидент. Також останній розділяв із президентом справу управління магістратом та міськими гмінними установами, відповідно до розподілення обов'язків, встановлених міським головою, про що поінформувалася рада [5, § 62].

У підпорядкуванні міського голови знаходилися всі службовці та служителі гміни, відносно яких він мав право дисциплінарної влади. Користуючись цією владою, президент міг тимчасово усувати винуватця з посади, утримувати частину належної йому платні. Утім, про застосування дисциплінарних заходів обов'язково інформувалася рада, яка остаточно й розв'язувала конфлікт.

Міський голова, як і його заступник, був відповідальним за свої дії та дії своїх підлеглих в справах міської громади перед міською радою, а щодо справ, які були

доручені йому державним урядом, то, відповідно, перед ним в особі Намісника краю [11].

Виконавчу владу в місті обіймала міська управа або магістрат (пол./нім. *Magistrat*), який складався з президента, віцепрезидента, міських делегатів (котрі одночасно залишалися радниками міської ради), а також радників магістрату та допоміжних урядовців. Під проводом міського голови або його заступника міський уряд видав справами Львівської міської громади та керував установами та фондами, що знаходилися в її управлінні, а також виконував доручені державним урядом справи. Власне, по справах, доручених громаді державним політичним управлінням, магістрат під проводом його очільника виступав першою інстанцією в межах міста.

Структурно міську управу було поділено на департаменти: спочатку їх було вісім, з часом кількість збільшилася до дванадцяти [12, с. 528-539]. Також у складі магістрату знаходилися: рахункова палата [13]; нагляд за арештами; статистичне бюро; міський ветеринар та інші міські уряди та підрозділи [5, § 72].

Львівська міська рада призначала секретаря магістрату, а також усіх службовців рахункової палати за представленням президента; уся решта службовців громади та інших міських урядів – за представленням магістрату. Секретар та радники міського уряду, очільники будівельної частини та рахункової, як і скарбник, перебували на постійній службі. Важливою умовою призначення на ці посади була відсутність родинних та свійських зав'язків до четвертого ступеня споріднення. Рада своїм рішенням могла додатково визначити посади, що функціонували як постійні. Усі посадовці магістрату приводилися до присяги на вірність та покірність імператорові, на дотримання законів та сумлінне виконання своїх обов'язків [5, § 73].

Відставлення від служби постійних посадовців та службовців Львівської міської громади здійснювалося постановою міської ради. Підстави такого звільнення були такими ж самими, як і підстави звільнення урядових чиновників. Рішення ради щодо звільнення могло бути оскарженим до Крайового відділу [5, § 102].

Відповідно до статуту, діяльність громади міста Львова підлягала подвійному контролю з боку Крайового відділу щодо справ власного обсягу діяльності та з боку Намісництва щодо справ, доручених гміні державою [5, § 106, § 111, § 112]. У разі доцільності Крайовий відділ міг спрямувати спірні ухвали ради на розгляд Крайового сейму. Також Крайовий відділ був наділений повноваженнями накладати штраф у розмірі до 200 гульденів на міського голову та його заступника, а в разі грубого порушення або продовження нехтування щодо виконання своїх обов'язків – навіть усунути з посади після погодження цього питання з намісником. Щодо справ, доручених гміні державою, то Намісництво, як контролюючий орган, також мав право накладати штраф на міського голову та його заступника, але вже в розмірі до 20 гульденів. Утім, якщо після зроблених зауважень посадовець відповідним чином не реагував на них або якщо були підстави вважати, що цей очільник громади не міг виконувати доручені державою справи, то в цьому випадку його можна було усунути від виконання обов'язків із призначенням іншої особи з членів міської громади для виконання цих доручень. Насамкінець Намісник мав право розпустити

міську раду Львова [2]. У цьому випадку президент та його заступник залишалися виконувати свої обов'язки до проведення нових виборів та їхнього переобрання.

Отже, відповідно до загальноімперського закону від 3 березня 1862 р., самоврядний устрій таких міст, як: Краків та Львів – визначався спеціальними законами (нім. Statutargemeinden) [14], які надавали їм певні привілеї, а самі вони підлягали безпосередньо крайовій владі, оминаючи повітову ланку [15]. Владні інституції цих міст були наділені повноваженнями повітового рівня, а також мали більший обсяг наданих їм прав. Саме тому внутрішньому устрою цих міських установ була притаманна більша складність, яка відрізняла їх від міст, що унормовувалися законами 1889 та 1896 рр.

Також міські самоврядні інституції стали своєрідним майданчиком задля українсько-польського протистояння в краї, особливо в Східній Галичині. Показовим у цьому сенсі був Львів, де русинів не лише не допускали до адміністративних посад, а й всіляко намагались усунути з представницьких органів міської влади. І якщо спочатку зі 100 радних Львівської міської ради кілька місць все ж таки обіймали українці, то вже на початку ХХ ст. українські представники львівської громади були позбавлені репрезентації в раді [16]. Такий стан був обумовлений як об'єктивними чинниками, а саме нечисленністю русинського населення Львова, а також суб'єктивними, власне зусиллями польських націонал-демократів, які не сприймали Львів мультинаціональним містом, а відтак допущення русинів до владних інституцій в умовах міжнаціонального протистояння можна було вважати зрадою польських інтересів [17].

Як показано вище, закон громадський 1866 р. розраховувався на невелику за своїм розміром сільську гміну і був не здатний врегулювати значно складні суспільні відносини міського господарства та побуту. Це наочно було продемонстровано під час розробки та прийняття спеціальних законів – статутів королівського столичного міста Львова та Кракова. Тому існуючу прогалину в законодавстві усували поступово крайовим законом від 13 березня 1889 р. [18], який упорядкував громадське управління в 30 найбільших містах Галичини (зокрема у Східній Галичині 19 галицьких поселень було визнано великими містами). Збігаючись із переважною більшістю норм закону громадського 1866 р., закон 1889 р. надавав перевагу детальній регламентації положень, що визначали устрій та діяльність міських установ. Самоврядування решти міст та містечок, а також великих неміських гмін було визначено законом від 3 липня 1896 р. [19, с. 93-94], який надав міський статус ще 138 громадам Галичини, із яких 83 були східногалицькими поселеннями [20].

За своїм змістом закони 13 березня 1889 р. та 3 липня 1896 р. були доповненнями до закону громадського 1866 р. щодо особливостей міського самоврядування. Власне, що стосується виборчого права для міст, то воно врегульовувалося законом громадським від 12 серпня 1866 р., а точніше, його виборчою ординацією, та майже не містило жодних особливостей. Закон від 30 січня 1890 р. додав до переліку п.2 § 1 закону громадського від 12 серпня 1866 р. лише дві категорії громадян, які мали право брати участь у виборах поза податковим цензом: техніків, що закінчили одну з австрійських вищих технічних шкіл, а також кандидатів на посаду нотаріуса, які відповідають встановленим вимогам для цієї посади [17, § 10, § 12].

Міська рада складалась як із обраних членів, так і з тих, хто мав це право за своїм громадським статусом. Кількість членів ради, яких обирали на 6 років, у великих містах за законом 13 березня 1889 р. дорівнювала 36 та 18 їхніх заступників [21], щодо решти міст, то чисельність коливалася від 18 до 36, у залежності від категорії міста. Обрані члени ради та їхні заступники були зобов'язані до присутності на засіданнях, а в разі триразового пропуску без поважних причин могли – позбавлятися права участі в засіданнях тимчасово або до кінця каденції. Щодо осіб, які мали право входити до складу ради без обрання, а за своїм статусом, то це ті члени громади, які сплачували не менше однієї шостої від загальної суми податкового навантаження громади [17, § 14].

Міська управа визначалась як дорадчий та виконавчий орган при бургомістрові. Вона складалась із міського голови, його заступника та трьох членів. У разі потреби рада своїм рішенням могла збільшити кількість членів управи до п'яти осіб [17, § 23, § 59]. До компетенції цього виконавчого органу відносилося: управління міським майном; здійснення контролю над міськими підприємствами; винесення відповідних постанов; проведення фінансової звітності; поліцейний нагляд; призначення громадських робіт та їх прийняття; звітування перед міською радою [17, § 48, § 51, § 64].

Бургомістрові належала розпорядча та виконавча влада в громаді. Він головував у міській раді та громадській зверхності, виконував їх постанови та розпорядження, здійснював міські поліцейні обов'язки. Саме на нього було покладено право призначати всіх міських службовців, які й були підзвітні йому безпосередньо [22]. І власне міському голові держава доручала виконання своїх справ. Якщо рішення міської управи не відповідало чинному законодавству або порушувало інтереси міста, бургомістр мав право призупинити виконання рішення з передачею його на розгляд міської ради. Також міський голова мав право накладати вето на рішення міської ради, які йшли всупереч інтересам містян. У цих випадках спір вирішував повітовий відділ, а при подальшому оскарженні – крайовий.

Усі справи, що належали до компетенції міської громади, відповідно до загальних вимог австрійського законодавства [17, § 31 с. 203-222], поділялись на дві категорії, а саме: на справи, які підлягали самостійному веденню гміни, та на справи, що особливо доручені гміні відповідно до спеціальних законоположень. Отож до першої категорії справ було віднесено все те, що стосувалось інтересів безпосередньо кожної конкретної гміни і що могло бути виконано на її території та тими ж засобами. Перелік цих компетенцій було встановлено імперським законом 3 березня 1862 р., і він відтворювався у відповідних крайових законах 1866, 1889, 1896 рр. Переважна більшість цього переліку стосується господарських (у самому широкому розумінні цього терміна) справ громадських, утім в окремих питаннях громаді надавались повноваження державної влади, як у справах місцевої поліції. Так, відповідно до загальноімперського закону 1862 р та крайового закону громадського 1866 р., а також закону 1889 р., міська рада була уповноважена приймати поліцейні постанови, що поширювали свою дію лише на територію громади, бо місцева поліція не належала до державної компетенції. Також на місцеву владу покладалось

повне фінансове утримання установ місцевої поліції й відповідальність за сумлінне виконання цього обов'язку [19, с. 126].

Реалізація статусу автономії громад у Галичині мала свій прояв насамперед у формуванні системи органів місцевого самоврядування, а поряд з сприятливою торгівельною кон'юктурою це дало потужний поштовх для економічного розвитку краю. Звичайно, у заможних громад таких крупних міст, як: Дрогобич, Коломия, Краків, Львів, Станіслав, Стрий, Тернопіль – можливостей для реалізації власних потенцій було більше, утім і маленькі міста та містечка, отримавши право на залишення у своєму розпорядженні частини прибутків і податків та дбайливого їх використання для власних потреб, отримали відчутний ефект. Навіть попри те що система гмінного самоврядування мала свої недоліки, громади ставали заможнішими, їх можливості зростали, а громадська діяльність в органах місцевого самоврядування виявилася корисною школою суспільного життя. Як зазначає О. Мазурок, якщо ще наприкінці XIX ст. від'ємне сальдо було властиве багатьом міським гмінам Східної Галичини, то поступово ця ситуація змінювалася на краще. До прикладу, господарство 19 великих міст Східної Галичини в 1906 р. демонструвала від'ємне сальдо (хоч і мінімальне) в 6 містах, а в 1910 р. таких міст уже не було. Щоправда, за цей період в Сокалі та Дрогобичі бюджет скоротився приблизно на 50 %, у Жовкві, Коломиї, Теребовлі та Яворові він майже не змінився; у решті ж міст бюджет збільшився від 20 %, у Снятині – до 170-194%, так само і в Бучачі, Стрию, Самборі й Сяноку [23].

Варто зазначити й те, що українські позиції в провінційному самоврядуванні, порівняно зі Львовом, були відчутно кращими. На зламі століть у Східній Галичині русинське представництво мало більшість у 4 міських радах, чисельна репрезентація спостерігалася в 6 містах, були представлені меншістю в 21 міських радах та зовсім не мали радних у 3 містах. У 17 східногалицьких містах українці були потужно представлені в громадській зверхності. Посеред очільників міських громад першість утримували поляки, обіймаючи понад 50 % посад, за русинами було 26 % і за юдеями – 22 % посад.

Висновки. Отже, вирішивши питання модернізації самоврядування сільських гмін, австрійська влада приступила до трансформації міського самоврядування й розбудови нової системи управління містами. Процес відбудови та унормування нової моделі міського самоврядування тривав понад два десятиліття, розпочавшись зі столичних міст краю, Кракова та Львова, та завершившись у 1896 р. прийняттям закону щодо регламентації міського управління галицьких містечок. Крайовий законом 1889 р. упорядкував громадське управління у 30 найбільших містах Галичини, зокрема у Східній Галичині 19 галицьких поселень було визнано великими містами. Закон 1889 р. визначив особливості самоврядування в містах, приділивши увагу детальній регламентації положень, що визначали устрій та діяльність міських установ. Самоврядування решти міст та містечок, а також великих неміських гмін було визначено законом 1896 р., який надав міський статус ще 138 громадам Галичини з яких 83 були східно галицькими поселеннями. Виборче право для міст ви-

значалось виборчою ординацією закону громадського 1866 р. Його головними ознаками були нерівність, непропорційність, безпосередність та таємність. В ординації було використано низку цензів: віковий, осілості, освітній та майновий.

Таким чином створена виборча система позбавляла більшість міського населення обирати владу міста і з десяти мешканців лише один мав право участі у виборах, а бути обраним ще менше.

Використані джерела:

1. Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895. Lwów: Nakł. Gminy m. Lwowa, 1896. 719 s.
2. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. Ф. 3. Спр. 37/2. Арк. 252, Арк. 303.
3. Kaiserliches Patent vom 05 März 1862. *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich RGBI.* Jahrgang 1862. № 18. Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Boz und Staatsbrucferei, 1862. 826 s. S. 203–222.
4. Statut wolne miasta Krakówa. Nadany ustawą z dnia 1 kwietnia 1866. *D.U.Kr.* Rok. 1866. Cz. III. № 7.
5. Statut królewskiego stołecznego miasta Lwowa. Nadany ustawą z dnia 14 października 1870. *D.U.Kr.* Rok. 1870. Cz. XXII. № 79; § 26, 27; § 44, 45; § 47–49; § 52, 53; § 62; § 71; § 72; § 73; § 102; § 106, 111, 112.
6. Ordynacja wyborcza dla gminy królewskiego stołecznego miasta Lwowa, stanowiąca część B. ustawy z dnia 14 października 1870 r. *D.U.Kr.* Rok. 1870. Cz. XXII. № 79, § 1, pp. 1, 2.
7. Ordynacja wyborcza dla gminy królewskiego stołecznego miasta Lwowa, stanowiąca część B. ustawy z dnia 14 października 1870 r. *D.U.Kr.* Rok. 1870. Cz. XXII. № 79, § 1, p. 3.
8. Ordynacja wyborcza dla gminy królewskiego stołecznego miasta Lwowa, stanowiąca część B. ustawy z dnia 14 października 1870 r. *D.U.Kr.* Rok. 1870. Cz. XXII. № 79, § 1, p. 4.
9. Ordynacja wyborcza dla gminy królewskiego stołecznego miasta Lwowa, stanowiąca część B. ustawy z dnia 14 października 1870 r. *D.U.Kr.* Rok. 1870. Cz. XXII. № 79, § 2; § 4; § 27.
10. Porządek czynności dla Rady królewskiego stołecznego miasta Lwowa. Lwów, 1886. S. 25–26. S. 35–36.
11. Sprawozdanie prezydenta miasta Lwowa A. Jasinskiego z czynności Reprezentacji i. Urzędow miejskich w ostatnim perjodzie wyborczym 1874 do 1876. Lwów: nakł. gminy miasta Lwowa, Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1877. 43 s; Miasto Lwów w okresie samorządu. Lwów: Z drukami W. A. Szykowskiego; nakł. Gminy Król. Stoł. Miasta Lwowa, 1896. 724 s. S. 528–539.
12. Sroka T. Ł. Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii Galicyjskiej 1870–1914: studium o elicie władzy. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2012. 560 s. S. 88, 91, 100–105.
13. Городские правила Австрии: Österreichische Städteordnungen: die Gemeindeordnungen und Gemeindevahlordnungen der mit eigenen Statuten versehenen Städte der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Mit den Nachtragsgesetzen, sowie den einschlägigen Judicaten des Reichsgerichtes und Verwaltungsgerichtshofes/Zusammengestellt von K. Brockhausen und R. Weiskirchner. Vienna: Manz, 1895. 970 s.
14. Sroka Ł. Rada miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2012. C. 65–70.
15. Протест Русинів міста Львова проти недопущення їх заступників в раду міську. Львів, 1911.

16. Zakusy rutenizacji Lwowa. Słowo Polskie. № 140. 23 marca. 1908.

17. Ustawa z dnia 13 Marca 1889, zaprowadzająca ustawę gminną dla miast: Biała, Bochnia, Brody, Brzeżany, Buczacz, Drohobycz, Gorlice, Gródek pod Lwówem, Jarosław, Kołomyja, Krosno, Nowy Sącz, Podgórze, Przemyśl, Rzeszów, Sambor, Sanok, Śniatyn, Sokal, Stanisławów, Stryj, Tarnopol, Tarnów, Trembowla, Wadowice, Wieliczka, Złoczów, Żółkiew. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem* **D.U.Kr.** Rock 1889. Cz. VII. № 24, § 10, 12; § 14; § 23, 59; § 31; § 48, 51, 57, 64. Lwów: Z drukarni Wł. Łozińskiego, 1889.

18. Ustawa z dnia 3 lipca 1896 r, zaprowadzająca ustawę gminną dla miast nieobjętych ustawą z 13 marca 1889 roku. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem* **D.U.Kr.** Rock 1896. Cz. VIII. № 51. Lwów: Z drukarni Wł. Łozińskiego, 1896.

19. Мазурок О. Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині ХІХ–на початку ХХ століть (1848–1918 рр.). *Етносоціальний та економічний аспекти*. Т. 1: Етносоціальний розвиток міст. Ужгород, 2012 С. 93–94; С. 126.

20. Ustawa z dnia 30. Stycznia 1890 r. *D.U.Kr.* Lwow. Rok 1890. Cz. XI. № 21.

21. Ordynacja wyborcza dla Gmin i powiatowa obowiązujące dla Galicji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z dnia 12. Sierpnia 1866 r. **D.U.Kr.** Rok. 1866. Cz. XI. № 19. P. 2, § 1.

22. Kaiserliches Patent vom 24 April 1859, wirtfam für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme des lombardifch venetianifchen Königreiches, Dalmatiens und des Militär-Bränzländes womit ein neues Semeindegefēber Laffen wird. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Deterreich RGBI.* Jahrgang 1859. № 58. Wien: Aus der faizerlich-föniglichen Boz und Staatsbrucferei, 1859. 826 s. S. 203–222.

23. Hoff J. Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym. Rzeszów, 2005. S. 37–41.

References:

1. Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895. (1896) Lwów: Nakł. Gminy m. Lwowa. [in Polish].

2. Lvivska naukova biblioteka im. V. Stefanyka NAN Ukrainy, viddil rukopysiv. F. 3. Spr. 37/2. Ark. 252, Ark. 303. [in Ukrainian].

3. Kaiserliches Patent vom 05 März 1862. (1862) *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich RGBI - General Imperial Law and Government Gazette for the Austrian Empire RGBI*/Jahrgang, Wien: Aus der faizerlich-föniglichen Boz und Staatsbrucferei, 18, 203–222. [in German].

4. Statut wolne miasta Krakowa. Nadany ustawą z dnia 1 kwietnia 1866. (1866) *D.U.Kr. Part. III*, 7. [in Polish].

5. Statut krolewskiego stołecznego miasta Lwowa. Nadany ustawą z dnia 14 października 1870. (1870) *D.U.Kr. Part. XXII*, 79; § 26, 27; § 44, 45; § 47–49; § 52, 53; § 62; § 71; § 72; § 73; § 102; § 106, 111, 112. [in Polish].

6. Ordynacja wyborcza dla gminy królewskiego stołecznego miasta Lwowa, stanowiąca część B. ustawy z dnia 14 października 1870 r. (1870) *D.U.Kr. Part. XXII*, 79, § 1, 1, 2. [in Polish].

7. Ordynacja wyborcza dla gminy królewskiego stołecznego miasta Lwowa, stanowiąca część B. ustawy z dnia 14 października 1870 r. *D.U.Kr. Part. XXII*, 79, § 1, 3. [in Polish].

8. Ordynacja wyborcza dla gminy królewskiego stołecznego miasta Lwowa, stanowiąca część B. ustawy z dnia 14 października 1870 r. *D.U.Kr. Part. XXII*, 79, § 1, 4. [in Polish].

9. Ordynacja wyborcza dla gminy królewskiego stołecznego miasta Lwowa, stanowiąca część B. ustawy z dnia 14 października 1870 r. *D.U.Kr. Part. XXII*, 79, § 2; § 4; § 27. [in Polish].

10. Porządek czynności dla Rady królewskiego stołecznego miasta Lwowa. (1886) Lwów, 25–26; 35–36. [in Polish].

11. Sprawozdanie prezydenta miasta Lwowa A. Jasńskiego z czynności Reprezentacji i Urzędów miejskich w ostatnim perjodzie wyborczym 1874 do 1876. (1877) Lwów: nakł. gminy miasta Lwowa, Drukarnia narodowa W. Manieckiego; Miasto Lwów w okresie samorządu. (1896) Lwów: Z drukarni W. A. Szykowskiego; nakł. Gminy Król. Stoł. Miasta Lwowa, 528–539. [in Polish].

12. Sroka, T. Ł. (2012) Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii Galicyjskiej 1870–1914: studium o elicie władzy. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 88, 91; 100–105. [in Polish].

13. Horodskye pravly Avstryi: Österreichische Städteordnungen: die Gemeindeordnungen und Gemeindevahlordnungen der mit eigenen Statuten versehenen Städte der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. (1895) Mit den Nachtragsgesetzen, sowie den einschlägigen Judicaten des Reichsgerichtes und Verwaltungsgerichtshofes. Zusammengestellt von K. Bro 3031969.

14. Sroka, Ł. (2012) Rada miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 65–70. [in Polish].

15. Protest Rusyniv mista Lvova proty nedopushchennia yikh zastupnykiv v radu miisku. Lviv, 1911. [in Ukrainian].

16. Zakusy rutenizacyi Lwowa. (1908) *Słowo Polskie* (23 marca, 1908) - *The word is Polish* (23 marche, 1908), 140. [in Polish].

17. Ustawa z dnia 13 Marca 1889, zaprowadzająca ustawę gminną dla miast: Biała, Bochnia, Brody, Brzeżany, Buczacz, Drohobycz, Gorlice, Gródek pod Lwówem, Jarosław, Kołomyja, Krosno, Nowy Sącz, Podgórze, Przemyśl, Rzeszów, Sambor, Sanok, Śniatyn, Sokal, Stanisławów, Stryj, Tarnopol, Tarnów, Trembowła, Wadowice, Wieliczka, Złoczów, Żółkiew. Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem *D.U.Kr.* Lwów: Z drukarni Wł. Łozińskiego. *Part. VII, 24, § 10, 12; § 14; § 23, 59; § 31; § 48, 51, 57, 64.* [in Polish].

18. Ustawa z dnia 3 lipca 1896 r, zaprowadzająca ustawę gminną dla miast nieobjętych ustawą z 13 marca 1889 roku. (1896) Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem *D.U.Kr.* Lwów: Z drukarni Wł. Łozińskiego, *Part. VIII, 51.* [in Polish].

19. Mazurok, O. (2012) Mista Skhidnoi Halychyny, Pivnichnoi Bukovyny i Zakarpattia u druhi polovyni KhKh-na pochatku KhKh stolit (1848–1918 rr.). *Etnosotsialnyi ta ekonomichni aspekti - Ethnosocial and economic aspects*. Etnosotsialnyi rozvytok mist. Uzhhorod, vol. 1, 93–94; 126. [in Ukrainian].

20. Ustawa z dnia 30. Stycznia 1890 r. (1890) *D.U.Kr.* Lwow. *Part. XI, 21.* [in Polish].

21. Ordynacja wyborcza dla Gmin i powiatowa obowiązujące dla Galicji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z dnia 12. Sierpnia 1866 r. (1866) *D.U.Kr.* *Part. XI, 19, 2, § 1.* [in Polish].

22. Kaiserliches Patent vom 24 April 1859, wirtfam für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme des lombardifchen venetianifchen Königreiches, Dalmatiens und des Militär-Bränzlades womit ein neues Gemeindegefeser Laffen wird. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Deterreich RGBI - General Imperial Law and Government Gazette for the Austrian Empire RGBI*. Jahrgang (1859). Wien: Aus der faizerlich-föniglichen Boz und Staatsbrucferei, 58, 203–222. [in German].

23. Hoff, J. (2005) Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym. Rzeszów, 37–41.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2020

Бутырин Е. А.,
кандидат юридических наук,
доцент кафедри теорії філософії права
Одеського державного
університету внутрішніх дел
(г. Одеса, Україна)

РЕФОРМА СИСТЕМЫ ОРГАНОВ ГОРОДСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ГАЛИЧИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

В статье осуществлен историко-правовой анализ реформы городского самоуправления на территории Галичины во второй половине XIX века. Сделаны выводы, что в богатых общинах таких крупных городов, как: Дрогобыч, Коломья, Краков, Львов, Станислав, Стрый, Тернополь – возможностей для реализации собственного потенциала было больше, впрочем, маленькие и средние города также получили право оставлять в своем распоряжении часть прибыли и налогов. Это давало ощутимый экономический эффект при заботливом использовании данных средств. Даже несмотря на то что система гминного самоуправления имела свои недостатки, общины становились богаче, их возможности возрастали, а общественная деятельность в органах местного самоуправления оказывалась полезной школой общественной жизни.

Ключевые слова: городское самоуправление, гмина, городская община, городской совет, городской голова, городская управа, бургомистр.

Butyrin E.,
Candidate of Law,
Associate Professor of the theory of philosophy of Law
Odesa State University of Internal Affairs
(Odesa, Ukraine)

REFORM OF THE SYSTEM OF URBAN SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE TERRITORY OF GALICIA IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

The article provides a historical and legal analysis of the reform of urban self-government in Galicia in the second half of the nineteenth century. It is highlighted that the Lviv City Council elected a president from among its members, his deputy - vice president and up to 20 city delegates. Leaders, like the council, were elected for three years, and delegates served one year. It was impossible to elect a person of spiritual rank of any religion as president. After the election of the president, his candidacy was subject to approval by the emperor, and in case of a positive decision of the emperor, the newly elected mayor, in the presence of all councilors, took a solemn oath of allegiance to the emperor, observance of laws and conscientious performance of his duties.

The president and his deputy performed their duties on a permanent basis, and thus, unlike the councilors, received a salary and compensation, the amount of which was determined by the city council. And for those community leaders who have been in office for more than 15 years, the statute provided for pension maintenance. Another requirement for the president and his deputies is permanent residence in Lviv.

Management and enforcement of all affairs of the city community was carried out through the president, who heads the magistrate and city gmina institutions, manages them and exercises

appropriate control. It is the mayor who represents the city community in all its external relations. If the president is unable to perform his duties, the vice president assumes them. The latter also shares with the president the matter of managing the magistrate and the city's municipal institutions, in accordance with the division of responsibilities established by the mayor, which will be reported to the council.

The mayor was in charge of all employees and employees of the gmina, in respect of whom he had the right of disciplinary authority. Using this power, the president could temporarily remove the culprit from office, keep part of his salary. However, the application of disciplinary measures must be notified to the council, which finally resolved the conflict.

The mayor, as well as his deputy, is responsible for his actions and the actions of his subordinates in the affairs of the city community before the city council, and in matters entrusted to him by the state government, respectively, before him in the person of the Governor.

It is concluded that wealthy communities of such large cities as Drohobych, Kolomyia, Krakow, Lviv, Stanislav, Stryi, Ternopil had more opportunities to realize their potential, but also small towns and cities, having the right to keep some of the profits taxes and their careful use for their own needs, have had a tangible effect. Even though the system of communal self-government had its shortcomings, communities became wealthier, their opportunities grew, and civic activity in local self-government became a useful school of public life.

Keywords: city self-government, gmina, city community, city council, mayor, city council, burgoma.


DOI: 10.33766/2524-0323.92.27-37

УДК 316:94(477)

Л. Г. Матвєєва,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри теорії та філософії права
Одеського державного університету внутрішніх справ
(м. Одеса, Україна)


e-mail: liliya.matveeva@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-8402-5584>

Л. Б. Тарасенко,

кандидат історичних наук, доцент,
професорка кафедри теорії та філософії права
Одеського державного університету внутрішніх справ
(м. Одеса, Україна)

e-mail: tarasenko_lb@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-0927-8994>

ПРАВОВЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ БАТРАЦТВА В СЕЛАХ ДОНЬАСУ В РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (У КОНТЕКСТІ ПОВСЯКДЕННОСТІ)

У статті досліджуються особливості правового та соціального становища батрацтва Донбасу в роки нової економічної політики, його праці та побуту. У часи невірських перетворень розпочалися значні зрушення в соціальній структурі селянства. Особливості земельної політики радянської держави цього періоду, зокрема легалізація оренди землі та найманої праці в сільськогосподарському виробництві, відкрили певні можливості

для розвитку індивідуального селянського господарства, причому дозволялося певне зростання капіталістичних елементів села під контролем державних органів. Проте, з іншого боку, погіршувалося економічне становище маломісцих господарств, унаслідок чого сформувалася досить складна соціальна категорія сільського населення, яке жило за рахунок продажу своєї праці, – батрацтво.

У статті, серед іншого, використано документи та матеріали, що зберігалися в Державному архіві Донецької області та Державному архіві Луганському області і зараз, із відомих причин, є недоступними для вивчення.

Ключові слова: НЕП, сільське господарство, батрацтво, оренда землі, наймана праця.

Постановка проблеми. Сучасні процеси в аграрному секторі економіки України стимулюють зростання значного інтересу науковців до дослідження специфічних особливостей перебігу аграрних перетворень, зокрема виробничої діяльності та життя сільського населення, що мали місце в українському селі в 20-ті рр. ХХ ст. під час нової економічної політики більшовиків. З метою подолання економічної кризи та збереження політичної влади більшовики використали світовий досвід організації сільськогосподарського виробництва на ринковій основі. Вони надали селянству певні можливості вільно господарювати, працювати на себе, створили умови для розгортання приватної ініціативи та підприємництва, завдяки чому отримали значні позитивні досягнення. Проте зазначене закономірно призвело до інтенсивного соціального розшарування сільського населення. Зростання можливої куркульської та середняцької верстви відбувалося за рахунок використання найманої праці найбідніших верств селянства.

Об'єктивне вивчення досвіду минулого має не лише пізнавальне, але й важливе практичне значення. Без його детального та критичного аналізу важко уникнути ускладнень на шляху до ефективного реформування сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах, чим і визначається актуальність даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження різнобічних аспектів розвитку українського села зазначеної доби внесли вітчизняні дослідники О. Ганжа, В. Калініченко, С. Кульчицький, С. Лях, В. Смирнов та інші науковці. Вони з позицій якісно нового рівня наукового осмислення розвитку сільського господарства в добу НЕПу висвітлювали соціально-економічні аспекти селянського господарства, пошук селянами оптимальних форм господарювання, роль НЕПу в активізації трудової діяльності українського селянства та зробили вагомий внесок у розробку складних питань щодо соціально-економічних перетворень більшовицької партії в українському селі протягом періоду відродження та розвитку товарно-ринкових відносин у 20-і рр. ХХ ст. Водночас багато питань на регіональному чи місцевому рівнях досліджені недостатньо, потребують більш докладного вивчення та залучення до наукового обігу нових матеріалів.

Формулювання цілей. Метою даної статті є дослідження соціального становища батрацтва Донбасу та його повсякденних трудових практик, невідривно пов'язаних із життям і побутом селянства, у роки нової економічної політики, до якої вдалася державна (більшовицька) партія в 20-ті рр. ХХ ст. з метою виходу з політичної та економічної кризи.

Виклад основного матеріалу. Одним із наслідків НЕПу стало формування досить складної соціальної категорії сільського населення, яке жило за рахунок продажу своєї праці, – батрацтва. Відносини найму та оренди, легалізовані більшовиками з початком НЕПу, сприяли диференціації селянства. З одного боку зростала заможність переважної більшості селян, а з іншого – відбувалося погіршення економічного становища частини маломісних господарств [1, с. 42].

Як відомо, державна партія не мала чіткого стратегічного плану проведення нової економічної політики. НЕП впроваджувався певними кроками партійно-державного керівництва, яких вимагала на той чи інший момент ситуація, що складалася.

Основним нормативним актом, на основі якого відбувалося регулювання правових відносин в УСРР у початковий період НЕПу, був Кодекс законів про працю (КЗпП) УСРР 1922 р.

Норми КЗпП УСРР регулювали трудові відносини, організацію праці, її оплату й охорону в умовах нової економічної політики. Норми Кодексу поширювалися на всіх осіб, які працювали за наймом, та були обов'язковими для всіх підприємств, установ і господарств, а також усіх осіб, які застосовували найману працю за винагороду. Норми КЗпП встановлювали 8-годинний робочий день, а для осіб від 16 до 18 років, для осіб розумової та конторської праці і тих, хто працював на підземних роботах, тривалість робочого часу не могла перевищувати 6 годин. Не допускалася понаднормова робота. Усім працівникам встановлювався щотижневий відпочинок не менше 42 годин. Кодекс регламентував питання, пов'язані з учнівством, працею жінок і неповнолітніх, містив норми про охорону праці, про профспілки та їх органи на підприємствах, в установах і господарствах, урегулював питання про соціальне страхування осіб найманої праці, передбачаючи надання різних видів допомоги (при захворюванні, тимчасовій втраті працездатності, безробітті, інвалідності, у зв'язку з доглядом за хворим членом сім'ї тощо) [2].

Але Кодекс був недосконалим і недієвим щодо сільського господарства, він переносив на сільськогосподарське виробництво норми фабрично-заводського законодавства, не враховував специфіку сільського господарства, сезонність робіт, не визначав умов найму, права наймачів і наймитів тощо, тому визначального впливу на соціальне становище батрацтва, організацію його праці та побуту не мав.

Розуміючи необхідність дієвої законодавчої регламентації розвитку сільського господарства, яке не могло в умовах нової економічної політики розвиватися без використання найманої праці, Рада Народних Комісарів Союзу РСР у квітні 1925 р. затвердила Тимчасові правила про умови застосування підсобної найманої праці в селянських господарствах трудового типу. Вони до кінця НЕПу визначали застосування найманої праці на селі. Умови найму батрацтва відтепер визначалися добровільними письмовими угодами між наймачем і наймитом, у яких було вказано вид праці, на яку наймалися батраки, термін найму, робочий час, розмір, види та терміни виплати зарплатні тощо. Угоди мали реєструватися в сільрадах. За угодою сторін допускався подовжений робочий день (більше 8 годин) в окремі сільськогосподарські періоди. Дозволялося використання в наймах у селянських господарствах підлітків із 14 років, а для особливо легких робіт – із 12 років. Наймач зобов'язаний

був надати наймиту один день на тиждень для відпочинку, а також надавати святкові дні, визначені законодавством. Угодою встановлювався розмір винагороди за працю, але не нижче за державний мінімум, встановлений для даної місцевості, а також терміни, вид і спосіб оплати праці наймита. Наймач зобов'язаний був надати наймиту придатне для проживання приміщення, їжу такої ж якості, яка вживалася в сім'ї наймача. Зборонялася праця підпітків і вагітних жінок на тяжких та шкідливих для їхнього здоров'я роботах. У певних випадках передбачалося соціальне страхування наймачами наймитів, визначався порядок звільнення наймитів.

Своєю чергою, наймити були зобов'язані виконувати роботу, передбачену угодою, дбайливо ставитися до майна наймача.

Для розгляду трудових спорів між наймачами та наймитами створювалися примирні комісії при волосних (районних) виконкомах, коли ж сторони не досягли угоди при розгляді справи в примирній комісії, справа передавалася до народного суду. Правила мали бути розміщені на видних місцях у всіх волосних (районних) виконкомах та сільських радах. Нагляд за дотриманням цих правил покладався на інспекцію праці [3].

Як бачимо, закон мав захищати права наймитів, але в реальному житті ці правила нерідко порушувалися, оскільки наймити залежали від волі наймача, боялися залишитися взагалі без роботи й працювали, не скаржачись.

До підприємницьких селянських господарств продовжували застосовуватися норми КЗпП, тому заможне селянство протягом НЕПу постійно їх порушувало, і влада до кінця НЕПу нічого не могла з цим вдіяти.

У Донбасі внаслідок промислової спрямованості його економіки кількість батраків у сільськогосподарському виробництві була невеликою і майже не змінювалася протягом другої половини 20-х років: у 1925 р. – 16 000 найманих робітників [4, с. 111-112], на 1 жовтня 1928 р. – 16 602 [5, с. 242].

Але до роботи в наймах вдавалися не тільки безземельні селяни, а нерідко й селяни господарств із посівом від 1 до 4 десятин, оскільки не могли забезпечити себе, не вдаючись до сторонніх заробітків. Тож загальна кількість наймитів у 1923 р. складала 47,8 % селянства, у 1928 р. – 33,1 % [підраховано за: 6, арк. 37-38; 7, с. 284 -289]. А це вже навіть наприкінці НЕПу третя частина селянства!

Отже, першим і важливим критерієм соціальної характеристики батрацтва є його майновий стан, наявність невеликої кількості землі, що не могла прогодувати господаря із сім'єю.

Сільськогосподарському виробництву властивий сезонний характер. Зважаючи на господарську необхідність, наймачі наймали батраків на рокову, строкову, поденну і задільну роботу. Строкові наймані робітники наймалися на різні, але визначені строки. Задільні або здільні – це умовна назва робітників, які одержували заробітну плату за кінцевим результатом («за діло») [8, с. 13]. Так у Донбасі в 1925 р. на рокову та строкову роботу наймалися представники близько 61,2 % селянських господарств, на поденну – 29,6 %, на задільну – близько 9 % [підраховано за: 9, с. 97].

Таким чином, іншим важливим критерієм соціальної характеристики батрацтва є тривалість роботи за наймом. Більшість наймитів намагалися знайти рокову та строкову роботу, бо вона була більш тривалою та забезпечувала хоч якусь стабільність існування.

Розглянемо пересічні поденні ціни на робочі руки в сільському господарстві на деякі види робіт. Наприклад, у 1925 р. в селах Донбасу в середньому за сібву ранньої ярини робітник із конем отримував 1,76 крб., піший робітник – 0,61 крб., робітниця – 0,43 крб., підліток – 0,28 крб. [підраховано за: 9, с. 96]. Для порівняння: в усій Україні за таку ж роботу робітник із конем отримував 1,70 крб., піший робітник – 0,54 крб., робітниця – 0,40 крб., підліток – 0,28 крб. [9, с. 96].

Під час сінокошу тенденція була такою ж: середня ціна по Україні на робочі руки робітника з конем складала 2,03 крб., пішого робітника – 0,91 крб., робітницю – 0,57 крб., підлітка – 0,37 крб.; в селах Донбасу, відповідно, 2,68 крб., 1,21 крб., 0,76 крб. та 0,49 крб. [9, с. 96].

Оже, ціна на працю – ще один важливий критерій соціальної характеристики батрацтва – залежала від статі та віку батрака, а також від того, піший цей робітник чи кінний. Робітник із конем отримував більше, ніж піший, а чоловік отримував більше, ніж робітниця. Дуже вигідно було наймати жінок, а ще краще – підлітків: ціна за працю робітницю складала приблизно 2/3 від ціни за працю робітника, підліткова ж не складала й половини.

Потрібно звернути увагу на те, що середні ціни на робочі руки в сільському господарстві Донбасу були дещо вищі, ніж в середньому по Україні. Це пов'язано з конкуренцією в наймі робочої сили, що складала сільському господарству промисловість Донбасу у зв'язку з її розвитком [10, арк. 52-53].

Зустрічалися випадки, коли використовувалася праця малолітніх (молодше за 12 років), що порушувало основні принципи трудового законодавства. Інколи підлітки працювали на тяжких і шкідливих роботах. Причини таких явищ крилися в безвідповідальності наймача [11, арк. 65].

Щодо форм оплати праці, то заробітна плата батракам виплачувалася в більшості випадків зерном, одягом, обробкою землі та грошима. Праця оплачувалася почасово, і термін видачі підпадав до збігання терміну договору.

Спостерігалася стійка тенденція зростання заробітної плати батрацтва протягом другої половини 20-х рр. ХХ ст., що свідчить про деяке підвищення рівня життя наймитів. Так середня заробітна плата батрака за квартал 1925 р. складала 15-20 карбованців [12, арк. 40]. У 1926 р. заробітна плата батрацтва зростає і в середньому дорівнювала 28 крб. на місяць, пастуха – 38 крб. Щоправда, у заробітну плату входила квартира та стіл, що надавав наймач; вони оцінювалися від 7-8 крб. до 15-17 крб. [11, арк. 67]. У наступні роки спостерігаємо зростання заробітної плати, що складала в 1928 р. у наймитів-дорослих 30 крб. на місяць, у 1929 р. – 32 крб., у підлітків, відповідно, – 16 крб. і 18 крб., у пастухів – 50 крб. і 55 крб., у підпасків – 24 крб. і 25 крб. [13, арк. 7].

Потребує уточнення, що наймачі не завжди дотримувалися умов оплати праці найманих робітників. Майже завжди зарплата видавалася натурою, не вказувалася якість продуктів, речей та одягу, через що батрак отримував не завжди те, що передбачалося при укладенні договору, а інше, – старий одяг, засмічене зерно тощо. Прожитковий мінімум при укладанні договору настільки не враховувався, що батраки в більшості випадків на зиму себе не забезпечували [11, арк. 67].

Необхідно додати, що й загалом в Україні грошова плата становила тільки частину всієї оплати праці наймита, причому не завжди переважну її частину. Більшість наймитів, крім грошей і «натури» (продуктів харчування і речей широкого вжитку), отримували ще й «стіл» (харчування), одяг, рідше – житло, ще рідше – різні послуги, незважаючи вже на те, що в цілому ряді випадків наймит працював лише за «натуру» або за одне харчування. З кожним роком «натура» витіснялася більш досконалою формою оплати праці – грошима, але продовжувала зберігати вагомe місце в зарплаті наймита. У Степу з його вищою товарністю господарства грошова оплата переважала натуральну [8, с. 59].

Добробут найманих сільськогосподарських робітників залежав не тільки від зарплати. Так значно погіршувалося життя наймитів через нестабільність соціального становища (загрозу безробіття, часту зміну місця роботи), а також сваволlo наймачів – приватних власників.

Умови праці й побуту батрацтва були чи не найгіршими серед усіх груп трудящих і зовсім не відповідали встановленим санітарно-гігієнічним нормам, попри допомогу держави та її заходи щодо контролю за додержанням трудового законодавства господарствами-наймачами робочої сили. Мешкали наймити в тісних вологих приміщеннях з низькою стелею, без квартирок. Улітку помешкання кишіло мухами. Спали батраки на підлозі, на одязі (шубах, кожухах; ними ж накривалися) [14, с. 16].

Загальновідомий важкий психологічний клімат, у якому доводилося працювати багатьом наймитам. Часто наймачі били своїх наймитів, особливо дітей, гвалтували наймичок, морили наймитів голодом, виганяли їх без виплати грошей. Були випадки перездачі в найм свого робітника іншому наймачу за підвищеною ціною, особливо в жнива [8, с. 62-63].

Убогий зовнішній вигляд, низький рівень життя і харчування були лише зовнішніми, найбільш «виразними» сторонами буденного життя наймита. Менш помітними, але більш суттєвими були економічні і виробничі умови, серед яких, насамперед, необхідно виділити важку монотонну працю, практичну відсутність вихідних днів і взагалі будь-якого вільного часу протягом сільськогосподарського сезону в поєднанні з безробіттям у решту днів, безперервні пошуки роботи, невпевненість у майбутньому. Ніхто з наймитів, особливо жінки та діти, не був захищений від бруталного поводження хазяїна-наймача, обману, штрафів, урізання зарплати. У часи ж погіршення сільськогосподарської кон'юнктури в сільському господарстві становище наймитів ставало просто безвихідним, і вони працювали за шматок хліба [8, с. 62-63].

Довшою була тривалість робочого дня селян-батраків. Для третьої частини малолітніх наймитів і підлітків та для 43,8 % дорослих батраків Донбасу вона складала не менше 12 годин на добу [15, с. 29].

Партійними та профспілковими організаціями велася «боротьба з впливом приватного господаря на робітників шляхом групової та індивідуальної агітації останніх із роз'яснення класової лінії, а також через стінгазети та місцеву пресу» [10, арк. 57-59].

З преси, наприклад, довідуємося, що на околицях Луганська багато польового та городнього господарства, яке користується найманою працею: сільське господарство сільськогосподарського технікуму, опитне поле, болгарські городи. Працює в них значна кількість жінок-батрачок. Це відсталий, забитий елемент, слабо охоплений впливом професійної спілки. Неорганізовані, беспорядні батрачки нещадно експлуатуються. У сільському господарстві сільськогосподарського технікуму завідувач Ковальов примушував робітниць улітку та восени босих, голодних та роздянутих працювати в полі від зорі до зорі. Коли польові роботи завершилися і батрачки поралися біля худоби, чистили сараї, працювали на кухні, тривалість робочого дня не зменшилася. Скаржитися жінки боялися. За тяжку, виснажливу працю отримували копійки. Мешкали в приміщеннях темних, сирих, холодних. Харчі були мізерними та недоброякісними. Ще гірше жилося батрачкам у приватних господарів – болгар, які мали широкий простір для вижимання поту, оскільки існувала повна відірваність від спілки «Всеробземліс» (професійною спілкою робітників землі і лісу, яка діяла в УСРР у 20-ті роки ХХ ст.). Один тільки город виділявся – город Топовочарова. Працювало в ньому до 30 робітниць. Умови трудового договору суворо додержувалися. Знаходився договір на видному місці, кожна робітниця знала свої права та обов'язки. А господарство Топовочарова розвивалося не тільки не гірше, а навіть краще, ніж в інших господарів [16, с. 2].

Як бачимо, умови праці найманих робітників, особливо не охоплених «Всеробземліс», були однаково тяжкими в українських селах. Сільськогосподарські робітники виконували переважно малокваліфіковану роботу, пов'язану з важкою фізичною працею. Оскільки домашнє господарство виступало як частина виробничого процесу, наймані робітники виконували різноманітну роботу, тривалість робочого дня із закінченням польових робіт не зменшувалася, побутові умови були тяжкими тощо, але перед страхом втратити й таку роботу наймити продовжували працювати не скаржачись.

Робочий день батраків був подовжений. Іншого бути й не могло, тому що законодавство передбачало робочий день за домовленістю між сторонами. Вихідними днями батрацтво не користувалося та ніякої компенсації за це не отримувало, хоча такий пункт у договорі було зазначено [11, арк. 68].

Нерозвиненість товарно-ринкових умов, низький рівень освіченості й культури наймитів призводили до численних і грубих зловживань із боку наймачів. Дуже часто вони були пов'язані з різними економічними злочинами та зловживанням службовим становищем, що впливало із недосконалісті радянського законодавства [17, с. 93-94].

Влада проводила роботу серед батрацтва, по-перше, з метою залучення на свою сторону та протиставлення заможним верствам селянства; по-друге, використовуючи як необхідну в умовах відбудови робочу силу. Робота серед батрацтва проходила з метою виявлення й охоплення його трудовими договорами, а також залучення до членства профспілок і роз'яснення необхідності сплати членських внесків [12, арк. 142]. Батрацтво було «важливою класовою опорою партії на селі» [13, арк. 53], тому партія рекомендувала відділенням профспілки робітників землі і лісу домагатися підвищення заробітної плати наймитів, вимагати встановлення оп-

лати праці батрацтва грошима, а не натурою; боротися проти оплати праці батраків обробкою наймачем їхньої землі; при встановленні заробітної плати у вигляді одягу, зерна тощо обов'язково обговорити якість та цінність природи; відстежувати, щоб заробітна плата наймита забезпечувала його на зиму, коли він залишиться безробітним, оскільки робота в сільському господарстві є сезонною. Щодо робочого часу, то домогтися, щоб «усе батрацтво користувалося вихідними днями, звернувши при цьому особливу увагу на пастушество» [11, арк. 73-74.]. Незважаючи на такі заклики партійного керівництва, робота профспілок на місцях була формальною та значного впливу на працю та життя наймитів не мала.

Для жінок-найминок друкувався журнал «Батрачка» – орган центрального комітету професійної спілки сільськогосподарських робітників СРСР. У ньому публікувалися актуальні для батрачок поради з юридичних, медичних, господарських питань, наприклад: як прати картоплю, коли немає мила, якими повинні бути умови проживання [14, с. 4, 16], чому самогон – найлютіша отрута [18, с. 1], як пошити сукню [19, с. 15] тощо. Але журнал мав, скоріше, агітаційно-пропагандистський характер, реальної допомоги жінкам-наймицям щодо захисту їхніх прав не надавав. З іншого боку, назви порад свідчать про труднощі, з якими стикалися селянки-батрачки в повсякденному житті.

Більшовицька влада, починаючи з грудня 1927 р., поступово обмежує використання найманої праці в сільському господарстві. Постановою Політбюро ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації» від 30 січня 1930 р. використання найманої праці на селі взагалі було заборонено.

Висновки. Отже, у 20-ті рр. ХХ ст. унаслідок легалізації оренди землі та використання найманої праці в сільськогосподарському виробництві сформувалася соціальна категорія сільського населення – батрацтво. Резервом робочої сили для нього слугували пролетарські елементи, які жили виключно за рахунок продажу своєї праці (безземельні селяни), а також верстви, які являли собою напівпролетарську групу села (малоземельні селяни). Разом вони навіть наприкінці НЕПу склали в Донбасі третю частину селянства. За статтю це були переважно жінки, чоловіче населення сіл Донбасу, як правило, знаходило заробіток у промисловості. За віком це були дорослі, підлітки та навіть малолітні (діти віком до 12 років). Останні дві групи користувалися попитом, оскільки нерідко роботу вони виконували нарівні з дорослими, а заробітну плату отримували набагато меншу. За тривалістю роботи за наймом батраки поділялися на рокових та строкових, поденних і здільних. Більшість наймитів намагалися знайти рокову та строкову роботу, бо вона була більш тривалою та забезпечувала хоч якусь стабільність існування. Робочий день наймитів був найдовшим із усіх працівників, про дні відпочинку навіть не йшлося.

Повсякденне життя та побут батрацтва, міцно пов'язані з тяжкою фізичною працею, були невлаштованими, рівень життя занизький. Зароблених коштів не вистачало навіть на поточні потреби, не те що на зиму.

Батрацтво було класовою опорою партії на селі, проте робота більшовицької партії та професійної спілки робітників землі і лісу щодо захисту прав наймитів була формальною та зводилася переважно до гасел та публікацій у пресі. Законодавство у сфері сільського господарства було недосконалим, що дозволяло наймачам його

порушувати. Наприкінці 20-х років ХХ ст., у зв'язку з розкуркулюванням та колективізацією, батрацтво Донбасу, як і всієї України, мало тенденцію спочатку до скорочення, а на початку 1930 р. використання найманої праці на селі взагалі було заборонено.

Використані джерела:

1. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927). Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : НАН України. Ін-т історії України, 2000. 208 с.
2. Кодекс законів о труде 1922 г. Харьков, издание народный комиссар юстиции, 1922. 63 с.
3. Временные правила об условиях применения подсобного наемного труда в крестьянских хозяйствах. Постановление СНК СССР от 18 апреля 1925 года. URL : <http://www.alppp.ru/law/trud-i-zanjatost-naselenija/trud/152/postanovlenie-snk-sssr-ot-18-04-1925.html>. (дата звернення: 01.12.2020).
4. Курдюмова Е. А. Донбасс на подъеме (1921-1925 гг.): Исторический очерк. Под ред. д-ра ист. наук З. Г. Лихолобовой. Донецк, 1976. 143 с.
5. Україна. Статистичний щорічник. 1929 р. Харків, 1929. 399 с.
6. Державний архів Донецької області. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2045. 77 арк.
7. Збірник статистико-економічних відомостей про сільське господарство України. Вип. І. Харків : «Господарство України», 1929. 348 с.
8. Лях С. Р. Наймана праця в сільському господарстві України в умовах НЕПу. Київ : Вища школа, 1990. 127 с.
9. Україна. Статистичний щорічник. 1926 р. Харків, 1926. 407 с.
10. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО) Ф. П-34. Оп. 1. Спр. 145. 65 арк.
11. ДАЛО. Ф. П-34. Оп. 1. Спр. 125. 74 арк.
12. ДАЛО. Ф. П-34. Оп. 1. Спр. 55. 101 арк.
13. ДАЛО. Ф. П-34. Оп. 1. Спр. 923. 24 арк.
14. Как стирать картошкой, когда нет мыла. *Батрачка*. 1928. № 5. С. 4.
15. Статистика труда в Донбассе. Артемовск, 1925. 64 с.
16. Как живут батрачки. *Луганская правда*. 1924. 23 ноября. № 86.
17. Смирнов В. М. Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період нової економічної політики. Харків : Майдан, 2002. 304 с.
18. Самогон – злейшая отравя. *Батрачка*. 1928. № 3. С. 1.
19. Наше рукоделие. *Батрачка*. 1928. № 1. С. 15.

References:

1. Hanzha, O. I. (2000) Ukrainianse selianstvo v period stanovlennia totalitarnoho rezhymu (1917 – 1927). S. V. Kulchytskyi (Ed.). Kyiv : NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Kodeks zakonov o trude 1922 h. (1922) Kharkiv, izdanye narodnyi komysar yustitsii. [in Russian].
3. Vremennye pravila ob usloviyah primeneniya podsobnogo naemnogo truda v krestyanskih hozyajstvah. Postanovlenie SNK SSSR ot 18 aprelya 1925 goda. (1925) URL : <http://www.alppp.ru/law/trud-i-zanjatost-naselenija/trud/152/postanovlenie-snk-sssr-ot-18-04-1925.html>. [in Russian].
4. Kurdyumova, E. A. (1976) Donbass na podeme (1921-1925 gg.): Istoricheskij ocherk. Z. G. Liholobovoj. Doneck. [in Russian].
5. Ukraina. Statystrychnyi shchoridnyk. 1929 r. (1929) Kharkiv. [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi arkhiv Donetskoj oblasti. F. 1. Op. 1. Spr. 2045. 77 ark. [in Ukrainian].

7. Zbirnyk statystyko-ekonomichnykh vidomosteï pro silske hospodarstvo Ukrainy. (1929) Issue I. Kharkiv : «Hospodarstvo Ukrainy». [in Ukrainian].
8. Liakh, S. R. (1990) Naimana pratsia v silskomu hospodarstvi Ukrainy v umovakh nep. Kyiv : Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
9. Ukraina. Statystychnyi shchorichnyk. 1926 r. (1926) Kharkiv. [in Ukrainian].
10. Derzhavnyi arkhiv Luhanskoi oblasti (dali – DALO) F. P-34. Op. 1. Spr. 145. 65 ark. [in Ukrainian].
11. DALO. F. P-34. Op. 1. Spr. 125. 74 ark. [in Ukrainian].
12. DALO. F. P-34. Op. 1. Spr. 55. 101 ark. [in Ukrainian].
13. DALO. F. P-34. Op. 1. Spr. 923. 24 ark. [in Ukrainian].
14. Kak stirat kartoshkoj, kogda net myla. (1928) *Batrachka - Cottager*, 5, 4. [in Russian].
15. Statistika truda v Donbasse. (1925) Artemovsk. [in Russian].
16. Kak zhivut batrachki. (1924) *Luhanskaya pravda- Luhansk truth*, 1924, 23 noyabrya, 86. [in Russian].
17. Smyrnov, V. M. (2002) Suspilno-politychni ta ekonomichni peretvorennia v ukraïnskomu seli v period novoi ekonomichnoi polityky. Kharkiv, Maidan. [in Ukrainian].
18. Samohon – zleishaia otrava. (1928) *Batrachka - Cottager*, 3, 1. [in Russian].
19. Nashe rukodelye. (1928) *Batrachka - Cottager*, 1, 15. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 02.12.2020

Матвеева Л. Г.,

доктор юридических наук, доцент,
заведующая кафедры теории и философии права
Одесского государственного университета внутренних дел
(г. Одесса, Украина)

Тарасенко Л. Б.,

кандидат исторических наук, доцент,
профессор кафедры теории и философии права
Одесского государственного университета внутренних дел
(г. Одесса, Украина)

ПРАВОВОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ БАТРАЧЕСТВА В СЕЛАХ ДОНБАССА В ГОДЫ НОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ (В КОНТЕКСТЕ ПОВСЕДНЕВНОСТИ)

В статье исследуются особенности правового и социального положения батрачества Донбасса в годы новой экономической политики, его труда и быта. В годы неповских преобразований начались значительные сдвиги в социальной структуре крестьянства. Особенности земельной политики советского государства этого периода, в частности, легализация аренды земли и наземного труда в сельскохозяйственном производстве открыли определенные возможности для развития индивидуального крестьянского хозяйства, при этом разрешался определенный рост капиталистических элементов села под контролем государственных органов. Однако с другой стороны ухудшалось экономическое положение малоимущих хозяйств, вследствие чего сформировалась достаточно сложная социальная категория сельского населения, которое жило за счет продажи своего труда, – батрачество.

В статье, среди прочего, использованы документы и материалы, которые хранились в Государственном архиве Донецкой области и Государственном архиве Луганской области и сейчас, по известным причинам, являются недоступными для исследования.

Ключевые слова: НЭП, сельское хозяйство, батрачество, аренда земли, наёмный труд.

Matvieieva L.,

Doctor of Law, Docent,

Head of the Chair of Theory and Philosophy of Law

Odesa State University of Internal Affairs

(Odesa, Ukraine)

Tarasenko L.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Professor, Department of Theory and Philosophy of Law

Odesa State University of Internal Affairs

(Odesa, Ukraine)

LEGAL AND SOCIAL POSITION OF COTTARS IN THE DONBASS VILLAGES DURING THE NEW ECONOMIC POLICY (IN THE CONTEXT OF EVERYDAY LIFE)

During the NEP reforms significant changes began in the social structure of peasantry. The peculiarities of the Soviet state's land policy of this period, in particular, legalization of land lease and wage labor, certain opportunities appeared for development of individual peasant farming, and certain growth of capitalist elements of village was allowed under the state bodies' control. On the other hand, economic situation of poor households worsened, which resulted in formation of a rather complex social category of rural population, which lived on the sale of their labor, farm work.


In the Donbass the number of farm laborers in agricultural production was relatively small. However, not only landless, but also land-poor peasants with a crop of 1 to 4 dessiatines turned to servile labor as a source of income. Their total in 1923 was 47.8% of the total of Ukrainian peasantry, and in 1928 it was 33.1%, that is, there was a huge army of the rural population, which needed systematic work outside their own farm. The article states that based on seasonal nature of agricultural production, as well as economic necessity, employers hired farm laborers for annual, temporary, day and piecework work.

It means that almost always the salary was given to the farm laborers in exterior and the quality of products, things, etc. was not specified anywhere. Signing up a contract, the subsistence minimum was not taken into account so the majority of farm laborers did not provide themselves for the winter. Attention is drawn to the fact that the working and living conditions of the farm laborers were very difficult. The features of the social position of the servants of Donbass during the years of New Economic Policy, their work and life are explored in the article.

In 1925 labor relations in the countryside were allowed by the state party and were growing until the late 1920s. With the onset of the "onslaught" and collectivization, there was a gradual reduction and prohibition of hired farmwork.

Keywords: NEP, agriculture, farm work, land rent, wage labor.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.38-53
УДК 342.79

М. А. Самбор,
кандидат юридичних наук,
начальник сектора моніторингу
Прилуцького відділу поліції Головного управління
Національної поліції в Чернігівській області
(м. Чернігів – м. Прилуки, Україна)
e-mail: NIKOLAS783@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>

ПРАВО НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЦІННІСТЬ ТА ФУНКЦІЯ

У статті досліджуються громадянське суспільство в Україні, його розуміння та місце права на свободу мирних зібрань у сучасному громадянському суспільстві. Указано, що громадянське суспільство не здатне існувати та розвиватися, а й зароджуватися без реалізації громадянами їхнього права на самовизначення, зокрема права на свободу мирних зібрань. Однак, важливим є правове регулювання права на свободу мирних зібрань, яке повинно відображати свободу здійснення цього права виключно в межах та в спосіб, визначених Конституцією та законами України.

Автором зауважено, що право на свободу мирних зібрань виступає цінністю громадянського суспільства, критерієм демократії відносин у суспільстві.

Ключові слова: громадянське суспільство, право на свободу мирних зібрань, функція, цінність.

Постановка проблеми. Соціально-політичні процеси, що відбуваються в Україні, зумовлені змінами в ментальності українського народу, стали, на наш погляд, наслідком формування нових цінностей українського суспільства, де превалюють особистості, які народилися, зросли за часів незалежності, яким не притаманні державно-імперські обмеження, засилля, що були невід'ємною складовою суспільного життя українців у тоталітарній радянській державі.

Новітній час трансформує зміст суспільних відносин; ряд відносин взагалі втрачає свою суть і стають архаїчними; виникають нові відносини, які потребують ефективного регулювання за допомогою універсального регулятора – права, спираючись на існуючі в суспільстві моральні та релігійні норми, цінності. Змінюються взаємовідносини громадян, суспільства, з одного боку, та держави з іншого, які трансформуються із відносин підпорядкованості соціуму державно-владному механізмові на відносини рівноправних учасників.

У відносинах держави та суспільства важливу роль відіграє організованість останнього, здатність бути рівноправним учасником відносин із державою. У цьому контексті важливим є організуюча здатність суспільства використовувати гарантовані державою можливості у вигляді прав і свобод, спрямовані на досягнення соціально значимих цілей. Права і свободи, які має людина, спрямовані на задоволення її інтересів, прогресивний розвиток особистості, утвердження суспільних ідеалів та прагнення суспільства, формування нових темпорально-правових засад, що відображають особливості ставлення до взаємовідносин держави, з одного боку, та

суспільства, окремих груп людей, зрештою, людини, з іншого боку, осмислення їхнього змісту в конкретний часовий проміжок розвитку учасників — держави, суспільства, його інституцій та людини.

Одним із прав та свобод, що, на наш погляд, відображає соціальну сутність людини, забезпечує її соціальне існування, прагнення та можливості задоволення інтересів є право на свободу мирних зібрань. Саме право на свободу мирних зібрань, переконані, творить умови, у яких здатна всебічно розвиватись особистість, змінюватися суспільні відносини в напрямку формування громадянського суспільства, як суспільства, де людина є найвищою соціальною цінністю; за нею не лише визнаються, а й гарантується свобода здійснення її прав і свобод без жодних неправомірних утисків чи впливу з боку держави та її апарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі дослідженню стану громадянського суспільства, його формуванню та розвитку присвячено чимало праць, у тому числі на прикладних аспектах формування та розвитку громадянського суспільства наголошується в публікаціях таких учених, як: С. Бобровник, А. Засць, А. Колодій, Н. Оніщенко, В. Сіренко тощо.

Водночас дослідженню права на свободу мирних зібрань приділяється чимала увага, що видає інтерес дослідників до вказаного предмету. Серед дослідників права на свободу мирних зібрань можна згадати М. Денісову, О. Клименка, В. Нестеровича, М. Середу, О. Тронько тощо. Також значна увага приділяється вивченню практичних аспектів здійснення права на свободу мирних зібрань та забезпечення його реалізації з боку владних суб'єктів у країнах світу, наслідком чого є висвітлення стану здійснення цього права та сприяння у його реалізації у доповідях представників міжнародних організацій за результатами дослідження прав людини в країнах світу [17; 18].

Незважаючи на те, що стан розвитку громадянського суспільства та здійснення права на свободу мирних зібрань мають достатнє науково-практичне обґрунтування, залишається малодослідженим роль права на свободу мирних зібрань у становленні та розвитку громадянського суспільства, а також залежність цього права, так само як і громадянське суспільство, як умова здійснення права на свободу мирних зібрань, що дозволяє сформулювати висновок про наявність системних зав'язків цих соціально-правових явищ у сучасному світі, їх взаємозалежність та взаємообумовленість.

Формулювання цілей. Ураховуючи викладене, *метою* статті обрано дослідження взаємозв'язків права на свободу мирних зібрань та громадянського суспільства, їх взаємозалежність та функції.

Виклад основного матеріалу. Україна проголосила себе суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, що знайшло відтворення в статті 1 Конституції України [8]. Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди в суспільстві. Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної

допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї, зазначається у п.2.1. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 у справі № 1-11/2012 за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України [9]. Визнання та проголошення прав і свобод людини, їх належність кожній особі, ствердження про демократичну, соціальну та правову державу з боку держави, як соціального інституту, неможливе без усвідомлення сприйняття вказаних соціальних цінностей саме суспільством, яке є невід'ємною складовою держави, як політико-територіального об'єднання людей. Як наслідок, саме здійснення та реалізація прав і свобод людини, зокрема тих, що визначають соціальну сутність людини, у суспільних відносинах дають підстави для твердження про те, що дане суспільство є громадянським або ж має ознаки такого суспільства. Одним із таких прав є право на свободу мирних зібрань.

На нинішньому історичному етапі розвитку людства, державотворення і правотворення, соціальної організації людства саме поняттям «громадянське суспільство» позначаються суспільства з високим рівнем соціальних зв'язків та розвитку, де визнаються передові для сучасності ідеї цінностей – людини, її прав і свобод, а також створені відповідні механізми забезпечення реалізації, захисту та охорони визначених цінностей. Притаманним для громадянського суспільства є не лише декларування, визнання прав і свобод людини, а головне, що вирізняє громадянське суспільство від інших, – це умови для фактичного здійснення цих прав і свобод усіма і кожним у реальних суспільних відносинах, коли держава в особі її апарату створює всі можливості для реалізації цих можливостей, а також охороняє і захищає носіїв цих прав і свобод.

Отже, право на свободу мирних зібрань у громадянському суспільстві має бути не лише задекларованим, зокрема в нормах права, а й знайти свободу реального його здійснення.

Ураховуючи підвищення ролі громадянського суспільства в різних сферах діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема щодо впровадження реформ, на підтримку ініціативи громадськості, а також з метою налагодження ефективного діалогу та партнерських відносин органів державної влади, органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства, передусім з питань забезпечення прав і свобод людини і громадянина, керуючись ч. 2 ст. 102 Конституції України та відповідно до п. 28 ч. 1 ст. 106 Конституції України, затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, прийняття якої зумовлено необхідністю створення державою сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, різноманітних форм демократії участі, налагодження ефективного взаємодії громадськості з органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці і реалізації ефективної державної політики в різних сферах, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем. Розроблення нової Стратегії обумовлено змінами основних тенденцій розвитку громадянського суспільства, зростанням його ролі в різноманітних сферах – від просування реформ на державному і місцевому рівнях, європейської інтеграції та розвитку електронного урядування до надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, проведення антитерористичної операції, надання допомоги внутрішньо переміщеним особам. Стратегія спирається на базові цінності відносин між демократичною державою і громадянським суспільством, зумовлена становленням такого суспільства як основи народовладдя та прагненням створити належні умови для ефективного взаємодії держави, громадянського суспільства та бізнесу задля модернізації України, підвищення добробуту і створення рівних можливостей для всіх [10]. Переконані, що наявність самої Стратегії не гарантує трансформації суспільних відносин у громадянське суспільство. Досягнення зазначеної мети можлива за наявності практичних кроків з боку усіх учасників суспільних відносин, перш за все держави, яка являє собою об'єднання людей, котра має виражати і втілювати інтереси як окремих громадян, так і їх груп, незалежно від того, на основі чого останні створені та існують. Безперечним прогресивним кроком є визнання існування права на свободу мирних зібрань та можливість його здійснення кожною особою.

Громадянське суспільство являє собою високий рівень стану соціальної системи [15, с. 19]. Слід усвідомити, що не держава формулює та розвиває громадянське суспільство. Держава – лише продукт суспільних відносин, один із інститутів суспільства, хоча, і без перебільшення, найбільший, якому притаманно фокусування можливостей влади над ним. Визнання за суспільством та його членами певних можливостей у виді прав і свобод демонструє конформізм держави до потреб суспільства, незважаючи на прагнення суб'єктів, які управляють цим інститутом (державою), реалізувати власні інтереси. Лише громадянське суспільство як унікальна форма самоорганізації суспільства дозволяє стримувати інститут держави. Засобом такого стримування є права і свободи, серед яких особливе місце посідає право на свободу мирних зібрань, оскільки останнє володіє притаманними лише йому змістом свободи, функціями, яке здатне виконувати в громадянському суспільстві.

У загальноприйнятому розумінні громадянське суспільство є сукупністю соціальних утворень, які об'єднані певними специфічними інтересами, зокрема, економічними, етнічними, культурними тощо, що реалізуються поза сферою діяльності держави, а також надають можливість в умовах демократичної системи об'єднання суспільного життя контролювати дії держави. Таким чином, громадянське суспільство являє собою сферу життєдіяльності людей, що є вільною від

впливу безпосередньо з боку держави, її посадових осіб, але при тому вона організована та внутрішньо впорядкована, взаємодіє із державою, а також сферу, у якій люди мають можливість реалізувати свої права та інтереси, об'єднуватися у відповідні групи та організації [7, с. 91]. У сучасному світі неможливо абсолютно стверджувати про самостійність, до певної міри, ізольованість громадянського суспільства від держави. Навіть конституції країн світу, які за своєю суттю виражають природу держави та її стосунки із суспільством, у тому числі у формі громадянського суспільства, містять у своєму змісті результат досягнутого компромісу про обмеження повноважень держави, з одного боку, та визнання останньою свободи суспільства від втручання держави та її апарату в суспільні відносини. Найбільш яскраво такий компроміс виявляється у закріпленні, визнанні та забезпеченні здійснення прав і свобод людини.

Громадянське суспільство – це система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів та відносин, які покликані сприяти реалізації інтересів індивідів і колективів. Ці інтереси і потреби виражаються і здійснюються через такі інститути громадянського суспільства, як: сім'я, церква, система освіти, наукові, професійні об'єднання, організації, асоціації, що здійснюють свою діяльність на основі реального самоврядування (територіальні, виробничі, просто за інтересами) [5, с. 174]. Принагідно маємо зазначити, що держава не бажає випускати зі сфери свого впливу будь-яку форму організації суспільства, у тому числі й громадянське суспільство, намагаючись визначати правила гри.

Громадянське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеню розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства [1, с. 3].

Поняття громадянського суспільства як системи суспільних відносин, де відповідні індивіди та організації пов'язані між собою правовими, економічними та іншими інтересами і мають можливість діяти вільно та на власний розсуд в умовах розвинутого самоврядування й переходу власних повноважень і відповідальності від органів державної влади до місцевого самоврядування та суспільних об'єднань громадян, не порушуючи при тому законних інтересів інших осіб і суспільства в цілому [13, с. 6], продовжують діяти на основі ухвалених державою загальнообов'язкових правових норм, унаслідок чого держава зберігає можливість впливу на громадянське суспільство, його інститути та відносини всередині нього.

Громадянське суспільство – це система суспільних відносин, що спрямовані на мобілізацію та захист суспільством і його представниками, як індивідуальними, так і колективними, своїх легітимних прав та інтересів у всіх сферах суспільного та державного життя [3, с. 19]. Така інтерпретація поняття громадянського суспільства визначає межі зіткнення інтересів суспільства та держави, якими виступають права і свободи людини. Лише за умови єдності спрямованості держави на формування та розвиток громадянського суспільства, шляхом створення умови свободи здійснення суб'єктами їх прав, свобод та інтересів, громадянське суспільство має право на існування, а його члени мають можливість свободи здійснення їхніх прав, свобод та інтересів.

Громадянське суспільство — це сила, що перебуває з державою в постійній складній, суперечливій, діалектичній єдності [5, с. 51]. Громадянське суспільство набуває свого істотного покликання, коли публічно-вольова складова держави має витоком саме суспільний інтерес, який спрямовує ухвалення відповідних рішень, у тому числі й норм, спрямованих на задоволення інтересу першоджерела цієї влади — людини, а в сукупності — народу, на задоволення суспільних інтересів. За таких умов діалектика у відносинах держави та громадянського суспільства має єдиний висхідний вектор розвитку, який єднається й цінностями, що перебувають у змісті й держави, і громадянського суспільства. Для досягнення якісного результату держава має унікальний апарат, а громадянське суспільство здатне виявляти та усувати асиметричність чи дисбаланс діяльності держави та її апарату.

Громадянське суспільство характеризується: 1) демократичністю; 2) соціальною спрямованістю; 3) урегульованістю соціально справедливим правом [11, с. 13]. Стосовно урегульованості вітчизняного суспільства соціально справедливим правом хотілося б зазначити, що найбільш істотною його проблемою є відпрацювання моделі соціально справедливого права, тобто відповідного типу праворозуміння, яке відповідає уявленню більшості людей про соціальну справедливість. Ідеться про те, що через трансформаційні процеси та необхідність зміни методології правознавства вітчизняна юридична наука проголосила про свою відмову від нормативного розуміння права та переходу до нових видів праворозуміння (природного, соціологічного, комунікативного) [11, с. 14]. Можемо підсумувати, що громадянське суспільство нерозривне із демократичною і правовою, соціальною державою, де остання є знаряддям громадянського суспільства в утвердженні людини, як найвищої соціальної цінності, а її права, свободи та інтереси визначають не лише спрямованість діяльності держави, та їх здійснення є невід'ємною складовою існування громадянського суспільства. Однак, це не означає те, що громадянське суспільство позбавлене можливості ефективно впливати на діяльність держави та її апарату щодо визначення для останнього соціально-правового та політичного руслу розвитку в напрямку утвердження та розквіту інститутів громадянського суспільства та цінностей останнього. Демократична і правова держава, як оболонка громадянського суспільства, визначає «правила гри» суб'єктів громадянського суспільства, якими виступає співвідношення прав й обов'язків членів цього суспільства. Саме права, свободи та інтереси здатні впливати на перетворювати інститут держави на інститут громадянського суспільства, діяльність якого обмежується індивідуально-вольовою сферою діяльності особистості, свобода поведінки встановлюється із урахуванням прав, свобод та інтересів інших членів громадянського суспільства.

Єдиним показником, яким може пишатися Україна, є «громадянське суспільство», що стало центральним стовпом української демократії. Масові протестні рухи стали джерелом набору нового покоління громадянських активістів. Акції протесту по-справжньому наочно продемонстрували самоорганізаційний потенціал громадськості [4, с. 94]. Масові рухи, а, як на наш погляд, спільний вияв соціальної активності із відстоювання загальних та індивідуальних інтересів груп населення, об'єднаних різними чинниками, зумовлений використанням проголоше-

них та визнаних державою прав і свобод, свідчить про усвідомлення членами громадянського суспільства своїх можливостей та здатності використовувати наявні права і свободи, які держава зобов'язалася гарантувати, охороняти і захищати, у протидії останній із використанням свободи дій та вибору.

Імовірно, держава, усвідомлюючи необмежену сферу свободи громадянського суспільства, прагне створити межі такої свободи, у рамках якої можливе громадянське суспільство, а поза його межами останнє втрачає свою соціальну, правову складові. Очевидно, що для поширення та пропагування таких ідей, держава розробляє і впроваджує різноманітні стратегії, програми та концепції. Хоча, з іншого боку, такі програмні матеріали потрібні перш за все для самої держави, аби мати можливість розвиватися за обраним курсом та не допускати відхилень, зокрема і частини створення прецедентів невинуватого обмеження свободи людини.

С. Сунегін переконує, що, з одного боку, суспільні відносини все більше формально унормовуються за допомогою права на всіх його рівнях, а з іншого – право як особлива соціонормативна система все більше втрачає свій авторитет у суспільному житті, який, як свідчить практика, не поліпшується шляхом прийняття все «кращих» і «кращих» законів. Указаний парадокс ускладнюється ще й тим фактом, що мова йде не про авторитарні та тоталітарні, а демократичні політичні режими. Право, як і будь-яка інша об'єктивно функціонуюча в суспільстві соціонормативна система, відтворює у своєму змісті визначену ціннісну матрицю позитивної організації суспільного життя, що має ієрархічну будову. Конкретний зміст цієї матриці на внутрішньодержавному рівні визначається насамперед на рівні конституції як найвищого за юридичною силою та найавторитетнішого акта у будь-якій державі, а деталізується у нормах галузевого законодавства, якими оформлюється визначений правовий режим здійснення прав і обов'язків учасників відповідних відносин. Поряд із внутрішньодержавним рівнем ретрансляції вказаної ціннісної матриці, її зміст представлений також на рівні міжнародного права, та, що не менш важливо, відтворюється в інших механізмах впливу на волю і свідомість, а отже, на поведінку та діяльність індивідів. Причому основна проблема полягає в тому, що ціннісна шкала суспільного та індивідуального розвитку, представлена в сучасному демократичному праві та відтворена у діяльності багатьох інших соціальних інститутів, не лише не враховує об'єктивно функціонуючу складноорганізованість людського життя, а й передбачає спрощений, примітивний та по суті помилковий шлях досягнення так званого «суспільства добробуту» (або, як на нашу думку, «громадянського суспільства»; зауважено нами – М. С.) ефективність правової системи, тобто її реальна здатність забезпечувати законність і правопорядок у суспільному та державному житті, залежить не лише від ступеню формального закріплення та відображення в змісті правових норм загальної мети нормативних засад організації людського співжиття, а й від безпосереднього сприйняття та усвідомлення їхнього змісту з боку індивідів як такого, що відповідає єдності їхньої цілісної соціокультурної традиції та найбільш повно й точно узгоджується зі складністю та багатоаспектністю соціального буття в цілому. Правова система, з огляду на соціальний вимір її регулятивно-охоронної

впливу, об'єктивно не здатна самостійно або автономно від інших соціальних регуляторів забезпечити реальний правопорядок у суспільстві та його прогресивний розвиток [20, с. 129-130].

Переконані, що держава, ухвалюючи нормативно-правові акти, зокрема конституційні, які демонструють своєрідний суспільний договір між суспільством та державною владою, спрямовані на забезпечення суспільних інтересів і встановлення правових обмежувачів втручання держави в існування суспільства та окремих його членів у виді прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства, бере на себе обов'язок із втілення інтересів громадянського суспільства в реальні суспільні відносини, тим самим підтримуючи правопорядок та реалізуючи інтереси громадянського суспільства. Водночас зауважимо, що не кожна держава згоджується втілювати інтереси громадянського суспільства та забезпечення прав і свобод людини, створення ефективних умов їх безперешкодної свободи здійснення, а навпаки – всіляко обмежує права і свободи, інтереси суспільства на угоду інтересам та волі представників такої держави. Тоді держава набуває рис і всіх ознак антидемократичної держави, а її громадянське суспільство трансформується в суспільство рабів, людей безправних.

Демократична за своїм зовнішнім оформленням та своєю суттю держава прагне до розвитку громадянського суспільства, його інститутів. На цьому шляху важливим є визначення ключового вектору та заходів, що мають втілюватися демократичною державою в напрямку утвердження та розвитку громадянського суспільства.

Основним стратегічним документом, спрямованим на створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, є Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства [12, с. 9]. Упевнені в тому, що такий підхід до розвитку інститутів громадянського суспільства, коли останній має здійснюватися в напрямку, визначеному державою, є нічим іншим, як намаганням держави, як політико-територіальної організації влади, «узяти під контроль» розвиток громадянського суспільства, підпорядкувати його інтересам суб'єктів, які зосередили у своїх руках владу країни.

Розбудова правової держави і формування громадянського суспільства переслідують одну спільну мету: соціальні інститути покликані служити людині, захищати її права та інтереси [5, с. 172]. Правова, демократична, соціальна держава слугує становленню, утвердженню та розвитку громадянського суспільства. Заразом не слід забувати про те, що права, свободи та інтереси людини не є продуктом *етатистської теорії* та є наслідком продуктивної діяльності держави, а є результатом свідомого сприйняття природно-правової теорії походження взаємовідносин людини й держави, а відтак і прав, свобод людини, які за певних умов є фактором стримування сваволі держави, її апарату та окремих посадовців, а також того розсуду, який держава отримує від власного народу.

Одним із таких прав, що має постійний у часі характер, на відміну від права обирати і бути обраним (обрання органів державної влади та місцевого самоврядування), та здатне впливати на співвідношення громадянського суспільства, його

інститутів, окремих людей, з одного боку, та держави з її апаратом – з іншого, знаряддям струмування інтересів держави, які можуть суперечити інтересам громадянського суспільства, є право на свободу мирних зібрань.

Право на свободу мирних зібрань здатне і виконує ряд функцій із виявлення, об'єднання, представництва інтересів окремих людей, суспільних інститутів, громадянського суспільства в цілому, а також позиціонування цих інтересів перш за все з інтересами держави, апарату держави та тих суб'єктів, які здобули й утримують державну владу.

Функції громадянського суспільства є основними напрямками та видами цілеспрямованого легітимного впливу його інститутів та окремих членів на розвиток суспільства, формування внутрішньої та зовнішньої політики держави. У сучасному переліку функцій громадянського суспільства в умовах євроінтеграції повинні бути використані найновіші популярні теорії, у яких автори намагаються впровадити концепцію громадянського суспільства в сучасні реалії, з урахуванням інтеграційних процесів та глобалізації [6, с. 78]. Усвідомлюючи зміст функції, цілком прийнятним буде віднесення права на свободу мирних зібрань до активних функцій громадянського суспільства за допомогою якої громадянське суспільство, окремі його інститути або й окремі члени здатні демонструвати та відстоювати власні інтереси у відносинах із державою, забезпечуючи ефективний вплив громадянського суспільства на апарат держави (у демократичному суспільстві, тоді як за антидемократичного суспільства право на свободу мирних зібрань, як функція громадянського суспільства втрачає свій зміст та призначення. Свідченням цьому є Республіка Білорусь, де майже пів року громадяни, використовуючи гарантоване їм право на свободу мирних зібрань, висловлюють обурення антидемократичними за своєю суттю проведенням та підрахунком голосів із виборів Президента Білорусі. Грудень 2020 року в Україні також продемонстрував функції права на свободу мирних зібрань у громадянському суспільстві, коли суб'єкти здійснення цього права відстоювали свої економічні та соціальні права на гідний рівень життя та відповідні ціни на газ і його транспортування.

Ураховуючи сказане, переконані, що право на свободу мирних зібрань у громадянському суспільстві виконує функції пошуку компромісу в умовах виникнення конфлікту інтересів між громадянським суспільством, його інститутами та окремими членами, з одного боку, та державою, її апаратом, суб'єктами здійснення державної влади – з іншого.

Водночас право на свободу мирних зібрань є легітимним за дотримання певних умов його здійснення, що вказує на компромісне використання цього права представниками громадянського суспільства у відносинах з державою щодо відстоювання інтересів або забезпечення інших прав і свобод.

Україна має ряд міжнародних зобов'язань щодо забезпечення права на свободу об'єднання, свободу мирних зібрань та доступу до інформації й інші як основи розвитку громадянського суспільства [14, с. 8]. Відтак, можемо вести мову про те, що право на свободу мирних зібрань визнане світовим співтовариством як невід'ємний елемент громадянського суспільства, а його здійснення демонструє рівень розвитку як громадянського суспільства, так і демократії, дотримання прав і

свобод людини в такій державі. Саме право на свободу мирних зібрань та можливість його здійснення, у тому числі й невтручання державних органів у його реалізацію, виступають індикатором визнання рівня демократичності відносин та демократичного режиму в державі під час міжнародного моніторингу.

Суттєво впливає на здійснення права на свободу мирних зібрань, як функцію громадянського суспільства, законодавче регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань. Беззаперечним є необхідність існування правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань, повноважень державних органів або органів місцевого самоврядування із забезпечення реалізації його права. Водночас, маємо констатувати, що занадто правова зарегульованість також негативно позначається на виконанні правом на свободу мирних зібрань його функцій в громадянському суспільстві із виявлення конфлікту та пошуку компромісу інтересів між громадянським суспільством та його інститутами і державою з її апаратом. Заразом переконані, що свобода здійснення цього права полягає у відсутності надмірних умов, які повинні виконувати суб'єкти здійснення права на свободу мирних зібрань, та абсолютно визначені повноваження суб'єктів владних повноважень щодо забезпечення умов здійснення права на свободу мирних зібрань, а також повноважень, якими органи влади можуть скористатися для обмеження чи заборони здійснення права на свободу мирних зібрань.

Поряд із внутрішніми факторами, як-то: низький рівень громадянської активності та організаційної спроможності організації громадянського суспільства, – зовнішнім обмеженням для розвитку громадянського суспільства є недостатньо сприятливе законодавче середовище [14, с. 7]. На жаль, мусимо констатувати, що сучасний стан правового регулювання здійснення права на свободу мирних зібрань, забезпечення умов його реалізації, повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, підстави обмеження здійснення цього права або його повної заборони, практично не врегульовані нормами позитивного законодавства України, що призводить до необґрунтованого і незаконного застосування адміністративного обмеження та заборони здійснення права на свободу мирних зібрань, наприклад, заборона здійснення права на свободу мирних зібрань в умовах карантину [21].

Наявність відповідного конституційного права громадян (та реальні можливості його реалізації) є важливими ознаками розвитку громадянського суспільства в країні. Власне, громадські неурядові організації є структурним компонентом громадянського суспільства, тими інститутами, що надають цій комплексній та багатовимірній концепції ознак конкретної суб'єктності [2, с. 256], до яких, на наш погляд, слід додати й право на свободу мирних зібрань, як функціональний елемент інститутів громадянського суспільства. Стосовно правового регулювання права на свободу мирних зібрань у громадянському суспільстві, слід зазначити, що врегулюванню за допомогою норм позитивного права необхідно наступні складові змістовні елементи правовідносин зі здійснення права на свободу мирних зібрань: 1) виключні межі, за рамками яких право на свободу мирних зібрань може бути обмеженим або його здійснення забороняється. Таке формулювання обмежень свідчатиме про свободу його здійснення, адже коли визначити межі для здійснення права на свободу мирних зібрань, втрачатиметься елемент свободи

здійснення цього права; 2) умови, які дають підстави для порушення питання про обмеження чи заборону здійснення права на свободу мирних зібрань; 3) виключний порядок та суб'єктів, які уповноважені на ухвалення рішення про обмеження чи заборону здійснення права на свободу мирних зібрань; 4) визначення приводів та підстав для обмеження права на свободу мирних зібрань; 5) визначення суб'єктів, які можуть встановлювати наявність юридичних та фактичних підстав для обмеження чи заборони права на свободу мирних зібрань; 6) нормативне закріплення повноважень суб'єктів державної влади, місцевого самоврядування з моменту надходження сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань до завершення здійснення права на свободу мирних зібрань (це і інформування правоохоронних органів, витребування висновків про відсутність загроз, як підстав для обмеження здійснення аналізованого права, створення умов для безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань та належних умов для його здійснення, забезпечення правопорядку під час здійснення права на свободу мирних зібрань тощо); 7) абсолютизація судового порядку розгляду питань про обмеження та заборону здійснення права на свободу мирних зібрань.

На сьогодні конституційно-правове утвердження проведення мирних зібрань є симетричною відповіддю на подальше ускладнення суспільства та зміцнення державної влади, за яких зменшувалися можливості громадянина здійснювати вплив на прийняття нормативно-правових актів самостійно та значно їх збільшувало за умови об'єднання радою з питань розвитку громадянського суспільства [19, с. 396-397]. Цілковиті згодні з В. Нестеровичем у цій тезі, оскільки відсутність спеціальних норм, які б встановлювали додаткові обов'язки для суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, істотно впливали б на можливість джерела влади в Україні (народу), у тому числі його інституціоналізації у формі громадянського суспільства, впливати на ухвалення рішень суб'єктами державної влади на місцевого самоврядування.

Поряд із здійсненням права на свободу мирних зібрань, завжди перебуває охорона та захист цього права, що в системному розумінні дозволяє вести мову про існування в суб'єкта не лише потенційної, а й практичної можливості використати гарантоване державою право на свободу мирних зібрань.

Водночас ступінь захищеності прав людини, можливості їх реалізації є показником ефективності громадянського суспільства [16, с. 111]. Таким чином, право на свободу мирних зібрань є, з одного боку, результатом розвитку громадянського суспільства та його інститутів, а з іншого — право на свободу мирних зібрань розвиває громадянське суспільство. Як результат, право на свободу мирних зібрань відіграє не лише динамічну функцію розвитку громадянського суспільства, а й є ціннісним орієнтиром громадянського суспільства та демократичності відносин у ньому, у тому числі й відносин за участі держави, її органів та окремих посадових осіб. Вважаємо, що права на свободу мирних зібрань не можна позбавити потенційного суб'єкта його здійснення, яким визначені «громадяни», «люди», «кожен», «усі». Застосування обмеження здійснення права на свободу мирних зібрань повинно мати індивідуальний характер, що є проявом відповідальності в перспективному її вияві.

Висновки. Підсумовуючи дослідження, зазначимо, що право на свободу мирних зібрань відіграє значну роль у формуванні, становленні та розвитку громадянського суспільства. Зазначена роль обумовлена функціями, які право на свободу мирних зібрань має в громадянському суспільстві та його відносинах із державою. Саме право на свободу мирних зібрань поєднує в собі компоненти вияву конфлікту, пошуку компромісу та затвердження консенсусу інтересів громадянського суспільства, його інститутів, окремих членів та груп цього суспільства, з одного боку, а також держави, її апарату – з іншого. Хоча і в середині самого громадянського суспільства право на свободу мирних зібрань виконує зазначені функції.

Як наслідок, право на свободу мирних зібрань у громадянському суспільстві набуває значення цінності, за якою визначається наявність самого громадянського суспільства, вид державного режиму, а також стан демократичності наявних у суспільстві та стосунках з державою відносин.

Як цінність, право на свободу мирних зібрань знаходить своє логічне відтворення та закріплення в нормах позитивного права. Водночас формалізація права на свободу мирних зібрань у відповідних нормативно-правових актах може бути лише кроком у визнанні цього права як цінності, адже основним є не формалізація, а можливість реального використання права на свободу мирних зібрань його носіями, стан охорони та захисту права на свободу мирних зібрань з боку держави, яка володіє монополією на забезпечення правопорядку, створення умов здійснення прав і свобод людини. Переконані, що якісне нормативно-правове регулювання права на свободу мирних зібрань має передбачати свободу вибору та здійснення цього права його носіями, а з іншого – абсолютне визначення повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування щодо забезпечення безперешкодних умов здійснення цього права, нормативно-правового визначення вичерпного переліку умов обмеження права на свободу мирних зібрань та підстав, які можуть слугувати приводами для порушення процедури та встановлення обмежень чи заборони здійснення права на свободу мирних зібрань. Сьогодні Україна та її правова система потребують ухвалення якісних норм, спрямованих перш за все на унормування повноважень суб'єктів владних повноважень щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань його носіями, тоді як до встановлення додаткових обов'язків для суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань повинно збалансовуватися наданням таким суб'єктам додаткових прав і свободи для вибору дії чи бездіяльності.

Використані джерела:

1. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року. *Політичний менеджмент*. 2005. № 6. С. 3-6.
2. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. 420 с.
3. Дубас Н. Я. Поняття громадянського суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. № 4. С. 13-20.
4. Кваша А. Розвиток громадянського суспільства в Україні та проблеми об'єктивності його дослідження. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44(1). С. 91-97.

5. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.

6. Лютюк О. Функції громадянського суспільства в умовах євроінтеграції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 5. С. 72-78

7. Пижов О. М., Грохольський О. О. Формування та розвиток громадянського суспільства в Україні (цивільно-правові аспекти). *Приватне право і підприємництво*. 2017. Вип. 17. С. 89-94.

8. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#top>. (дата звернення: 27.11.2020).

9. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 у справі № 1-11/2012 за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#n54>. (дата звернення: 27.11.2020).

10. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#n25>. (дата звернення: 27.11.2020).

11. Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розвитку. *Право України*. 2010. № 7. С. 12-17.

12. Горбунова Л.М. Правові основи розвитку громадянського суспільства в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 10. С. 6-11.

13. Корнієнко В. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект) : автореф. дис... канд. юрид. наук. за спец.: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса, 2007. 19 с.

14. Правові умови розвитку громадянського суспільства в Україні. Що потрібно зробити? / М. В. Лациба, А. О. Красносіська [та ін.] ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. Київ : Агентство «Україна», 2011. 132 с.

15. Бондаренко Н. Становлення громадянського суспільства в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 16-22.

16. Разметаєва Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: до постановки питання. *Юридичний вісник*. 2006. № 1. С. 110-113.

17. Стан з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна): Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 19 грудня 2016 року. URL : [https://uk.wikisource.org/wiki/Резолюція_Ради_Безпеки_ООН_А/RES/71/205_\(2016\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Резолюція_Ради_Безпеки_ООН_А/RES/71/205_(2016)). (дата звернення: 27.11.2017).

18. Резолюція Ради безпеки ООН от 26 февраля 2011 года № S/RES/1970. URL : [https://ru.wikisource.org/wiki/Резолюция_Совета_Безопасности_ООН_№_S/RES/1970_\(2011\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Резолюция_Совета_Безопасности_ООН_№_S/RES/1970_(2011)). (дата звернення: 27.11.2017)

19. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: зарубіжний та український досвід : дис... докт. юрид. наук по спец.: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Суми, 2015. 451 с.

20. Право і прогрес: запити громадянського суспільства. Монографія. / [Ю. С. Шемпученко, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко та ін.]; за заг. ред. Н.М.Оніщенко. Київ : Наукова думка, 2020. 368 с.

21. Самбор М. А. Практика запровадження обмеження права на свободу мирних зібрань в адміністративному порядку та місце судової гілки влади у визначенні допустимості таких обмежень. *Вісник ХНУВС – Bulletin of KhNUA*. 2020. № 3 (90). С. 162-176

References:

1. Kresina, I. (2005) Do pytannia pro vyznachennia poniattia hromadianskoho suspilstva i ukraïnskoi revoliutsii 2004 roku. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 6, 3-6. [in Ukrainian].

2. Stepanenko, V. P. (2015) Hromadianske suspilstvo: dyskursy i praktyky. Kyiv : Instytut sotsiologhii NAN Ukraïny. [in Ukrainian].

3. Dubas, N.Ya. (2011) Poniattia hromadianskoho suspilstva. Naukovyy visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna. – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Law series. Vyp. № 4, 13-20. [in Ukrainian].

4. Kvasha, A. (2015) Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraïni ta problemy obektyvnosti yoho doslidzhennia. *Efektynist derzhavnogo upravlinnia – Efficiency of public administration, issue 44 (1)*, 91-97. [in Ukrainian].

5. Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku : monohrafiia. (2013) H. Yu. Vasyliev, V. D. Vodnik, O. V. Volyanska et al.; M. P. Trebina (Ed.). Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian]

6. Lotiuk, O. (2014) Funktsii hromadyanskoho suspilstva v umovakh yevrointehratsii. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukraïny – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 5, 72-78. [in Ukrainian].

7. Pyzhov, O. M., Hrokholskii, O. O. (2017) Formuvannia ta rozvytok hromadyanskoho suspilstva v Ukraïni (tsyvilno-pravovi aspekty). *Pryvatne pravo i pidpryemnytstvo – Private law and entrepreneurship*, 17, 89-94. [in Ukrainian]

8. Konstytutsiia Ukraïny pryinyata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukraïny 28 chervnia 1996 roku.(1996) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#top>. [in Ukrainian].

9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukraïny vid 25 sichnia 2012 roku № 3-рр/2012 u spravi № 1-11/2012 za konstytutsiïnym podanniam pravlinnia Pensiïnogo fondu Ukraïny shchodo ofitsiïnogo tlumachennia polozhen' statti 1, chastyn pershoi, druhoi, tretoi statti 95, chastyny druhoi statti 96, punktiv 2, 3, 6 statti 116, chastyny druhoi statti 124, chastyny pershoi statti 129 Konstytutsii Ukraïny, punktu 5 chastyny pershoi statti 4 Biudzhetnogo kodeksu Ukraïny, punktu 2 chastyny pershoi statti 9 Kodeksu administratyvnogo sudochynstva Ukraïny v systemnomu zviazku z okremymy polozhenniamy Konstytutsii Ukraïny. (2012) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#n54>. [in Ukrainian].

10. Pro spryannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraïni: Ukaz Prezydenta Ukraïny vid 26 liutoho 2016 roku № 68/2016. (2016) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#n25>. [in Ukrainian].

11. Kolodiy, A. (2010) Hromadianske suspilstvo ta pravova derzhava: problemy i shliakhy rozbudovy. *Pravo Ukraïny – Law of Ukraine*, 7, 12-17. [in Ukrainian].

12. Horbunova, L. M. (2010) Pravovi osnovy rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraïni. *Biuleten Ministerstva yustytstii Ukraïny – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 10, 6-11. [in Ukrainian].

13. Kornienko, V. O. Pravovi osnovy hromadyanskoho suspilstva suchasnoi Ukraïny (instytutsiïnyi aspekt). *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

14. Pravovi umowy rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini. Shcho potribno zrobyty? / (2011) M. V. Latsyba, A. O. Krasnosilska (Eds.) et al. Kyiv : Ahentstvo «Ukraina». [in Ukrainian].

15. Bondarenko, N. (2018) Stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 2, 16-22. [in Ukrainian].

16. Razmetaeva, Yu. S. (2006) Prava liudyny yak fundamentalna tsinnist hromadianskoho suspilstva: do postanovky pytannia. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 1, 110-113. [in Ukrainian].

17. Stan z pravamy liudyny v Avtonomniy Respublitsi Krym ta misti Sevastopol' (Ukraina): Rezolyutsiia Heneralnoi Asamblei OON vid 19 hrudnia 2016 roku. (2016) URL : [https://uk.wikisource.org/wiki/Резолюція_Ради_Безпеки_ООН_А/RES/71/205_\(2016\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Резолюція_Ради_Безпеки_ООН_А/RES/71/205_(2016)). [in Ukrainian].

18. Rezoliutsiia Soveta Bezopasnosti OON ot 26 fevralia 2011 hoda. № S/RES/1970 (2011). URL : https://ru.wikisource.org/wiki/Резолюция_Совета_Безопасности_ООН_№_S/RES/1970. [in Russian].

19. Nesterovych, V. F. (2015) Konstytutsiino-pravovi zasady vplyvu hromadskosti na pryinyattia normatyvno-pravovykh aktiv: zarubizhnyi ta ukrayinskyi dosvid. *Extended abstract of doctor's thesis*. Sumy. [in Ukrainian].

20. Pravo i prohres: zapyty hromadianskoho suspilstva : monohrafiia. (2020) Yu. S. Shemshuchenko, N. M. Onishchenko, N. M. Parkhomenko (Eds.) et al. ; N. M. Onishchenko (Ed.). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].

21. Sambor, M. A. (2020) Praktyka zaprovadzhennia obmezhennia prava na svobodu myrnykh zibran v administratyvnomu poriadku ta miste sudovoi hilky vlady u vyznachenni dopustymosti takykh obmezhen. *Biuletyn KhNUIVS – Bulletin of KhNUiA*, 3 (90), 162-176. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2020

Самбор Н. А.,

кандидат юридических наук,
начальник сектора мониторинга Прилуцкого районного
отдела полиции Главного управления
Национальной полиции в Черниговской области
(г. Чернигов - г. Прилуки, Украина)

ПРАВО НА СВОБОДУ МИРНЫХ СОБРАНИЙ В ГРАЖДАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ: ЦЕННОСТЬ И ФУНКЦИИ

В статье исследуются гражданское общество в Украине, его понимание и место права на свободу мирных собраний в современном гражданском обществе. Указано, что гражданское общество не способно существовать и развиваться, но и зарождаться без реализации гражданами их права на самоопределение, в частности права на свободу мирных собраний. Однако, важным является правовое регулирование права на свободу мирных собраний, которое должно отражать свободу осуществления этого права исключительно в пределах, определенных Конституцией и законами Украины.

Автором отмечено, что право на свободу мирных собраний выступает ценностью гражданского общества, критерием демократии отношений в обществе.

Ключевые слова: гражданское общество, право на свободу мирных собраний, функция, ценность.

Sambor M.,
Ph. D. in Law,
Head of the Monitoring Department
of the Pryluky Police Department
the Main Directorate of the
National Police in Chernihiv region
(Chernihiv - Pryluky, Ukraine)

THE RIGHT TO FREEDOM OF PEACEFUL ASSEMBLY IN CIVIL SOCIETY: VALUE AND FUNCTION

The article examines civil society in Ukraine, its understanding and the place of the right to freedom of peaceful assembly in modern civil society. Civil society, as a highly organized system with various social connections and relations, is in constant relations with the state. Such relations determine the type of state regime, and depending on the latter - the possibility of the emergence, formation and development of civil society in the state. Civil society is not able to exist and develop, but is born without the realization of the carriers - the population of the state, its right to self-determination, which is exercised in the form of the right to freedom of peaceful assembly. The right to freedom of peaceful assembly plays a dynamic role in civil society, as it unites members of society with the same interests, demonstrates and communicates to society and the state the existing interests of civil society and its institutions. As a result of the dynamic function of civil society, the right to freedom of peaceful assembly expresses a conflict of interest between civil society, its institutions, individual members of society and the state, and the right to freedom of peaceful assembly can offer compromise solutions to reach consensus. making government decisions that affect various spheres of life of civil society as a whole and its individual institutions or citizens or their individual groups, strata. Together with the performed function, the right to freedom of peaceful assembly in civil society is a value, a value guideline that determines the democracy of the state and relations within it, the presence and level of development of civil society itself. Therefore, it is important to regulate the right to freedom of peaceful assembly, which should reflect the freedom to exercise this right, as well as the proclaimed principles of state and local government in ensuring the exercise of this right, based on the fact that these bodies and their officials can and should to act exclusively within the limits and in the manner specified by the Constitution and laws of Ukraine. In all its unity of content, form, place and role, functions, legal regulation, the right to freedom of peaceful assembly is a value of civil society, a criterion for the democracy of relations in society.

Keywords: civil society, right to freedom of peaceful assembly, function, value.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.54-62

УДК 342.72/73

Slovska I.,

Full Phd in Law, Docent,

Professor at the Constitutional Law and


Branch Disciplines Department National

University National University of Water

and Environmental Engineering

(Rivne, Ukraine)

e-mail:slovska@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0001-9587-2300>

EVOLUTION OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF POLITICAL SYSTEMS

The article examines the evolution of the constitutional and legal regulation of human rights in Ukraine in the context of the development of political systems - from the Marxist-Leninist type to the free European one. It is emphasized that, despite the positivist position on the interpretation of human rights, the ideologues of the modern state interpret it and law, as well as other social phenomena, through the prism of new idealistic concepts. In their opinion, the legal act synthesizes the state will, which is reflected in the legal norm and is obligatory for the competent body applying this norm. Subjective right of a person is interpreted as a measure of possible behavior, devoid of class features.

It is emphasized that the Constitution of Ukraine declares the highest social value of a person for his life and health, honor and dignity, inviolability and security. It is stressed that the establishment and protection of human rights and freedoms is the main duty of the state. Thus, according to the constitutional norms, the state is not a passive observer of the realization of the rights and freedoms of citizens, but an active participant in their protection.

The existence of state control over the observance and protection of individual rights and freedoms (activities of the state apparatus in the field of protection of rights) and public (control over the redistribution of social space between the state and civil society, coverage of problems between the state and citizens; control over the responsibility of the constitutional state before civil society) is examined. Emphasis is placed on the unity between state and public control over the implementation of social tasks, the effectiveness of social policy and, consequently, the effective protection of the rights, freedoms and legitimate interests of the individual.

It is stressed that the shortcomings of law enforcement practice, insufficient protection of individual rights by the state arise for a number of objective reasons. The annual reports of the Verkhovna Rada of Ukraine Commissioner for Human Rights on the observance and protection of the human rights and freedoms of citizens of Ukraine are based on these phenomena. The documents show shortcomings in the protection of all categories of rights and freedoms by public authorities.

The author emphasizes that an important factor in the effective functioning of the rule of law is the filling of state-power relations with real legal mechanisms. Real protection of human rights and freedoms is possible if all levels of public power are involved in improving the constitutional order. The number of reforms should be combined with their quality content.

Keywords: human rights and freedoms, state, legal protection, state and public control, political system, law enforcement.

Formulation of the problem. A comprehensive analysis of social relations, taken in their historical development, reveals the causal objectively existing organic connection between the rights of the individual and the state. The state as a category of superstructure plan can be interpreted scientifically correctly only if it is considered in combination with the structure of society, which, in turn, is determined by the level of development and the nature of productive forces, the mode of production. Disclosure of the essence of individual rights, substantiation of objective regularities of replacement of some of these class-type opportunities by the capabilities of a new format with a natural humanistic character due to the formation of civil society in Ukraine – this is the general task of modern domestic constitutionalism.

Analysis of recent publications. In writing this article the author used scientific developments of such authors as: S. Bobrovnyk, V. Goshovska, A. Zayets, N. Onishchenko, N. Parkhomenko, O. Skrypnyuk, S. Chorna, S. Shevchuk, Y. Shemshuchenko and others.

Formulation of goals. The purpose of the proposed manuscript is to study the evolution of the constitutional and legal regulation of human rights in Ukraine in the context of the development of political systems – from the Marxist-Leninist type to the free European.

Presenting main material. The scientific theory we have inherited from Soviet times considers the legal nature of fundamental human rights exclusively from a positivist standpoint. As is well known, the positivist theory in law, the founders of which are rightly considered to be the English scholars D. Austin and J. Bentham, is based on three main postulates:

1. Separation of law from morality. According to the representatives of this theory, jurisprudence cannot engage in ethical analysis of positive law, because natural law does not meet clear criteria and is applied under the influence of personal moral convictions of the judge, ie is a substitute for the law's own moral judgments.

2. Law is always the expression or embodiment of human will – the order of the sovereign, which one person gives to another. Sovereign here means a person or state body that has the highest political power in society (king or people represented by parliament). And this order can have not only imperative, but also descriptive and general (ie to concern all) character. Interestingly, in this regard, the famous Nazi theorist of law K. Schmitt has repeatedly stated that decisions in disputes over the competence of state bodies should be made by the sovereign (the sole leader of the nation – the president), as there are no grounds for litigation.

3. Every current legal norm must be promulgated by the «sovereign of the legal system», and its authority must derive from the authority of the sovereign.

The legal understanding of most modern Ukrainian lawyers is based on these notions of law. As the Ukrainian scholar A. Zayets, to whom the equally well-known constitutionalist S. Shevchuk joins, rightly remarks: «Narrow normative approach to the definition of law, based on the idea that the law – the rules of conduct set out in laws and regulations, established and provided by the coercive force of state power, still find their supporters» [1, p. 135; 2].

Of course, the ideologues of the modern state consider it and law, as well, as other social phenomena through the prism of new idealistic concepts. The legal act synthesizes the state will, which is reflected in the legal norm and is obligatory for the competent body that applies this norm. Later, the source of the content of the act of law enforcement is the will, which is enshrined in the applicable law, and the will, which is carried out by a competent state body or official to exercise the right [3, p. 41]. Instead, any subjective right is a set of options of conduct allowed from the standpoint of the law the authorized subject [4, p. 32]; the measure of possible behavior of the participant of legal relations provided by norms of law. In other words, it is a measure of conduct that belongs to the authorized person to meet his interests and needs and is provided by the relevant legal obligations of other (obligated) persons [5].

The Basic Law of Ukraine stipulates that the highest social value in Ukraine is a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security. According to the Constitution, the establishment and protection of human rights and freedoms is the main duty of the state. It follows from these provisions that the state is not a passive observer of the rights and freedoms of citizens, but, on the contrary, is an active participant in ensuring their implementation, ie protection [6, p. 151]. As for the concept of «protection», for example, S. Alekseev understood it as the state-coercive activity aimed at the implementation of «restorative» tasks – the restoration of the violated right, ensuring the fulfillment of legal obligations [7, p. 202].

Along with state control over the observance and protection of individual rights and freedoms, there is also public control. First of all, it is control over the redistribution of social space between the state and civil society, coverage of problems that arise between the state and citizens, and most importantly – control over the responsibility of the constitutional state to civil society. So, to some extent, it is «control over the controllers». Thus, we can trace the corresponding unity between the state and public control over the implementation of social tasks, the effectiveness of social policy, and hence the effective protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

It should be noted that control in the broadest sense is a democratic institution, because democracy in the broadest sense is control over the exercise of public power in society. The practical slice of all types of control in democratic legal systems covers the functional ability to ensure the rights, freedoms and legitimate interests of the individual, and hence: the legitimacy of power, which effectively protects the honor, dignity and human rights. Proper protection of rights and freedoms means effective governance, because the government in a democratic society is interested in effective control, given that this is its legitimacy [8, p. 25].

The turning point in the change of constitutional and legal regulation of individual rights was the Declaration of State Sovereignty of Ukraine. The fundamental act defined the new status of Ukraine: proclaimed its state sovereignty as the supremacy, independence, completeness and indivisibility of the power of the Republic within its territory and independence and equality in foreign relations. Without the Declaration of State Sovereignty of Ukraine, which initiated the latest stage of the state-building process, the next steps on this path would be impossible. The document became the first and determining factor in the factual and legal establishment of a sovereign and independent Ukraine, the

emergence of which was a natural result of all the previous development of the Ukrainian people. At a historical distance, a third of a century later, his epoch-making role in the modern state-building process is becoming more and more obvious and significant. Program principles and provisions, such as self-determination of the Ukrainian people, assertion of sovereignty, development of a democratic society, comprehensive provision of human rights and freedoms, achievement of economic and social welfare of society, its cultural and spiritual revival on national principles, formation of sovereign state power within the republic, building the constitutional state and the development of self-governing principles of the people, peace-loving foreign policy of Ukraine, etc. – had a huge impact on the choice of civilization and the transformation of Ukrainian society.

The Declaration became a political document which, by virtue of its influence on social transformations, had the significance of a constitutional act. By its nature, it was a revolutionary document, because it declared a radical change in worldview and value orientations of society and determined the ways of its development [9, p. 10].

Analysis of the practice of state-building shows that the first decade of Ukraine's independence under the influence of social and economic changes focused on the political content of individual rights and it was to some extent declarative. The new state on the political map of the world tried to systematize the theoretical development of constitutional regulation of rights and freedoms, to comprehensively consider the mechanism of their interaction, to form its own view on the reality of citizen participation in political life. At that time of historical development, the achievements of sovereign Ukraine should include an attempt to understand the specifics of the methods of constitutional regulation, methods and techniques of constitutional influence on the development of political relations. The provision that the principle of direct effect of the Basic Law has not only legal but also special political significance, correctly guided the parliament and other public authorities to introduce new opportunities for dialogue between the state and society.

December 10 – Human Rights Day. On this day in 1948, the United Nations General Assembly adopted the Declaration of Human Rights. This historical event was due to the fact that after the Second World War, humanity has matured into the need to legally enshrine the greatest values – life, equality and freedom of people. Later, the articles of the Declaration, after the adoption of a number of international agreements, acquired the status of international law and formed the basis of national legislation [10].

In Ukraine, as in other Soviet republics, there were significant problems with the observance of all types of rights. However, political rights were the most formal. In fact, they were most strongly influenced by state ideology and the logically constructed system of legislation that regulated them had no practical meaning.

The shortcomings of the legal regulation of human rights and freedoms at the dawn of independence are largely due to the novelty and complexity of the topic.

Today, despite relatively perfect constitutional and legal regulations, many rights and freedoms have no real protection. Thus, Russia's armed aggression has brought special urgency to the protection of the right to life, liberty and security of person, freedom from torture, and freedom of movement. As a result of the Russian armed aggression against Ukraine about 9,940 people were killed and about 23,455 were injured (according

to the UN, beg. of 2017). These figures include, in particular, 298 passengers on flight MH17, including 80 children who were victims of the terrorist attack on July 17, 2014, when a Malaysia Airlines plane was shot down by the Russian military with Buk SAM, which was taken to the occupied territory of Donbass from the territory RF.

About 1,584,000 Crimean and Donbass residents were forced to flee their homes as internally displaced persons. The following remain occupied: the Autonomous Republic of Crimea (26,081 km), the city of Sevastopol (864 km), part of the Donetsk and Luhansk regions (16,799 km) – a total of 43,744 km, which is 7.2% of the territory of Ukraine.

The economy of Donbass is completely destroyed. The equipment of many once powerful Ukrainian plants was exported to the territory of the Russian Federation. The situation with flooded mining mines threatens a powerful environmental catastrophe [11]. This situation has a negative impact on economic rights, as Donbass is of great importance for Ukraine's industrial production. By 2014, this region accounted for about a quarter of the country's exports and more than 15% of capital investment (State Statistics Service of Ukraine, 2014). Donbass was a supplier of raw materials such as coal, steel and other industrial goods for production abroad. As of August 2014, industrial production in the Donetsk economic region - Donetsk and Luhansk oblasts – decreased by 60% and 85%, respectively, due to power outages and destruction of transport infrastructure.

If we calculate the consequences of the conflict by calculating the annual difference in GDP per capita between Ukraine and its synthetic counterpart after the war, the results indicate that the GDP per capita lost due to the war in Donbass on average in 2013-2017 (now the figures are significantly higher) was 15.1%: 5.23% (\$ 460.26), 9.18% (\$ 832.96), 19.63% (\$ 1,823.78), 19, 80% (\$ 1,893.38), 21.67% (\$ 2,184.13) in 2013, 2014, 2015, 2016 and 2017.

The results of the regional analysis confirm the devastating impact of the war in Donbass. In particular, according to experts, the Donetsk gross regional product (GRP) fell by an average of 42% (\$ 4,294) due to the war. For Luhansk, the decline is even greater – here the average decrease in GRP per capita is 52% (\$ 3,355) [12].

At the same time, there are long-standing problems with the protection of individual rights, for the solution of which only the Ukrainian authorities are responsible. Of particular note is the right to a fair trial, where the results expected by society are still lacking, and changes in the judiciary have only just begun. The key problem is the lack of fair justice and, consequently, the insecurity of all other human rights at the national level. The question of how to ensure the integrity of judges with numerous reforms of the judiciary remains open.

The rights of children need protection even more than the rights of adults. The state must do everything necessary for families to have proper economic conditions for raising children. In addition, children should not live in boarding schools, but be raised in families. Although there is another problem – often children are returned to disadvantaged families in which they do not have the proper conditions for growth and development, both physical and spiritual [10].

The annual reports of the Verkhovna Rada of Ukraine Commissioner for Human Rights on the observance and protection of the human rights and freedoms of citizens of

Ukraine [13] shows shortcomings in the protection of all categories of rights and freedoms. Undoubtedly, an important factor in the effective functioning of any state is the filling of state-power relations with real mechanisms, including legal ones. In general, the reform of the state system, which began in the 1990s, is far from complete. According to statistics for the last 10-12 years, direct and indirect social losses, primarily due to the inefficiency of the management system in Ukraine, amount to about \$ 400 billion. Another evidence of the need to modernize the state can be Ukraine's place in world rankings: 143rd – according to indicators of public administration of the World Bank among 212 countries; 82nd place in the global competitiveness index; 120th place in terms of quality of state institutions among 133 countries; 62nd – Transparency International Corruption Perceptions Index among 180 countries; 62nd place in terms of online services (ranking of UN member states) out of 190 countries [14, p. 29-30; 15, p. 14].

It is difficult to imagine that with such statistical indicators Ukraine will be able to do without improving not only the practice of law enforcement, but also the regulatory framework.

Conclusions. The Ukrainian people are building a new society that seeks to be democratic and legal. On the basis of scientific and technological progress, the efficiency of social production, strengthening and improvement of its technologies and, accordingly, the growth of material, cultural and spiritual standard of living is expected.

During the years of independence, significant progress has been made in regulating the legal status of individuals, but there are significant gaps in economic and cultural construction. It is obvious that only due to the hard work of people, their initiative, talent and intelligence it is impossible to make up for lost financial and material and human resources. Real achievements are possible if all branches of public power are involved in improving the constitutional order. The number of reforms should be combined with their quality content. Only under such conditions is it possible to increase the benefits of our society and real protection of individual rights.

Used sources:

1. Заєць А. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. Київ : Парламентське видавництво, 1999. 248 с.
2. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння. *Український портал практики Європейського суду з прав людини*. 1999. № 2. URL : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=416>. (дата звернення: 01.12.2020)
3. Бобровнік С. В. Правозастосовні акти: природа, сутність та місце в системі законодавства. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 35-43.
4. Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 31-36.
5. Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави і права : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 333 с.
6. Чорна С. Сутність права громадян на соціальний захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 151-156.
7. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник. Москва : Изд-во Проспект, 2008. 412 с.
8. Онищенко Н. М. Контроль за забезпеченням прав людини: дихотомія впливу. *Правова держава*. 2020. Вип. 31. С. 24-28.

9. Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В. Декларація про державний суверенітет України: історичне значення і завдання для сучасності (до 30-річчя прийняття Декларації). *Правова держава*. 2020. Вип. 31. С. 3-14.

10. Штогрін І. Які права людини в Україні найбільше потребують захисту? *Radio Свобода*. 10.12.2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/>. (дата звернення: 01.12.2020)

11. 10 фактів про збройну агресію Росії проти України. Міністерство закордонних справ. 09.12.2019. URL : <https://mfa.gov.ua/10-faktiv-pro-zbroynu-agresiyu-rosiyi-proti-ukrayini>. (дата звернення: 01.12.2020)

12. Блуш Ю., Валенте М. У що обходяться гібридні війни: приклад України. Геополітика. 30.07.2020. URL: <https://voxukraine.org/uk/u-shho-obhodyatsya-gybridni-vijni-priklad-ukrayini/>. (дата звернення: 01.12.2020)

13. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік. URL : <https://file:///C:/Users/Super/Desktop/zvit%20za%202019.pdf>. (дата звернення: 01.12.2020)

14. Гошовська В., Пашко Л. Реформування Української держави як виклик сьогодення. *Вісник Національної академії державного управління*. 2011. Вип. 1. С. 14–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_1_4. (дата звернення: 01.12.2020)

15. Пархоменко Н. М. Теоретичні та практичні аспекти правового регулювання в сучасній Україні. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 29-35.

References:

1. Zayets, A. (1999) *Pravova derzhava v konteksti novitnoho ukrayinskoho dosvidu*. Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo. [in Ukrainian].

2. Shevchuk, S. (1999) *Yevropeyska konventsiya pro zakhyst prav lyudyny ta osnovnykh svobod: praktyka zastosovannya ta pryntsyipy. Ukrainskyi portal praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny, portal praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny -Ukrainian portal of the case law of the European Court of Human Rights*, 2. URL : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=416>. [in Ukrainian].

3. Bobrovnik, S. V. (2019) *Pravozastosovni akty: pryroda, sutnist ta mistse v systemi zakonodavstva. Pravova derzhava - Constitutional state, issue 30, 35-43*. [in Ukrainian].

4. Karnaukh, B. (2020) *Zlovzhyvannya pravom ta yoho pravovi naslidky. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i parvo - Entrepreneurship, economy and law, 9, 31-36*. [in Ukrainian].

5. Vedyernikov, YU. A., Papirna, A.,V. (2008) *Teoriya derzhavy i prava : navchalnyy posibnyk*. Kyiv : Znannya. [in Ukrainian].

6. Chorna, S. (2019) *Sutnist prava hromadyan na sotsialnyy zakhyst. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law, 4, 151-156*. [in Ukrainian].

7. Alekseev, S. S. (2008) *Obshchaya teoriya prava : uchebnyk*. Moskva : Yzd-vo Prospekt. [in Russian].

8. Onyshchenko, N. M. (2020) *Kontrol za zabezpechennyam prav lyudyny: dykhotomiya vplyvu. Pravova derzhava - Constitutional state, issue 31, 24-28*. [in Ukrainian].

9. Shemshuchenko, YU. S., Skrypnyuk, O. V. (2020) *Deklaratsiya pro derzhavnyy suverenitet Ukrayiny: istorychne znachennya i zavdannya dlya suchasnosti (do 30-richchya pryynyattya Deklaratsiyi)*. *Pravova derzhava - Constitutional state, 31, 3-14*. [in Ukrainian].

10. Shtohrin, I. (2016) *Yaki prava lyudyny v Ukrayini naybishe potrebuyut zakhystu? Radio Svoboda - Radio Liberty*. 10.12.2016. N. p. URL : <https://www.radiosvoboda.org/>. [in Ukrainian].

11. 10 faktiv pro zbroynu ahresiyu Rosiyi proty Ukrayiny. Ministerstvo zakordonnykh sprav. 09.12.2019. N. p. URL : <https://mfa.gov.ua/10-faktiv-pro-zbroynu-agresiyu-rosiyi-proti-ukrayini>. [in Ukrainian].

12. Blushch, YU., Valente, M. U. (2020) shcho obkhodyatsya hibrydni viyny: pryklad Ukrainy. Neopolityka. 30.07.2020. N. p. URL : <https://voxukraine.org/uk/u-shho-obho-dyatsya-gibridni-vijni-priklad-ukrainy/>. [in Ukrainian].

13. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady z prav lyudyny pro stan doderzhannya ta zakhystu prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukraini za 2019 rik. (2019) N. p. URL: <https://file:///C:/Users/Super/Desktop/zvit%20za%202019.pdf>. [in Ukrainian].

14. Hoshovska, V., Pashko, L. (2011) Reformuvannya Ukrainy skoyi derzhavy yak vytyklyk sohodern. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya - Bulletin of the National Academy of Public Administration, issue 1, 14–22*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_1_4. [in Ukrainian].

15. Parkhomenko, N. M. (2019) Teoretychni ta praktychni aspekty pravovoho rehulyuvannya v suchasniy Ukraini. *Pravova derzhava - Constitutional state, issue 30, 29-35*. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2020

Словська І. Є.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
та галузевих дисциплін
Національного університету водного
господарства та природокористування
(м. Рівне, Україна)

ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

У статті досліджується еволюція конституційно-правового регулювання прав людини в Україні в контексті розвитку політичних систем – від марксистсько-ленінського типу до вільного європейського. Зауважується, що, попри позитивістську позицію тлумачення прав особи, ідеологи сучасної держави розглядають її та право, як й інші суспільні явища, через призму нових ідеалістичних концепцій. На їхню думку, у правовому акті синтезується державна воля, яка відображена в правовій нормі і є обов'язковою для компетентного органу, що застосовує дану норму. Суб'єктивне право особи тлумачиться як міра можливої поведінки, позбавленої класових рис.

Зазначається, що Конституція України проголошує найвищими соціальними цінностями людину, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканість та безпеку, тому встановлення та захист прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Отже, згідно з конституційними нормами, держава є не пасивним спостерігачем реалізації прав і свобод громадян, а активним учасником їх захисту.

Досліджується існування державного контролю за дотриманням та захистом індивідуальних прав і свобод (діяльність державного апарату у сфері захисту прав) та громадського (контроль за перерозподілом соціального простору між державою та громадянським суспільством, висвітлення проблем між державою та громадянами; контроль за відповідальністю конституційної держави перед громадянським суспільством). Акцент робиться на єдності державного та громадського контролю за виконанням соціальних завдань, ефективністю соціальної політики і, отже, ефективним захистом прав, свобод та законних інтересів особи.

Акцентується увага на недоліках практики правозастосування, недостатньому захисті прав особи з боку держави через низку об'єктивних причин. Ці явища висвітлюють щорічні звіти Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про дотримання та захист прав і свобод людини й громадянина в Україні. Документи свідчать про недоліки в захисті всіх категорій прав і свобод державними органами.

Автор зауважує, що важливим фактором ефективного функціонування правової держави є наповнення відносин держави та влади реальними правовими механізмами. Реальні здобутки можливі в разі долучення до вдосконалення конституційного ладу всіх ланок публічної влади. Кількість реформ слід поєднувати з їх якісним наповненням.

Ключові слова: права і свободи особи, держава, правовий захист, державний і громадський контроль, політична система, правозастосування.

Словская И. Е.,

доктор юридических наук, доцент,
профессор кафедры конституционного права
и отраслевых дисциплин
Национального университета
водного хозяйства и природопользования
(г. Ровно, Украина)


ЭВОЛЮЦИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМ

В статье исследуется эволюция конституционно-правового регулирования прав человека в Украине в контексте развития политических систем – от марксистско-ленинского типа к свободному европейскому. Подчеркивается, что, несмотря на позитивистскую позицию толкования прав человека, идеологи современного государства рассматривают его и право, как и другие общественные явления, через призму новых идеалистических концепций. По их мнению, в правовом акте синтезируется государственная воля, которая отражена в правовой норме и является обязательной для компетентного органа, применяющего данную норму. Субъективное право лица толкуют как меру возможного поведения, лишённую классовых свойств.

Акцентируется внимание на недостатках практики правоприменения, недостаточной защите прав человека со стороны государства по ряду объективных причин.

Ключевые слова: права и свободы человека, государство, правовая защита, государственный и общественный контроль, политическая система, правоприменение.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.63-74
УДК 342.95:[342.51:001.89](477)

В. С. Тарасенко,
аспірантка Харківського національного
університету внутрішніх справ
(м. Харків, Україна)
e-mail: vs.tarasenko@ukr.net
 [https:// orcid.org/0000-0003-0864-4161](https://orcid.org/0000-0003-0864-4161)

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ НАУКОВОЇ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

За результатами проведеного дослідження надано визначення поняття органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні, визначено їх місце в системі органів виконавчої влади, встановлено коло ознак органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності та надано їх класифікацію за ступенем узагальненості. Зазначено, що органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні можна визначити як різновид органів державної влади, що мають ієрархічну структуру, діяльність яких спрямована на виконання законів та інших нормативно-правових актів та полягає в підзаконному адміністративно-правовому регулюванні (адмініструванні) суспільних відносин у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні.

Ключові слова: система органів виконавчої влади та її ознаки, наукова та науково-технічна діяльність, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Наукова та науково-технічна діяльність є рушійною силою економічного розвитку держави, засобом покращення якості життя людини. Також вона постає об'єктом державного регулювання та управління, що в першу чергу здійснюється через функціонування визначеного кола органів виконавчої влади. Від ефективності їх діяльності, вираженого, чіткого підходу до розподілу повноважень між ними залежить формування ефективної державної політики щодо розвитку наукової та технічної сфери в країні.

Ключову позицію в дослідженні проблем правового регулювання суспільних відносин, що виникають між органами виконавчої влади та суб'єктами наукової та науково-технічної діяльності посідає адміністративно-правова доктрина. Наукове дослідження цієї проблематики, як і будь-якої іншої, розпочинається із визначення поняття, що становить предмет дослідження, та встановлення всіх його характерних ознак.

Однак, у сучасній науці адміністративного права питання визначення поняття органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні та їх ознак майже не досліджувались. Відсутнє визначення поняття цієї категорії, рівно як і не виокремлені її суттєві ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню визначення поняття органів виконавчої влади в цілому та їх ознак приділяли значну увагу такі науковці, як: В. Б. Авер'янов, Л. Р. Біла-Гунова, Т. І. Білоус-Осінь, Ю. П. Битяк, А. С. Васильєв, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, Л. В. Коваль, О. В. Кузьменко, В. Я. Ма-

линовський, Н. П. Матюхіна, О. І. Остапенко, І. Д. Пастух, М. В. Плутатир, М. В. Співак та ін. Проте, на сьогодні визначення особливостей поняття органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності та їх ознак залишається поза колом наукових досліджень.

Формулювання цілей. Метою дослідження постало надання визначення поняття органів виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності в Україні та їх характерних ознак. Мета дослідження досягається шляхом вирішення наступних наукових завдань: 1) визначення існуючих у науковій літературі підходів до розуміння органів виконавчої влади в цілому; 2) їх аналіз та виокремлення суттєвих ознак цього поняття; 3) встановлення співвідношення понять органів виконавчої влади та органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності; 4) базуючись на цьому співвідношенні, визначення досліджуваного поняття (органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності); 5) надання класифікації ознак органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правовій доктрині відомі диференційовані підходи до визначення поняття «органи виконавчої влади», у яких відображено різні суттєві ознаки цієї категорії. Наприклад, А. С. Васильєв під органом державної виконавчої влади розуміє первинний елемент апарату державного управління, який утворюється державою для здійснення від її імені завдань і функцій державної виконавчої влади [1, с. 78]. Науковець виділяє три суттєві ознаки органу виконавчої влади: 1) він є первинним елементом апарату державного управління, 2) утворюється державою та 3) здійснює від імені держави завдання і функції державної виконавчої влади.

В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко визначають це поняття як носія державної виконавчої влади, що реалізує свою компетенцію в закріпленій сфері державного управління і має юридичний (нормативно-зафіксований) статус органу державної виконавчої влади [2, с. 92]. На думку науковців, органи виконавчої влади також мають три суттєві ознаки: 1) вони є носіями державної виконавчої влади, 2) реалізують свою компетенцію в закріпленій сфері державного управління та 3) мають юридичний статус органу державної виконавчої влади.

Аналогічне визначення надають С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова та Т. І. Білоус-Осінь, за винятком того, що науковці застосовують поняття «публічне адміністрування», замість «державне управління» [3, с. 31].

На думку В. Я. Малиновського, органи виконавчої влади є різновидом органів державної влади в цілому, які, відповідно до конституційного принципу поділу влади, призначені реалізовувати функції, покладені на виконавчу гілку влади та мають для цього відповідну компетенцію [4, с. 77]. Отже, науковець також виділяє три ознаки органів виконавчої влади: 1) вони є різновидом органів державної влади; 2) призначені реалізовувати функції, покладені на виконавчу гілку влади та 3) мають для цього відповідну компетенцію.

Л. В. Коваль стверджує, що під поняттям «орган виконавчої влади» слід розуміти організаційно відокремлену частину державно-управлінського апарату, що здійснює від імені і за дорученням держави відповідні функції, і, унаслідок цього,

він наділений відповідною компетенцією, певною організаційною структурою, територіальним масштабом діяльності [5, с. 32].

Така ознака, як здійснення від імені держави завдань і функцій державної виконавчої влади, запропонована А. С. Васильєвим, є наближеною до ознаки, запропонованої В. К. Колпаковим та О. В. Кузьменко, котрі зазначають, що органи виконавчої влади є носіями державної виконавчої влади, а також до ознаки, запропонованої В. Я. Малиновським, відповідно до якої органи виконавчої влади призначені реалізовувати функції, покладені на виконавчу гілку влади. Цілком зрозуміло, якщо орган виконавчої влади є носієм державної виконавчої влади (що не викликає заперечень), та, відповідно, здійснює завдання і функції державної виконавчої влади й має юридичний статус органу державної виконавчої влади.

Щодо останньої ознаки, запропонованої В. К. Колпаковим та О. В. Кузьменко, то слід наголосити, що вона (ознака) має значення, адже прямо вказує на приналежність органів виконавчої влади до системи органів державної влади. Відомо, що виконавчі органи влади можуть мати місце і у сфері місцевого самоврядування і навіть у приватній сфері (наприклад, виконавчий комітет місцевої ради чи виконавчий директор приватного підприємства). Аналогічну ознаку виділяє і В. Я. Малиновський, який прямо вказує на те, що органи виконавчої влади є різновидом органів державної влади.

Іншою спільною ознакою органів виконавчої влади, яку виділяють такі науковці, як: В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, В. Я. Малиновський та Л. В. Коваль, є наявність власної компетенції. Причому, перші двоє дослідників зазначають, що така компетенція має місце в закріпленій сфері державного управління, з чого слід розуміти, що кожен орган виконавчої влади функціонує щодо певної сфери суспільного життя.

Запропонована А. С. Васильєвим ознака про те, що кожен орган виконавчої влади є первинним елементом апарату державного управління, є аналогічною із запропонованою ознакою Л. В. Коваль, яка стверджує, що орган виконавчої влади є організаційно відокремленою частиною державно-управлінського апарату. Фактично обидва науковці вказують на приналежність органів виконавчої влади до апарату державного управління, хоча і застосовують при цьому дещо різні формулювання. Як відомо, під апаратом державного управління розуміється вся сукупність органів виконавчої влади та їх структурних підрозділів.

Ознака, надана А. С. Васильєвим, яка вказує на те, що органи виконавчої влади створюються державою в цілому, є справедливою, проте вона впливає із відомого факту, що органи виконавчої влади є різновидом органів державної влади. Органи державної влади створюються саме державою, а не будь-якою іншою формою організації суспільства.

Н. П. Матюхіна орган виконавчої влади визначає як частину державного апарату (організацію), яка має власну структуру та штат службовців, територіальний масштаб діяльності, утворюється в установленому законом або іншими правовими актами порядку і в межах передбаченої компетенції здійснює від імені і за дорученням держави функції державного управління в економічній, соціально-культурній, адміністративно-політичній сферах суспільного життя [6, с. 75].

О. І. Остапенко надає аналогічне визначення цього поняття, окрім того, що воно не містить вказівки на територіальний характер діяльності органів виконавчої влади [7, с. 151].

Схожим є визначення, відповідно до якого органи виконавчої влади розглядаються як частина державного апарату, що має власну структуру та штат службовців і в межах установленної компетенції здійснюють на основі законів та з їх виконання, від свого імені й за дорученням народу України підзаконне адміністративно-правове регулювання (адміністрування) в галузях, сферах і секторах суспільних відносин [8, с. 92]. Автори цього визначення, на відміну від попередніх двох, наголошують на здійсненні органами виконавчої влади діяльності на основі законів та їх виконання.

Якщо перша з названих ознак не є специфічною для органів виконавчої влади, адже стосується абсолютно всіх органів державної влади, з огляду на адміністративно-правовий принцип законності, що відображений у ч.2 ст. 19 Конституції України, то друга ознака дозволяє виокремити органи виконавчої влади серед комплексу інших органів державної влади, оскільки не всі органи державної влади у своїй діяльності спрямовані на виконання законів. Це конституційна функція саме органів виконавчої влади.

На думку науковців О. В. Кузьменко, І. Д. Пастуха, М. В. Плутатиря та М. В. Співака, орган виконавчої влади є організаційно самостійним елементом державного апарату (механізму держави), який наділений чітко окресленим обсягом повноважень (компетенцією), відповідно до покладених на нього завдань і функцій, складається із структурних підрозділів і посад, що обіймають державну службу, і віднесений Конституцією і законами України до системи органів виконавчої влади [9, с. 36]. Указані науковці, на відміну від зазначених раніше, вказують на приналежність органів виконавчої влади до державного апарату, що є дещо відмінним від поняття апарату державного управління. Ці категорії слід розглядати як ціле та частина. Так у літературі прийнятним є судження, коли державний апарат визначають як сукупність усіх державних органів [10, с. 565; 11, с. 11; 12, с. 57].

На відміну від державного апарату, поняття апарату державного управління містить сукупність не всіх органів державної влади, а лише її виконавчої гілки. Отже, запропонована вченими ознака не є родовою ознакою органів виконавчої влади, а є загальною для всіх органів державної влади без винятку, через те її застосування у визначенні поняття органів виконавчої влади є спірним.

Такі ознаки, як наявність чітко окресленого обсягу повноважень, завдань і функцій, структурних підрозділів і посад, приналежність до системи органів виконавчої влади наголошувались у тій чи іншій інтерпретації й іншими науковцями.

Загальний аналіз запропонованих у літературі дефініцій поняття «органи виконавчої влади» вказує на різноманітність підходів до його визначення. Основним недоліком деяких із них вбачається відсутність акцентів на суттєві родові ознаки цього поняття. Багато ознак, через які визначають те поняття, є загальними та характеризують органи державної влади в цілому.

Наприклад, вказівка на те, що органи виконавчої влади створюються державою та від її імені здійснюють свою діяльність, стосується й державних органів законодавчої і судової гілок влади. Аналогічно це стосується таких ознак, як: наявність власної структури та штату службовців, територіального масштабу діяльності чи здійснення ними своєї компетенції на основі законів.

Будь-який державний орган має власну структуру, штат службовців, його діяльність масштабується на всю територію держави або певного її регіону (адміністративно-територіальної одиниці). Іншими словами, ці ознаки є похідними від ознаки «органи державної влади» та видовими для всіх органів державної влади. На нашу думку, вони призводять до зайвого навантаження поняття та можуть бути враховані шляхом включення до складу визначення органу виконавчої влади вказівки, що вони є різновидом органів державної влади в цілому.

Отже, важливою ознакою органів виконавчої влади є їх дотичність та зв'язок з органами державної влади в цілому. Як їх складова частина, органи виконавчої влади мають усі найважливіші ознаки державних органів: виконують значний обсяг завдань і функцій держави, виступають від імені держави, наділені державними владними повноваженнями.

Водночас органи виконавчої влади мають і власні специфічні риси, обумовлені призначенням, змістом їх діяльності, її особливим характером. Саме на ці ознаки слід робити акцент під час визначення їх поняття.

Перша і, мабуть, найголовніша закріплена в ст. 6 Конституції України, де зазначено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Отже, ознакою, за допомогою якої органи виконавчої влади можливо вирізнити із системи органів державної влади – це виконавчий характер їх діяльності, яка спрямована на розроблення і втілення державної політики щодо забезпечення виконання законів та управління сферами суспільного життя шляхом видання підзаконних актів і виконання організаційних дій.

Другою специфічною ознакою органів виконавчої влади є не просто наявність власної структури, а її особливість, яка носить строго ієрархічний характер, де нижчі органи виконавчої влади перебувають у прямому підпорядкуванні та контролюються вищими. Наприклад, Міністерство юстиції – у підпорядкуванні Кабінету Міністрів України. Міністерству, своєю чергою, підпорядковуються територіальні управління юстиції в областях.

Обласні державні адміністрації також перебувають у підпорядкуванні Кабінету Міністрів України, а їм, відповідно, підпорядковані районні державні адміністрації. Це ж стосується й тих центральних органів виконавчої влади, що не утворюють власної підсистеми. Наприклад, Національне агентство з питань запобігання корупції, згідно зі ст. 4 Закону України «Про запобігання корупції», є підзвітним Кабінету Міністрів України.

На відміну від органів виконавчої влади, ані законодавчий орган (Верховна Рада України), ані органи судової влади не характеризуються такою ознакою. Верховна рада України, відповідно до ст. 75 Конституції України, реалізує законода-

вчу владу одноособово, тому і про існування ієрархічної структури в рамках законодавчої влади в Україні мова йти не може, адже для створення ієрархічної структури необхідно принаймні два елементи.

Щодо органів судової влади, то про існування в цій підсистемі органів державної влади ієрархії мова йти також не може, адже ця структура, відповідно до ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», складається з незалежних один від одного елементів – судів. Незалежність є ознакою-антиподом до ознаки ієрархічності, адже вона виключає підпорядкування та контроль з боку інших елементів структури. Наприклад, місцеві суди не перебувають у прямому підпорядкуванні апеляційних судів або Верховного Суду.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо наступне визначення органів виконавчої влади: це різновид органів державної влади, що мають ієрархічну структуру, діяльність яких спрямована на виконання законів та інших нормативно-правових актів та полягає в підзаконному адміністративно-правовому регулюванні (адмініструванні) в економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах суспільних відносин.

У частині адміністрування сфер суспільних відносин не залишається осторонь і сфера наукової та науково-технічної діяльності в Україні, яка структурно входить до складової частини соціально-культурної сфери [6, с. 412, 423].

Через те органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні можна визначити як різновид органів державної влади, що мають ієрархічну структуру, діяльність яких спрямована на виконання законів та інших нормативно-правових актів та полягає в підзаконному адміністративно-правовому регулюванні (адмініструванні) суспільних відносин у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні.

У науці окремо виділяють ознаки органів виконавчої влади, більшість з яких у дефініції цього поняття не відбито. Найбільш суттєвими ознаками органів виконавчої влади на сьогодні визнають таке.

1. Кожен орган виконавчої влади, діючи від імені та за дорученням держави, має певний правовий статус, виступає носієм відповідних державно-владних повноважень, які використовуються ним виключно з метою державно-управлінської діяльності.

2. Основним змістом діяльності органів виконавчої влади є здійснення державного управління в соціально-економічній та інших сферах життя суспільства.

3. Створення, структура, порядок діяльності і компетенція органів виконавчої влади визначаються Конституцією та законами України, актами Президента України та іншими нормативно-правовими актами.

4. Органи виконавчої влади діють на вищому (Кабінет Міністрів України), центральному (центральні органи виконавчої влади) та на регіональному (місцеві органи виконавчої влади) рівнях і створюють єдину систему.

5. У межах цієї системи органи виконавчої влади наділяються необхідною оперативною самостійністю, що виражається в їх компетенції – предметах відання, правах, обов'язках, територіальних межах діяльності кожного окремого органу.

6. Діяльність органів виконавчої влади має підзаконний, виконавчо-розпорядчий характер, вони здійснюють свої функції на підставі та на виконання закону.

7. Реалізуючи свою компетенцію, виконуючи положення законів та правових актів інших державних органів, органи виконавчої влади мають повноваження розпоряджатися з конкретних питань та приймати підзаконні нормативні акти. У процесі виконавчої та розпорядчої діяльності вони діють юридично-владно, застосовуючи різні правові засоби нормотворчого, виконавчого (розпорядчого) та юрисдикційного (правоохоронного) характеру.

8. Кожен орган виконавчої влади має визначений для нього законодавством територіальний масштаб діяльності, який враховує особливості адміністративно-територіального устрою України.

9. Органи виконавчої влади мають власну внутрішню структуру, штат державних службовців, який сформований шляхом їх конкурсного відбору або призначення на посаду для здійснення конкретної виконавчо-розпорядчої діяльності в юридично-владній формі. У межах кожного органу поміж структурними підрозділами і службовцями розподілені повноваження і відповідальність за доручену справу, встановлені та розвиваються різні організаційно-правові зв'язки.

10. Кожен орган виконавчої влади має офіційне найменування та повноваження використовувати різні атрибути з державною символікою.

11. Фінансування органів виконавчої влади здійснюється із державного бюджету [6, с. 75-77].

Можна переконатися, що не всі з перелічених ознак віддзеркалюють особливості виключно органів виконавчої влади. Чимало з них стосуються органів державної влади в цілому. Тому за ступенем узагальненості їх можливо розподілити на загальні та родові. Загальні — це ті, які віддзеркалюють особливості органів державної влади та, відповідно, й органи виконавчої влади як частини цієї загальної системи. Вони характеризують, поряд із органами виконавчої гілки влади, й особливості органів законодавчої та судової гілок влади.

Родові ознаки відображають особливості виключно органів виконавчої влади, що формують власну підсистему органів державної влади.

Ба більше, цілком можливо вести мову про існування видових та безпосередніх ознак органів виконавчої влади. Ці ознаки характеризують не всі органи виконавчої влади, а окремі групи або окремі органи. Зокрема, на підставі видових ознак здійснюється класифікація органів виконавчої влади на органи загальної та спеціальної компетенції, за сферами публічного управління (адміністрування) тощо. Безпосередні ознаки дозволяють виокремити конкретний орган серед певного виду. Наприклад, такою ознакою є особливості найменування органу виконавчої влади, який здійснює публічне управління (адміністрування) у визначеній сфері. Через існування видових і безпосередніх цих ознак, власне, і постає можливим виокремлення певного органу серед усього загалу органів виконавчої влади, що існують в Україні.

На підставі зазначеного можливо визначити загальні, родові, видові та безпосередні ознаки органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні. Перша із наведених у літературі сукупність ознак є загальною,

адже не тільки органи виконавчої гілки влади діють від імені та за дорученням держави, мають певний правовий статус, виступають носієм відповідних державно-владних повноважень.

Ці властивості цілком притаманні й органам законодавчої та судової гілок влади. Родовою тут є ознака, що характеризує мету перелічених властивостей: вони використовуються органами виконавчої влади виключно з метою державно-управлінської діяльності.

Друга ознака, яка полягає в здійсненні державного управління в соціально-економічній та інших сферах життя суспільства є, безумовно, родовою, адже ця функція є виключною прерогативою органів виконавчої влади.

Третя ознака є загальною, адже Конституцією, законами України, актами Президента України та іншими нормативно-правовими актами визначається створення, структура, порядок діяльності і компетенція всіх органів державної влади. Наприклад, такими підзаконними нормативно-правовими актами, як Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами законів, постанов, інших актів Верховної Ради України та Положення про помічника-консультанта народного депутата України регулюється порядок діяльності законодавчого органу влади у відповідній частині [13, 14]¹.

Щодо нормативно-правого регулювання діяльності органів судової влади, то, окрім Конституції України та ряду законів, джерелом їх нормативно-правового регулювання виступають й підзаконні акти, наприклад, Указ Президента України «Про ліквідацію апеляційних господарських судів та утворення апеляційних господарських судів в апеляційних округах» від 29.12.2017 № 454/2017 [15]² або ж Правила поведінки працівника суду, затверджених рішенням Ради суддів України від 06 лютого 2009 року № 33 [16]³.

Четверта ознака є родовою, адже характеризує особливості вертикальної системи власне органів виконавчої влади, оскільки лише останні діють одночасно на вищому, центральному та регіональному рівнях.

П'ята ознака є загальною, адже будь-який орган державної влади наділений оперативною самостійністю, має свою компетенцію — предмет відання, права, обов'язки, територіальні межі діяльності.

Шосту ознаку слід визнати родовою, тому що діяльність лише органів виконавчої влади має виконавчо-розпорядчий характер, лише вони здійснюють свої функції на виконання закону.

¹ Про затвердження Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами законів, постанов, інших актів Верховної Ради України: Розпорядження Голови Верховної Ради України від 22.05.2020 № 428. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428/06-%D1%80%D0%B3#Text>; Про затвердження Положення про помічника-консультанта народного депутата України: Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1995, № 37, ст. 283.

² Про ліквідацію апеляційних господарських судів та утворення апеляційних господарських судів в апеляційних округах: Указ Президента України від 29.12.2017 № 454/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/454/2017#Text>. (дата звернення: 04.12.2020)

³ Правила поведінки працівника суду: рішення Ради суддів від 06.02.2009 № 72. URL : <http://rsu.gov.ua/ua/documents/101>. (дата звернення: 04.12.2020)

Сьома ознака є загальною, адже не лише органи виконавчої влади мають повноваження розпоряджатися з конкретних питань та приймати підзаконні нормативні акти. Не тільки вони діють юридично-владно, застосовуючи різні правові засоби нормотворчого, розпорядчого та юрисдикційного характеру.

Восьма ознака також є загальною; кожен орган державної влади має визначений для нього законодавством територіальний масштаб діяльності, який враховує особливості адміністративно-територіального устрою України.

Дев'ята ознака має загальний характер. Усі без винятку органи державної влади мають власну внутрішню структуру, штат державних службовців, який сформований шляхом їх конкурсного відбору або призначення на посаду. Застосовується принцип розподілу повноважень і відповідальності

Останні дві ознаки також загальні. Наявність офіційного найменування, повноваження використовувати різні атрибути з державною символікою та фінансування із державного бюджету є ознакою органів державної влади в цілому.

Видові ж ознаки органів виконавчої влади, зокрема і тих, що здійснюють державне управління (адміністрування) у сфері наукової і науково-технічної діяльності, залежать від таких критеріїв, як: особливості територіального масштабу діяльності, обсягу і характеру компетенції, порядку розв'язання підвідомчих питань та інших [6, с. 77-80]. Наприклад, за таким критерієм, як: предмет спрямованості компетенції, видовою ознакою органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності, є здійснення ними управління сферою науки і техніки.

Безпосередніми ознаками окремих органів виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності є: власне найменування, місцезнаходження, особливості внутрішньої структури, порядок розв'язання підвідомчих питань тощо. Щодо останньої ознаки, то слід зазначити, що серед органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності колегіальним є лише Кабінет Міністрів України.

Висновки. У результаті проведеного наукового дослідження встановлено, що органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності слід розуміти як різновид органів державної влади, що мають ієрархічну структуру, діяльність яких спрямована на виконання законів та інших нормативно-правових актів та полягає в підзаконному адміністративно-правовому регулюванні (адмініструванні) суспільних відносин у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні.

Класифікацію ознак органів виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності в Україні слід здійснювати за ступенем узагальненості, як-от: *загальні* – ті, що притаманні всім органам державної влади; *родові* – ті, що розкривають особливості органів виконавчої влади в цілому; *видові* – стосуються органів виконавчої влади певного виду; та *безпосередні* – розкривають специфічні риси конкретного органу виконавчої влади.

Використані джерела

1. Васильев А. С. Административное право Украины. Харьков : Одисей, 2001. 143 с.
2. Колпаков В., Кузьменко О. Административное право Украины : підручник. Київ, 2003. 544 с.

3. Ківалов С. В. Адміністративне право: навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання) / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунов, Т. І. Білоус-Осінь. Одеса : Фенікс, 2019. 136 с.

4. Малиновський В. Я. Державне управління: навч. посібник. Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.

5. Коваль Л. В. Адміністративне право: курс лекцій для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ : Вентурі., 1998. 208 с.

6. Битяк Ю. П. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. 2-ге вид., перероб та доп. Харків : Право, 2013. 656 с.

7. Остапенко О. І. Адміністративне право: навч. посіб. / О. І. Остапенко, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів та ін. 2-ге вид. Київ: Алетта : КТН; ЦКЛ, 2009. 536 с.

8. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

9. Адміністративне право. Загальна частина (альбом схем) : навч. посіб. / О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, М. В. Плутатир, М. В. Співак. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 232 с.

10. Проблемы общей теории права и государства ; под ред. В. С. Нерсесянца. Москва : Норма, 2004. 832 с.

11. Загальна теорія держави і права ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. С. 11

12. Адміністративне право України : підручник у 2 т. Т. 1: Загальна частина / В. Б. Авер'янов. Київ : Юрид. думка, 2004. С. 57.

13. Про затвердження Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами законів, постанов, інших актів Верховної Ради України: Розпорядження Голови Верховної Ради України від 22.05.2020 № 428. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428/06-%D1%80%D0%B3#Text>. (дата звернення: 04.12.2020)

14. Про затвердження Положення про помічника-консультанта народного депутата України: Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1995, № 37, ст. 283.

15. Про ліквідацію апеляційних господарських судів та утворення апеляційних господарських судів в апеляційних округах: Указ Президента України від 29.12.2017 № 454/ 2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/454/2017#Text>. (дата звернення: 04.12. 2020)

16. Правила поведінки працівника суду: рішення Ради суддів від 06.02.2009 № 72. URL : <http://rsu.gov.ua/ua/documents/101>. (дата звернення: 04.12.2020)

References:

1. Vasylev, A. S. (2001) *Admynystratyvnoe pravo Ukrainy*. Kharkiv : Odysei. [in Ukrainian].

2. Kolpakov, V., Kuzmenko, O. (2003) *Admynystratyvnoe pravo Ukrainy : pidruchnyk*. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Kivalov, S. V., (2019). *Administratyvne pravo: navchalno-metodychnyi posibnyk (dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity dennoi formy navchannia)*. S. V. Kivalov, L. R. Bila-Tiunov, T. I. Bilous-Osin (Eds.). Odessa : Feniks.[in Ukrainian].

4. Malinovsky, V. Ya. (2000). *Derzhavne upravlinnia : pidruchnyk*. Lutsk : Vezha. [in Ukrainian].

5. Koval, L. V. (1998). *Administratyvne pravo: kurs lektsii dlia studentiv yuryd. vuziv ta fakultetiv*. Kyiv : Venturi. [in Ukrainian].

6. Bytiak, Yu. P. (2013). *Administratyvne pravo Ukrainy : pidruchnyk*. V. V. Bogutsky, Yu. P. Bytyak, V. M. Garashchuk (Eds.) et al; Yu. P. Bityak (Ed.), & , V. M. Garashchuk, V. V. Zui., Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
7. Ostapenko O. I. (2009) *Administratyvne parvo : navch. posib*. O. I. Ostapenko, Z. R. Kisil, M. V. Kovaliv. (Eds.) et al. Kyiv : Aleuta: KTN; CCL. [in Ukrainian].
8. *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs : pidruchnyk* (2018). Galunko V., Dikhtievsky P., Kuzmenko O., Stetsenko S. (Eds.) et al. Kherson : OLDI-PLUS. in Ukrainian].
9. *Administratyvne pravo. Zahalna chastyna (albom skhem) : navch. posib*. (2015). O. V. Kuzmenko, I. D. Pastukh, M. V. Plugatyr, M. V. Spivak (Eds.). Kyiv : Center for Educational Literature. [in Ukrainian].
10. *Problemy obshchei teoryy prava y gosudarstva* (2004). V. S. Nersesyants (Ed.). Moskva : Norma. [in Ukrainian].
11. *Zahalna teoriia derzhavy i prava* (2009). M. V. Tsvik, V. D. Tkachenko, O. V. Petrishin (Eds). Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
12. *Administratyvne parvo : pidruchnyk. Zahalna chastyna* (2004) (Vol 1-2; Vol. 1) V. B. Averyanov. Kyiv : Yuryd. dumka. [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok roboty u Verkhovni Radi Ukrainy iz proektamy zakoniv, postanov, inshykh aktiv Verkhovnoi Rady Ukrainy: Rozporiadzhennia Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 22.05.2020 № 428. (2020) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428/06-%D1%80%D0%B3#Text>. [In Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pomichnyka-konsultanta narodnoho deputata Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy. (1995) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)- Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 37, art. 283. [In Ukrainian].
15. Pro likvidatsiiu apeliatsiinykh hospodarskykh sudiv ta utvorennia apeliatsiinykh hospodarskykh sudiv v apeliatsiinykh okruhakh: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 29.12.2017 № 454/2017. (2017) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/454/2017#Text>. [in Ukrainian].
16. Pravyly povedinky pratsivnyka sudu: rishennia Rady suddiv vid 06.02.2009 № 72. (2009) N. p. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/documents/101>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 04.12.2020

Тарасенко В. С.,
аспірантка Харківського національного
університету внутрішніх дел
(г. Харків, Україна)

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В СФЕРЕ НАУЧНОЙ И НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

В статье дано определение понятия органов исполнительной власти в сфере научной и научно-технической деятельности в Украине, определено их место в системе органов исполнительной власти, установлен круг признаков органов исполнительной власти в сфере научной и научно-технической деятельности и предоставлены их классификацию по степени обобщенности.

Указано, что органы исполнительной власти в сфере научной и научно-технической деятельности в Украине можно определить как разновидность органов государственной власти, имеющих иерархическую структуру, деятельность которых

направлена на выполнение законов и других нормативно-правовых актов и заключается в подзаконном административно-правовом регулировании (администрировании) общественных отношений в сфере научной и научно-технической деятельности в Украине.

Ключевые слова: система органов исполнительной власти, понятие об органах исполнительной власти, административно-правовое регулирование.

Tarasenko V.,
Graduate Student of Kharkov National
University of Internal Affairs
(Kharkiv, Ukraine)

CONCEPT AND SIGNS OF EXECUTIVE AUTHORITIES IN THE FIELD OF SCIENTIFIC AND SCIENTIFIC AND TECHNICAL ACTIVITY IN UKRAINE

According to the results of the study, the concept of executive bodies in the field of scientific and scientific-technical activities in Ukraine is defined, their place in the system of executive bodies is determined, the range of features of executive bodies in the field of scientific and scientific-technical activities is established. generalization. As a result of the conducted scientific research, it was established that the organization of the government in the sphere of science and science and technology was established as a type of agency in the government, which may be the normative structure of the government. legal regulation (administrative) of suspicious changes in the sphere of science and science and technology in Ukraine.

It is noted that the executive authorities in the field of scientific and scientific-technical activities in Ukraine can be defined as a kind of public authorities with a hierarchical structure, whose activities are aimed at implementing laws and other regulations and is by-law administrative regulation (administration) of public relations in the field of scientific and scientific and technical activities in Ukraine. In terms of administration of public relations, the sphere of scientific and scientific-technical activity in Ukraine is structurally included as an integral part of the socio-cultural sphere. The executive authorities in the field of scientific and scientific-technical activities in Ukraine form their own subsystem.

Keywords: system of executive bodies, concept and signs of executive bodies, public administration, scientific and scientific and technical activity, administrative and legal regulation.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2524-0323.92.75-86

УДК 342.95:378


О. В. Бернацький,

директор ТзОВ «Юридична фірма

«Адвокат і Закон»

(м. Рівне, Україна)

e-mail: bernatskyi_o@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0003-3133-9034>

ДО ПИТАННЯ ЕТИКО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті на основі аналізу наукових джерел досліджено сутність поняття «академічна доброчесність» та встановлено дуалізм (подвійність) її природи як суспільного явища. Охарактеризовано морально-етичні цінності та законодавчі норми, що регулюють дотримання академічної доброчесності.

Узагальнено думки науковців щодо причин порушення правил академічної доброчесності. Серед таких виокремлено: слабке володіння методами досліджень; покладання на неналежні рекомендації щодо оформлення посилань; неправильне розуміння логіки та правил зазначення джерел; слабкі навички написання есе; недосконалість правового забезпечення цієї сфери; недостатні технічні можливості різних навчальних закладів для виявлення плагіату; незбалансованість навчальних програм і навантажень тощо.

Визначено основні шляхи подолання порушень правил академічної доброчесності, серед яких: своєчасне надання завдання; відслідковування поетапного виконання здобувачем наукового проєкту; введення до навчальних курсів університетів навчальної дисципліни «Академічне письмо» тощо.

Ключові слова: академічна доброчесність, етико-правова природа академічної доброчесності, правила академічної доброчесності, причини порушення правил академічної доброчесності.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження в усі сфери суспільного життя сприяло полегшенню процесів використання, обробки, поширення та доступу до інформації. Водночас частішають випадки недобросовісного запозичення та привласнення чужих думок, ідей, продуктів інтелектуальної власності тощо.

Останніми роками проблема боротьби з академічною недоброчесністю неодноразово опинялася в центрі суспільної уваги, однак цій боротьбі завжди бракувало системності і її результати, як правило, обмежувались викриттям чергового плагіатора із середовища високопосадовців, політичної чи наукової еліти. Короткочасний суспільний резонанс не супроводжувався спробами впорядкування відповідного правового поля і не призводив до організаційних, а подекуди навіть репутаційних наслідків для плагіаторів [1, с. 3].

Питання академічної доброчесності та наслідків її недотримання як ніколи є актуальними для України, адже недопустимою є ситуація, коли наукові роботи (від курсових до докторських) виконуються на замовлення, студентські роботи передаються від курсу до курсу лише зі зміненими титульними сторінками, у наукових текстах перефразовують чужі думки та видають за власні без посилання на їхнього справжнього автора; метою наукового дослідження є не нове наукове знання, а отримання вченого ступеню тощо [2, с. 8-9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання етико-правової природи академічної доброчесності в Україні досліджували такі науковці, як: Г. Ульянова [3], О. Рижко [4], В. Теремецький, О. Аврамова, А. Грубінко, Л. Крупнова, К. Лісогорова [5; 6], В. Рудик, О. Хименко [7], К. Янішевська [8], І. Кременовська [9], Р. Шишка [10], Н. Сорокіна, А. Артюхов, І. Дегтярьова [2], В. Сацик [11], І. Осадченко, Р. Маслюк [12] та ін. Водночас питання, пов'язані з аналізом причин порушення правил академічної доброчесності в Україні та формуванням основних шляхів їх подолання, зокрема у світлі обрання євроінтеграційного вектору в освітянській галузі, залишаються недостатньо дослідженими у вітчизняній правовій науці.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є аналіз етико-правової природи академічної доброчесності в Україні через розкриття сутності поняття «академічна доброчесність» та характеристики морально-етичних цінностей і законодавчих норм, що регулюють її дотримання.

Виклад основного матеріалу. За останні роки українська наукова та освітня спільнота все більше звертається до питань академічної доброчесності та впровадження міжнародних академічних стандартів. З точки зору світових стандартів освіти, академічна доброчесність є дієвим інструментом забезпечення її якості [13].

Поняття академічної доброчесності визначено в Академічному тлумачному словнику української мови як «висока моральна чистота, чесність» [14, с. 326]. Тобто, це дотримання людиною певних моральних норм, що ґрунтуються на порядності, справедливості, взаємоповазі один до одного.

Розглядаючи академічну доброчесність як сукупність морально-етичних принципів, виникає необхідність визначити її основні цінності з точки зору учасників освітнього процесу.

Серед фундаментальних цінностей академічної доброчесності виділяються такі: 1) чесність – академічні спільноти доброчесності просувають пошук істини й знання через інтелектуальну та особисту чесність у процесі навчання, викладання, наукових досліджень і надання сервісів по дорученню адміністрації; 2) довіра – академічні спільноти доброчесності стимулюють і покладаються на клімат взаємної довіри. Клімат довіри заохочує і підтримує вільний обмін ідеями, який зі свого боку дає можливість науковим пошукам реалізуватися найповнішою мірою; 3) справедливість – академічні спільноти доброчесності встановлюють чіткі й прозорі очікування, стандарти й практики для підтримання справедливості у стосунках між студентами, викладачами та адміністративним персоналом; 4) повага – академічні спільноти доброчесності цінують інтерактивну, кооперативну та пар-

тисипативну природу навчання і пізнання. Вони шанують та вважають за належне розмаїття думок та ідей; 5) відповідальність – академічні спільноти доброчесності покладаються на принципи особистої відповідальності, що підсилюється готовністю окремих осіб і груп подавати приклад відповідальної поведінки. Підтримують взаємно узгоджені стандарти, а також вживають належних заходів при їх недотриманні; 6) мужність – для розбудови й підтримання академічних спільнот доброчесності потрібно більше, ніж лише вірити у фундаментальні цінності. Трансформація цінностей від розмов про них до відповідних дій, їхнє відстоювання в умовах тиску і труднощів потребує рішучості, цілеспрямованості і мужності [11].

Тому сьогодні виникла гостра необхідність у розробці нових підходів до здійснення наукової діяльності, викладання та навчання, що мають базуватись на зазначених принципах, а учасники освітнього процесу повинні бути носіями всіх зазначених вище цінностей.

Уперше принципи академічної доброчесності були прописані в статті «Викладачі та академічна доброчесність» у 1997 році (видання «Synthesis: Law and Policy in Higher Education», редактор Г. Павел). У ній згадується десять принципів: утверджувати важливість академічної доброчесності, плекати любов до навчання, ставитися до студентів як до самостійної особистості, створювати атмосферу довіри в класі, заохочувати відповідальність студентів за академічну доброчесність, формулювати чіткі очікування для студентів, розробляти справедливі та релевантні форми оцінювання, обмежувати можливості для академічної нечесності, кидати виклик академічній нечесності, за наявності таких випадків, а також допомагати визначити і підтримувати загальноуніверситетські стандарти академічної доброчесності [15].

Отже, академічна доброчесність надає можливість системі освіти бути дієвою, такою, кінцевим результатом якої для кожного здобувача освіти є не лише отримання документів про освіту, а володіння знаннями, уміннями та навичками. Важливо, що рівень академічної доброчесності в науково-освітній сфері є прямо пропорційним рівню економічного розвитку країни, її позиціонування на міжнародній арені.

Міжнародна практика впровадження принципів академічної доброчесності вже кілька десятиліть тому почала оформлюватись на інституційному рівні. Наприклад, ще в жовтні 1992 року у США був заснований Центр академічної доброчесності для боротьби з шахрайством, плагиатом та академічною недоброчесністю у вищій освіті. У 2010 році Центр офіційно набув статусу міжнародного (International Center for Academic Integrity – ICAI) [16].

Організація працює на шести континентах більш як у двадцяти країнах. Членство в ICAI поширюється на організації, академічні спільноти, викладачів, адміністраторів, студентів та співробітників установ-учасників. ICAI пропонує оцінювальні послуги, ресурси та консультації своїм членам, а також щорічно проводить міжнародні конференції з питань академічної доброчесності [1, с. 6-7].

Доцільно додати, що в Європі під егідою ЮНЕСКО у 2004 році відбулась міжнародна конференція з питань академічної доброчесності, за результатами якої

було прийнято Бухарестську Декларацію з етичних цінностей та принципів вищої освіти в Європейському регіоні. У Декларації наголошено, що цінності та етичні стандарти, які підтримують і розвивають сучасні університети мають не лише вирішальний вплив на академічний, культурний та політичний розвиток своїх учених, студентів та персоналу, але й допомагають формувати моральні контури суспільства загалом [17].

В Україні концепція академічної доброчесності виникла завдяки Проекту сприяння академічній доброчесності в Україні (Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project – SAUIP), що реалізується з лютого 2016 року Американськими Радами з міжнародної освіти за сприяння Міністерства освіти і науки України та підтримки Посольства США в Україні. Зазначена ініціатива, спрямована на системні зміни в українській вищій освіті: підвищення якості, створення умов для реалізації найбільш обдарованих студентів, покращення іміджу українських університетів. Проект розрахований на 4 роки – це дозволить охопити ціле покоління студентів-бакалаврів, починаючи з їх першого року навчання в університеті і закінчуючи отриманням дипломів бакалавра. Саме це покоління випускників повинно стати носієм нових цінностей у вищій освіті, в науці та в суспільстві загалом [18].

Зауважимо, що в освітньому середовищі України до 2017 року академічна доброчесність була здебільшого лише морально-етичною нормою та відносно новим поняттям в освітньому процесі. Враховуючи часті випадки нівелювання цією етичною нормою та масового систематичного її порушення, поняття академічної доброчесності трансформувалося у правову категорію. Зокрема, законодавче закріплення вказаного терміна та становлення академічної доброчесності як правової категорії відбулось із прийняттям Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII [19]. Завдяки практичному втіленню цього Закону, академічна доброчесність стала однією з найважливіших засад державної політики у сфері освіти.

У частинах 2-3 ст. 42 Закону України «Про освіту» розкрито зміст дотримання академічної доброчесності учасниками освітнього процесу [19]. В. І. Теремецький (у співавторстві з іншими науковцями), проаналізувавши ці положення, розподілив правила академічної доброчесності на такі групи: 1) правила щодо стандартів охорони авторського права (встановлення рівня оригінальності наукового твору, посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права); 2) правила щодо стандартів освіти (контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти; об'єктивне оцінювання результатів навчання; самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання); 3) правила щодо стандартів достовірної інформації (надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність) [5, с. 284].

Погоджуючись із науковцем, варто додати, що порушення зазначених правил може набувати різних форм, перелічених у ч.4 ст. 42 Закону України «Про освіту». Ідеться про академічний плагіат, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію та списування, обман, хабарництво, необ'єктивне оцінювання тощо.

Проаналізуємо причини порушення правил академічної доброчесності. Д. Ньютон, дослідниця та викладачка Йоркського університету, визначила чотири типові чинники, які підштовхують студента до нечесності: 1) слабе володіння методами досліджень; 2) покладання на неналежні рекомендації щодо оформлення посилань; 3) неправильне розуміння логіки та правил зазначення джерел; 4) слабкі навички написання есе [20].

Основними факторами, що спричинюють порушення академічної доброчесності в частині поширення практики плагіату в науково-освітньому середовищі є: несформованість правового поля в цій сфері; слабка вкоріненість відповідних етичних норм, і навпаки – «багаті» традиції негативних практик; нерівномірні/недостатні технічні можливості різних навчальних закладів для виявлення плагіату; безкарність проявів академічної недоброчесності; незбалансованість навчальних програм і навантажень; застарілість змісту і методів навчання, їх невідповідність вимогам часу, звідки слабка вмотивованість до навчання. На подолання цих негативних факторів повинен бути спрямований комплекс заходів із утвердження у вітчизняній науково-освітній системі принципів академічної доброчесності [1].

Питання щодо шляхів усунення порушення академічної доброчесності досліджувалися різними науковцями. Зокрема, Є. Б. Артамонов виділяє такі: своєчасне надання завдання; відслідковування поетапного виконання здобувачем наукового проєкту, якщо причиною плагіату є брак часу в здобувачів освіти, зокрема в ситуації подання роботи згідно з чітко встановленими термінами. На думку І. М. Варави, введення до навчальних курсів університетів навчальної дисципліни «Академічне письмо» («Наукове письмо») дозволить усунути порушення академічної доброчесності. Л. А. Бардонов, Є. Г. Белих, В. А. Бивальцев, А. А. Калінін та І. А. Степанов вважають, що необхідним для мінімізації таких порушень є подальша розробка універсальних навчальних модулів, у яких кожному вченому-початківцю будуть роз'яснені цілі академічної сумлінності; найчастіші причини, котрі спричинюють її порушення; описано види інших порушень, можливі наслідки та способи боротьби з ними [12, с. 22].

Основними питаннями навчання з питань академічної доброчесності мають бути: поняття академічної доброчесності та переваги доброчесної поведінки; основні та деталізовані види порушень академічної доброчесності, способи їх ідентифікації, розмежування суперечливих випадків; інструменти та процедури перевірки академічних творів на плагіат, способи виявлення інших порушень академічної доброчесності; методи навчання здобувачів освіти академічній доброчесності; інструменти та способи мотивування здобувачів освіти до доброчесної поведінки; норми законодавства, вимоги внутрішніх нормативних документів з питань академічної доброчесності, визначені закладом вищої освіти методи запобігання порушенням, види академічної відповідальності та процедури розгляду справ про порушення академічної доброчесності; вивчення та впровадження практик провідних університетів світу із забезпечення академічної доброчесності; правила академічного письма та методи навчання студентів академічному письму у застосу-

ванні до конкретних навчальних дисциплін; створення і використання ефективних методів об'єктивного оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти [21].

Академічна доброчесність є показником розвитку суспільства та країни загалом, оскільки розвиток науки й освіти можливий лише з дотриманням її цінностей та стандартів.

Академічна доброчесність є сукупністю етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової і творчої діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та наукових досягнень. Чесність, прозорість, відкритість та толерантність – саме ті засади, на основі яких можлива продуктивна співпраця й взаємодія всіх учасників освітнього процесу.

Дотримання принципів академічної доброчесності сприятиме конкурентоспроможності вітчизняної освітньої системи та становленні загальноуніверситетських стандартів загальноосвітнього освітньо-наукового простору. Особливо актуальним такий процес уявляється в умовах підвищеного запиту на практичну орієнтованість навчальних програм, стрімкого розвитку глобалізаційних суспільних процесів, появи нових інформаційних й комунікаційних технологій.

Відповідно до п. 2.3 Методичних рекомендацій для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності, розроблених у рамках Проєкту сприяння академічній доброчесності в Україні – SAUP (за підтримки Посольства США) та затверджені наказом МОН України № 1/9-650 від 23.10.2018 р., створення атмосфери академічної доброчесності у кожному закладі вищої освіти можливе, хоча й буде непростим, тривалим, але необхідним процесом. На першому етапі важливо забезпечити розуміння всіма учасниками освітнього процесу, насамперед педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками сутності академічної доброчесності, вимог законодавства і внутрішніх нормативних документів з цих питань, основних видів порушень, зразків правильної поведінки в різних ситуаціях, що можуть призводити до порушень. Для цього варто використовувати такі інструменти і заходи, як: курси підвищення кваліфікації викладачів із питань академічної доброчесності, котрі можуть зараховуватися як частина планових заходів із підвищення кваліфікації; самоосвіта викладачів із наступним контролем результатів навчання; лекції, презентації, тренінги, семінари із запрошенням авторитетних фахівців; обмін досвідом та ін. [21].

Отже, академічна доброчесність, як явище, має подвійну (дуалістичну) природу, тобто базується на етичних принципах та правових нормах. Принципи академічної доброчесності успішно пронизують наукове та освітнє середовище.

У сучасному розвиненому суспільстві дотримання кодексу академічної доброчесності – це імідж і репутація закладу освіти. Тільки за умови дотримання академічної доброчесності можлива передача знань, культури і на основі цього продукування нових ідей та створення інновацій. Сучасний світ вимагає від закладу вищої освіти реалізовувати політику, яка підтримує академічну та дослідницьку доброчесність.

Зазвичай поняття академічної доброчесності асоціюють зі студентським середовищем. Сьогоднішні стандарти та цінності в навчанні забезпечують таке освітнє середовище, у якому всі студенти мають можливість вільно навчатися та брати на себе відповідальність за академічні або наукові результати власної роботи. Нечесна академічна поведінка студентів і викладачів підриває освітній процес, адже при застосуванні суб'єктом науково-освітнього процесу будь-якого виду порушення академічної доброчесності, під сумнів ставиться авторська робота загалом.

Боротьба з академічною недоброчесністю повинна здійснюватися цілеспрямовано, системно та узгоджено в державному й міжнародному масштабах, не лише у форматі поінформованості щодо відповідальності за порушення правил антиплагіату та умінь правильного цитування, а й з метою формування спеціальних професійних і загальнокультурних цінностей як у студентів, так і в науково-педагогічних працівників. Слід підтримати думку І. Осадченко та Р. Маслюка щодо важливості не лише виявлення академічної недоброчесності, а й нормативно-правового забезпечення, дієвості механізмів покарання за вияв цього явища (позбавлення наукових ступенів/звань чи нагород, відрахування з навчання, звільнення з роботи тощо). Однак, із метою убезпечення від несправедливого покарання, учені цілком слушно зазначають про доцільність передбачення кількості перевірок вірогідності порушення академічної доброчесності, а не тільки «сліпої довіри комп'ютерній програмі», що також може давати збій [12, с. 23].

Висновки. Отже, на основі аналізу наукових джерел нами досліджено сутність поняття «академічна доброчесність» та встановлено дуалізм (подвійність) її природи як суспільного явища, що базується на етичних принципах та правових нормах. З'ясовано, що поняття академічної доброчесності визначено в академічному тлумачному словнику української мови і трактується як «висока моральна чистота, чесність». Зауважено, що в освітньому середовищі України донедавна академічна доброчесність була лише морально-етичною нормою та відносно новим поняттям у правовому полі. Зокрема, законодавче закріплення цього терміна відбулося з прийняттям Закону України «Про освіту» у 2017 році, а «академічна доброчесність» стала однією з найважливіших засад державної політики у сфері освіти.

Охарактеризовано морально-етичні цінності та законодавчі норми, що регулюють дотримання академічної доброчесності. Зауважено, що чесність, прозорість, відкритість і толерантність є тими засадами, на основі яких можлива продуктивна співпраця й взаємодія всіх учасників освітнього процесу.

Узагальнено думки науковців щодо причин порушення правил академічної доброчесності. Визначено основні шляхи подолання порушень правил академічної доброчесності, серед яких: своєчасне надання завдання; відслідковування поетапного виконання здобувачем наукового проєкту; введення до навчальних курсів університетів навчальної дисципліни «Академічне письмо»; подальша розробка універсальних навчальних модулів, у яких кожному вченому-початківцю будуть роз'яснені цілі академічної сумлінності та найчастіші причини, котрі приводять до її порушення.

Акцентовано на тому, що нечесна академічна поведінка студентів і викладачів підживляє навчальний процес, адже при застосуванні суб'єктом науково-освітнього процесу будь-якого виду порушення академічної доброчесності, під сумнів ставиться авторська робота загалом.

У сучасному розвиненому суспільстві дотримання кодексу академічної доброчесності – це імідж і репутація закладу освіти. Тільки за умови дотримання академічної доброчесності можлива передача знань, культури і на основі цього продукування нових ідей.

Перспективними напрямками наукових досліджень є подальший аналіз причин порушення правил академічної доброчесності в Україні з метою формування основних шляхів їх подолання.

Використані джерела:

1. Стан і проблеми боротьби з плагіатом в українській освіті: Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. URL : <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/plagiat-8be00.pdf>. (дата звернення: 02.12.2020)

2. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених: кол. моногр. / за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А. Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.

3. Ульянова Г. С. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Одеса, 2015 р.

4. Рижко О. М. Плагіат у соціальнокомунікаційному вимірі початку XXI століття: природа явища та історія боротьби: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ, 2018 р.

5. Teremetskiy V., Avramova V., Hrubinko A., Krupnova L., Lisohorova K. Ethical And Legal Essence of Academic Integrity In Ukrain. Journal of Law and Political Sciences. 2020. Vol. (23) Issue 2/С. P. 320-344. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37701>. (дата звернення: 02.12.2020)

6. Теремецький В. І. Правова природа академічної доброчесності в Україні. Академічна доброчесність: виклики сучасності / *Збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 11.03 – 23.03.2019)*. Варшава, 2019. С. 151-155.

7. Рудик В. А., Хименко О. А. До проблеми правового регулювання відповідальності за порушення академічної доброчесності. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. № 1 (3), 2017. С. 7-12.

8. Янішевська К. Д. Деякі аспекти відповідальності за порушення академічної доброчесності. Академічна доброчесність: виклики сучасності / *Збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 11.03–23.03.2019)*. Варшава, 2019. С. 171-175.

9. Кременовська І. В. Плагіат у наукових публікаціях: методи виявлення та викоринення. URL: http://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2015_11/09_kremenovska.pdf. (дата звернення: 02.12.2020)

10. Шишка Р. Б. Наука та сучасне невігластво. Проблеми цивільного права та процес (пам'яті проф. О. А. Пушкіна): Матеріали тез науково-практичної конференції». Харків, ХНУВС, 2016. С. 38-41.

11. Сацук В. Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент за-безпечення якості вищої освіти? URL: <http://education-ua.org/ua/articles/930-akademichnadobrochesnistmifichna-kontseptsiya-chi-dievij-instrument-zabezpechennyayakosti-vishchoji-osviti>. (дата звернення: 02.12.2020)
12. Осадченко І, Маслюк Р. Сутність та дискусійні питання проблеми академічної доброчесності. *Гірська школа українських Карпат*. 2020. № 22. С. 19-25.
13. Культура академічної доброчесності: роль бібліотек. URL : <https://ula.org.ua/255-programi-proekti/3582-kultura-akademichnoi-dobrochesnosti-rol-bibliotek>. (дата звернення: 02.12.2020)
14. Словник української мови: в 11 т. Академічний тлумачний словник / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 2, 1971. 550 с. URL : <http://sum.in.ua/p/2/326/2>. (дата звернення: 02.12.2020)
15. Центр академічної доброчесності. Десять принципів академічної доброчесності для викладачів. URL : <https://drive.google.com/file/d/0ByePGdGpHh6Wb3Qzc2F3ODBuZWM/view>. (дата звернення: 02.12.2020)
16. International Center for Academic Integrity. Official website. URL : <http://www.Academicintegrity.org/icaei/home.ph>. р. (дата звернення: 02.12.2020)
17. The Bucharest Declaration on ethical values and principles of higher education in the Europe Region. *Independent Kazakh Agency for Quality Assurance in Education*. URL : <http://iqaa.kzen/bolognaprocess/the-main-documents-of-the-bologna-process>. (дата звернення: 02.12.2020)
18. Про Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (Srtengthening Academic Integrity in Ukraine Project – SAIUP). URL : <https://americancouncils.org.ua/programs/proekt-sprijannja-akademichnij-dobrochesnosti-v-ukraini-saiup/>. (дата звернення: 02.12.2020)
19. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (дата звернення: 02.12.2020)
20. Ньютон Д. Плагиат і виклики при написанні есе: чого варто навчитися у студентів: пер. з англ. / Джаніс Ньютон; SAIUP. 2017.
21. Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти: Лист МОН України від 23.10.2018 р. № 1/9-650. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18?lang=ru>. (дата звернення: 02.12.2020)

References:

1. Stan i problemy borotjby z plaghiatom v ukrajinskij osviti: Analitichna zapyska Nacio naljnogho instytutu strategichnykh doslidzhenj. N. p. URL : <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/plagiat-8be00.pdf>. [in Ukrainian].
2. Akademichna dobrochesnistj: problemy dotrymannja ta priorityty poshyrennja sered molodykh vchenykh: kol. monoghr. (2017) N. Gh. Sorokina, A. Je. Artjukhova, I. O. Deghtjarjova (Eds.). Dnipro : DRIDU NADU. [in Ukrainian].
3. Uljanova, Gh. S. (2015) Metodologichni problemy civyljno-pravovogho zakhystu prav intelektualnojji vlasnosti vid plaghiatu. *Doctor's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].
4. Ryzhko, O. M. (2018) Plaghiat u socialjnokomunikacijnomu vymiri pochatku KhKhI stolittja pryroda javyshha ta istorija borotjby. *Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Teremetsky V., Avramov V., Hrubink A., Krupnov L., Lisohorova, K. (2020) Ethical And Legal Essence of Academic Integrity In Ukrain. *Journal of Law and Political Sciences*, vol. (23), issue 2/C, 320-344. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37701>. [in Ukrainian].
6. Teremecjkyj, V. I. (2019) Pravova pryroda akademichnojji dobrochesnosti v Ukraini. *Akademichna dobrochesnistj: vykyky suchasnosti / Zbirnyk naukovykh ese uchasnykyv lystancijno-*

gho etapu naukovogho stazhuvannja dlja osvityan (Republika Poljszha, Varshava, 11.03–23.03.2019) – *Collection of scientific essays of participants of the distance stage of scientific internship for educators (Republic of Poland, Warsaw, March 11 – March 23, 2019)*. Varshava, 151-155. [in Ukrainian].

7. Rudyk, V. A., Khymenko, O. A. (2017) Do problemy pravovogho reghuljuvannja vidpovidalnosti za porushennja akademichnoi dobrochesnosti. *Aktualjni problemy jurydychnoji nauky ta praktyky – Current issues of legal science and practice*, 1 (3), 7-12. [in Ukrainian].

8. Janishevsjka, K. D. (2019) Dejaki aspekty vidpovidalnosti za porushennja akademichnoi dobrochesnosti. Akademichna dobrochesnistj: vyklyky suchasnosti. *Zbirnyk naukovykh ese uchashnykiv dystancijnogho etapu naukovogho stazhuvannja dlja osvityan (Republika Poljszha, Varshava, 11.03–23.03.2019)*. – *Collection of scientific essays of participants of the distance stage of scientific internship for educators (Republic of Poland, Warsaw, March 11–23, 2019)*. Varshava, 171-175. [in Ukrainian].

9. Kremenovsjska, I. V. Plaghiat u naukovykh publikacijakh: metody vyjavlennja ta vykorinnennja. N. d. N. p. URL : http://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2015_11/09_kremenovska.pdf. [in Ukrainian].

10. Shyshka, R. B. (2016) Nauka ta suchasne neviglastvo. Problemy cyviljnogho prava ta proces (pam'jati prof. O. A. Pushkina): *Materialy tez naukovo-praktychnoji konferenciji»*. – *Problems of civil law and process (in memory of Prof. OA Pushkin): Proceedings of the scientific-practical conference*. Kharkiv, KhNUVS, 38-41. [in Ukrainian].

11. Sacyk, V. Akademichna dobrochesnistj: mifichna koncepcija chy dijevij instrument zabezpechennja yakosti vyshhoji osvity? N. d. N. p. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/930-akademichnadobrochesnistjmifichna-kontseptsiya-chi-dievij-instrument-zabezpechennjakyakosti-vishchoji-osviti> [in Ukrainian].

12. Osadchenko, I., Masljuk, R. (2020) Sutnistj ta dyskusijni pytannja problemy akademichnoi dobrochesnosti. *Ghirsjka shkola ukrajinsjkykh Karpat – Mountain school of the Ukrainian Carpathians*, 22, 19-25. [in Ukrainian].

13. Kuljtura akademichnoi dobrochesnosti: rolj bibliotek. N. d. N. p. URL : [https:// ula.org.ua/255-programi-proekti/3582-kultura-akademichnoi-dobrochesnosti-rol-bibliotek](https://ula.org.ua/255-programi-proekti/3582-kultura-akademichnoi-dobrochesnosti-rol-bibliotek). [in Ukrainian].

14. Slovnyk ukrajins'koyi movy: v 11 t. (1971) Akademichnyy tлумachnyy slovnyk. AN URSR. In-t movoznavstva. I. K. Bilodida (Ed.) Kyiv : Nauk. dumka, 1970-1980. Vol. 2. URL: <http://sum.in.ua/p/2/326/2>. [in Ukrainian].

15. Centr akademichnoi dobrochesnosti. Desjatj pryncypiv akademichnoi dobrochesnosti dlja vykladachiv. N. d. N. p. URL: https://drive.google.com/file/d/0BByePGdGp_Hh6Wb3Qzc2F3ODBuZWM/view. [in Ukrainian].

16. International Center for Academic Integrity. *Official website*. N. d. N. p. URL : <http://www.academicintegrity.org/icaei/home.php> [in Ukrainian].

17. The Bucharest Declaration on ethical values and principles of higher education in the Europe Region. *Independent Kazakh Agency for Quality Assurance in Education*. N. d. N. p. URL : <http://iqaa.kz/en/bolognaprocess/the-main-documents-of-the-bologna-process>. [in English].

18. Pro Proekt spryjannja akademichnij dobrochesnosti v Ukrajinі (Srtengthening Academic Integrity in Ukraine Project – SAIUP). N. d. N. p. URL : <https://americancouncils.org/ua/programs/proekt-spryjannja-akademichnij-dobrochesnosti-v-ukraini-saiup/>. [in Ukrainian].

19. Pro osvitu: Zakon Ukrajinjy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII.(2017) N. p. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [in Ukrainian].

20. Njjuton, D. Plaghiat i vyklyky pry napysanni ese: chogho varto navchytyjsja u studentiv: per. z angl. / Dzhanis Njjuton; SAIUP. (2017) N. p. [in Ukrainian].

21. Shhodo rekomendacij z akademichnoji dobrochesnosti dlja zakladiv vyshhoji osvity: Lyst MON Ukrajinjy vid 23.10.2018 r. № 1/9-650. (2018) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18?lang=ru>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2020

Бернацкий О. В.,
директор ООО «Юридическая фирма
«Адвокат и Закон»
(г. Ровно, Украина)

К ВОПРОСУ ОБ ЭТИКО-ПРАВОВОЙ ПРИРОДЕ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ДОБРОЧЕСТНОСТИ В УКРАИНЕ

В статье на основе анализа научных источников исследована сущность понятия «академическая добросовестность» и установлено дуализм (двойственность) ее природы как общественного явления. Охарактеризованы морально-этические ценности и нормы, регулирующие соблюдение академической добросовестности.

Обобщены мысли ученых о причинах нарушения правил академической добросовестности. Среди таких выделены: слабое владение методами исследований; возложение на ненадлежащие рекомендации по оформлению ссылок; неправильное понимание логики и правил указания источников; слабые навыки написания эссе; несовершенство правового обеспечения этой сферы; недостаточные технические возможности различных учебных заведений для выявления плагиата; несбалансированность учебных программ и нагрузок и т.д.

Определены основные пути преодоления нарушений академической добросовестности, среди которых: своевременное предоставление задачи; отслеживания поэтапного выполнения соискателем научного проекта; введение в учебные курсы университетов учебной дисциплины «Академическое письмо» и т.д.

Ключевые слова: академическая добросовестность, этико-правовая природа академической добросовестности, правила академической добросовестности, причины нарушения правил академической добросовестности.

Bernatskyi O.,
Director, Limited Liability «Company Legal company
«Lawyer and Law»
(Kyiv, Ukraine)

ON THE ISSUE OF ETHICAL AND LEGAL NATURE OF ACADEMIC INTEGRITY IN UKRAINE

The article investigates the essence of the concept of «academic integrity» and establishes the dualism (duality) of its nature as a social phenomenon, based on the analysis of scientific sources. Moral and ethical values and legal norms governing the observance of academic integrity are characterized.

It is noted that in the educational environment of Ukraine until 2017, academic integrity was mostly only a moral and ethical norm and a relatively new concept in the educational

process. Given the frequent cases of leveling this ethical norm and its mass systematic violation, the concept of academic integrity has been transformed into a legal category. In particular, the legislative consolidation of this term and the formation of academic integrity as a legal category took place with the adoption of the Law of Ukraine «On Education». Since then, academic integrity has become one of the most important principles of public policy in the field of education.

The opinions of scientists on the reasons for violating the rules of academic integrity are summarized. Among them: poor mastery of research methods; relying on inappropriate recommendations for links; misunderstanding of the logic and rules of indicating sources; weak essay writing skills; imperfection of legal support in this area; insufficient technical capacity of various educational institutions to detect plagiarism; imbalance of training programs and loads, etc.

The main ways to overcome violations of the rules of academic integrity are identified. There are: timely assignment; tracking the phased implementation of the applicant of the research project; introduction of the academic discipline «Academic Writing» to the curricula of universities, etc.

Keywords: academic integrity, ethical and legal nature of academic integrity, rules of academic integrity, reasons for violation of rules of academic integrity.


DOI: 10.33766/2524-0323.92.86-93

УДК 347.73:347.457(477)

В. С. Бугайчук,

аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму
(м. Київ, Україна)

e-mail: vnutr@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-9739-4370>

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНО-РОЗРАХУНКОВИХ ВІДНОСИН КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті досліджено сутність поняття кредитно-розрахункових відносин, охарактеризовано різні підходи та класифікаційні особливості правового регулювання таких відносин з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. Установлено, що передумовою виникнення розрахункових відносин є явище правової дійсності. Проведено розмежування понять «розрахунки», «розрахункові правовідносини» та «кредитно-розрахункові відносини». Здійснено класифікацію розрахункових відносин. Проаналізовано кредитно-розрахункові відносини в деяких країнах Європейського Союзу та запропоновано здійснити перетворення, які сприятимуть вдосконаленню правового регулювання досліджуваних відносин.

Ключові слова: розрахунок, платіж, правовідносини, кредитно-розрахункові відносини, юридичний зміст розрахункових відносин, ЄС.

Постановка проблеми. Проблеми, пов'язані з розрахунками та розрахунковими відносинами, залишаються актуальними вже декілька століть поспіль, позаяк кредитно-розрахункові відносини як наукова категорія – поняття багатогранне, що

постійно потребує дослідження й пошуку нових шляхів удосконалення. Особливість указаних відносин обумовлюється тим, що вони невідмінно розвиваються. Притому важливим є з'ясування правового регулювання кредитно-розрахункових відносин крізь призму досвіду країн Європейського Союзу (далі – ЄС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розрахунків і кредитно-розрахункових відносин є предметом багатьох наукових досліджень. Такі вчені, як І. А. Безклубий, Ю. В. Ващенко, Л. К. Воронова, Є. С. Компанієць, О. П. Орлюк, Л. В. Руденко, П. А. Тамаров, Т. Г. Тімакова, Я. О. Хірс у своїх працях приділяли увагу дослідженню особливостей правового регулювання кредитно-розрахункових відносин. У деяких фундаментальних наукових працях розглядалися лише окремі питання розрахункових відносин. Зокрема, розрахунки як наукова категорія були предметом дослідження О. П. Подцеркового в дисертації «Організаційно-правові основи розрахункових відносин у господарському комплексі України» (1999 р.) [1, с. 12], а Я. О. Хірс свою дисертацію «Цивільно-правове регулювання розрахункових відносин за законодавством України» (2011 р.) присвятив лише вивченню проблем правового регулювання розрахункових відносин за цивільним законодавством України [2, с. 3]. В. І. Теремецький у співавторстві з іншими науковцями ґрунтовно дослідив питання контролю Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за діяльністю банків як різновиду управлінської діяльності, що реалізується в межах регулятивної діяльності Фонду [3, с. 79].

Однак сьогодні поза межами комплексного дослідження залишається з'ясування питань різногалузевої природи розрахункових відносин та визначення місця розрахунків і платежів у цих відносинах, враховуючи євроінтеграційний курс України. Водночас не приділено належної уваги дослідженню досвіду країн ЄС щодо регулювання кредитно-розрахункових відносин.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження сутності поняття «кредитно-розрахункових відносин», характеристика різних підходів та класифікаційних особливостей правового регулювання таких відносин з урахуванням досвіду країн ЄС.

Виклад основного матеріалу. Предметом посиленої уваги науковців та практиків завжди були і залишаються розрахунки як фундаментальна основа та рушійна сила економіки держави. Загальновідомо, що якісне та ефективне правове регулювання розрахунків значною мірою залежить від теоретичної розробки питань їх здійснення.

У науковій літературі можна віднайти різні погляди вчених щодо трактування понять «розрахунки», «розрахункові правовідносини», «кредитно-розрахункові відносини». Їх можна розглядати як у широкому, так і вузькому значеннях. Відтак, Ю. В. Ващенко пропонує під розрахунками в широкому їх тлумаченні розуміти будь-який спосіб припинення зобов'язань (як грошових, так і негрошових) між сторонами, зокрема виконання зобов'язання в натурі та зарахування однорідних зустрічних (послідовних) вимог (широке значення терміна «розрахунки») [4, с. 180]. Якщо розглядати досліджуване поняття у вузькому розумінні, то під поняттям «розрахунки» розуміють саме грошові зобов'язання (обов'язки) сторін, платежі. У такому значенні поняття «розрахунки» нерідко обмежують сферою

безготівкових розрахунків, що здійснюються суб'єктами господарювання через фінансово-кредитні установи» [2, с. 6]. Таку думку поділяють Л. О. Новосолова [5, с. 21] і Т. Г. Тімакова [6, с. 109]. Вважаємо, що розрахунки не слід зводити до якоїсь певної форми, а відтак ототожнення розрахунків як процесу розрахункових відносин із формами розрахунків (грошова, готівкова, безготівкова форми) слід вважати помилковим. Що стосується розрахункових відносин, то вони за своєю природою є різноманітними та складними водночас. Для ефективного регулювання порядку здійснення розрахунків необхідно чітко розуміти сутність таких відносин, їх зміст та особливості. З'ясування сутності розрахункових відносин можливе через здійснення одного з найрозповсюдженіших прийомів юридичної техніки, що використовують учені-юристи в цілях встановлення істини при дослідженні правових явищ, рішень, тих чи інших наукових завдань – класифікації, яка всебічно розкриє уявлення про те, які є види розрахунків.

З огляду на вказане, класифікацію розрахункових відносин варто здійснювати за такими критеріями:

- 1) форма розрахунку: готівкова, безготівкова;
- 2) спосіб платежу – види розрахунків (акредитив, інкасо тощо);
- 3) спеціальний суб'єкт розрахункових відносин: юридична (банк) або фізична особа;
- 4) сфера поширення: внутрішньодержавна, міжнародна;
- 5) ціль платежу: пов'язаний із підприємницькою діяльністю чи не пов'язаний із нею;
- 6) галузева приналежність основного зобов'язання: сфера цивільного чи публічного права (податкові розрахунки).

Отже, наведена класифікація є особливим методом, грамотне використання якого слугуватиме підвищенню ефективності правового регулювання, а правильне застосування сприятиме вдосконаленню нормативних актів і, урешті-решт, удосконаленню правового регулювання суспільних відносин.

Досліджувані відносини пропонуємо розглядати в різних аспектах: по-перше, соціальному; по-друге, матеріальному; по-третє, юридичному. Зокрема, розрахункові відносини за соціальним змістом є такими суспільними відносинами, які формуються внаслідок здійснення платежів із метою погашення грошового зобов'язання. Матеріальний зміст розрахункових відносин збігається з об'єктом розрахункових відносин, тобто є діями, спрямованими на погашення грошового зобов'язання [7, с. 110]. Сутність юридичного змісту розрахункових правовідносин виявляється в юридичних правах та обов'язках його суб'єктів.

Важливим є з'ясування правового регулювання кредитно-розрахункових відносин. У науковій літературі вчені розкривають сутність не тільки економічної та соціальної природи кредитно-розрахункових відносин, а й правової. Зокрема, Л. Г. Рябко вважає, що кредитно-розрахункові правовідносини – це врегульовані нормами права самостійного виду відносини, які виникають між учасниками майнового обороту з приводу надання грошових коштів і товарно-матеріальних цінностей на визначений термін або з відстрочкою платежу при перерозподілі мате-

ріальних фондів на умовах терміновості, поворотності й платності у вигляді процентів за кредитом [8, с. 9]. Слушною є думка Г. І. Андрущенко, яка зазначає, що кредитно-розрахункові правовідносини мають зобов'язальний характер і побудовані з урахуванням довіри, часу, невизначеності, відстрочки, символічної платності, соціальної дієвості, що, у свою чергу, досягаються завдяки взаємній повазі, іміджу, честі та репутації суб'єктів кредитних правовідносин [9, с. 15].

Як бачимо, кредитно-розрахункові відносини як наукова категорія – поняття багатогранне, що потребує постійного дослідження (зокрема щодо розкриття цього поняття та проведення чіткого аналізу його сутності) і пошуку нових шляхів удосконалення.

Особливої уваги заслуговують кредитно-розрахункові відносини в країнах ЄС, оскільки в них ключові принципи та стандарти є фундаментальною основою будівництва різноманітних інфраструктур фінансових ринків. Початком розробки та практичного впровадження таких стандартів і принципів вважається звіт, підготовлений групою експертів названого Комітету під керівництвом А. Ламфалуссі в 1990 р. (Lamfalussy report, Lamfalussy standards) [10]. У зв'язку з виявленням певних недоліків при застосуванні вказаних стандартів у 2001 р. були прийняті Ключові принципи для системно значущих платіжних систем [11]. У 2008 р. поєднання фінансово-економічної, політичної та банківської криз наклало свій відбиток на платіжні системи та розрахункові відносини у різних сферах і галузях. У результаті негативних наслідків країни ЄС створили новітню банківську систему, захищену від криз. Так у квітні 2012 р. Комітет представив оновлені Принципи для інфраструктур фінансового ринку [12].

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на Директиві 98/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про незворотність розрахунків у платіжних системах та системах розрахунків по цінних паперах» (надалі – Директива), у якій наголошується, що «зменшення ризиків, пов'язаних з участю в системах розрахунків по цінних паперах, також має велике значення, зокрема в умовах, коли існує тісний зв'язок між такими системами та платіжно-розрахунковими системами» [13].

Слід зауважити, що в Комплексній програмі розвитку фінансового сектору України до 2020 р. [14] наголошується на необхідності імплементації в національне законодавство положень Директиви. Зокрема, пропонується здійснити такі перетворення:

- 1) створити рівні умови для конкуренції у фінансовому секторі;
- 2) запровадити спеціальні вимоги щодо капіталу, ліквідності та інших показників системно важливих банків та інших фінансових установ;
- 3) удосконалити системи регулювання та нагляду за фінансовим сектором;
- 4) забезпечити подальший розвиток безготівкового обігу та розвиток розділених безготівкових платежів із використанням електронних платіжних засобів.

Однак сьогодні в Україні окреслені перетворення не набули належного поширення, притаманного країнам ЄС. Тому дослідження економічного та правового аспектів кредитно-розрахункових відносин у контексті євроінтеграції є одним із напрямів подальшого спостереження за предметом з метою наукового вивчення.

Висновки. Здійснивши аналіз чинного законодавства України і загальний правовий аналіз досвіду країн ЄС, розглянувши зміст та сферу застосування розрахункових відносин, вважаємо за доцільне розширити поняття «розрахунки», адже його зміст не зводиться лише до банківських платежів, побудованих на засадах диспозитивності, а носить і публічні, фінансово-правові аспекти. Водночас варто наголосити на неоднозначності правової природи розрахунків та сфери їх застосування. Проводити однозначне відмежування розрахунків як економічного та правового явища не потрібно, оскільки в межах розрахункових відносин розрахунки мають економічне підґрунтя, та водночас здійснюється їх правове регулювання.

Вважаємо, що викладені теоретико-правові положення проведеного наукового дослідження сприятимуть поглибленню теорії розрахунків, розрахункових відносин та кредитно-розрахункових відносин зокрема, а пропозиції, надані під час наукового пошуку, сприятимуть вдосконаленню їх правового регулювання.

У подальшому з'ясування правової характеристики регулювання кредитно-розрахункових відносин крізь призму досвіду країн ЄС є перспективним напрямом наукових досліджень.

Використані джерела:

1. Поддєрковный О. П. Организационно-правовые основы расчетных отношений в хозяйственном комплексе Украины: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одесса, 1999. 191 с.
2. Хірс Я. О. Цивільно-правове регулювання розрахункових відносин за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2011. 18 с.
3. Теремецький В. І, Ігонін Р. В., Прийма С. В., Антонова О. Р. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб як суб'єкт контролю за діяльністю банків в Україні. *Збірник наукових праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики»*. 2018. Вип. 4 (27). 2018. С. 79-87.
4. Ващенко Ю. В. Банківське право: навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 344 с.
5. Новоселова Л. А. Денежные расчеты в предпринимательской деятельности. Москва : ЮрИнфоР, 1996. 326 с.
6. Тимакова Т. Г. Финансово-правовое регулирование Центральным банком Российской Федерации внутригосударственных безналичных расчётов / под ред. проф. Н. И. Химичевой. Саратов : СГАП, 2005. 212 с.
7. Хірс Я. О. Теоретико-правові питання розрахунків. *Юридичний вісник*. Вип. 3 (28). 2013. С. 108-112.
8. Рябко Л. Г. Правове регулювання кредитно-розрахункових відносин по законодавству України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 20 с.
9. Андрущенко Г. І. Кредитні відносини у структурі фонду життєвих засобів: соціологічний аспект: автореф. дис. ... канд. соціол. наук. Київ, 2009. 23 с.
10. Review of the Lamfalussy process Strengthening supervisory convergence: Communication from the Commission. URL : <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/?fuseaction=list&coteId=1&year=2007&number=727&version=ALL&language=en> (дата звернення: 10.10.2020).
11. General principles for international remittance services. Bank for International Settlements, World Bank, 2007, January. 61 p.

12. Principles for Financial Market Infrastructures. Bank for International Settlements and International Organization of Securities Commissions, 2012. URL : <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD396.pdf>. (дата звернення: 10.10.2020).

13. Про незворотність розрахунків у платіжних системах та системах розрахунків по цінних паперах: Директива 98/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 19.05.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_455#Text. (дата звернення: 10.10.2020).

14. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року: Постанова Правління Національного банку України від 18.06.2015 № 391. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15>. (дата звернення: 10.10.2020).

References:

1. Podtserkovnyi, O. P. (1991) *Orhanyzatsyonno-pravovye osnovy raschetnykh otnosheniy v khoziaistvennom komplekse Ukrainy. Candidate's of thesis*. Odessa. [in Russian].

2. Khirs, Ya. O. (2011) *Tsyvilno-pravove rehuliuвання rozrakhunkovykh vidnosyn za zakonodavstvom Ukrainy. Extended abstract of candidate's thesis*. Kuiv. [in Ukrainian].

3. Teremetskyi, V. I., Ihonin, R. V., Pryima, S. V., Antonova, O. R. (2018) *Fond harantuvannya vkladiv fizychnykh osib yak sub'iekt kontroliu za diialnistiu bankiv v Ukraini. "Zbirnyk naukovykh prats «Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky» - Collection of scientific works "Financial and credit activity: problems of theory and practice", issue 4 (27), 79-87*. [in Ukrainian].

4. Vashchenko, Yu. V. (2006) *Bankivske pravo: navch. posibnyk*. Kyiv : Tsentr navchalnoy literatury. [in Ukrainian].

5. Novoselova, L. A. (1996) *Denezhnye raschety v predprinimatelskoj deyatelnosti*. Moskva : YurInfoR. [in Russian].

6. Timakova, T. G. (2005) *Finansovo-pravovoe regulirovanie Centralnym bankom Rossijskoj Federacii vnutrigosudarstvennykh beznalichnykh raschyotov*. N. I. Himicheva (Ed.). Saratov : SGAP. [in Russian].

7. Khirs, Ya. O. (2013) *Teoretyko-pravovi pytannia rozrakhunkiv. Yurydychnyi visnyk- Legal Bulletin, vol. 3 (28), 108-112*. [in Ukrainian].

8. Riabko, L. H. (2008) *Pravove rehuliuвання kredytno-rozrakhunkovykh vidnosyn po zakonodavstvu Ukrainy. Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

9. Andrushchenko, H. I. (2009) *Kredytni vidnosyny u strukturi fondu zhyttievkykh zasobiv: sotsiologichnyi aspekt. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Review of the Lamfalussy process Strengthening supervisory convergence: Communication from the Commission. N. d. N. p. URL : <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/?fuseaction=list&cotelId=1&year=2007&number=727&version=ALL&language=en>. [in English].

11. General principles for international remittance services. (2007) Bank for International Settlements, World Bank, 2007, January. 61 p. [in English].

12. Principles for Financial Market Infrastructures. (2012) N. p. Bank for International Settlements and International Organization of Securities Commissions, 2012. URL : <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD396.pdf>. [in English].

13. Pro nezvortnist rozrakhunkiv u platizhnykh systemakh ta systemakh rozrakhunkiv po tsinnykh paperakh: Dyrektyva 98/26/ІєS Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady YeS vid 19.05.1998. (1998) N. p. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_455#Text. [in Ukrainian].

14. Kompleksna prohrama rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2020 roku: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 18.06.2015 № 391. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2020

Бугайчук В. С.,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного і фінансового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму
(г. Київ, Україна)

ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГУЛИРОВАНИЯ КРЕДИТНО-РАСЧЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ОПЫТА СТРАН ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

В статье исследована сущность понятия кредитно-расчетных отношений, охарактеризованы различные подходы и классификационные особенности их правового регулирования с учетом опыта стран Европейского Союза. Установлено, что причиной возникновения расчетных отношений является явление правовой действительности. Проведено разграничение понятий «расчеть», «расчетные правоотношения» и «кредитно-расчетные отношения». Осуществлена классификация расчетных отношений. Проанализированы кредитно-расчетные отношения в странах Европейского Союза; предложено осуществить преобразования, способствующие совершенствованию правового регулирования исследуемых отношений.

Ключевые слова: расчет, платеж, правоотношения, кредитно-расчетные отношения, юридическое содержание расчетных отношений, ЕС.

Bugaychuk V.,
Graduate Student of the Department of Constitutional,
Administrative and Financial Law
Academy of Labor, Social Relations and Tourism
(Kyiv, Ukraine)

LEGAL CHARACTERISTICS OF REGULATING CREDIT AND BILLABLE RELATIONS THROUGH THE PRISM OF THE EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

The author of the article has researched the essence of the concept of "credit and billable relations", which scholars consider both in broad and narrow senses. Different approaches and classification features of legal regulation of such relations have been characterized taking into account the experience of the European Union countries. Differentiation between the concepts of "settlement accounts", "settlement legal relations" and "credit and billable relations" has been carried out. It has been established that the prerequisite for the emergence of settlement relations is the phenomenon of legal reality. It has been determined that the settlement relations by their legal nature are diverse and complex at the same time. In order to effectively regulate the procedure of realizing settlement accounts, it is necessary to clearly understand the essence of such relations, their content and features. The essence of settlement relations has been clarified through the implementation of one of the most common methods of legal technique used by legal scholars to establish the truth while studying legal phenomena, decisions, some scientific problems – classification, which comprehensively revealed the idea about the types of settlement accounts. It has been found out that the category of credit and billable relations was

not properly addressed in rule-making and law-enforcement practice. The author has analyzed credit and billable relations in the countries of the European Union and has offered to carry out transformations, which can promote the improvement of legal regulation of the researched relations, in particular to create equal conditions for competition in the financial sector; to introduce special requirements in regard to capital, liquidity and other indicators of systemically important banks and other financial institutions; to improve the systems of regulation and supervision over the financial sector; to ensure further development of non-cash circulation and development of retail non-cash payments using electronic means of payment.

Keywords: settlement of accounts, payment transaction, legal relations, credit and billable relations, legal content of settlement relations, European Union.


DOI: 10.33766/2524-0323.92.93-104

УДК 343.352

В. О. Веретяніков,

начальник навчально-методичного відділу,
здобувач Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Сєвєродонецьк, Україна)

e-mail: vladimirveretyannikov@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7513-2292>

ПРАВОЗАСТОСОВНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПРОВОКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті проаналізовані вироблені практикою Європейського суду з прав людини основні підходи до визначення юридичного змісту та меж провокації кримінального правопорушення як неприпустимої поведінки з боку представників правоохоронних органів або інших осіб, яких правоохоронці спонукають на провокаційну поведінку. Установлено, що така поведінка утворює порушення права особи на справедливий суд у контексті ч.1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Також запропоновано авторське узагальнення критеріїв та ознак провокації кримінального правопорушення, які повинні враховуватися вітчизняними правоохоронними органами і судами в процесі як реалізації, так і юридичної оцінки різних форм контролю за вчиненням протиправного діяння.

Ключові слова: провокація, право на справедливий суд, співучасть у злочині, негласні слідчі (розшукові) дії, контроль за вчиненням злочину.

Постановка проблеми. «Давно сформованою позицією Європейського Суду є те, що суспільні інтереси не можуть обґрунтовувати використання доказів, отриманих у результаті поліцейської провокації, оскільки застосування таких доказів з самого початку піддає обвинуваченого ризику позбутися справедливого судового розгляду» [1]. Ця позиція Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Європейський Суд), висловлена 2016 року в справі «Баннікова проти Росії» (п.34) певним чином орієнтує і чинну практику цього Суду, і національні суди держав-учасниць Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. (далі

– Конвенція) на вироблення певних меж, до слова, не завжди чітких, у складній категорії кримінальних справ, пов'язаних із можливим зверненням до провокаційної поведінки з боку правоохоронців під час розслідування окремих видів злочинних діянь, що характеризуються високим ступенем латентності.

Справді, проблема провокації злочину є чутливою, невіддільною пов'язаною з морально-етичними засадами життєдіяльності суспільства і перебуває у світоглядній площині, передбачаючи пошук відповіді на складне питання: чи здатна благодородна мета виправдати будь-які засоби, що використовуються для її досягнення? Це є умовним наріжним каменем, що вже багато років турбує європейських правників, зокрема вітчизняних.

О. О. Дудоров беззлітково зауважує, що, попри негативне ставлення (далі – ЄСПЛ) до провокаційної поведінки правоохоронців, яка полягає в підбурюванні осіб до вчинення злочинів (на цю обставину варто зважати з урахуванням ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»), питання допустимості провокації як методу протидії зокрема корупційним деліктам час від часу постає і в політикумі, і в професійному середовищі. Частково це пов'язується з ідеєю залучення до антикорупційної діяльності інститутів громадянського суспільства, як чинник підвищення ефективності такої діяльності [2, с. 14-15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складна проблематика юридичної (матеріальної та процесуальної) оцінки провокаційної поведінки, у т. ч. в аспекті правозастосовної діяльності європейських та американських судових інституцій, велими активно розробляється вітчизняними науковцями, серед яких: О. І. Альошина, П. П. Андрушко, М. Г. Арманов, О. Ф. Бангишев, Т. С. Батраченко, В. О. Глушков, Ю. В. Гродецький, О. М. Грудзур, О. О. Дудоров, О. В. Зайцев, Д. В. Каменський, О. О. Кваша, В. М. Киричко, М. І. Мельник, І. І. Митрофанов, В. В. Навроцька, В. О. Навроцький, Р. С. Орловський, М. І. Панов, Є. О. Письменський, М. А. Погорельський, А. В. Савченко, А. А. Стрижевська, В. І. Тютюгін, О. В. Ус, М. І. Хавронюк. На сторінках періодичних фахових видань та в юридичних електронних ресурсах посилення на прогресивну практику ЄСПЛ зустрічаються регулярно, проте спостерігається певний брак комплексного, «покрокового» наукового аналізу відповідних рішень Європейського Суду, поєданого з висвітленням результатів його впливу на розвиток (корегування) вітчизняної правозастосовної практики в частині кваліфікації діянь, учинених під впливом зовнішньої провокації.

Формулювання цілей. Ураховуючи зазначене, *мета* наукової статті полягає в критичному аналізі практики ЄСПЛ у частині інтерпретації провокаційної поведінки та її кримінально-правових наслідків, а також в узагальненні, з урахуванням цього, критеріїв та ознак провокації до вчинення кримінального правопорушення, що повинні враховуватися українськими правоохоронними органами та судами в процесі реалізації та юридичної оцінки різних форм контролю за вчиненням протиправного діяння.

Виклад основного матеріалу. У реальному житті межа між правомірними оперативними-розшуковими заходами (передусім негласними слідчими діями), спрямованими на розслідування злочину, та діями, які *de facto* є провокацією на

вчинення злочину, часто є занадто мінливою. У своїй практиці у відповідному напрямі кримінального правозастосування ЄСПЛ розробив критерії, які допомагають позначити таку межу й у кожному конкретному випадку відмежувати ситуації, коли органи слідства просто спостерігають за вчиненням злочину, від випадків, за яких уповноважені державою особи запустили «спусковий механізм» такого злочину [3].

Як справедливо зауважує М. В. Мазур, суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, нерідко в практиці касаційного суду, особливо в справах щодо отримання неправомірної вигоди або збуту наркотичних засобів, постає проблема провокації злочину. Суддя додає, що в разі, якщо йдеться про провокацію злочину, то, як правило, адвокати в касаційних скаргах і виступах посилаються на рішення ЄСПЛ від 5 лютого 2008 р. у справі «Раманаускас проти Литви», а прокурори – на рішення від 20 лютого 2018 р. у справі «Раманаускас проти Литви» (№ 2) [4].

Відповідно до сформованої ЄСПЛ позиції, наявність державного інтересу не можна використовувати як обґрунтування щодо використання доказів, отриманих у результаті поліцейської провокації, оскільки застосування таких доказів наражає обвинуваченого на ризик остаточно позбавитися справедливого судового розгляду; внутрішньодержавне законодавство не повинно дозволяти використання доказів, отриманих унаслідок підбурювання з боку державних агентів. В іншому випадку норми національного законодавства не відповідають принципу «справедливого судочинства» [5].

Наразі Європейським Судом вироблена концепція провокації, яка порушує пункт 1 статті 6 Конвенції¹, та, відповідно, є відмінною від застосування законних оперативних методів попереднього розслідування. Судом визначено таке: тоді як застосування спеціальних методів розслідування, зокрема негласних, не може саме по собі порушувати право на справедливий судовий розгляд, небезпека поліцейської провокації в результаті таких заходів передбачає, що їх застосування повинно бути обмежене зрозумілими рамками (рішення ЄСПЛ від 5 лютого 2008 р. у справі «Раманаускас проти Литви» [6]).

Прецедентне право суду не забороняє посилалися на стадії розслідування кримінальної справи і у випадку, якщо дозволяє характер злочинної дії, на докази, отримані в результаті проведення співробітниками правоохоронних органів операцій під прикриттям (наприклад, рішення ЄСПЛ від 15 червня 1992 року у справі «Люді проти Швейцарії» [7]). Водночас застосування агентів під прикриттям повинно бути обмежене, співробітники поліції мають право діяти таємно, однак при цьому не повинні вдаватися до підбурювання (рішення ЄСПЛ від 9 червня 1998 року у справі «Тейксеїра де Кастро проти Португалії» [8]).

ЄСПЛ під провокацією (поліцейською) розуміє ситуації, коли задіяні посадові особи, які є або співробітниками органів безпеки, або особами, що діють за їх

¹ У першому пункті згаданої статті («Право на справедливий суд») зазначено, зокрема, про те, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

дорученням, не обмежують свої дії лише розслідуванням кримінальної справи по суті неясним способом, а впливають на суб'єкт з метою спровокувати його на скоєння злочину, який в іншому випадку не було би скоєно, задля того щоб зробити можливим виявлення злочину, тобто отримати докази та порушити кримінальну справу (згадане рішення ЄСПЛ у справі «Раманаускас проти Литви» від 5 лютого 2008 року [6]).

Причому, вирішуючи питання про те, чи було таке розслідування *de facto* неясним, ЄСПЛ повинен вивчити причини, які обумовили проведення оперативних дій. Суд повинен виходити з того, чи мали місце об'єктивні підозри того, що заявник задіяний у злочинній діяльності або схильний до вчинення злочину.

У справі «Таранекс проти Латвії» ЄСПЛ зазначив, що ключовим у досліджуваній категорії справ є питання про те, чи було би розглядуване в суді кримінальне правопорушення вчинене без зовнішнього втручання з боку представників органів влади. Суд послався на раніше вироблене ним правило про те, що провокація (підбурювання) з боку поліції відбувається в тому разі, коли уповноважені працівники правоохоронних органів або особи, які діють за їхніми вказівками, не обмежуються лише об'єктивним, незалежним розслідуванням злочинної діяльності за принципом «пасивної поведінки», а навпаки, чинять такий вплив на суб'єкта, що підбурює його до вчинення правопорушення, яке за інших обставин не було би вчинене, а також для того, щоб уможливити доведення обставин правопорушення в суді [9].

Щільно пов'язаним із критерієм об'єктивної підозри є питання щодо етапу, на якому уповноважені органи державної влади здійснюють оперативні заходи, тобто вони просто «приєдналися» до здійснення кримінально-караного діяння, або, навпаки, спровокували його.

Критично розмірковуючи над проблемними питаннями кваліфікації провокації підкупу в порівняльному контексті, П. Д. Гуїван зауважує, що активні, нав'язливі пропозиції, вимоги, погрози в зовнішньо контрольованій ситуації з метою обіцянки, надання або отримання предмета підкупу підозрюваному указують на спрямованість умислу на вчинення провокативного злочину. Саме такий підхід, додає автор, використовує у своїй практиці ЄСПЛ, визначаючи в конкретній справі той поріг, який відмежовує провокацію злочину від нормальної, правомірної діяльності слідчих та судових органів [10, с. 89].

У досліджуваному контексті варто звернутись до слушного зауваження О. О. Дудорова про те, що, враховуючи правові позиції ЄСПЛ (зокрема рішення у справах: «Гейксейра де Кастро проти Португалії» від 9 червня 1998 р.; «Калабро проти Італії» від 21 березня 2002 р.; «Г. А. Ваньян проти Російської Федерації» від 15 грудня 2005 р.; «Худобін проти Росії» від 26 жовтня 2006 р.; «Раманаускас проти Литви» від 5 лютого 2008 р.; «Мілінієне проти Литви» від 24 червня 2008 р.; «Банніков проти Росії» від 4 листопада 2010 р.; «Носко і Нефедов проти Росії» від 30 жовтня 2014 р.; «Матановіч проти Хорватії» від 4 квітня 2017 р.; «Чохонелідзе про Грузії» від 28 червня 2018 р. тощо), було вироблено усталений правозастосовний підхід, відповідно до якого в разі, якщо при провокації винний сам викликає в іншій особі намір вчинити злочин з метою її викриття, то при проведенні правомірних

заходів під контроль беруться вже наявні процеси, пов'язані з посяганням на об'єкт кримінально-правової охорони. Презюмується, що такі заходи не ініціюють злочинну поведінку особи, а навпаки, втручаються в уже наявну реалізацію злочинного наміру, засвідчуючи при цьому певні події та факти [2, с. 29–30].

Ураховуючи зазначене, не повинні визнаватися, наприклад, провокацією підкуп дії, вчинені з метою викриття того, хто вчиняє одержання неправомірної вигоди, коли ця особа вимагає неправомірну вигоду, а інша особа для викриття вимагача погоджується на задоволення цієї вимоги, а далі, уже з відомо правоохоронних органів, передає неправомірну вигоду. Водночас не можуть розцінюватися як правомірні вчинені під час контролю за злочином пропозиції чи обіцянка неправомірної вигоди, оскільки такі дії ініціюють подальшу злочинну поведінку службової особи у формі прийняття такої пропозиції чи обіцянки.

De jure, відповідно до сформованої ЄСПЛ позиції, існування державного (суспільного) інтересу не можна використовувати для обґрунтування використання доказів, отриманих унаслідок поліцейської провокації, оскільки застосування таких доказів створює для обвинуваченого ризик бути позбавленим права на справедливий судовий розгляд із самого початку; національне законодавство не повинно авторизувати використання доказів, отриманих унаслідок підбурювання з боку державних агентів. У протилежному випадку відповідні законодавчі норми не відповідають принципу «справедливого судочинства».

Наразі згадані та деякі інші релевантні для цілей статті рішення європейської судової інстанції вартують більш предметного аналізу: через призму правозастосовної практики ЄСПЛ вони орієнтують уже українського правозастосувача на правильне застосування матеріально-процесуальних положень, пов'язаних із визначенням меж недопустимої провокації кримінального правопорушення.

Європейський Суд установив у своїх рішеннях, що застосування спеціальних методів (тактик) розслідування, зокрема негласних, не може саме по собі порушувати право на справедливий судовий розгляд; небезпека поліцейської провокації в результаті таких заходів передбачає, що їх застосування повинно бути обмежене зрозумілими рамками [5].

Наразі релевантна практика ЄСПЛ оперує двома критеріями – матеріальним і процесуальним, створеними з метою відмежування провокації, що порушує п.1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, від допустимої поведінки при використанні законних таємних слідчих дій. У контексті *матеріального критерію* (англ. – *substantive test of incitement*) потрібно визначити, керуючись наявними у справі матеріалами, чи було би злочин вчинено без безпосереднього втручання правоохоронних органів, тобто чи було розслідування «пасивним».

Не менш важливим є *процесуальний критерій* (англ. – *procedural test of incitement*), покликаний визначити, яким чином національні суди розглядали заяву особи про здійснену щодо нього провокацію, що є частиною процедури розгляду скарги про агента-провокатора. ЄСПЛ вимагає, щоб процедура перевірки небезпідставної заяви про провокацію була змагальною, ретельною, вичерпною та остаточною. Суд також зазначив, що тягар доведення відсутності провокації покладеться на сторону обвинувачення.

До слова, ці критерії активно використовуються і в практиці ККС ВС. Зокрема, постановою ККС ВС у справі № 686/9761/16-к залишено без зміни виправдальний вирок щодо особи, яка обвинувачувалася, окрім іншого, за ч. 3 ст. 369 КК України в наданні неправомірної вигоди службовій особі, котра обіймає відповідальну посаду, а саме прокурору. Верховний Суд визнав обґрунтованими висновки нижчих судів про недоведеність винуватості особи у зв'язку з наявністю ознак провокації злочину.

Рішення у справі «Раманаускас проти Литви» (№ 2) продемонструвало, що не кожна заява сторони захисту про провокацію злочину автоматично означає порушення ст. 6 Конвенції та повинна закінчуватися виправдальним вироком. У цій справі ЄСПЛ, оцінивши всі обставини, зробив висновок про те, що підбурення до вчинення правопорушення не відбулось, а тому подальше використання доказів, отриманих у ході кримінального провадження проти заявника, є такими, що не порушують положення п.1 ст. 6 Конвенції [11].

Одноголосно з цією практикою нерідко Верховний Суд відмовляє в задоволенні відповідних касаційних скарг сторони захисту, з'ясувавши, що суди нижчих інстанцій відхилили доводи сторони захисту щодо провокації злочину після їх ретельної перевірки з наведенням відповідних переконливих мотивів у судовому рішенні.

У контексті вітчизняного правозастосування важливо звернути увагу на те, що у своєму рішенні в уже згаданій (першій) справі «Раманаускас проти Литви» (п.п. 54, 55, 60) ЄСПЛ зазначив: 1) використання доказів, отриманих унаслідок підбурювання з боку поліції, не можна виправдати суспільним інтересом, оскільки в такому випадку обвинувачений із самого початку може бути позбавлений права на справедливий судовий розгляд справи (п.54); 2) підбурювання з боку поліції має місце тоді, коли відповідні працівники правоохоронних органів або особи, які діють за їхніми вказівками, не обмежуються розслідуванням в «пасивному» режимі, а з метою встановлення злочину, тобто отримання доказів і порушення кримінальної справи, впливають на суб'єкта, схилиючи його до вчинення злочину, який в іншому випадку не був би вчинений (п.55); 3) у разі, коли підсудний заявляє про підбурювання його до вчинення злочину, національний суд повинен ретельно перевірити матеріали кримінальної справи, оскільки з метою забезпечення права на справедливий судовий розгляд справи в розумінні п.1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод усі докази, отримані внаслідок підбурювання з боку поліції, повинні визнаватись недопустимими (п.60) [6].

У порівняльному режимі, аналізуючи вимоги українського законодавства в частині умовного тесту на «активність/пасивність» поведінки правоохоронців у процесі вчинення відомого їм кримінального правопорушення, то тут варто зауважити, що, відповідно до ч.1 ст. 24 Закону України «Про запобігання корупції», особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняні до них особи в разі надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди або подарунка, незважаючи на приватні інтереси, зобов'язані невідкладно вжити таких заходів: 1) відмовитися від пропозиції; 2) за можливості ідентифікувати особу, яка зробила пропозицію; 3) залучити свідків, якщо це можливо, у т.ч.

із числа співробітників; 4) письмово повідомити про пропозицію безпосереднього керівника (за наявності) або керівника відповідного органу, підприємства, установи, організації, спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. Відповідь на питання про те, чи були перелічені дії вчинені уповноваженою особою, сприятиме аналізу правової ситуації на предмет наявності чи, навпаки, відсутності злочинної провокації.

У запропонованому в цій статті науковому дискурсі заслуговує на ретельне ознайомлення також рішення ЄСПЛ у справі «Акбай та інші проти Німеччини» від 15 жовтня 2020 р. Як впливає з обставин справи, чоловік першої заявниці в цій справі, другий та третій заявники були засуджені за вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних речовин за результатами проведеної операції у боротьбі з контрабандою [12].

Заявники вказували на порушення їхнього права на справедливий суд за п.1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, оскільки всі три були засуджені за злочини, на вчинення яких вони були спровоковані поліцією.

У своєму рішенні ЄСПЛ констатував порушення п.1 ст. 6 Конвенції за скаргами першого та другого заявників, однак не встановив порушення цього положення стосовно третього заявника.

Непряма провокація описує ситуацію, за якої особа безпосередньо не контактує з працівниками поліції, які діють під прикриттям, проте залучається до вчинення правопорушення співучасником, якого безпосередньо спровокували органи поліції на вчинення злочину.

У своїй попередньо сформованій практиці ЄСПЛ установив, що особа може бути суб'єктом провокації також у разі коли вона не мала безпосереднього контакту з працівниками поліції, котрі діють під прикриттям, але була втягнута у вчинення злочину співучасником, який був прямо спровокований на вчинення злочину працівниками поліції [13].

Одна з ключових позицій ЄСПЛ у справі «Акбай та інші проти Німеччини» полягала в тому, що констатація провокації щодо одного співучасника не призводить до автоматичної констатації провокації щодо усіх інших учасників. Водночас критерії визначення непрямої провокації відрізняються від оцінки прямої провокації.

На підставі ретельного аналізу своєї попередньої усталеної практики Суд застосував розгорнутий тест для оцінки непрямої провокації, який ґрунтується на комплексному вирішенні декількох питань: (а) чи було передбачуваним для поліції те, що особа, яка безпосередньо схиляється до вчинення злочину, контактуватиме з іншими особами в процесі вчинення спільного злочину; (б) чи фактично скеровувалась (набувала змісту) діяльність цих осіб також поведінкою поліцейських; та (в) чи були ці особи визнані співучасниками злочину національними судами (п.117 рішення) [12].

Відповідні критерії набули розвитку з ознак правомірної прямої провокації з урахуванням похідної правової природи непрямої провокації.

Важливою є також та обставина, що відповідні критерії повинні аналізуватись у сукупності, що, власне, і було здійснено в цій справі. Зокрема, за першим

критерієм судом було встановлено, що поліцейські усвідомлювали те, що особа, яка схилилась до вчинення злочину, контактуватиме з іншими особами у зв'язку зі вчиненням останнього. Щодо другого критерію, то суд установив таке: попри те, що відповідна протиправна діяльність, пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів, була фактично спровокована поліцією, у цій справі діяльність одного із співучасників (а саме третього заявника), не була спровокована поліцією, а навпаки, ґрунтувалась на інших обставинах. Нарешті, щодо третього критерію, то судом було встановлено, що третього заявника було визнано співучасником за відповідною нормою КК ФРН [3].

Отже, критерії так званої непрямої провокації, яка може бути визнаною такою, що відповідає вимогам Конвенції навіть у тому випадку, якщо інші співучасники були неправомірно спровоковані на вчинення злочину, є оцінними. Ключовим у таких ситуаціях стає критерій, який дає відповідь на питання про наявність/відсутність в особі свободи волевиявлення, пов'язаної з протиправною поведінкою: якщо констатовано можливість вільного вибору поведінки, то непряма провокація відповідає вимогам Конвенції про право на справедливий суд.

На останок варто звернути увагу на такий момент. Як було зазначено в попередньому абзаці, критерії непрямої провокації є оцінними. Те ж саме стосується і визначення критеріїв прямої провокації: ознайомлення з відповідною практикою ЄСПЛ уможливило виокремлення двох ліній аргументації *pro et contra* наявності провокації в діях правоохоронців. Наявність лише загальних (неконкретизованих) критеріїв щодо визначення провокаційної поведінки, хіба що за винятком чіткої позиції ЄСПЛ про те, що наявність державного інтересу не можна використовувати для обґрунтування правомірності поліцейської провокації, загалом є обґрунтованою, об'єктивно пов'язаною з виправданою абстрактністю норм національного кримінального законодавства. Принагідно варто згадати про практику Європейського Суду, відповідно до якої визначеність закону не може бути абсолютною. Зокрема, у рішенні «Гешмен і Герруп проти Сполученого Королівства» Суд надав роз'яснення: хоча визначеність у законі надзвичайно бажана, її забезпечення може призвести до надмірної «затверділості» (негнучкості), тоді як закон ніколи не повинен відставати від обставин, що змінюються. Ступінь чіткості національних законів, яка в жодному разі не може охопити всі непередбачувані обставини, значною мірою залежить від змісту певного документа, сфери, на яку поширюється закон, а також від кількості та статусу тих, кому він адресований [14; 15].

Висновки. Вивчення практики ЄСПЛ, присвяченої юридичній оцінці проявів провокації кримінального правопорушення, спонукає висловити декілька узагальнювальних міркувань.

По-перше, було визначено, що ЄСПЛ шляхом активної правозастосовної практики в досліджуваному напрямі сформував усталену позицію про те, що провокаційні дії під час проведення негласних оперативно-розшукових заходів є порушенням права особи на справедливий суд у контексті ч.1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, а також напрацював декілька критеріїв відмежування провокації від проявів правомірної слідчої діяльності. Водночас порівняння запровадженого в Україні матеріально-процесуального механізму

виявлення та юридичного реагування на провокаційні дії представників органів влади (передусім у межах ст. 370 КК) із практикою Європейського Суду вказує на існування низки прогалин у досліджуваному механізмі кримінально-правового регулювання.

Існуючі в правозастосуванні проблеми спонукають підтримати висловлену в юридичній літературі позицію про доцільність включення до розділу КК України «Злочини проти правосуддя» окремої статті про відповідальність за провокацію злочину як універсального кримінально-правового засобу протидії провокаційній поведінці правоохоронців, причому не лише в контексті протидії корупційним правопорушенням.

По-друге, практика ЄСПЛ в частині визначення меж провокаційної поведінки оперує двома критеріями – матеріальним і процесуальним, створеними з метою відмежування провокації від допустимої поведінки під час використання негласних слідчих дій. У контексті матеріального критерію необхідно встановити, чи був би злочин вчинений за відсутності активного втручання правоохоронних органів; водночас процесуальний критерій покликаний детально визначити, у який спосіб національні суди розглядали заяву особи про здійснену щодо нього провокацію, що є частиною процедури розгляду скарги на дії «агента-провокатора».

По-третє, критичний аналіз практики ЄСПЛ в аспекті розмежування провокації від правомірних способів розслідування злочинів, які передбачають проникнення працівників правоохоронних органів у злочинні угруповання, свідчить про те, що такі критерії є сформульованими лише в загальних рисах, що є виправданим.

Використані джерела:

1. Bannikova v. Russia, no. 18757/06, ECHR 2016.
2. Дудоров О. О. Про перспективи законодавчого унормування провокаційної поведінки та її правових наслідків. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2(14). С. 14–56. URL : <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/217578/0>. (дата звернення: 02.12.2020).
3. Бабанли Р., Тарасенко О. Критерії НЕПрямої провокації на вчинення злочину: розвиток практики Європейського суду з прав людини у справі «Akbay and Others v. Germany». *Судебно-юридическая газета*. URL : https://sud.ua/ru/news/blog/182446-krite-riyi-nepryamoyi-provokatsiyi-na-vchinennya-zlochynu-rozvitok-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravi-akbay-and-others-v-germany?fbclid=IwAR3thANVnxS2njJ5zVbs_YHliuzrFmlpqC2Laxvi-eC4OKXKO454xp5H4o4A. (дата звернення: 02.12.2020)
4. Провокація злочину: критерії ЄСПЛ та практика ККС ВС. URL : https://zib.com.ua/ua/143836-provokaciya_zlochynu_kriterii_esp_l_ta_praktika_kks_vs.html. (дата звернення: 02.12.2020).
5. Алданова К. Ю. Провокація злочину: практика Європейського суду з прав людини. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/112137-provokatsiya-zlochynupraktika-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini>. (дата звернення: 02.12.2020).
6. Ramanuskas v. Lithuania, no.74420/01, ECHR 2008.
7. Lüdi v. Switzerland, no. 12433/86, ECHR 1992.
8. Teixeira De Castro v. Portugal, no. 44/1997/828/1034, ECHR 1998.
9. Taraneks v. Latvia, no. 3082/06, ECHR 2014.

10. Гуїван П.Д. До питання про кваліфікацію провокації підкупу: європейський досвід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 1. С. 87–93.

11. Ramanuskas v. Lithuania (No. 2), no. 55146/14, ECHR 2018.

12. Akbay and Others v. Germany, no. 40495/15, ECHR 2020.

13. Lalas v. Lithuania, no. 13109/04, ECHR 2011.

14. Hashman and Harrup v. The United Kingdom, no. 25594/94, ECHR 1999.

15. Богачова Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74.pdf. (дата звернення: 02.12.2020)

References:

1. Bannikova v. Russia, no. 18757/06, ECHR 2016. [in English].

2. Dudorov, O. O. (2020). Pro perspektyvy zakonodavchoho unormuvannya provokatsiinoi povedinky ta yii pravovyykh naslidkiv. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 2(14), 14-56. URL : <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/217578/0>. [in Ukrainian].

3. Babanly, R., Tarasenko O. (2020). Kryterii nepriamoї provokatsii na vchynennia zlochynu: rozvytok praktyky Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny u spravi «Akbay and Others v. Germany». *Sudebno-iurydycheskaia hazeta – Judicial-Legal Newspaper*. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/182446-kryteriyi-nepryamoyi-provokatsiyi-na-vchinennya-zlochynu-rozvitok-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravi-akbay-and-others-v-germany?fbclid=IwAR3thANVnxS2nj5zVbsYHliuzrFmlpqC2Laxvi-eC4OKXKO454xp5H4o4A>. [in Ukrainian].

4. Provokatsiia zlochynu: kryterii YeSPL ta praktyka KKS VS (2020). *Zakon i biznes – Law and Business*. URL : https://zib.com.ua/ua/143836-provokaciya_zlochynu_kryterii_espl_ta_praktika_kks_vs.html. [in Ukrainian].

5. Aldanova, K. Yu. (2017). Provokatsiia zlochynu: praktyka Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny. *Sudebno-iurydycheskaia hazeta – Judicial-Legal Newspaper*. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/112137-provokatsiya-zlochynupraktika-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini>. [in Ukrainian].

6. Ramanuskas v. Lithuania, no.74420/01, ECHR 2008. [in English].

7. Lüdi v. Switzerland, no. 12433/86, ECHR 1992. [in English].

8. Teixeira De Castro v. Portugal, no. 44/1997/828/1034, ECHR 1998. [in English].

9. Taranek v. Latvia, no. 3082/06, ECHR 2014. [in English].

10. Huiivan, P.D. (2019). Do pytannia pro kvalifikatsiiu provokatsii pidkupu: yevropeyskyi dosvid. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky – Scientific notes of Tavria National University named after V.I. Vernadsky. Series: Legal Sciences, Vol. 30(69), 1, 87-93* [in Ukrainian].

11. Ramanuskas v. Lithuania (No. 2), no. 55146/14, ECHR 2018. [in English].

12. Akbay and Others v. Germany, no. 40495/15, ECHR 2020. [in English].

13. Lalas v. Lithuania, no. 13109/04, ECHR 2011. [in English].

14. Hashman and Harrup v. The United Kingdom, no. 25594/94, ECHR 1999. [in English].

15. Bohachova, L. (2013). Pryntsyyp pravovoi vyznachenosti v yevropeyskomu i natsionalnomu pravi (zmistovna kharakterystyka). *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and Practice of Law*, 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74.pdf. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 02.12.2020

Веретянников В. А.,
начальник учебно-методического отдела,
соискатель Луганского государственного
университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЕ ТОЛКОВАНИЕ ПРОВОКАЦИИ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ В ПРАКТИКЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

В статье проанализированы выработанные практикой Европейского суда по правам человека основные подходы к определению юридического содержания и границ провокации уголовного преступления как недопустимого поведения со стороны представителей правоохранительных органов или других лиц, которых правоохранители побуждают на провокационное поведение. Установлено, что такое поведение образует нарушение права человека на справедливый суд в контексте ч.1 ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод.

Также предложено авторское обобщение критериев и признаков провокации уголовного правонарушения, которые должны учитываться отечественными правоохранительными органами и судами в процессе как реализации, так и юридической оценки различных форм контроля за совершением противоправного деяния.

Ключевые слова: провокация, право на справедливый суд, соучастие в преступлении, негласные следственные (розыскные) действия, контроль за совершением преступления.

Veretiannikov V.,
Head of the Educational and Methodological Department,
Degree seeker at Luhansk State University
of Internal Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

LEGAL INTERPRETATION OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVOCATION IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article analyzes main approaches, developed by the practice of the European Court of Human Rights, to the definition of the legal content and boundaries of the provocation of a criminal offense as unacceptable behavior on the part of representatives of law enforcement agencies or other persons encouraged by law enforcement officers to provocative behavior. It has been established that such behavior constitutes violation of a person's right to a fair trial in the context of Part 1 of Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Also the author's generalization of the criteria and elements of provocation of a criminal offense, which should be taken into account by domestic law enforcement agencies and courts in the process of both implementation and legal assessment of various forms of control over the commission of a wrongful act has been proposed.


It has been determined that the ECHR defines provocation (by representatives of law enforcement agencies) as externally created situations, when officials are involved, who are either

employees of the competent national authorities, or persons acting on their behalf, and who do not limit their actions merely to the essentially secret (unofficially) investigation of a criminal case, but directly influence the subject in order to provoke him to commit a crime, which would not have been committed under other circumstances, in order to make it possible to identify the crime, that is, to obtain evidence of illegal behavior and initiate criminal prosecution.

Based on the results of a critical comparison of the material procedural mechanism introduced in Ukraine for identifying and legal response to provocative actions of representatives of the authorities with the established practice of the European Court, a conclusion has been made about the existence of a number of gaps in the investigated mechanism of criminal law regulation.

Keywords: provocation, right to a fair trial, complicity in a crime, covert investigative (search) actions, control over commission of a crime.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.104-120
УДК 343.35

А. А. Вознюк,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукової лабораторії з проблем
протидії злочинності ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)
e-mail: vaa.999999@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>

ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА УМИСНЕ НЕПОДАННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ: НОВІ МОДЕЛІ ЗАБОРОННИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

У статті проаналізовано переваги та недоліки сучасних моделей підстав відповідальності за декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації – кримінально-правової, адміністративно-правової та змішаної.

Зроблено висновок, що нові підстави відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання декларації, а також пропозиції щодо них, висловлені у відповідних законопроектах, мають недоліки, пов'язані з наявністю підґрунтя для визнання неконституційними нових заборонних кримінально-правових норм, їх санкціями, формами вини, порогом кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації, конструкцією "неподання декларації" тощо.

Сформульовано рекомендації для практики застосування ст. 366-2 та 366-3 Кримінального кодексу України, а також надано пропозиції щодо їх удосконалення.

Ключові слова: декларування недостовірної інформації; неподання декларації; декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; декларація доходів; суб'єкт декларування; корупція; неконституційність.

Постановка проблеми. 27 жовтня 2020 року відбувся потужний удар по механізмі протидії корупції в Україні: Конституційний Суд України (далі – КСУ) прийняв рішення, яке призвело до часткової «паралізації» роботи НАЗК та «зни-

щення» окремих інструментів електронного декларування. Рішення КСУ, зокрема, передбачало визнання такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною) ст. 366-1 КК України [1]. Такі дії єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні були неоднозначно сприйняті представниками громадянського суспільства: одні підтримали позицію КСУ, а інші – визнали її такою, що має суттєві недоліки.

Оприлюднення рішення КСУ від 27 жовтня 2020 року призвело до активізації законопроектної роботи, спрямованої на «реанімацію» відповідної статті КК. З метою створення нової заборонної кримінально-правової норми, присвяченої декларуванню недостовірної інформації та умисному неподанню декларації, у Верховній Раді України було зареєстровано низку законопроектів: № 4301 від 02.11.2020 (І. Герашенко та ін.), № 4307 від 02.11.2020 (Ю. Тимошенко), № 4309 від 03.11.2020 (Д. Монастирський та ін.), № 4310 від 03.11.2020 (Д. Монастирський та ін.), № 4434 від 27.11.2020 (внесений Президентом України), № 4441 від 30.11.2020 (Д. Монастирський та ін.), № 4460-д від 03.12.2020 (Д. Монастирський та ін.).

Урешті-решт 4 грудня 2020 р. прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», яким передбачається відновлення кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації (ст. 366-2 КК України) та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366-3 КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у розроблення проблематики кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації є дослідження О. О. Дудорова, Д. Г. Михайленка, А. В. Савченка, М. І. Хавронюка та інших вчених. Попри значимість результатів проведених досліджень, чимало важливих питань, пов'язаних із тлумаченням та застосуванням кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 366-1 КК України, залишалися дискусійними, а окремі з них – не дослідженими. Тож зазначене, а також створення нових підстав кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації й умисне неподання декларації обумовлюють необхідність подальших досліджень указаної проблематики.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз переваг та недоліків сучасних моделей підстав відповідальності за декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації. Такий крок дасть можливість сформулювати рекомендації для практики застосування цих норм, а також пропозиції щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Спосіб, у який відбувалася реанімація кримінально-правової заборони декларування недостовірної інформації та умисного неподання декларації, викликає певні зауваження. З огляду на те, що КСУ визнав ст. 366-1 КК України неконституційною, варто було більш детально звернути увагу на її якість, проблеми, які виникали на практиці і врахувати зазначене в но-

вих конструкціях заборонних норм. Однак цього не було зроблено, як і не створено групу з фахівців, які досліджували цю тематику і могли б розробити більш досконалу модель відповідальності за певні діяння. За таких обставин закладаються «вибухові міни», які можуть знову «спрацювати» по механізму протидії корупції в Україні.

З іншого боку відновлення підстав відповідальності за неподання декларації та декларування недостовірної інформації є важливим кроком на шляху протидії корупції в Україні. А прийняття нових норм, які містять певні недоліки, не виключає можливості їх подальшого вдосконалення, зважаючи на активний процес реформування кримінального законодавства.

Відновлення кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації та умисне неподання декларації супроводжувалося активізацією законотворчої роботи. Аналіз відповідних законопроектів свідчить про те, що в більшості з них пропонуються незначні удосконалення окремих підстав відповідальності за вказані діяння (таб. 1)

Таблиця 1

Законопроекти щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання декларації

| Законопроект | Що змінюється |
|--|--|
| № 4301 від 02.11.2020 (І. Геращенко та ін.) | – назва і номер статті (ст. 366-2 «Ухилення від декларування достовірної інформації») |
| № 4307 від 02.11.2020 (Ю. Тимошенко) | – передбачається виведення суддів КСУ з числа суб'єктів декларування, а відповідно, і суб'єктів кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення |
| № 4309 від 03.11.2020 (Д. Монастирський та ін.) | – пропонується лише адміністративна відповідальність за відповідні діяння |
| № 4310 від 03.11.2020 (Д. Монастирський та ін.) | – номер статті (пропонується 366-2); – санкція (штраф був від 2500 до 3000 НМДГ, а пропонується від 3 000 до 6 000 НМДГ; виключено позбавлення волі до 2 р.) |
| № 4441 від 30.11.2020 (Д. Монастирський та ін.) | – з КК України виключається ст. 366-1; – КК України доповнюється статтями 366-2 «Декларування недостовірної інформації» і 366-3 «неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування»; – пропонується змінити діяння з «подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації...» на «умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації...»; |

| | |
|---|---|
| | <p>– пропонується збільшити поріг відповідальності за ст. 366-2 КК України: якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 500 до 3 000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч.1); якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 3 000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч.2);</p> <p>– санкція ст. 366-2 КК України (у санкції ч.1 не передбачено позбавлення волі до 2 р.; у санкції ч.2 збільшено розмір штрафу – від 3 000 до 5 000 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);</p> <p>– санкція ст. 366-3 КК України (не передбачено позбавлення волі до 2 р.)</p> |
| <p>№ 4434 від 27.11.2020 (внесений Президентом України)</p> | <p>– з КК України виключається ст. 366-1;</p> <p>– примітка до статті 172-6 КУпАП, в якій уточнюються суб'єкти цього правопорушення, а також збільшується поріг адміністративної відповідальності (адміністративні стягнення за цією статтею можна накладати у випадку, коли відомості в декларації відрізнятимуться від достовірних на суму «від 100 до 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб», а не «від 100 до 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб»;</p> <p>– КК України доповнюється статтями 366-2 «Декларування недостовірної інформації» і 366-3 «неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування»;</p> <p>– пропонується змінити діяння з «подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації...» на «умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації...»;</p> <p>– пропонується збільшити поріг відповідальності за ст. 366-2 КК України: якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 500 до 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч.1); якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 2 000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч.2);</p> <p>– санкція ст. 366-2 КК України (у санкції ч.1 не передбачено позбавлення волі до 2 р.; у санкції ч.2 збільшено розмір штрафу – від 3 500 до 5 000 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);</p> <p>– санкція ст. 366-3 КК України (не передбачено позбавлення волі до 2 р.)</p> |
| <p>№ 4460-д від 03.12.2020 (Д. Монастирський та ін.)</p> | <p>– з КК України виключається ст. 366-1;</p> <p>– примітка до статті 172-6 КУпАП, у якій уточнюються суб'єкти цього правопорушення, а також збільшується поріг адміністративної відповідальності (адміністрати-</p> |

| | |
|--|---|
| | <p>вні стягнення за цією статтею можна накладати у випадку, коли відомості в декларації відрізнятимуться від достовірних на суму «від 100 до 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб», а не «від 100 до 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб»;</p> <p>– КК України доповнюється статтями 366-2 «Декларування недостовірної інформації» і 366-3 «неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування»;</p> <p>– пропонується змінити діяння з «подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації...» на «умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації...»;</p> <p>– пропонується збільшити поріг відповідальності за ст. 366-2 КК України: якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 500 до 4000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч.1); якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 4 000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч.2);</p> <p>– санкція ст. 366-2 КК України (виключено позбавлення волі до 2 р.; у санкції ч.2 збільшено розмір штрафу – від 3 000 до 5 000 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та додано обмеження волі на строк до 2 р.);</p> <p>– санкція ст. 366-3 КК України (виключено позбавлення волі до 2 р.)</p> |
|--|---|

На основі аналізу положень цих законопроектів, а також вивчення зарубіжного досвіду відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання декларації можна виокремити три *моделі підстав такої відповідальності*: 1) кримінально-правову (передбачає встановлення кримінальної відповідальності за ці діяння); 2) адміністративно-правову (передбачає встановлення адміністративної відповідальності за ці діяння); 3) змішану (включає підстави різних видів відповідальності за ці діяння).

Ознайомлення з основними положеннями законопроектів, що стосуються відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання декларації, свідчить про те, що окремі елементи запропонованих у них механізмів мають певні вади.

1. Залишається підґрунтя для визнання неконституційними нових заборонних кримінально-правових норм. У більшості законопроектів пропонуються конструкції статті (статей), які максимально наближені, а в певних випадках тотожні ст. 366-1 КК України, яка була визнана неконституційною. Наприклад, законопроект № 4301 від 02.11.2020 (І. Герасенко та ін.) передбачав лише зміну назви і номеру статті (пропонується ст. 366-2 «Ухилення від декларування достовірної інформації»). Законопроектом № 4307 від 02.11.2020 (Ю. Тимошенко) пропонувалося виве-

дення суддів КСУ з ряду суб'єктів декларування, а відповідно, і суб'єктів кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення. Законопроект № 4310 від 03.11.2020 (Д. Монастирський та ін.) містив положення щодо зміни номера статті (пропонується 366-2) та санкції (штраф був від 2 500 до 3 000 НМДГ, а пропонується від 3 000 до 6 000 НМДГ; виключено позбавлення волі до 2 р.). У трьох законопроектах (№ 4441 від 30.11.2020, № 4434 від 27.11.2020 та № 4460-д від 03.12.2020) пропонується встановити кримінальну відповідальність за ті ж самі діяння в різних статтях (ст. 366-2 та 366-3 КК України), збільшити поріг відповідальності за декларування недостовірної інформації та змінити санкції (збільшити розмір штрафу та виключити позбавлення волі). З огляду на такі незначні зміни, залишається підрунтя для повторного визнання відповідної статті неконституційною. І це не дивно, оскільки в межах кримінально-правової моделі відповідальності за вказані діяння в зарубіжних країнах здебільшого криміналізовано лише неподання декларації та декларування недостовірної інформації. Відтак запропонувати кардинально інші інструменти для забезпечення механізму декларування особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування неможливо. Можна лише перейти до іншої моделі, наприклад, адміністративно-правової.

2. Чи достатньо підстав адміністративної відповідальності за вказані діяння? Законопроект № 4309 від 03.11.2020 пропонувався виключно адміністративна відповідальність за відповідні діяння у ст. 172-6 КУпАП (несвоєчасне подання без поважних причин декларації (ч.1); умисне неподання декларації (ч.6); подання завідомо недостовірних відомостей у декларації, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму: від 100 до 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч.4) та понад 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч.6)). По-перше, це не дає гарантій того, що КСУ в майбутньому не зможе визнати зазначену норму неконституційною. По-друге, чи зможуть за таких обставин правоохоронці притягнути до відповідальності топкорупціонерів, адже зібрати докази їх протиправних діянь адміністративно-правовими засобами буде нелегко. По-третє, зарубіжний досвід свідчить про те, що за вказані діяння в одних країнах застосовують заходи адміністративно-правової (наприклад, Білорусія, Венесуела, Данія, Фінляндія), а в других – кримінальної відповідальності (наприклад, Чехія, Польща, Литва, Латвія, Болгарія, Молдова та Перу). Відтак, у кожній країні обирають ті правові інструменти забезпечення механізму декларування доходів та видатків, які вважають найбільш ефективними в межах своєї держави.

3. Чи варто із санкцій відповідних статей виключити покарання у вигляді позбавлення волі? У законопроектах № 4310 від 03.11.2020, № 4441 від 30.11.2020, № 4434 від 27.11.2020, № 4460-д від 03.12.2020 із санкції нової заборонної кримінально-правової норми пропонується виключити таке покарання, як позбавлення волі на певний строк. Такий крок, очевидно, обумовлений необхідністю усунення зауважень, висловлених у рішенні КСУ про визнання ст. 366-1 КК України неконституційною. Однак, знову ж таки звертаю увагу на той факт, що зазначене рішення КСУ було необґрунтованим. На підтвердження своєї позиції наведу як аргумент хоча б той факт, що такі покарання існують у санкціях відповідних норм інших країн.

Наприклад, у Болгарії такі дії караються позбавленням волі на строк до трьох років (ст. 313 КК Болгарії) [2], у Латвії – тимчасовим позбавленням волі або позбавленням волі на строк до двох років (ст. 219 КК Латвії) [3], у Чехії – позбавленням волі на строк від шести місяців до трьох років (§ 227 КК Чехії) [4], у Молдові – позбавленням волі на термін до 1 року (ст. 352-1 КК Молдови) [5], у Польщі – позбавленням волі від 6 місяців до 8 років (ч. 1 ст. 233 КК Польщі) [6], у Македонії – позбавленням волі від шести місяців до п'яти років (ч. 1 ст. 359-а КК Македонії) [7].

Закон про етику в уряді 1978 року та Закон про реформу етики 1989 року США передбачають суворі заходи покарання за порушення конфлікту інтересів та зловживання, пов'язані з власністю. Проти тих, хто навмисно надає неправдиву інформацію, порушується кримінальне провадження. Вони можуть бути засуджені до штрафу в розмірі до 250 000 доларів США або 5 років позбавлення волі [8].

Варто також погодитися з Д. Г. Михайленком у тому, що встановлення достатньо жорстких покарань за декларування недостовірної інформації й відсутність законодавчих підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, покарання і його відбування повною мірою відповідає критеріям ефективності правових норм для протидії корупційним правопорушенням [9].

4. Занадто високим видається поріг кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність за поданням завідомо недостовірних відомостей до декларації раніше (у ст. 366-1 КК України) наставала, якщо такі відомості відрізнялися від достовірних на суму від 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Водночас, нині, відповідно до ст. 366-2 КК України, вони повинні відрізнятися на суму понад 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Таким чином, на сьогоднішній день брехню в декларації щодо квартири чи авто може наставати адміністративна відповідальність.

5. Нові кримінально-правові заборони не включено до переліку корупційних кримінальних правопорушень. Цікавим є той факт, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» від 2 жовтня 2019 року примітку до статті 45 після цифр «365-2» доповнено цифрами «366-1» [10]. Відтак цей злочин було визнано корупційним. Однак у примітці до ст. 45 КК України, що міститься на сайті Верховної Ради України (<https://zakon.rada.gov.ua/laws>), ст. 366-1 відсутня. Очевидно, що зазначені проблеми пов'язані виключно з низьким рівнем професіоналізму осіб, які відповідають за цей напрям законотворчої роботи.

Безумовно, декларування недостовірної інформації має певне відношення до корупції, оскільки в окремих випадках особи, які вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, намагаються *приховати незаконно здобуті кошти чи майно* і вдаються, зокрема, до подання в декларації недостовірної інформації. Водночас, незаконно здобуте майно, яке приховує суб'єкт декларування, може бути отримане в результаті вчинення не лише корупційного, а й іншого адміністративного чи кримінального правопорушення.

Умисне неподання декларації та декларування недостовірної інформації – це діяння, які не містять необхідних ознак корупційного кримінального правопо-

рушення, які, насамперед пов'язані з неправомірною вигодою та незаконним використанням влади, службового становища чи певних повноважень. Вивчення судової практики свідчить про те, що умисне неподання декларації, як правило, не має жодного зв'язку з іншими корупційними кримінальними правопорушеннями. Аргументом на користь того, що нові заборонні кримінально-правові норми не варто відносити до корупційних кримінальних правопорушень, видається, є той факт, що кримінально-правові наслідки за кримінальні корупційні делікти, які передбачені в нормах інститутів звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування, є надто суворими для осіб, які не подали декларацію чи зазначили в ній недостовірні відомості.

Однак, очевидно, що варто говорити не лише про виключно корупційні кримінальні правопорушення, але й кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, до яких доцільно відносити й умисне неподання декларації та декларування недостовірної інформації. До речі, злочин, передбачений ст. 366-1 КК України, неодноразово називали злочином, пов'язаним із корупцією [11, с. 187; 12, с. 50; 13, с. 238].

Таким чином, відновлені підстави кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання декларації у ст. 366-2 та 366-3 КК України максимально схожі до тих, що існували у ст. 366-1 КК України та яку визнали неконституційною. На перший погляд, зазначене свідчить про те, що існують передумови для визнання нових статей закону про кримінальну відповідальність неконституційними. Однак, якщо враховувати той факт, що рішення КСУ є необґрунтованим через брак необхідних аргументів [14], імовірно, таких незначних змін достатньо для відновлення підстав кримінальної відповідальності за ці діяння, однак таких змін недостатньо для підвищення ефективності застосування відповідних заборонних правових норм.

б. Чи обґрунтованим є вживання терміна «завідомість» у ст. 366-2 КК України?

Найбільше труднощів під час розслідування цього злочину пов'язано із доказуванням умислу на подання недостовірної інформації до електронної декларації. Складнощі обумовлені тим, що суб'єкти декларування посилаються на різні обставини, що ставлять під сумнів наявність умисної форми вини, зокрема на такі: не володіння повною інформацією про активи членів сім'ї; використання помічників для заповнення декларації, які можуть щось переплутати або не вказати; недостатньо чіткі та зрозумілі законодавчі положення, що визначають особливості заповнення та подання електронної декларації; відповідні роз'яснення НАЗК тощо [15]. У випадку декларування недостовірної інформації не суб'єктом декларування, а на його прохання іншою особою склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-2 КК України, буде відсутній. Не слід виключати і можливої змови суб'єкта декларування зі своїм помічником щодо внесення ним недостовірної інформації. У такому випадку довести факт вчинення кримінального правопорушення буде дуже складно, а в певних випадках — практично неможливо. Як тоді бути, якщо в декларації наявні неправдиві відомості, однак від-

сутня або недоведена умисна форма вини? Очевидно, що для таких ситуацій варто передбачити механізм внесення відповідних виправлень до вже поданої декларації.

Водночас виникає запитання, чи можлива необережна форма вини під час неподання декларації чи декларування недостовірної інформації? Якщо й так, то юридична відповідальність (кримінальна чи адміністративна) за ці діяння буде виключатися з огляду на те, що вони можуть вчинятися лише з умисною формою вини.

Серед дослідників висловлювалася пропозиція виключити слово «завідомо» з диспозиції ст. 366-1 КК України [16]. Термін «завідомо» означає *наперед, заздалегідь, явно, свідомо* [17]. У проєкті КК України 2020 р. вживається термін «завідомість» – усвідомлення особою, яка вчиняє злочин, певного факту як явного, очевидного, такого, що не підлягає сумніву. «Завідомість» означає, що злочин вчинено з прямим умислом (п.10 ч.2 ст. 13.1. проєкту) [18]. Зважаючи на це, можна стверджувати, що в ст. 366-2 КК України «завідомо» означає, що особа вносить недостовірні відомості до декларації свідомо, заздалегідь усвідомлюючи їх неправдивий характер.

Видається зайвим одночасне застосування в конструкції діяння, передбаченого ст. 366-2 КК України термінів «умисно» та «завідомо», оскільки вони обидва вказують на умисну форму вини, зокрема термін «завідомо» – на прямий умисел. Окрім цього, імовірно, варто піти тим шляхом, яким рухалися законодавці в окремих зарубіжних країнах, і вилучити з конструкцій відповідних діянь слова «умисно» та «завідомо» або диференціювати відповідальність за відповідні діяння залежно від форми вини в різних статтях, або в різних частинах однієї статті. За таких обставин кримінальна відповідальність за вказані діяння може наставати у випадку їх вчинення як умисно, так і необережно.

7. Які кримінально-правові наслідки буде мати подання декларації після початку кримінального провадження. Нові заборонні кримінально-правові норми не включені до переліку корупційних кримінальних правопорушень. Кримінальні правопорушення, передбачені ч.1 ст. 366-2 та ст. 366-3 КК України, належать до кримінальних проступків, а кримінальне правопорушення, передбачене ч.2 ст. 366-2 КК України, – до нетяжких злочинів. Відтак на практиці подання особою декларації після початку кримінального провадження в певних випадках може оцінюватися як дійове каяття або зміна обстановки й особа буде звільнена від кримінальної відповідальності. Наприклад, у 2018 р. за декларування недостовірної інформації з 533 осіб від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям звільнено 432 особи, тобто 81 %, а у зв'язку зі зміною обстановки – 63 особи, тобто 11,8 % [20]. Однак подання декларації після початку кримінального провадження не можна оцінювати як зміну обстановки. Не слід визнавати й дійовим каяттям подання декларації після затвердження обвинувального акта чи його надходження до суду. У зв'язку з цим, очевидно, слід чітко диференціювати пом'якшувальний ефект цієї обставини (подання декларації), залежно від часу вчинення відповідних дій. Вочевидь, не може бути дійового каяття в тих випадках, коли кримінальне правопорушення розкрито, а досудове розслідування завершено, оскільки відповідно до ст. 45 КК України таке каяття включає три обставини: 1) щире каяття; 2) активне сприяння розкриттю

кримінального правопорушення; 3) повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення можливе лише під час досудового розслідування, а не після нього [15, с. 112]. Однак подання декларації після затвердження обвинувального акта може бути визнано судом обставиною, що пом'якшує покарання.

Віднесення нових кримінально-правових заборон до категорії кримінальних проступків фактично сприяє уникненню винними кримінальної відповідальності, адже, відповідно до п.1 ч.1 ст. 49 КК України, такі суб'єкти декларування можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення ними кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили мине два роки.

Зазначене свідчить про те, що нові кримінально-правові заборони варто було б віднести хоча б до нетяжких злочинів.

8. Яким має бути період володіння чи користування об'єктом декларування щоб відобразити ці факти в декларації? Серед законодавчих проблем варто виокремити положення ч.2 ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції», відповідно до якого дані про об'єкт декларування, що перебував у володінні або користуванні суб'єкта декларування або членів його сім'ї, зазначаються в декларації, якщо такий об'єкт перебував у володінні або користуванні станом на останній день звітного періоду або протягом не менше половини днів протягом звітного періоду.

Термін «не менше половини днів протягом звітного періоду» видається дещо необґрунтованим. Більш логічною є позиція дослідників, які пропонують зменшити цей термін, наприклад до «не менше третини днів звітного періоду» [16, с. 4]. Звичайно, важко визначити ідеальний період володіння чи користування об'єктом декларування, який дає підстави вносити такі дані в декларацію, однак він не має бути занадто коротким чи занадто тривалим.

Водночас, абсолютно не можна погодитися із необхідністю внесення даних про об'єкт декларування, що перебував у користуванні суб'єкта декларування або членів його сім'ї, станом на останній день звітного періоду. Відтак, якщо, наприклад, суб'єкт декларування 31 грудня йде у відпустку і їде відпочивати до батьків, друзів, родичів, знайомих чи за кордон, користується чужим транспортним засобом, житлом – він зобов'язаний вносити цю інформацію до декларації. Однак коли ж це відбувається в будь-який інший день, декларувати об'єкти декларування немає необхідності, якщо вони, звісно, не перебувають у користуванні суб'єкта декларування або членів його сім'ї протягом не менше половини днів за звітний період. Це, дійсно, абсурд.

Така позиція законодавця є необґрунтованою. Щодо необхідності декларування володіння об'єктами декларування сумнівів жодних не виникає, однак стосовно до користування такими об'єктами, необхідні законодавчі зміни, оскільки в суб'єктів декларування 31 грудня існує вибір: не користуватися об'єктами, які необхідно декларувати, або ж навпаки, користуватися і декларувати. По суті, недекларування користування певним об'єктом лише одну добу – 31 грудня, з одного боку, є малозначним діянням, а з іншого – певним інструментом тиску на будь-якого суб'єкта декларування, оскільки навряд чи особи, які святкували Новий рік

не вдома, будуть декларувати місце святкування, хоча де-юре повинні. Так само навряд чи логічно декларувати чужий транспортний засіб, яким такі суб'єкти користувалися в цей день, хоча цього вимагає закон.

9. Особливої уваги в контексті удосконалення конструкції відповідних заборонних норм потребує таке діяння, як НЕПодання декларації. Як варіант, можна запропонувати удосконалення існуючих підстав адміністративної та кримінальної відповідальності за ці діяння. Якщо особа умисно не подає декларацію у встановлений строк, то її слід повідомити про неподання нею декларації та надати певний термін для її подання (наприклад 1 місяць з моменту повідомлення НАЗК). Після спливу зазначеного терміну, залежно від поведінки особи, її слід притягнути до адміністративної відповідальності (у випадку якщо вона подала декларацію, однак, це подання визнається несвочасним і без поважних причин) або ж до кримінальної відповідальності (якщо вона навіть після зазначеного повідомлення НАЗК і додатково наданого строку не подала відповідну декларацію). Якщо в особи були поважні причини, то адміністративна та кримінальна відповідальність повинні виключатися за умови все ж подання декларації навіть після спливу обох строків. Якщо ж в особи не було поважних причин неподання декларації, однак вона подала її після спливу другого строку, то особу все ж слід притягувати до кримінальної відповідальності, однак враховувати факт подання декларації як обставину, що пом'якшує покарання [19, с. 51]. Відтак, очевидно, слід удосконалити конструкцію умисного неподання декларації. До речі, у ст. 355 КК Грузії встановлено відповідальність за ненадання декларації про майновий стан, вчинене після накладання адміністративного стягнення за таке ж діяння [21]. Відповідно до § 227 КК Чехії, будь-яка особа, яка перебуває в судовому або іншому державному органі, буде нести кримінальну відповідальність, якщо вона відмовляється виконати юридичне зобов'язання щодо подання декларації про майновий стан або уникає такого зобов'язання [4].

У таких випадках слід також передбачити обов'язкове звільнення з відповідної посади за неподання декларації.

Можливо, варто було створити єдину заборонну кримінально-правову норму, яка б стосувалася електронної декларації та відбиття в ній певної інформації, насамперед щодо активів. У відповідній об'єднаній заборонній кримінально-правовій нормі можна передбачити підстави кримінальної відповідальності за такі діяння: 1) недекларування необхідних відомостей, зокрема активів у певних розмірах; 2) декларування активів, джерело походження яких непояснене або неправдиве; 3) неподання декларації [19, с. 50-51].

Висновки. Підбиваючи підсумки здійсненого дослідження, слід сформулювати низку висновків.

1. Виокремлено три моделі підстав відповідальності за декларування недовірливої інформації та неподання декларації: 1) кримінально-правову (передбачає встановлення кримінальної відповідальності за ці діяння); 2) адміністративно-правову (передбачає встановлення адміністративної відповідальності за ці діяння); 3) змішану (включає підстави різних видів відповідальності за ці діяння).

2. Нові підстави відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання декларації, а також пропозиції щодо них, висловлені у відповідних законопроектах, мають такі вади:

1) залишається піддрунтя для визнання неконституційними нових заборонних кримінально-правових норм (це пояснюється насамперед тим, що рішення КСУ щодо визнання ст. 366-1 КК України є необґрунтованим; у межах кримінально-правові моделі відповідальності за декларування недостовірної інформації не лише в Україні, але й в інших країнах, окрім криміналізації таких діянь, запропонувати кардинально інші інструменти для забезпечення механізму декларування неможливо);

2) підстав виключно адміністративної відповідальності за неподання декларації чи декларування недостовірної інформації, очевидно, недостатньо, оскільки притягнути до юридичної відповідальності топкорупціонерів, використовуючи лише адміністративно-правові засоби, в Україні нині досить складно;

3) не варто було із санкцій відповідних статей виключати покарання у вигляді позбавлення волі, що підтверджує досвід зарубіжних країн;

4) поріг кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації є занадто високим, а тому його слід знизити;

5) кримінальні правопорушення, передбачені ст. 366-2, 366-3 КК України, не належать до корупційних, однак їх доцільно віднести до кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією;

6) з огляду на відсутність в окремих випадках умисної форми вини подання недостовірних відомостей, варто передбачити для таких ситуацій механізм внесення відповідних виправлень до вже поданої декларації;

7) видається зайвим одночасне застосування в конструкції діяння, передбаченого ст. 366-2 КК України термінів «умисно» та «завідомо», оскільки вони обидва вказують на умисну форму вини, зокрема термін «завідомо» на прямий умисел;

8) з конструкцій відповідних діянь варто вилучити слова «умисно» та «завідомо» або диференціювати відповідальність за відповідні діяння залежно від форми вини в різних статтях, або в різних частинах однієї статті (за таких обставин кримінальна відповідальність за вказані діяння може наставати у випадку їх вчинення як умисно, так і необережно);

9) подання декларації після початку кримінального провадження не можна оцінювати як зміну обставинки; не слід визнавати її дійовим каяттям подання декларації після затвердження обвинувального акта чи його надходження до суду з огляду на те, що активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення можливе лише під час досудового розслідування, а не після нього;

10) нові кримінально-правові заборони варто було б віднести хоча б до нетяжких злочинів;

11) необґрунтованим є положення ч.2 ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції» щодо необхідності внесення даних про об'єкт декларування, що перебував у користуванні суб'єкта декларування або членів його сім'ї, станом на останній день звітного періоду, а тому його варто змінити в контексті підстав притягнення до кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації;

12) слід удосконалити конструкцію неподання декларації (адміністративна відповідальність має наставати за несвоєчасне подання декларації – подання її протягом місяця з дня отримання повідомлення НАЗК про факт неподання декларації, а кримінальна відповідальність – за ухилення від обов'язку подання декларації, якщо особа не подала декларацію протягом місяця після повідомлення НАЗК про факт неподання декларації; в останньому випадку варто також передбачити обов'язкове звільнення з відповідної посади за неподання декларації).

Використані джерела:

1. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 р. №13-р/2020. Справа №1-24/2020(393/20). *Сайт Конституційного суду України*. URL : <http://ccu.gov.ua/dokument/13-r2020>. (дата звернення: 23.11.2020).
2. Кримінальний кодекс Болгарії від 1 травня 1968 р. (станом на 4 грудня 2020 р.). URL : <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529>. (дата звернення: 23.11.2020).
3. Кримінальний кодекс Латвії від 17 червня 1998 р. (станом на 11 червня 2020 р.). URL : <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>. (дата звернення: 23.11.2020).
4. Кримінальний кодекс Чеської республіки від 8 січ. 2009 р. (станом на 1 жовт. 2020 р.). URL : <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>. (дата звернення: 23.11.2020).
5. Кримінальний кодекс республіки Молдова від 18 квіт. 2002 р. (станом на 09.11. 2020 р.). URL : <https://www.legis.md/cautare/getResults?docid=123534&lang=ro#>. (дата звернення: 23.11.2020).
6. Кримінальний кодекс Польщі від 6 червня 1997 р. (станом на 24 вересня 2020 р.). URL : <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>. (дата звернення: 23.11.2020).
7. Кривичен законик. Службен весник на Република Македонија од 23 јули 1996 г. URL : <https://pretsedatel.mk/wp-content/uploads/2020/03/Krivicen-zakonik.pdf>. (дата звернення: 23.11.2020).
8. Yongkang Li, Zhen Yan. (2013, May). Civil Service Property Declaration System in US and Its Enlightenments to China. In 2013 International Conference on Public Management (ICPM-2013). Atlantis Press. DOI : <https://doi.org/10.2991/icpm.2013.46>.
9. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 582 с.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції: Закон України від 2 жовтня 2019 року №140-IX /База даних «Законодавство України». *ВР України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140-20#n22>. (дата звернення: 23.11.2020).
11. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
12. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М. І. Київ : Вагит, 2018. 472 с.
13. Дудоров О. О., Коломоець Т. О., Кушнір С. М., Макаренко О. Л. Загально-теоретичні, адміністративно - та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні: колективна монографія. Запоріжжя, 2019. 476 с.

14. Вознюк А. А. Неконституційність декларування недостовірної інформації: аргументи та контраргументи. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі [Текст] : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.): у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 61–65.

15. Вознюк А. А. Декларування недостовірної інформації: актуальні проблеми досудового розслідування. Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5 листоп. 2019 р.) [за заг. ред. О. Г. Рувіна, Н. В. Нестор; уклад. О. І. Жеребко, А. О. Полтавський, О. В. Юдіна]. Київ : КНДІСЕ Мінюсту України, 2019. С. 109–113.

16. Черенков А. М. Розслідування декларування недостовірної інформації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 19 с.

17. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL : <http://sum.in.ua/>. (дата звернення: 23.11.2020).

18. Проект нового Кримінального кодексу України станом на 19 жовтня 2020 р. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/10/21/kontrolnyj-proekt-kk-19-10-2020.pdf>. (дата звернення: 23.11.2020).

19. Вознюк, А., Титко, А. (2019). Кримінально-правова модель протидії незаконному збагаченню в Україні. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*, № 2 (8), 46–62. DOI : <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.2.05>.

20. Стан здійснення судочинства в Україні судами кримінальної юрисдикції у 2018 р. URL : <https://sud.ua/ru/news/sud-info/144078-stan-zdiysnennya-sudochinstva-sudami-kriminalnoyi-yurisdiksiyi-za-2018-rik-zyavilas-statistika>. (дата звернення: 23.11.2020).

21. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс по состоянию на 19 сентября 2020 г. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8847/file/Georgia_Criminal_Code_am2020_ru.pdf. (дата звернення: 23.11.2020).

References:

1. Rishennia KSU u spravi za konstytutsiynym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsiï», Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 27 zhovt. 2020 r., No 13-r/2020. Sprava No 1-24/2020(393/20). *Sait Konstytutsiynoho sudu Ukrainy – Site of the Constitutional Court of Ukraine* (2020). URL : <http://ccu.gov.ua/dokument/13-r2020>. [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi kodeks Bolharii (vklucheni zminy vid 4 grudnia 2020 r.). (2020) N. p. URL : <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529>. [in Bulgarian].

3. Kryminalnyi kodeks Latvii vid 17 chervnia 1998 r. (zi zminamy vid 11 chervnia 2020 r.). (2020) URL : <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>. [in Latvian].

4. Kryminalnyi kodeks Cheskoï respubliky vid 8 sichnia 2009 (stanom na 01.10.2020). (2020) N. p. URL : <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>. [in Czech].

5. Kryminalnyi kodeks respubliky Moldova vid 18 kvitnia 2002 r. (stanom na 09.11.2020 r.). N. p. URL : https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=123534&lang=ro#. [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi kodeks Polshchi vid 6 chervnia 1997 r. (stanom na 24.09.2020 r.). (2020) N. p. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>. [in Polish].

7. Kryminalnyi kodeks Respubliki Makedoniiia vid 23 lypnia 1996 r. (1996) N. p. URL : <https://pretседател.mk/wp-content/uploads/2020/03/Krivicen-zakonik.pdf>. [in Macedonian].

8. Yongkang Li, Zhen Yan. (2013, May). Civil Service Property Declaration System in US and Its Enlightenments to China. In 2013 International Conference on Public Management (ICPM-2013). Atlantis Press. DOI : <https://doi.org/10.2991/icpm.2013.46>.

9. Mykhailenko, D. H. (2017). Protydiia koruptsiinym zlochynam zasobamy kryminalnoho prava: kontseptualni osnovy: monohrafiia. Odesa : Vydavnychy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].

10. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia efektyvnosti instytutsiinoho mekhanizmu zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 2019 roku № 140-IX. (2019) *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy – Database of "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140-20#n22>. [in Ukrainian].

11. Koruptsiini skhemy: yikh kryminalno-pravova kvalifikatsiia i dosudove rozsliduvannia (2019) M. I. Khavroniuk (Ed.). Kyiv : Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

12. Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» (2018). Khavroniuk M. I. (Ed.). Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

13. Dudorov, O. O., Kolomoieycz, T. O., Kushnir, S. M., Makarenkov, O. L. (2019). Zagal'no teoretychni, administratyvno- ta kry'minal'no-pravovi osnovy konceptualizatsiyi antykorupciynoyi reformy v Ukraini : kolektyvna monografiya. Zaporizh'ya. [in Ukrainian].

14. Vozniuk, A. A. (2020). Nekonstytutsiini deklarovannia nedostovirnoi informatsii: arhumenty ta kontrarhumenty. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v miznarodnomu vymiri: materialy of the V mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 9–10 hrud. 2020 r.)* – Realization of the state anti-corruption policy in the international dimension: materials of the V International. scientific-practical conf. (Kyiv, December 9-10, 2020). Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 1, 61–65. [in Ukrainian].

15. Vozniuk, A. A. (2019). Deklaruvannia nedostovirnoi informatsii: aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannia. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertolohii, kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 28 lystop. 2019 r.)* – Current issues of forensic expertise, criminology and criminal procedure: materials intern. scientific-practical conf. (Kyiv, November 5, 2019). Kyiv : KNDISE Miniustu Ukrainy, 109–113. [in Ukrainian].

16. Cherenkov, A. M. (2020). Rozsliduvannia deklarovannia nedostovirnoi informatsii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

17. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk (1970–1980). N. p. URL : <http://sum.in.ua/>. [in Ukrainian].

18. Projekt novogo Kry'minal'nogo kodeksu Ukrainy` stanom na 19 zhovtnya 2020 r. *New criminalcode.org.ua*. (2020) N. p. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/10/21/kontrolnyj-proekt-kk-19-10-2020.pdf>. [in Ukrainian].

19. Stan zdiisnennia sudochynstva v Ukraini sudamy kryminalnoi yurysdyktsii u 2018 r. (2018) N. p. URL : <https://sud.ua/ru/news/sud-info/144078-stan-zdiisnennya-sudochinstva-sudami-kryminalnoyi-yurisdiktsiyi-za-2018-rik-zyavilas-statistika>. [in Ukrainian].

20. Vozniuk, A., Tytko, A. (2019). Kryminalno-pravova model protydii nezakonomu zbahachenniu v Ukraini. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 2(8), 46–62. DOI : <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552>. 2019. 2.05. [in Ukrainian].

21. Ugolovnyj kodeks Gruzii ot 22 ijulja 1999 g. № 2287-vs po sostojaniju (na 19 sentjabrja 2020 g.). (2020) URL : https://www.legislationline.org/download/id/8847/file/Georgia_Criminal_Code_am2020_ru.pdf. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 23.11.2020

Вознюк А. А.,

доктор юридических наук, профессор,
заведующий лаборатории по проблемам
противодействия преступности УНИ № 1
Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

ДЕКЛАРИРОВАНИЕ НЕДОСТОВЕРНОЙ ИНФОРМАЦИИ И УМЫШЛЕННОЕ НЕПРЕДОСТАВЛЕНИЕ ДЕКЛАРАЦИИ: НОВЫЕ МОДЕЛИ ЗАПРЕЩАЮЩИХ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ НОРМ

В статье проанализированы преимущества и недостатки современных моделей оснований ответственности за декларирование недостоверной информации и умышленное непредставление декларации — уголовно-правовой, административно-правовой и смешанной. Сделан вывод, что новые основания ответственности за декларирование недостоверной информации и непредставление декларации, а также предложения по ним, высказанные в соответствующих законопроектах, имеют недостатки, связанные с наличием основания для признания неконституционными новых запретительных уголовно-правовых норм, их санкциями, формами вины, порогом уголовной ответственности за декларирование недостоверной информации, конструкцией "непредставление декларации" и тому подобное. Сформулированы рекомендации для практики применения ст. 366-2 и 366-3 Уголовного кодекса Украины, а также предоставляются предложения по их усовершенствованию.

Ключевые слова: декларирование недостоверной информации; непредоставление декларации; декларация лица, уполномоченного на выполнение функций государства или местного самоуправления; декларация доходов; субъект декларирования; коррупция; неконституционность.

Vozniuk A.,

Doctor of Law, Professor,
Head of the Scientific Laboratory on the Problems
of Combating Crime of the Educational and Scientific Institute No 1
of the National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)

DECLARING INACCURATE INFORMATION AND INTENTIONAL FAILURE TO FILE A DECLARATION: NEW MODELS OF PROHIBITIVE CRIMINAL LAW PROVISIONS

The article analyzes both advantages and disadvantages of modern models of grounds for liability for declaring inaccurate information and intentional failure to file a declaration - criminal law, administrative law and mixed.

It has been concluded that new grounds for liability for declaring inaccurate information and failure to submit a declaration, as well as proposals for them, expressed in the relevant draft laws, have the following shortcomings: 1) decision of the Constitutional Court of Ukraine on the recognition of Article 366-1 of the Criminal Code of Ukraine as unconstitutional remains unfounded; 2) the grounds for solely administrative liability for failure to submit a declaration or

declaring unreliable information are obviously insufficient, as it is difficult to bring top corrupt officials to justice using only administrative law means in Ukraine today; 3) it was not necessary to exclude from sanctions of the corresponding articles punishment in the form of imprisonment, which is confirmed by experience of foreign countries; 4) the threshold of criminal liability for declaring inaccurate information is too high, and therefore it should be reduced; 5) criminal offenses under Articles 366-2, 366-3 of the Criminal Code of Ukraine do not belong to corruption, but it is advisable to classify them as criminal offenses, related to corruption; 6) in view of the absence in some cases of an intentional form of guilt of submission of unreliable information, it is necessary to provide for such situations a mechanism for making appropriate corrections to the already" simultaneously in the construction of the act provided for in Art. 366-2 of the Criminal Code of Ukraine, since they both indicate a deliberate form of guilt, in particular the term "knowingly" toward direct intent; 8) the words "intentionally" and "knowingly" should be removed from the constructions of the relevant acts or the responsibility for the relevant acts should be differentiated depending on the form of guilt in different articles or in different parts of one article; 9) new criminal law prohibitions should be attributed at least to minor offenses; 10) the structure of non-submission of a declaration should be improved.

Keywords: declaring unreliable information; failure to submit a declaration; declaration of the person authorized to perform functions of the state or local self-government; declaration of income; subject of declaration; corruption; unconstitutionality.


DOI: 10.33766/2524-0323.92.120-140

УДК 343.7

О. О. Дудоров,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем попередження, припинення та
розслідування злочинів територіальними органами
Національної поліції України Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)


e-mail: o.o.dudorov@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Р. О. Мовчан,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного
і кримінального права Донецького національного
університету імені Василя Стуса
(м. Вінниця, Україна)

e-mail: romanmov1984@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ

Статтю присвячено з'ясуванню тенденцій розвитку законодавства України про відповідальність за господарські кримінальні правопорушення протягом останніх

п'яти років. Указані тенденції визначаються за результатами аналізу законодавчих новел, пов'язаних із криміналізацією контрабанди деревини, легалізацією грального бізнесу і зменшенням тиску на бізнес.

Установлено, що законодавець, як і раніше, безпідставно надає перевагу спеціальним (казуїстичним) кримінально-правовим заборонам, а також гіперболізує роль репресивного впливу цих заборон як фактору, що погіршує бізнес-клімат і заважає нормальному розвитку економічних відносин.

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, криміналізація, декриміналізація, контрабанда, гральний бізнес, фіктивне підприємництво, ухилення від сплати податків і зборів.

Постановка проблеми. В Україні триває реформування правоохоронних органів, покликаних протидіяти економічним посяганням. Зокрема, продовжується опрацювання законодавчої бази, необхідної для створення Бюро економічної безпеки як немілітаризованого правонаступника ДЗЕ Національної поліції та податкової міліції. За всієї значущості організаційних і процесуальних чинників (включаючи питання підслідності), первинним, за логікою речей, має бути матеріальний кримінальний закон, адже саме він, визначаючи, які акти поведінки в економічній сфері заборонено та які кримінально-правові наслідки повинні наставати в разі порушення відповідних заборон, покликаний спрямовувати професійну діяльність правоохоронних органів. На сьогодні таким інструментом у руках правозастосувачів є розділ VII Особливої частини Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» (далі – розділ VII і КК, відповідно). Щоправда, через відсутність виваженої, осмисленої і прогнозованої кримінально-правової політики в цій сфері згаданий розділ протягом усього часу дії чинного КК перебуває у фазі перманентного «удосконалення». Як наслідок, він поступово перетворився на еkleктичний, безсистемний і розбалансований набір недостатньо якісних заборон, який не здатен виконувати своє основне призначення – забезпечувати ефективну кримінально-правову охорону господарської та фінансової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами проведеного у 2015 р. розгорнутого дослідження ми встановили вражаючі параметри інтенсивності оновлення кримінального законодавства України про відповідальність за господарські злочини, водночас зробивши невтішний висновок про те, що такі нетипово високі кількісні показники законодавчої активності далеко не завжди позитивно позначаються на якості КК. Звичними для кримінально-правової політики у сфері охорони економічної діяльності в Україні були постійна зміна її векторів і суперечливість, внесення законодавчих змін без належного теоретичного обґрунтування, нерідко відсутність у нормативних новелах практичного сенсу [1, с. 217, 259]. З часу проведення згаданого дослідження минуло п'ять років, протягом яких, незважаючи на перестороги з боку науковців, правотворчість у вказаній частині продовжувала залишатись стабільно інтенсивною. Однак чи змінилась протягом цього періоду ситуація на краще? Чи стали парламентарії опікуватись не лише кількісними, а і якісними параметрами законотворчості?

Формулювання цілей. Потребою отримання відповідей на поставлені та деякі інші пов'язані з ними питання і пояснюється написання цієї статті, *метою* якої є з'ясування (на підставі аналізу відповідних новел) тенденцій розвитку законодавства України про відповідальність за господарські кримінальні правопорушення (далі – к. пр.).

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи зміни, яких зазнав розділ VII, починаючи з 2015 р., слід пригадати таке: 1) у ньому з'явилась чергова новела (ст. 201-1); 2) одну статтю було виключено (ст. 205); 3) відразу дев'ять статей, які розміщені в розділі VII, були уточнені. У межах цього дослідження (зважаючи на його обмежений обсяг) ми вирішили проаналізувати саме зазначені зміни, з огляду на те, що вони дозволяють отримати найбільш повне уявлення про вектори сучасної кримінально-правової політики щодо протидії господарським к. пр.

Нами не брались до уваги зміни, внесені до розділу VII на підставі таких законів: від 10 листопада 2015 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні»; від 18 лютого 2016 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться в шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом в'язового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації»; від 22 листопада 2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Предметом окремого наукового дослідження має стати ст. 209 КК, викладена в редакції Закону від 6 грудня 2019 р. «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Маємо також ще й таке технічне застереження: з 1 липня 2020 р. у системі кримінального законодавства України запроваджено двочленну класифікацію к. пр. із поділом їх на злочини та кримінальні проступки. У нашій статті при посиланні на опубліковані роботи вживатиметься і термін «злочин», яким раніше позначались будь-які винні кримінально протиправні діяння.

Зміни, пов'язані з криміналізацією контрабанди деревини. Передусім звернемо увагу на два аспекти, пов'язані з умовною назвою цієї підрубрики статті: 1) предметом к. пр., передбаченого ст. 201-1 КК, є лісоматеріали або піломатеріали цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріали необроблені, а також інші лісоматеріали, заборонені до вивозу за межі митної території України. Через громіздкість відповідного формулювання надалі для зручності вживатиметься уніфікований термін «деревина»; 2) поява в КК нової заборони (ст. 201-1) лише частково може розглядатись як криміналізація в сенсі збільшення (розширення) обсягу поведінки, яка визнається кримінально протиправною, про що один із співавторів цієї статті вже наголошував [2, с. 87-90].

6 вересня 2018 р. Верховна Рада України (далі – ВРУ) ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів» (далі – Закон від 6 вересня 2018 р.). Аналіз супровідних документів засвідчує, що його прийняття мало на меті забезпечення збереження лісового фонду країни шляхом обмеження внутрішнього споживання необроблених лісоматеріалів і посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за незаконну вирубку лісу та подальший його експорт поза митним контролем (контрабанду).

Не заперечуючи того, що контрабанда деревини завдає істотної шкоди не лише господарським відносинам, а й відносинам, пов'язаним із охороною довілля, водночас привернемо увагу до того, що не меншої шкоди вказаним відносинам заподіює і поширена останнім часом контрабанда деяких інших видів природних ресурсів, наприклад, бурштину. Так у серпні 2018 р. Запорізькою митницею ДФС було припинено спробу вивезення за межі України 1,2 тонн бурштину, прихованого в мішках із пресованими та гранульованими паливними гранулами (пелетами) з тирси хвойних порід [3]. Звісно, можна апелювати до того, що зазначена протиправна поведінка може бути кваліфікована за ст. 240-1 КК, у диспозиції ч.1 якої міститься варіативна вказівка на «незаконне перевезення» бурштину. Аналогічна вказівка, однак, міститься й у ч.1 ст. 246 КК, що не завадило законодавцю виокремити спеціальну норму, присвячену контрабанді деревини. Через те постає одразу декілька питань.

Чим пояснюється такий диференційований підхід до розв'язання подібних проблем? Яким є оптимальний шлях вирішення позначеної проблеми? Невже це має бути доповнення КК черговою новелою, присвяченою цього разу вже контрабанді бурштину? До слова, деякі автори не відкидають і такий варіант подолання прогальності, притаманної чинному КК, вбачаючи в його ст. 201-1 взірець для наслідування [3, с. 314]. Проте, хіба кожного разу, коли в Україні ставатиме актуальною протидія контрабанді тих чи інших предметів, розділ VII має доповнюватися новими казуїстичними заборонами? Вважаємо, що ні. Як реальний приклад змодельованої (україн небажаної) ситуації пригадаємо, що в березні 2020 р. у зв'язку із початком «коронавірусної кризи» Кабінет Міністрів України виступив із законодавчою ініціативою щодо доповнення КК ст. 201-2, у якій пропонувалось встановити відповідальність за вчинення у значному розмірі контрабанду товарів протиепідемічного призначення [4].

Наведені міркування змушують із «ностальгією» згадувати первинну, тобто діючу до моменту набрання чинності Законом від 15 листопада 2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» (далі – Закон від 15 листопада 2011 р.), редакцію ст. 201 КК, якою передбачалась відповідальність за контрабанду: 1) «звичайних» предметів (товарів), вчинену у великих розмірах; 2) специфічних предметів (незалежно від їхніх розмірів).

Відтак, за умови відновлення такої (подібної) редакції згаданої кримінально-правової заборони, потреба у доповненні розділу VII відповідними новелами ав-

томатично відпала б, адже: 1) за нею можна було б кваліфікувати вчинявану в певних розмірах контрабанду деревини, бурштину або товарів протиепідемічного призначення, а так само рідкісних видів тварин і рослин, тютюнових виробів, пально-мастильних матеріалів тощо, вимушено не звертаючись при цьому до розміщених в інших розділах Особливої частини КК статей, покликаних забезпечувати охорону (головним чином) інших правовідносин; 2) за умови оцінки парламентаріями суспільної небезпеки відповідних різновидів контрабанди як таких, що вимагають встановлення кримінальної відповідальності за їхнє вчинення незалежно від масштабів, достатньо було б доповнити перелік згаданих в «універсальній» статті КК специфічних предметів вказівкою на деревину, бурштин тощо. Тут до речі нагадати, що в первинній редакції ст. 201 КК фігурували, зокрема, «стратегічно важливі сировинні товари, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України», до яких свого часу були віднесені і відповідні лісоматеріали та пиломатеріали, тобто предмети, які наразі є предметом к. пр., передбаченого ст. 201-1 КК.

До речі, у висновку Головного науково-експертного управління Апарату ВРУ (далі – ГНЕУ ВРУ) на законопроект, згодом ухвалений як Закон від 6 вересня 2018 р., слушно зазначалось, що включення до КК спеціальних норм на кшталт ст. 201-1 має бути обумовлено підвищенням або пониженим рівнем суспільної небезпеки діяння, якому присвячено спеціальну норму, порівняно з діянням, передбаченим загальною нормою. Проте навряд чи контрабанда необроблених лісоматеріалів є більш або менш суспільно небезпечним діянням, ніж, наприклад, контрабанда культурних цінностей, яка кваліфікується за ч.1 ст. 201 КК. Парламентські експерти вказали і на те, що на розгляді ВРУ знаходиться декілька законопроектів, присвячених вирішенню проблеми контрабанди підакцизних товарів, бурштину тощо, і що найкращим способом розв'язання проблеми було б повернення до попередньої редакції ст. 201 КК «Контрабанда».

Свого часу нами так само наводились аргументи на користь рекриміналізації «товарної» контрабанди [1, с. 241–243]. Одноставний із нашою думкою і Д. В. Каменський: «Таке рішення сприятиме удосконаленню кримінально-правової охорони порядку здійснення зовнішньо-економічної діяльності, суб'єктами якої є вітчизняні компанії, а також матиме позитивний фінансовий ефект у частині поповнення доходної частини державного бюджету» [6, с. 1115–1116]. Про доцільність відновлення кримінальної відповідальності за контрабанду товарів ведуть мову й інші дослідники, зокрема Д. В. Бабіков [7, с. 89–92], О. Ю. Бусол [8] і Т. О. Михайліченко [9, с. 248–253], яка, з-поміж іншого, зазначає про доцільність рішення парламентарів істотно – зі 100 до 18 неоподатковувальну мінімумів доходів громадян зменшити великий розмір як криміноутворювальну ознаку складу злочину, передбаченого ст. 201-1 КК (Закон від 25 квітня 2019 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів»), а так само про незначну практичну затребуваність ст. 201-1 КК попри зусилля законодавця реагувати на проблему контрабанди деревини.

На користь обстоюваної нами та іншими фахівцями ініціативи свідчить як європейський досвід [10], так і вже доведена неефективність інших правових заходів протидії відповідному правопорушенню та його масштаби, що зростають із кожним роком. За інформацією аналітиків, *наслідками такого негативного явища, як «товарна» контрабанда, є те, що Україна має велику «діру» в бюджетних надходженнях, недоотримуючи 70–100 млрд грн щорічно, при тому, що державний бюджет складає 991 млрд грн [11; 12].* Крім цього, характерна для чинної редакції ст. 201 КК обмеженість кола предметів контрабанди породжує і деякі інші, «суміжні» кримінально-правові проблеми. Зокрема, та обставина, що «товарна» контрабанда не виступає предикатним діянням стосовно відмивання «брудних» коштів, у край негативно оцінюється нашими європейськими партнерами [13, с. 56, 138].

Отже, включення до КК ст. 201-1, посилюючи його казуїстичність, є фрагментарним (стосовно вузько визначеного кола предметів) вирішенням певної проблеми. Рекриміналізація контрабанди заборонених для експорту видів деревини як чинника, що, поза всяким сумнівом, сприяє розповсюдженню незаконної порубки лісу, із змістовної точки зору заслуговує на підтримку, що, однак, не можна сказати про обраний законодавцем спосіб розв'язання цієї кримінально-правової проблеми.

Зміни, пов'язані з легалізацією грального бізнесу. 14 липня 2020 р. ВРУ прийняла Закон «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» (далі – Закон від 14 липня 2020 р.). Головним наслідком його ухвалення стало скасування (з урахуванням обмежень, передбачених у Прикінцевих та перехідних положеннях) існуючої з 2009 р. абсолютної заборони на зайняттям гральним бізнесом, що, своєю чергою, обумовило внесення змін до ст. 203-2 КК. В її оновленій редакції йдеться, що слід визнати логічним, уже не про легалізоване наразі «зайняття гральним бізнесом», а про «незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей».

Це рішення, на необхідності ухвалення якого ми наполягали ще в 2015 р. [1, с. 226–236], заслуговує схвальної оцінки. Гральний бізнес не вимагав тотальної заборони та, як наслідок, встановлення кримінальної відповідальності за будь-які прояви порушення цієї заборони, як це було зроблено згідно із законами від 15 травня 2009 р. «Про заборону грального бізнесу в Україні» (далі – Закон від 15 травня 2009 р.) і від 22 грудня 2010 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства про заборону грального бізнесу в Україні». Фахівці констатували, що законодавча заборона грального бізнесу не дала істотних позитивних результатів. Наприклад, букмекерська діяльність процвітає в Україні; букмекерські контори працюють під юридичним статусом лотерей і мають ліцензії іноземних держав, де букмекерство є законною діяльністю. Відмовляючись від законодавчого регулювання грального бізнесу, держава втрачає істотні надходження до бюджету, а гроші гравців, які роблять ставки онлайн на сайтах іноземних букмекерів, надходять за кордон [14, с. 84–85].

Відтак гральний бізнес потребував належного державного регулювання зі встановленням кримінальної відповідальності лише за найбільш небезпечні порушення передбаченого порядку провадження відповідної правомірної діяльності,

що й було задекларовано метою ухвалення Закону від 14 липня 2020 р. «Функція держави щодо грального бізнесу – не забороняти, а дозволяти та регулювати» [15]. Водночас через викладення ст. 203-2 КК у її новій (чинній наразі) редакції постає низка взаємопов'язаних питань:

1) чому із 34 видів діяльності, які підлягають ліцензуванню відповідно до Закону «Про ліцензування видів господарської діяльності» (ч.1 ст. 7), кримінально-караним визнається провадження без ліцензії саме і лише тих видів, про які йдеться в ст. 203-2 КК (звичайно, поряд із деякими іншими видами діяльності, згаданими у КК (статті 138, 204, 213 тощо)), саме тоді як зайняття без ліцензії більшістю іншими ліцензованими видами діяльності тягне лише адміністративну відповідальність (ст. 164 КУпАП)? У цьому контексті пригадується, наприклад, що грузинські парламентарії одночасно із загальною нормою про незаконну підприємницьку діяльність окремо передбачили відповідальність за незаконну освітню та виховну діяльність (статті 192-1, 192-2 КК Грузії), а в кримінальних кодексах багатьох інших країн виділено спеціальні норми про незаконну фінансову (зокрема, банківську) діяльність;

2) чи були підстави для вказівки у ст. 203-2 КК не тільки на азартні ігри, а й на лотереї, про які в цьому контексті згадують парламентарії лише деяких країн, і чи є проведення лотерей особою, яка не має статусу оператора лотерей, більш суспільно небезпечним, ніж, наприклад, здійснювана без ліцензії банківська діяльність або діяльність з надання фінансових послуг? Схильні давати на це питання негативну відповідь, й особливо з огляду на ту обставину, що зарубіжні фахівці з урахуванням накопиченого досвіду наголошують на фундаментальній різниці лотереї від високоризикової діяльності (азарту) і на тому, що законодавче регулювання лотереїної діяльності та грального бізнесу варто розмежовувати [16];

3) чи доцільною є відмова в межах оновленої ст. 203-2 КК від вказівки на дохід у великих розмірах (інший подібний показник) як на характеристику забороненого діяння і критерій розмежування кримінально- та адміністративно-караної поведінки? Нагадаємо, що в існуючій раніше ст. 202 КК містилась подібна вказівка, яка дозволяла зосередити зусилля правоохоронців на справді суспільно небезпечних формах нелегального бізнесу і не відволікати їхню увагу на поведінку дрібних «вимушених підприємців». Притому, на окрему увагу заслуговує той факт, що відповідна обставина («пов'язаність із отриманням доходу у великих розмірах») наразі виступає підставою для посилення адміністративної відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності (ч.2 ст. 164 КУпАП). Отже, сьогодні ми отримали вкрай нелогічну ситуацію, коли незаконна організація або проведення азартних ігор, лотерей тягне кримінальну відповідальність незалежно від масштабів такої діяльності, а здійснення без ліцензії інших видів діяльності, про які йдеться у ч.1 ст. 7 Закону «Про ліцензування видів господарської діяльності», навіть якщо це пов'язане з отриманням доходу у великих розмірах, – лише адміністративну відповідальність (ч.1 або за ч.2 ст. 164 КУпАП);

4) чи можна вважати виправданою вказівку в ст. 203-2 КК лише на здійснення відповідної діяльності без ліцензії і незгадування при тому про порушення істотних умов ліцензування? Це може бути прийом ставки в особи, яка не має бути грав-

цем відповідно до закону, розміщення грального обладнання поза межами гральних закладів (спеціальних гральних зон), інші серйозні порушення вимог Закону від 14 липня 2020 р. Але ж подібні діяння: а) відносинам моральності, які є додатковим обов'язковим об'єктом розглядуваного к. пр., — можуть завдати навіть більшої шкоди, ніж прояви протиправної поведінки, заборонені чинною редакцією ст. 203-2 КК; б) криміналізовані в багатьох інших країнах, моделі кримінально-правової протидії незаконній діяльності у сфері азартних ігор яких можна вважати подібними до запроваджені наразі в Україні (ст. 557 КК Бельгії, ст. 327 КК Болгарії, ст. 307 КК Казахстану, ст. 243-А КК Перу, ст. 171-2 КК РФ тощо).

Якщо в попередньому випадку ми згадували первинну редакцію ст. 201 КК, то в ситуації, пов'язаній із легалізацією грального бізнесу, із жалем доводиться вказувати на відсутність іншої загальної норми, яка була виключена з розділу VII на підставі Закону від 15 листопада 2011 р., — ст. 202 «Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю» (загалом це стосується і ст. 203 «Зайняття забороненими видами господарської діяльності»), наявність якої (яких) дозволила б значною мірою усунути ґрунт для виникнення дискусійних питань, окреслених вище.

Щоправда, слід бути свідомим того, що згадана ст. 202 КК не могла претендувати на звання «еталону» законотворчості. Зокрема, справжнім каменем спотикання для теоретиків і практиків був дохід, який відігравав у складах злочину, передбаченого ч.1 і ч.2 ст. 202 КК, роль криміноутворювальної ознаки. Навряд чи вдалою була й позиція законодавця, який у цій статті КК однакового кваліфікуючого значення надавав факту відсутності державної реєстрації суб'єкта господарювання, факту відсутності ліцензії на певний вид господарської діяльності і факту порушення ліцензійних умов. Отже, повернення відповідних заборон до тексту КК має здійснюватися не шляхом механічного відтворення їхніх попередніх редакцій, а з урахуванням здобутків кримінально-правової доктрини.

Зміни, пов'язані зі зменшенням тиску на бізнес. 18 вересня 2019 р. ВРУ прийняв Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес» (далі – Закон від 18 вересня 2019 р.). Якщо у двох попередніх підрубриках ми вели мову про такий собі законодавчий партикуляризм, то в цьому разі ми маємо справу з іншою тенденцією кримінально-правової політики у сфері протидії господарським к. пр., започаткованим Законом від 15 листопада 2011 р. Ідеться про бажання стимулювати розвиток економічних відносин за рахунок здійснюваної в різних формах і здебільшого без належного обґрунтування гуманізації кримінальної відповідальності за вчинення господарських деліктів. Цього разу «під приціл» потрапили статті 205 і 212 КК, які з легкої руки парламентаріїв були названі «інструментами зловживань та засобами тиску на бізнес», який (тиск) підлягав усуненню шляхом одночасного: 1) виключення з КК ст. 205 «Фіктивне підприємництво»; 2) істотного збільшення кількісних показників матеріальної шкоди як криміноутворювальної та кваліфікуючої (особливої кваліфікуючої) ознак кримінально протиправного ухилення від сплати податків і зборів (ст. 212 КК). Однак. чи були підстави для ухвалення подібних законодавчих рішень? Спробуємо це з'ясувати.

Питання скасування окремої кримінальної відповідальності за фіктивне підприємництво виникло не на «порожньому місці». Так, із вуст адвокатів, які захищали інтереси вітчизняних підприємців у відносинах із фіскальними органами, останнім часом усе частіше лунали закиди щодо того, що: ст. 205 КК, не виконуючи превентивну функцію, нерідко використовується правоохоронцями як інструмент тиску на бізнес; визнання недійсними (у зв'язку з їхньою безтоварністю) господарських операцій платників податків із контрагентами, що мають ознаки фіктивності, тягне для законслухняних підприємців значні фінансові втрати; кримінальне переслідування, здійснюване за ст. 205 КК, передусім має на меті не покарання осіб, винуватих у вчиненні злочину, передбаченого цією статтею, а збирання доказів щодо ухилення від сплати податкових внесків, тобто самостійного, відмінного від фіктивного підприємництва злочину [17]. На подібних обставинах акцентували увагу й автори аналізованої законодавчої ініціативи, пояснюючи необхідність її реалізації передусім неспроможністю при застосуванні ст. 205 КК досягнення мети кримінальної відповідальності та проблемами її застосування, що полягає, зокрема у використанні як доказової бази фактів та обставин, установлених вироком суду, винесеного за ст. 205 КК, і матеріалів досудового розслідування під час притягнення до фінансової відповідальності за порушення норм податкового законодавства.

Зауважимо й на тому, що з моменту ухвалення чинного КК завжди знаходились фахівці (і теоретики, і практики), які відмовляли кримінально-правовій забороні, присвяченій фіктивному підприємництву, у праві на самостійне існування. Певна логіка в такій позиції, звісно, є, зокрема через те що розглядуване к. пр., як правило, позбавлене самостійного характеру. Із цього приводу в Пояснювальній записці до законопроекту, ухваленого як Закон від 18 вересня 2019 р., зазначалось, що виключення з КК ст. 205 дозволить розглядати створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона, як готування до злочину, а прикриття незаконної діяльності за допомогою фіктивного підприємництва зможе розцінюватись як спосіб вчинення певних злочинів (ухилення від сплати податків, шахрайства тощо).

Водночас хотілося б пригадати зауваження парламентських експертів, які, коментуючи відповідну аргументацію, акцентували увагу на тому, що будь-який законопроект, метою якого є декриміналізація певного кримінально караного діяння, повинен мати серйозне обґрунтування і бути результатом аналізу практики застосування певної статті КК. Викладені ж авторами Закону від 18 вересня 2019 р. аргументи свідчать лише про наявність певних службових зловживань з боку працівників правоохоронних органів і суддів, а також про необхідність боротьби з такими негативними явищами.

Щодо згаданого фахівцями ГНЕУ ВРУ «аналізу практики», то він якраз і засвідчує, що, замість поодинокого застосування відповідної статті КК, яке могло слугувати аргументом на користь декриміналізації передбаченого нею діяння, ст. 205 КК була досить активно затребувана правозастосувачами. З усіх заборон, розміщених у розділі VII, саме ця норма одночасно зі статтями 199, 205-1, 213, 204 КК складала за

інтенсивністю застосування «п'ятірку лідерів». Так протягом 2018 р. за фіктивне підприємництво було засуджено 141 особу, а за 2019 р. – 81 особу [18, с. 73].

Як відомо, ст. 205 КК безпосередньо стосувалась конвертації, як і раніше, злободенного прояву тіньової економіки. Причини, які спонукають керівників суб'єктів «реального» сектору економіки займатися конвертацією безготівкових коштів у готівку, загальновідомі (високий рівень оподаткування фонду зарплати, який зумовлює економічну доцільність позакасових форм оплати праці; прагнення ухилитись від сплати ПДВ і податку на прибуток підприємств; необхідність сплачувати готівкою за послуги кримінального або номенклатурного «даху»; бажання мати готівкові кошти для здійснення повсякденної фінансово-господарської діяльності тощо). Ринок конвертаційних послуг вважається однією з форм функціонування ринкової економіки за умов недосконалої системи оподаткування та корупції, що її прикриває. Як зазначають фахівці, навіть жорстка політика НБУ щодо очищення банківського сектору не зупинила роботу конвертаційних центрів в Україні; пов'язані з тіньовою економікою транзакції можуть бути наявні в будь-якому банку обсягом до 5 % від усіх операцій [19]. У результаті функціонування розгалуженої мережі фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності та їх високоорганізованих неформальних об'єднань – конвертаційних центрів – щорічно зазнають багатомільйонних збитків держава, громадяни та юридичні особи [17].

Утім, сприяння незаконній конвертації – не єдина сфера докладання зусиль зловмисників, які стоять за фіктивними суб'єктами господарювання: останні використовуються і для шахрайства та відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, створення передумов для ухилення від сплати податкових і соціальних внесків, безпідставного отримання з бюджету відшкодування ПДВ, досягнення інших протиправних цілей. Наприклад, фірми з ознаками фіктивності були задіяні для реструктуризації кредитного портфелю Приватбанку на суму 110 млрд грн [20]. НБУ вказує на те, що компанії-оболонки, тобто фіктивні компанії створюються для участі в схемах відмивання коштів, ухилення від сплати податків, приховування корупційних та інших злочинів [21]. Конвертаційні центри, у яких залучені фіктивні компанії, через котрі кошти розподіляються із «реального» сектору в тіньовий, є однією з найпоширеніших технологій відмивання «брудних» коштів, ключовим ризиком останнього. Фіктивне підприємництво до його декриміналізації (поряд з ухиленням від сплати податків, шахрайством, розкраданням державних коштів і зловживанням службовим становищем) входило до топ-п'ятірки предикатних злочинів, через що наші європейські партнери висловлювалися за посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 205 КК, «із застосуванням переконливих строків позбавлення волі» [13, с. 6, 16, 17, 33, 43, 61, 66].

Отже, питання кримінальної відповідальності за таке негативне явище в економіці, як фіктивне підприємництво, має свою актуальність і нині, навіть після здійснення його часткової декриміналізації. Переконані в тому, що основна проблема полягала не стільки в наявності статті КК про фіктивне підприємництво та її якості, хоч і стосовно останньої далеко не все було гаразд [22; 23], скільки в некваліфікованому застосуванні цієї кримінально-правової заборони. Зокрема, вказівка

у виключеній з КК ст. 205 на мету прикриття незаконної діяльності, хоч і не повною мірою враховувала процесуальну здійсненність кримінального переслідування як один із принципів криміналізації, загалом правильно орієнтувала правоохоронні органи на притягнення до кримінальної відповідальності фактичних управлінців підприємств, а не тих осіб «із пониженою соціальною відповідальністю», які виступали лише «живим» знаряддям у руках злочинців. Щоправда, на практиці на зазначений нюанс кримінально-правової характеристики фіктивного підприємництва належна увага зазвичай не зверталась. Слід зазначити й те, що не проблемою якості КК була поширеність судової практики, у межах якої статус фіктивного підприємства визнавався несумісним із легальною підприємницькою діяльністю навіть за формального її підтвердження первинними документами і слідування якій (практиці) серйозно погіршувало фінансове становище суб'єктів господарювання із «реального» сектору економіки

Невисока якість законотворчості, яка ігнорувала рекомендації кримінально-правової науки, у поєднанні з недолугою правозастосовною практикою не могла не провокувати появу радикальних пропозицій на кшталт вилучення з КК ст. 205. На жаль, такий несприятливий сценарій, який, за слухним висловлюванням В. В. Голіни, «знаходиться зовні правового поля і нічого спільного з наукою кримінального права і демократичною практикою не має» [24, с. 110], унаслідок прийняття Закону від 18 вересня 2019 р. став реальністю. Тим самим проігноровано превентивну роль кримінального закону, який має забезпечувати стабільність господарського обороту й попереджати появу в економічній сфері суб'єктів, з якими держава, законслухняні юридичні та фізичні особи побоюються вступати у правовідносини.

Така політика держави видається не зовсім зрозумілою, оскільки на сьогодні має місце неправильне застосування й інших норм кримінального закону. Отже, «можна декриміналізувати весь КК, однак ефективності й користі від таких заходів очікувати не варто» [25]. До слова, на практиці для неправомірного втручання правоохоронців у діяльність суб'єктів господарювання нерідко використовуються кримінальні провадження, відкриті, зокрема, за статтями 191, 209, 358, 366 КК [26]. Якщо дотримуватись хибної логіки, яка взяла гору при ухваленні законодавчого рішення про виключення ст. 205 з КК, то слід декриміналізувати й к. пр., передбачені названими статтями КК.

Як слушно зазначає О. І. Бойцов, створення та існування псевдокомерційних організацій саме по собі коливає засади бізнесу, а тому має каратись, як самостійний злочин; діяння ж, які вчиняються «під дахом» таких організацій, повинні отримувати самостійну кримінально-правову оцінку залежно від ураженого об'єкта [27, с. 383]. Передчасність декриміналізації фіктивного підприємництва визнається і Д. В. Каменським, який називає її недостатньо обґрунтованим кроком вітчизняного законодавця, навіть визнаючи при цьому чималий обсяг конструктивної критики на адресу відповідної заборони [6, с. 305]. Виявляється також, що виключення з КК ст. 205 створило серйозні перешкоди для розслідування відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, зокрема в іноземних юрисдикціях,

через це фахівцями ставиться питання про запровадження кримінальної відповідальності за такий різновид фінансового шахрайства, як створення/використання інфраструктури фіктивних фірм, підставних осіб, неіснуючих/безтоварних операцій [28].

Ще менш переконливим виглядає обґрунтування, наведене розробниками Закону від 18 вересня 2019 р. у частині збільшення кількісних показників матеріальної шкоди як ознаки к. пр., передбаченого ст. 212 КК.

По-перше, доволі дивним (щоб не сказати, відверто непрофесійним) виглядає кількаразове згадування в 2019 р., тобто через понад як 6 років, що минули з моменту набрання чинності КПК України, про «порушення кримінальної справи». Хоч ця помилка й носить здебільшого технічний характер, її допущення на рівні законопроектної діяльності (тим більше при обґрунтуванні внесення змін, які впливають на визначення меж кримінально протиправної поведінки) зайвий раз демонструє «фаховий» рівень авторів аналізованої законодавчої ініціативи.

Задля справедливості мусимо зазначити, що робота ВРУ попереднього (8-го) скликання в частині оновлення кримінального законодавства про відповідальність за господарські к. пр. була не менш «якісною». Усього один показовий приклад: у диспозиції ч.2 ст. 204 КК, викладеної в редакції Закону від 23 листопада 2018 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів», виявились пропущеними слова «шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів».

По-друге, серйозніші нарікання викликає змістовна наповненість згаданого вище обґрунтування, яке загалом зводиться до того, що: а) «порушення кримінальної справи» – це фактично паралізація роботи підприємств, яка призводить до негативного впливу на його функціонування, а в масштабі країни – на весь бізнес-клімат; б) такі «кримінальні справи» часто «порушуються» за поверхневими, неповністю з'ясованими обставинами та, як наслідок, невелика частка відкритих проваджень завершується переданням обвинувального акту до суду. Останній факт у Пояснювальній записці до законопроекту, ухваленого як Закон від 18 вересня 2019 р., підтверджується посиланням на офіційні статистичні дані Генеральної прокуратури України (далі – ГПУ), які засвідчують, що за перше півріччя 2019 р. завершено розслідування у 376 кримінальних провадженнях щодо ухилення від сплати податків, з яких 241 провадження закрито у зв'язку з відсутністю складу к. пр. і ще 118 проваджень закрито у зв'язку із переданням клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності (тобто 84 % із завершених).

Коментуючи як вказані аргументи загалом, так і відповідну статистичну інформацію зокрема, хотілося б звернути увагу на те, що розслідування саме економічних к. пр. традиційно вважається одним із найбільш складних для правоохоронних органів. Причому, це пов'язано не лише зі складністю відповідних кримінально-правових заборон, включаючи їхню традиційну бланкетність, і проблемністю доказування (саме через це, наприклад, дуже складно застосувати ст. 212 КК до керівників конвертаційних центрів [29]), а й зі специфічними властивостями

особи кримінального правопорушника, яка, як відомо, вирізняється високим освітнім та інтелектуальним рівнем, а також маскуванням злочинної діяльності за допомогою поєднання законних і протиправних шляхів задоволення корисливого інтересу у сфері бізнесу [30, с. 526]. Через це згадані авторами Закону від 18 вересня 2019 р. тенденції характерні не лише для ухилення від сплати податків, зборів, а й для інших господарських к. пр., причому навіть тих, розслідуванню яких, здавалося б, не притаманний рівень складності, характерний для делікту, забороненого ст. 212 КК.

Так, звернувшись, як і суб'єкти аналізованої законодавчої ініціативи, до офіційної інформації ГПУ, ми побачимо, що в 2019 р. за ст. 199 КК відкрито 800 кримінальних проваджень, з яких до суду направлено лише 40; за ст. 203-2 КК відповідне співвідношення складає 748 до 5; за ст. 206-2 КК – 114 до 5; за ст. 210 КК – 14 до 0; за ст. 229 КК – 58 до 3. Натомість стосовно до згаданих заборон, у парламентаріїв питань чомусь не виникло. Ще й таке: згадані в Пояснювальній записці до аналізованого законопроекту статистичні дані про співвідношення кількості кримінальних проваджень, відкритих за ст. 212 КК, і кількості проваджень, які завершилися складанням обвинувальних актів і передачею їх до суду з розмірами несплачених податкових внесків, жодним чином не корелюються.

Але найбільше нарікань викликають висновки, зроблені ініціаторами ухвалення Закону від 18 вересня 2019 р.: наведені вище аргументи вони сприйняли як доказ того, що лише гуманізація кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів дозволить створити сприятливіше середовище для функціонування бізнесу в Україні. У своєму нестримному бажанні «зменшити тиск на бізнес» парламентарії знехтували всіма канонами правотворчості й дійшли (вибачте, шановні читачі, за категоричність) просто до абсурду, коли чутливе й таке, що має далекосяжні соціальні наслідки, рішення про істотне підвищення показників значного, великого та особливо великого розмірів коштів, від яких буде залежати кваліфікація ухилення від сплати податків, зборів, ухвалюється не на основі ретельного дослідження відповідності попередніх показників принципу суспільної безпеки як визначального фактору віднесення діяння до числа кримінально караних (криміналізації), а просто через те, що розслідування відповідної категорії кримінальних проваджень супроводжується істотними вадами та має низькі показники результативності.

У висновку ГНЕУ ВРУ на законопроект, ухвалений як Закон від 18 вересня 2019 р., слушно зазначається, що пропонується гуманізація кримінальної відповідальності для відповідної категорії платників податків, зборів є юридично необґрунтованим кроком, який може призвести до ненадходження до державного та (або) місцевих бюджетів України значних сум грошових коштів, а отже, до недофінансування багатьох бюджетних сфер нашої держави (у т. ч. соціальної), адже механізми податкового контролю, передбачені чинним податковим законодавством, досить часто менш ефективні порівняно із запобіжним впливом кримінально-правових санкцій. Складно не погодитись і з висловленою у юридичній літературі думкою про те, що «занадто демократизоване українське суспільство, а також зловмисники

можуть трактувати процеси декриміналізації як ілюзію безкарності у сфері господарської діяльності, що призведе до правового нігілізму» [31, с. 165].

Цікаво, а чи не подумували парламентарії про те, що сприятливе середовище для функціонування бізнесу в Україні могло б створити виключення ст. 212 із КК, а разом — і ст. 212-1 КК «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування?»

Дотримуючись логіки законодавця, можна вивести таку формулу: «менша кількість відкритих кримінальних проваджень = менша кількість закритих кримінальних проваджень та зловживань при їх розслідуванні». Інакше кажучи, хиби в розслідуванні кримінальних проваджень народні депутати України вирішили усувати не за допомогою здійснених комплексних заходів (підвищенні рівня кваліфікації та посиленні контролю за діями правоохоронних органів, зокрема, з боку прокуратури, розробленні методичних рекомендацій щодо найбільш складних питань розслідування і кваліфікації, усуненні корупційних чинників тощо), а шляхом «простого» зменшення кількості відповідних кримінальних проваджень, яке буде (стало) прогнозованим наслідком кількаразового збільшення значних, великих та особливо великих розмірів як ознак кримінально караного ухилення від сплати податків і зборів.

Чинному КК, як відомо, притаманна довільність кількісних параметрів криміноутворювальних і кваліфікуючих ознак складів к. пр. Не втомлюємось повторювати, що для вироблення обґрунтованих вартісних критеріїв кримінальної протиправності діянь у сфері господарської діяльності (і не лише тут) необхідним є проведення досліджень – кримінологічних (зокрема, за участю економістів і соціологів), емпіричних (подібних до того, яке свого часу здійснив В. Л. Чубарєв, з'ясовуючи розміри заподіяної матеріальної шкоди як фактору тяжкості злочинного діяння [32]), а так само матеріалів правозастосовної практики.

Висновки. Проведений аналіз дозволив переконатись у тому, що протягом останнього п'ятирічного періоду кримінально-правова політика держави в частині протидії к. пр. у сфері господарської діяльності в Україні не зазнала докорінних змін. Її (політики) двома головними тенденціями, започаткованими ще Законом від 15 листопада 2011 р., продовжують залишатись:

1) надання переваги спеціальним (казуїстичним) кримінально-правовим заборонам, послугування якими дозволяє лише інтуїтивно та фрагментарно реагувати на наявність тих чи інших економічних зловживань. Натомість бажаним є комплексний і системний підхід до кримінально-правової охорони господарської та фінансової діяльності. Саме такий підхід (звичайно, не без хиб) втілювала первинна редакція розділу VII, для якого була характерна наявність загальних норм на кшталт згаданих нами статей 201 і 202 КК;

2) гіперболізація ролі репресивного впливу кримінально-правових заборон як фактору, що погіршує бізнес-клімат і заважає нормальному розвитку економічних відносин. Як наслідок, має місце здійснювана в різних формах і водночас завжди необґрунтована і така, що не враховує рекомендації кримінально-правової

доктрини, гуманізація кримінальної відповідальності за вчинення господарських і прирівняних до них к. пр.

За таких обставин залишається сподіватись на фаховість і працездатність учасників Робочої групи, яка опікується розробленням проєкту нового КК та яка приступила до написання його Особливої частини. «Правонаступник» розділу VII, на нашу думку, має охопити щонайменше такі складові, як кредитна система (передусім інститут банкрутства), інвестиції, фінанси (включаючи справляння податків і соціальних внесків, грошовий обіг і сферу безготівкових розрахунків), зовнішньоекономічна діяльність і сфера митного адміністрування, підприємництво, засади сумлінної конкуренції та споживчий ринок.

Використані джерела:

1. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності – час визначитись зі стратегією розвитку. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2. С. 215–263.

2. Дудоров О. О. Законодавчі новели щодо кримінально-правової охорони українських лісів – обґрунтоване посилення відповідальності чи її невинуватана гуманізація? *Гуманізація кримінальної відповідальності: матеріали II Міжнародного науково-практичного симпозиуму* (м. Івано-Франківськ, 16–17 листопада 2018 року). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2018. С. 85–95.

3. Україна без контрабанди. Результати боротьби з ухиленням від сплати митних платежів: звіт ДФС України. URL : <http://sfs.gov.ua/data/files/227915.pdf>. (дата звернення: 01.12.2020).

4. Поліщук Г. С. Щодо криміналізації контрабанди бурштину. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу*, м. Харків, 15 трав. 2020 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін. Харків : Право, 2020. С. 312–315.

5. Проект Закону України від 27 березня 2020 р. № 3271 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо криміналізації вивезення (пересилання) через митний кордон України товарів протиепідемічного призначення». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3271&skl=10. (дата звернення: 01.12.2020).

6. Каменський Д. В. Відповідальність за економічні злочини у Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльно-правове дослідження: монографія / передне слово д-ра юрид. наук, проф. О. О. Дудорова. Київ : ВД «Дакор», 2020. 1128 с.

7. Бабіков Д. В. Проблеми кримінальної відповідальності за контрабанду товарів у сучасних умовах підтримання безпеки на державному (митному) кордоні України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 3. С. 87–99.

8. Бусол О. Проблема контрабанди в Україні: як змінити систему протидії? *Юридичний вісник України*. 13–19 грудня 2019 р., № 50.

9. Михайліченко Т. О. І знову щодо питання контрабанди. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу*, м. Харків, 15 трав. 2020 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін. Харків : Право, 2020. С. 248–253.

10. Сарагінас В. Чому в ЄС контрабанда криміналізована, а митниця має правоохоронні функції? Як підвищення відповідальності за порушення допомагає ефективніше боротися з контрабандою у країнах ЄС. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/12/10/669042>. (дата звернення: 01.12.2020).

11. Капітанець С. В. Незаконне переміщення товарів через митний кордон України як реальна загроза економічній безпеці держави. URL : <https://www.ndifp.com/1149>. (дата звернення: 01.12.2020).

12. Гетман О. Уклонение и избежание. URL: <https://zn.ua/macrolevel/uklonenie-i-iz-bezhanie.html> (дата звернення: 01.12.2020).

13. Заходи щодо боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. Україна. Звіт за результатами 17-го раунду взаємної оцінки. Підготовлений Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL). Грудень 2017 року. 231 с. URL : http://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2018/03/zvit_ukr.pdf. (дата звернення: 01.12.2020).

14. Денисов С. Ф., Кулик С. Г. Криміногенний вплив букмекерства та беттінгу на сферу спорту. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спецвипуск. С. 77–87.

15. Астапов А. Гральний бізнес: функція держави – не забороняти, а дозволяти та регулювати. URL : <https://legalhub.online/blogy/gralnyj-biznes-funktsiya-derzhavy-ne-zaboronyaty-a-dozvolaty-ta-regulyuvaty>. (дата звернення: 01.12.2020).

16. Систему контролю за игорным бизнесом нельзя построить за две недели – Филипп Флемминк. URL : https://protocol.ua/ru/sistemu_kontrolya_za_igornim_biznesom_nelzya_postroit_za_dve_nedeli_filipp_flemminck. (дата звернення: 01.12.2020).

17. Злочин чи спосіб учинення? *Закон і Бізнес*. 8–14 квітня 2017 р. № 14.

18. Стан здійснення судочинства в Україні судами кримінальної юрисдикції у 2019 році. Опрацьовано статистичні дані Державної судової адміністрації України, Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Київ : Верховний Суд, 2019. 102 с. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_kramin_sud_2018.pdf. (дата звернення: 01.12.2020).

19. Ормоцдзе М. Почему теневая экономика не может существовать без банков. URL : https://lb.ua/economics/2017/05/10/365907_pochemu_tenevaya_ekonomika.html. (дата звернення: 01.12.2020).

20. Компанії з признаками фiktивности должны Приватбанку 110 млрд. гривен. URL : https://lb.ua/economics/2017/05/12/366094_kompanii_priznakami_fiktivnosti.html. (дата звернення: 01.12.2020).

21. У НБУ пояснили, що таке компанія-оболонка та чому вона небезпечна. URL : https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/199447_u-nbu-poyasnili-shcho-take-kompanya-obolonka-ta-chomu-vona-nebezpechna. (дата звернення: 01.12.2020).

22. Дудоров О. О. Про вдосконалення кримінально-правової заборони, присвяченої фiktивному підприємству. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 131–139.

23. Дудоров О. О. Ще раз про кримінальну відповідальність за фiktивне підприємство. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту*. 8–10 червня 2017 р. Івано-Франківськ, 2017. С. 44–48.

24. Голіна В. В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 3. С. 107–116.

25. Бабічев В. Фіктивна преюдиціальність. *Закон і Бізнес*. 5–11 жовтня 2019 р., № 39.

26. Осмоловський Д. Економічні злочини vs злочини в економіці. *Юридичний вісник України*. 4–17 вересня 2020 р. № 35–36.

27. Бойцов А. И. Преступления против собственности. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 775 с.

28. Енин Е. БФР: никто не говорил, что будет просто. URL : https://zn.ua/ internal/ bfr-nikto-ne-govoril-chto-budet-prosto-331772_.html. (дата звернення: 01.12.2020).

29. Осмоловський Д. Чому боротьба з фіктивним ПДВ є неефективною. URL : https://lb.ua/blog/denyos_osmolovskiy/460206_chomu_borotba_z_fiktivnim_pdv_ie.html. (дата звернення: 01.12.2020).

30. Якимова С. В., Боровікова В. С. Особистість економічного злочинця. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Юридичні науки*. 2016. Вип. 37. С. 521–527.

31. Сагайдак Ю. В. До питання про декриміналізацію злочинів у сфері господарської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 163–165.

32. Чубарев В. Л. Тяжесть преступного деяния : монографія. Київ : Вища шк., 1992. 171 с.

References:

1. Dudorov, O. O., Movchan, R. O. (2015). Zakonodavstvo Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist za zlochyny u sferi hospodarskoï diïalnosti – chas vyznachytys zi stratehiïeu rozvytku. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy – Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 2, 215–263 [in Ukrainian].

2. Dudorov, O. O. (2018). Zakonodavchi novely shchodo kryminalno-pravovoi okhorony ukrainykykh lisiv – obgruntovane posylennia vidpovidalnosti chy yii nevypravdana humanizatsiia? *Humanizatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti: materialy II Mizhnarodnoho naukovopraktychnoho sympoziumu (m. Ivano-Frankivsk, 16–17 lystopada 2018 roku) – Humanization of criminal liability: materials of the II International scientific-practical symposium*. Ivano-Frankivsk : Redaktsiino-vydavnychiy viddil Universytetu Korolia Danyla, 85–95. [in Ukrainian].

3. Ukraina bez kontrabandy. Rezultaty borotby z ukhylenniam vid splaty myttrykhh platezhiv: zvit DFS Ukrainy. N. d. N. p. URL : <http://sfs.gov.ua/data/files/227915.pdf>. [in Ukrainian].

4. Polishchuk, H. S. (2020). Shchodo kryminalizatsii kontrabandy burshhtynu. *Kryminalne pravo v umovakh hlobalizatsii suspilnykh protsesiv: tradytsii ta novatsii: materialy mizhnar. nauk.-prakt. krulhoho stolu, m. Kharkiv, 15 trav. 2020 r. – Criminal law in the context of globalization of social processes: traditions and innovations: materials intern. scientific - practice. round table*. V. Ya. Tatsii (Ed.), L. M. Demydova (Eds.), A. P. Hetman et al. Kharkiv : Pravo, 312–315. [in Ukrainian].

5. Proïekt Zakonu Ukrainy vid 27 bereznia 2020 r. № 3271 «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo kryminalizatsii vyvezennia (peresylnannia) cherez myttryi kordon Ukrainy tovariv protyepidemichnoho pryznachennia». (2020) N. p. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3271&skl=10 [in Ukrainian].

6. Kamenskyi, D. V. (2020). Vidpovidalnist za ekonomichni zlochyny u Spoluchenykh Shtatakh Ameryky ta Ukraini: porivnialno-pravove doslidzhennia : monohrafiia. Kyiv : VD «Dakor», [in Ukrainian].

7. Babikov, D. V. (2019). Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za kontrabandu tovariv u suchasnykh umovakh pidtrymannia bezpeky na derzhavnomu (mytnomu) kordoni Ukrainy. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo univertsytetu vnutrishnykh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 3, 87–99. [in Ukrainian].

8. Busol, O. (2019) Problema kontrabandy v Ukraini: yak zminyty systemu protydiï? *Yurydychnyi visnyk Ukrainy – Legal Bulletin of Ukraine*, 50. [in Ukrainian].

9. Mykhaïlichenko, T. O. (2020). I znovu shchodo pytannia kontrabandy. *Kryminalne pravo v umovakh hlobalizatsii suspilnykh protsesiv: tradytsii ta novatsii: materialy mizhnar. nauk.-prakt. krulhoho stolu, m. Kharkiv, 15 trav. 2020 r. – Criminal law in the context of globalization of social processes:*

traditions and innovations: materials intern. scientific - practice. round table. V. Ya. Tatsii (Ed.), L. M. Demydova (Eds.), A. P. Hetman et al. Kharkiv : Pravo, 248–253. [in Ukrainian].

10. Sarapinas, V. Chomu v YeS kontrabanda kriminalizovana, a mytnytsia maie pravookhoronni funktsii? Yak pidvyshchennia vidpovidalnosti za porushennia dopomahaie efektyvnishe borotysia z kontrabandoiu u krainakh YeS. N. d. N. p. URL : <https://www.Epravda.com.ua/columns/2020/12/10/669042>. [in Ukrainian].

11. Kapitanets, S. V. Nezakonne peremishchennia tovariv cherez mytnyi kordon Ukrainy yak realna zahroza ekonomichnii bezpetsi derzhavy. N. d. N. p. URL : <https://www.ndifp.com/1149>. [in Ukrainian].

12. Hetman, O. Uklonenye y zabezhyanye. N. d. N. p. URL : <https://zn.ua/macrolevel/uklonenie-i-izbezhanie.html>. [in Russian].

13. Zakhody shchodo boroty z vidmyvanniam koshtiv ta finansuvanniam teroryzmu. Ukraina. Zvit za rezultatamy p'iatoho raundu vzaiemnoi otsinky. Pidhotovlenyi Komitetom ekspertiv Rady Yevropy z otsinky zakhodiv protydiv vidmyvanniu koshtiv ta finansuvanniu teroryzmu (MONEYVAL). Hruden 2017 roku. (2017) N. p. URL : http://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2018/03/zvit_ukr.pdf. [in Ukrainian].

14. Denysov, S. F., Kulyk, S. H. (2019). Kryminohennyi vplyv bukmekerstva ta bettingu na sferu sportu. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Criminological Association of Ukraine, Spetsvyypusk*, 77–87. [in Ukrainian].

15. Astopov, A. Hralnyi biznes: funktsiia derzhavy – ne zaboroniaty, a dozvoliaty ta rehuliuvaty. N. d. N. p. URL : <https://legalhub.online/blogy/gralnyi-biznes-funktsiya-derzhavy-ne-zaboronyaty-a-dozvoliyaty-ta-regulyuvaty> [in Ukrainian].

16. Sistemiu kontrolja za igornym biznesom nel'zja postroit' za dve nedeli – Filipp Flemmink. N. d. N. p. URL: https://protocol.ua/ru/sistemu_kontrolya_za_igornim_biznesom_nelzja_postroit_za_dve_nedeli_filipp_flemmink [in Ukrainian].

17. Zlochyn chy sposib uchynennia? (2017) *Zakon i Biznes – Law and Business*, 14 [in Ukrainian].

18. Stan zdiisnennia sudochynstva v Ukraini sudamy kryminalnoi yurysdyksii u 2018 rotsi. Opratovano statystychni dani Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy, Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu. Kyiv : Verkhovnyi Sud. (2019) N. p. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_kramin_sud_2018.pdf. [in Ukrainian].

19. Ormocadze, M. Pochemu tenevaja jekonomika ne mozhet sushhestvovat' bez bankov. N. d. N. p. URL : https://lb.ua/economics/2017/05/10/365907_pochemu_tenevaya_ekonomika.html. [in Russian].

20. Kompanii s priznakami fiktivnosti dolzhny Privatbanku 110 mlrd. griven. N. d. N. p. URL : https://lb.ua/economics/2017/05/12/366094_kompanii_priznakami_fiktivnosti.html. [in Russian].

21. U NBU poiasnyly, shcho take kompaniia-obolonka ta chomu vona nebezpechna. N. d. N. p. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/199447_u-nbu-poyasnili-shcho-take-kompanya-obolonka-ta-chomu-vona-nebezpechna. [in Ukrainian].

22. Dudorov, O. O. (2016). Pro vdoskonalennia kryminalno-pravovoi zaborony, prysviahchenoi fiktyvnomu pidpriemnytstvu. *Publichne pravo – Public law*, 4, 131–139. [in Ukrainian].

23. Dudorov, O. O. (2017). Shche raz pro kryminalnu vidpovidalnist za fiktyvne pidpriemnytstvo. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Polityka v sferi borotby zi zlochyntstsiu» z nahody vidznachennia 25-richchia nachalno-naukovoho yurydychnoho instytutu. 8–10 chervonia 2017 r. – Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Policy in the Fight against Crime" on the Occasion of the 25th Anniversary of the Educational and Scientific Law Institute.* Ivano-Frankivsk, 44–48. [in Ukrainian].

24. Holina, V. (2015). Problema kryminolohichnoho zabezpechennia kryminalizatsii i dekriminalizatsii u kryminalnomu pravi Ukrainy. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 3, 107–116. [in Ukrainian].

25. Babichev, V. (2019). Fiktyvna preiudytsialnist. *Zakon i Biznes – Law and Business*, 39. [in Ukrainian].

26. Osmolovskyi, D. Ekonomichni zlochyyny vs zlochyyny v ekonomitsi. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy – Legal Bulletin of Ukraine*, 35–36. [in Ukrainian].

27. Bojcov, A. I. (2002). Prestupleniya protiv sobstvennosti. Sankt-Peterburg : Juridicheskij centr Press. [in Russian].

28. Erin, E. BFR: nikto ne govoril, chto budet prosto. N. d. N. p. URL : https://zn.ua/internal/bfr-nikto-ne-govoril-cto-budet-prosto-331772_.html. [in Russian].

29. Osmolovskyi, D. Chomu borotba z fiktyvnym PDV ye neefektyvnoiu. URL : https://lb.ua/blog/denys_osmolovskiy/460206_chomu_borotba_z_fiktyvnim_pdv_ie.html. [in Ukrainian].

30. Yakymova, S. V., Borovikova, V. S. (2016). Osobystist ekonomichnoho zlochyntsia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhnika. Yurydychni nauky – Bulletin of the National University of Lviv Polytechnic. Legal sciences*, 37, 521–527. [in Ukrainian].

31. Sahaidak, Yu. V. (2017). Do pytannia pro dekriminalizatsiiu zlochyntiv u sferi hospodarskoi diialnosti. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*, 2, 163–165. [in Ukrainian].

32. Chubarev, V. L. (1992) Tjazhest' prestupnogo dejaniya: monografija. Kyiv : Vishha shk. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2020

Дудоров А. А.,

доктор юридических наук, профессор,
заведующий научно-исследовательской лабораторией проблем
предотвращения, пресечения и расследования преступлений
территориальными органами Национальной полиции Украины
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренка
(г. Северодонецк, Украина)

Мовчан Р. А.,

доктор юридических наук, доцент, доцент кафедры
конституционного, международного и уголовного права
Донецкого национального университета имени Василя Стуса
(г. Винница, Украина)

РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ ОБ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ В СФЕРЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ

Статья посвящена определению тенденций развития законодательства Украины об ответственности за хозяйственные уголовные правонарушения за последние пять лет. Указанные тенденции устанавливаются по результатам анализа законодательных новелл,

связанных с криминализацией контрабанды древесины, легализацией игорного бизнеса и уменьшением давления на бизнес.

Установлено, что законодатель, как и ранее, необоснованно отдает предпочтение специальным (казуистическим) уголовно-правовым запретам, а также гиперболизирует роль репрессивного воздействия данных запретов как фактора, ухудшающего бизнес-климат и мешающего нормальному развитию экономических отношений.

Ключевые слова: уголовные правонарушения в сфере хозяйственной деятельности, криминализация, декриминализация, контрабанда, игорный бизнес, фиктивное предпринимательство, уклонение от уплаты налогов и сборов.

Dudorov O.,

Doctor of Law, Professor,
Head of research laboratory on problems
of prevention, suppression and investigation
of crimes by territorial bodies
of the National Police of Ukraine
at Luhansk State University
of Internal Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

Movchan R.,

Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Constitutional,
International and Criminal Law at Donetsk National
University named after Vasyl Stus
(Vinnitsa, Ukraine)

DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION OF UKRAINE ON CRIMINAL OFFENSES AGAINST ECONOMIC ACTIVITIES: PROBLEMS AND TRENDS

The article provides analyses of the development trends of the legislation of Ukraine on liability for economic criminal offenses over the past five years. Such trends are determined by the analysis of legislative innovations related to the criminalization of timber smuggling, legalization of gambling and reducing pressure on business.


The analysis has allowed to make sure that during this period state criminal law policy in terms of combating criminal offenses in the field of economic activity in Ukraine has not undergone radical changes. Two major trends in this policy, initiated by the Law of Ukraine of November 15, 2011 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Humanization of Liability for Offenses in the Sphere of Economic Activity", remain:

first, giving preference to special (casuistic) criminal law prohibitions, reference to which allows only a fragmentary response to the presence of certain economic abuses. Instead, comprehensive and systematic approach to criminal law protection of economic and financial activities is preferable. Such approach (though not without its own flaws) was embodied in the original version of Section VII of the Special Part of the current Criminal Code of Ukraine, which was characterized by the presence of general provisions, such as Articles 201 "Smuggling" and 202 "Violation of rule of engagement in economic and banking activities";

second, exaggeration of the role of the repressive influence of criminal law prohibitions as a factor, which worsens business climate and hinders normal development of economic relations. As a result, there is humanization of criminal liability for committing economic and similar criminal offenses, which is carried out in various forms and at the same time is usually unfounded and does not take into account criminal law doctrine recommendations.

Keywords: criminal offenses in the sphere of economic activity, criminalization, decriminalization, smuggling, gambling business, fictitious business, tax and duty evasion.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.140-152
УДК 342.222

О. В. Зайцев,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету України
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)
e-mail: tavr0106@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-6743-7114>

ОБМЕЖЕНА ОСУДНІСТЬ: ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

З урахуванням досягнутого рівня науки кримінального права та судової психіатрії проведено аналіз положень про обмежену осудність у проєкті КК України. Висловлено додаткові аргументи на користь визнання медичним критерієм виключно психічних розладів. Запропоновано змінити підхід у визначенні *психологічного критерію*. Приділено увагу факультативному значенню обмеженої осудності при пом'якшенні покарання. Звернуто увагу на неприйнятності збереження примусової психіатричної допомоги до цієї категорії злочинців.

Ключові слова: обмежена осудність, критерії, ознаки, покарання, примусова психіатрична допомога.

Постановка проблеми. Регламентация обмеженої осудності в кримінальному законодавстві України пройшла шлях тривалого обговорення в науці кримінального права. Питання обмеженої осудності було гостро дискусійним під час розробки чинного КК України (1992-2001 рр.) [1, с. 73-76]. У підсумку стаття про обмежену осудність уперше включена до законодавства України про кримінальну відповідальність після прийняття КК України 2001 р. За період застосування ст. 20 КК України судовою практикою було виявлено низку проблем її тлумачення та застосування, які спробував вирішити Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 3 червня 2005 р. № 7 «Про практику застосування примусових заходів медичного характеру і примусового лікування» [2]. Своєю чергою, наука кримінального права також розвивалася. За останні 20 років захищено декілька дисертацій, у яких надано авторське бачення проблеми обмеженої осудності. Крім того, з'явилася емпірична база: згідно з офіційними статистичними даними МОЗ

України, щорічно судово-психіатричними експертними комісіями виявляються ознаки обмеженої осудності в кількості від 250 до 500 осіб.

На сьогодні кримінальне законодавство України також перебуває у стадії реформування. Так 7 серпня 2019 р. Президентом України підписано Указ № 584/2019, яким затверджено «Положення про Комісію з питань правової реформи» [3]. Одним із напрямів діяльності зазначеної Комісії є підготовка та узагальнення пропозицій стосовно змін до законодавства про кримінальну відповідальність. Задля цього затверджено склад робочої групи з питань розвитку кримінального права, члени якої активно розробляють новий КК України. Наприкінці 2019 року група завершила обговорення Загальної частини та декількох розділів Особливої частини нового Кодексу. Для публічного обговорення текст проекту нового КК України опубліковано станом на 19 жовтня 2020 року [4]. Обмеженій осудності присвячено окрему статтю, її зміст заслуговує на системний аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми обмеженої осудності в науці кримінального права України, у тому числі на дисертаційному рівні, приділили увагу свої спеціальні дослідження В. М. Бурдін, А. А. Васильєв, В. В. Лень, В. Я. Марчак, Н. А. Мирошниченко, Н. А. Орловська, В. Б. Первомайський, Т. М. Приходько та інші вчені. Деякі її проблемні аспекти розглянуті Пленумом Верховного Суду України в окремій постанові. Запропоновані ж проектом положення про осудність (обмежену осудність) та неосудність ще не піддавалися вивченню в науці кримінального права.

Формулювання цілей. Метою статті є проведення системного аналізу положень про обмежену осудність та її кримінально-правові наслідки, які запропоновані проектом КК України (станом на 19.10.2019 р.). При тому вважається за необхідне звернутися до досвіду робочої групи по розробці чинного КК України (1992-2001 рр.). Вивчення слід провести з урахуванням сучасного рівня як науки кримінального права, так загальної і судової психіатрії.

Виклад основного матеріалу. Стаття 2.2.4. «Обмежена осудність особи» включена до Розділу 2.2. «Суб'єкт злочину» Книги 2 Загальної частини «Про злочин» проекту КК України. Її зміст такий:

«1. Обмежено осудною визнається судом особа, яка під час вчинення злочину через наявний у неї психічний розлад не могла повною мірою:

а) усвідомлювати його протиправний характер, б) передбачати його наслідок, що відповідає складу злочину, або в) керувати своїм діями».

2. Обмежено осудна особа є суб'єктом злочину.

3. Обмежена осудність особи враховується у випадках, передбачених пунктом «е» частини 1 статті 3.2.2, пунктом «в» частини 1 статті 3.6.4 цього Кодексу». Аналіз наведених положень дозволяє висловити такі думки.

По-перше, відповідно до запропонованого розробниками підходу, формула обмеженої осудності характеризується наявністю двох критеріїв: медичного та психологічного (юридичного). Перший визначено як «психічний розлад».

Слід нагадати, що в науці неодноразово пропонувалось розширити медичний критерій обмеженої осудності шляхом включення інших станів людини. Ішлося, наприклад, про «холеричні і меланхолійні типи нервової системи, різного

роду акцентуації характеру», «триваючі депресивні стани і залежність від азартних ігор», «надмірний страх», «аномалії, які виникають у результаті атмосферних коливань, нехворобливих соматичних явищ (вагітність, менструації, клімакс)», «неадекватні порушення у поведінці конкретної особи» [1, с. 106-121].

Очевидно, що надавати однакове юридичне значення у формулі обмеженої осудності причинам психічної нестабільності, не пов'язаним із психічним захворюванням і психічним розладам не обґрунтовано. Вищезазначені стани характеризуються якісно різним впливом на усвідомлену регуляцію поведінки. Унаслідок різної природи і ступеня впливу на людину психічні розлади, на відміну від психофізіологічних порушень, можуть не тільки суттєво обмежити інтелектуально-вольові здатності особи під час вчинення злочину (при обмеженій осудності), а й позбавити її такої здатності при досягненні ступеню тяжкого розладу (при неосудності).

Відповідно, у рамках формули обмеженої осудності при розгляді медичного критерію мова повинна йти про єдину причину – психічний розлад. Пов'язано це з тими особливостями, які виділяють ці захворювання серед усіх причин, що викликають зазначений вплив. Психічні розлади – це результат складних і різноманітних порушень діяльності різних систем організму людини із переважною поразкою головного мозку, особливо його вищих відділів [5, с. 92]. Розлад настільки розвинений, що позбавляє її повноцінності психічних здатностей, причому ця повнота, у більшості випадків, не може бути якимось компенсована або поповнена без проведення спеціалізованого лікування.

Визначення медичного критерію обмеженої осудності у проєкті КК України також цілком відповідає термінології, яка застосовується в Законі України «Про психіатричну допомогу» [6] та в психіатричному класі Міжнародної класифікації хвороб 10-го перегляду [7]. Враховуючи вищевикладене, слід підтримати підхід робочої групи в зазначеному аспекті регламентації обмеженої осудності.

По-друге, у проєкті уточнено психологічний критерій обмеженої осудності в частині поєднання його інтелектуальної і вольової ознак. Між ними залишено лише сполучник «або», тимчасом як у ч. 1 ст. 20 КК України ці ознаки поєднуються одночасно за допомогою двох сполучників – «та» і «або». Запропонована редакція заслуговує на обговорення.

Для з'ясування цього питання слід враховувати принципово різні підходи в розумінні сутності психологічного критерію неосудності, які сформовані в судовій психіатрії і в юридичній науці. Ці положення, враховуючи подібність конструювання формули, поширюються і на обмежену осудність. Так, ще в 60-х роках минулого століття Д. Р. Лунц наголошував на необґрунтованості окремого розгляду інтелектуальної і вольової ознак неосудності, оскільки порушення психічних функцій існують, як правило, нероздільно, і мова йде тільки про переважне ураження тієї чи іншої сторони психічної діяльності. Грунтуючись на дослідженнях лікаря, фізіолога І. Г. Павлова, відповідно до яких психічна діяльність є віддзеркаленою діяльністю головного мозку, а також враховуючи досвід проведення судово-психіатричних експертиз, учений робить висновок, що в патологічних умовах складно уявити ізольоване, викликане психічним розладом порушення волі,

що залишало б абсолютно не ураженими інші стороною психічної діяльності, у першу чергу, мислення. Саме хворобливі розлади регуляції поведінки, які виключають осудність, є виразом тяжких патологічних порушень усієї психічної діяльності, що свідчить про тяжкість психічного розладу та дозволяють зробити висновок про неосудність [8, с. 68-69].

Сучасний рівень досліджень у психіатрії дозволяє стверджувати: ознаки психологічного критерію не є повністю самостійними та відокремленими, навпроти, вони перебувають у системному зв'язку. Відповідно, шгучний поділ та навіть протиставлення цих ознак є характерним для повсякденних і донаукових уявлень про психіку [9]. На сьогодні навряд чи можна навести приклад таких психічних розладів, які б характеризувалися вибірковим порушенням усвідомлення оточуючого світу при повністю збереженій здатності керувати своїми діями або навпаки. Викладене дозволяє пропонувати обговорення використання сполучника «та», замість «або», при поєднанні ознак психологічного критерію обмеженої осудності.

По-третє, з тексту ст. 2.2.4. проєкту можна зробити висновок про зміну підходу до визначення інтелектуальної ознаки психологічного критерію. Зокрема, у проєкті вказується на *неможливість повною мірою усвідомлювати протиправний характер злочину та передбачати його наслідок, що відповідає складу злочину*. Очевидно, автори проєкту намагалися таким чином конкретизувати, додатково розкрити зміст інтелектуальної ознаки. Однак, це загрожує викривленням її сутності, що зумовлює необхідність приділити увагу цьому дискусійному питанню.

Перш за все, слід звернути увагу, що це питання не є новим для науки і судової практики. Воно виникло ще до законодавчої регламентації неосудності в континентальній Європі. З цього приводу слід згадати справу Хадфієлда, звільнення якого від кримінальної відповідальності через неосудність мало велике значення у сфері історичного розвитку юридичного критерію неосудності, зокрема в англосаксонській системі права. Так, Джеймс Хадфієлд, колишній британський ополченець, демобілізований через серйозне поранення в голову, діяв у повній впевненості, що, подібно до Христа, є рятівником людства і повинен стати жертвою в ім'я порятунку роду людського. Він був переконаний, що вбивство короля Георга III є єдиним шляхом до порятунку. У 1799 році Хадфієлд вчинив діяння, що кваліфікувалось на той момент як державна зрада. У судовому розгляді адвокат Томас Ерскін наполягав на виправданні Хадфієлда через його помилку, що викликала нездоланий імпульс до вбивства короля. Ерскін вибрав саме цей спосіб захисту через наявність висновку, у якому йшлося, що підсудний повністю усвідомлював протиправність свого вчинку, і саме тому стріляв із пістолета в Георга III, поцілювши в його коня. Він також знав про законодавчу заборону його діяння під страхом покарання за державну зраду, але широ вважав, що порятунок світу можливий тільки в разі вчинення таких дій. У підсумку, на підставі існуючого на той час рівня психіатрії та законодавчих приписів, Хадфієлду був винесений вирок про його невинуватість через неосудність [10, с. 124-125].

Щодо вітчизняної науки, то запропонований проєктом підхід до трактування інтелектуальної ознаки осудності (неосудності) був характерним для початку ХХ століття. Так М. С. Таганцев наводив таку аргументацію розроблених ним

положень про неосудність у проекті Кримінального Уложення 1903 р.: «...здатність до осудності передбачає перш за все здатність того, хто діє, пізнавати умови та властивості вчиненого ним вчинку, пізнавати його ставлення до оточуючого нас зовнішнього світу, до прав та інтересів інших осіб, здатність розуміти приписи і заборони закону» [11, с. 153].

В. С. Трахтеров під час аналізу КК УСРС 1922р. вважав, що за своїм змістом «осудність свідчить про наявність у суб'єкта (під час вчинення злочину) двоякого роду психічних здатностей, а саме: здатності усвідомлювати неправомірність вчиненого і здатності керувати своїми діями» [12, с. 122]. Своєю чергою, інтелектуальна ознака психологічного критерію неосудності свідчить «не тільки про нездатність особи усвідомлювати свої дії, але і нездатність уявляти собі, як її дії співвідносяться із правом і законом» [13, с. 152]. Додамо, що в подальшому, В. С. Трахтеров змінив свій підхід до тлумачення згаданої ознаки, стверджуючи, що вона містить «відсутність здатності усвідомлювати суспільно-правову сторону вчинених дій, їх суспільно небезпечний характер» [14, с. 133].

В. С. Орлов, надаючи характеристику інтелектуальної ознаки неосудності, стверджував, що вона, окрім нерозуміння фактичної сторони діяння, містить у своєму складі нездатність розуміти його скерованість проти правопорядку, тобто усвідомлювати суспільно небезпечний характер діяння [15, с. 52].

Подальший розвиток науки характеризувався зміною у розкритті змісту інтелектуальної ознаки осудності (неосудності). Ю. М. Антонян і С. В. Бородін наводять власні аргументи проти вищезазначеного підходу: «Справа в тому, що нерозуміння протиправності може і не бути результатом психічного захворювання або недоліку психіки, а свідчити тільки про незнання закону, що, як відомо, не звільняє від відповідальності. Окрім того, включення протиправності поряд із суспільно небезпечністю в інтелектуальну ознаку призвело б до їх протиставлення та плутанини» [16, с. 114].

Серед сучасних дослідників прибічником дискусійної позиції виступає В. М. Бурдін, який наполягає на тому, що «з урахуванням того, що суспільна небезпечність та кримінальна протиправність є самостійними ознаками злочину, а усвідомлення особою цих ознак також відбувається окремо в межах різних підрівнів соціального рівня усвідомлення правової дійсності, які не поглинаються одне одним, вказівка на можливість усвідомлення суспільної небезпечності та кримінальної протиправності діяння та його наслідків повинна знайти своє місце серед ознак поняття осудності» [17, с. 13]. Цей же підхід науковцем поширюється і на визначення неосудності.

З огляду на викладене, переконливою залишається позиція В. Б. Первомайського, який пояснює цю проблему «чинною парадигмою неосудності», у якій психологічний критерій має назву юридичного, що створює передумови для його аналізу та визначення не тільки психіатрами, а й юристами. Саме цим дослідник пояснює спробу пов'язати його зміст із такими характеристиками діяння, як «протиправність, фактичний характер, суспільна небезпечність». В. Б. Первомайський вказує, що при такому підході поняття «усвідомлення» змішується із поняттям

«знання» і підміняється останнім. Це призводить до можливості помилкового розподілу усвідомлення кожного із вказаних елементів діяння. Водночас для такого твердження необхідні докази, що психічні розлади можуть проявлятися порушенням здатності усвідомлення окремих властивостей діяння, тобто особа із психічним розладом не може усвідомлювати значення діяння, але усвідомлює фактичну сторону або навпаки. Таких доказів психіатрія не має. Відповідно, визначальною для визнання помилковості подібного тлумачення інтелектуальної ознаки осудності (неосудності) є та обставина, що «не враховується системна природа феномену свідомості, її якісна характеристика, яка виключає при порушенні свідомості можливість вибіркового усвідомлення якихось окремих характеристик вчинюваних дій» [18].

Саме тому, наприклад, маніакальний хворий, який вчинив замах на звалтування, визнається неосудним не тому, що він все розумів, але не був здатний керувати своїми діями. Навпаки, він керував ними у відповідності зі своїм розумінням. У дійсності особа із психічним розладом, яка формально розуміє фактичну сторону діяння і його суспільну небезпечність, не здатна його усвідомити через відсутність критичності, порушення розладом самосвідомості і «Я». Переконливим є висновок В. Б. Первомайського: якщо особа зберігає здатність усвідомлювати свої дії, то вона тією ж мірою усвідомлює і критично оцінює свої протиправні дії [19]. Відповідно, у вітчизняній судово-експертній практиці традиційним залишається розуміння інтелектуальної ознаки психологічного критерію неосудності (обмеженої осудності) як втраченої (зниженої) здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність). Це дозволяє ставити під обґрунтований сумнів необхідність запропонованих змін до відповідних положень КК України.

По-четверте, на відміну від ч. 2 ст. 20 КК України, проект у ст. 2.2.4 конкретизує врахування обмеженої осудності при призначенні особі покарання (п. (е) ч. 1 ст. 3.2.2). Водночас вказівка на імперативний характер пом'якшення покарання такому злочинцю є вже тривалий час дискусійною не тільки в науці кримінального права [20], а й було предметом гострої дискусії в стінах українського парламенту.

Так у проектах КК України з 1994 по 1999 р. [21, с. 122-129], підготовлених робочою групою Кабінету Міністрів України, у тому числі й прийнятому Верховною Радою України в першому читанні [22, с. 222-325], у статті про обмежену осудність було вказано на її врахування при призначенні покарання саме як обставини, що пом'якшує відповідальність. Під час обговорення проекту КК народні депутати наполягли на виключенні цього положення, аргументуючи це потенційною можливістю зловживання судом при призначенні винному покарання. У результаті тривалої дискусії поправка про виключення цієї статті була прийнята Верховною Радою України в ході другого читання проекту Загальної частини КК України [23, с. 53-96].

На сьогодні ж, згідно з ч. 2 ст. 20 КК України, «визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання». Звісно, у правозастосуванні виникло питання: а як саме враховується? Однак, у самому тексті ст. 20 КК Ук-

раїни точної відповіді немає. Це призвело до суттєвих помилок у судовій діяльності і, очевидно, стало підставою для визнання Пленумом Верховного Суду України правильною практику тих судів, які враховують обмежену осудність при призначенні засудженому покарання як пом'якшуючу покарання обставину [2].

Враховуючи, очевидно, неоднозначне ставлення щодо обов'язковості пом'якшення покарання особам, визаним обмежено осудними, пропонується для обговорення вважати обмежену осудність обставиною, яка може пом'якшити покарання. Таке врахування обмеженої осудності особи повинне бути правом, а не обов'язком суду, який має навести мотиви свого рішення у вироку.

По-н'яте, проект (імовірно, враховуючи положення п. 7 постанови Пленуму ВСУ від 3 червня 2005 р. № 7 «Про практику застосування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування»), пропонує на рівні закону закріпити такий кримінально-правовий наслідок визнання особи обмежено осудною, як можливість застосування до неї примусової амбулаторної психіатричної допомоги (п. (в) ч. 1 ст. 3.6.4). Слід наголосити, що такий підхід у вигляді подвійного впливу на злочинця, як призначення покарання із одночасним застосуванням до нього примусової психіатричної допомоги, викликає низку зауважень.

Відповідно до Закону України «Про психіатричну допомогу» поза кримінально-правовим полем надання особи амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку можливе без усвідомленої письмової згоди особи або без письмової згоди її законного представника тільки в разі встановлення в неї тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона завдасть значної шкоди своєму здоров'ю через погіршення психічного стану в разі ненадання їй психіатричної допомоги. Тобто, однією із обов'язкових підстав для примусової психіатричної допомоги є наявність у особи тяжкого психічного розладу – розладу психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку [6].

Слід нагадати, що рішення про застосування до особи примусових заходів медичного характеру повинно ґрунтуватися на встановленні суспільної небезпеки особи за її психічним станом. Про це йдеться і в ч. 4 ст. 503 КПК України: примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними. Заразом традиційне розуміння змісту, цілей та завдань примусових заходів медичного характеру пов'язано з їх застосуванням виключно до осіб із тяжкими психічними розладами [24]. **У кримінально-правовому контексті оцінка суспільної небезпеки особи через її психічний стан є можливою або у випадку визнання її неосудною, або у випадку тяжкого психічного розладу, який виник після вчинення злочину** [25, 26].

Також слід застерегти від застосування до обмежено осудних осіб заходів безпеки з метою посилення профілактичного потенціалу закону про кримінальну відповідальність. Зокрема, саме про це, по суті, йдеться у ч. 2 ст. 3.6.3 проекту, коли під час визначення виду примусової психіатричної допомоги судом, окрім інших обставин, пропонується враховувати *вірогідність вчинення нею нового протиправного*

діяння. Вважаємо, що подібний підхід загрожує поверненням до концепції «небезпечного стану» і принципу доцільності при обґрунтуванні заходів безпеки медичного характеру, що широко застосовувався в радянський період [1, с. 52-67].

Важливим є врахування Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018-р «Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року», згідно із яким «зменшення дискримінації та порушень прав людей з проблемами психічного здоров'я передбачається за рахунок приведення національного законодавства у відповідність з вимогами міжнародних документів з прав людини» [27]. Вивчення та аналіз системи цих документів заслугує окремого дослідження, хоча достатнім вважаємо врахування хоча б рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 22.09.2004 № REC (2004)10 щодо захисту прав і гідності осіб, які страждають на психічні розлади. Ч. 1 ст. 34 цієї рекомендації вказує, що в рамках кримінального права судові інстанції можуть ухвалювати рішення про поміщення до психіатричного закладу або лікування психічного розладу незалежно від наявності згоди зацікавленої особи. Однак, при тому слід брати до уваги наведені у ст. 18 рекомендації про загальні критерії примусового лікування, які передбачають, зокрема, наявність психічного розладу, який являє собою серйозну загрозу для самої особи або для оточуючих [28].

Таким чином, у той час як поза кримінально-правовим полем примусове психіатричне лікування осіб, у яких немає тяжкого психічного розладу, є забороненим, до категорії обмежено осудних проект пропонує, як і раніше, застосовувати недобровільні психіатричні заходи. Це не тільки суперечитиме підставам призначення, сутності та завданням цих заходів, але також і збереже умови для подальшого порушення прав осіб із психічними розладами. [29].

Висновок. Слід підтримати робочу групу з питань розвитку кримінального права, члени якої активно розробляють новий КК України. В умовах надзвичайно стислих строків ними проведено серйозну роботу, у результаті якої розроблено проект Загальної частини КК України і концептуальні підходи до формування її Особливої частини. Визначальним є те, що законопроект надано для ознайомлення широкому загалу, а розробники відкриті для обговорення та не уникають дискусій.

Проведений аналіз положень про обмежену осудність та її кримінально-правові наслідки, які містить Проект КК України, дозволяє висловити для обговорення такі пропозиції: збереження чинного визначення інтелектуальної ознаки психологічної ознаки; зміна підходу до поєднання цієї ознаки із вольовою; врахування обмеженої осудності особи при призначенні покарання, як обставини, що може пом'якшити покарання; виключення з КК України підстав для примусової психіатричної допомоги до цієї категорії злочинців.

Використані джерела:

1. Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному праві України: монографія. Харків : Майдан, 2007. 240 с.

2. Про практику застосування примусових заходів медичного характеру і примусового лікування: Постанова Пленуму ВСУ від 03.06.2005 р. № 7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>. (дата звернення: 22.11.2020).

3. Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 07.08.2019 р. № 584/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>. (дата звернення: 22.11.2020).

4. Контрольний проект КК станом на 19.10.2020р. URL : <https://newcrimnalcode.org.ua/criminal-code>. (дата звернення: 21.11.2020).

5. Георгадзе З. О., Царгасова Э. Б. Судебная психиатрия : учебное пособие для вузов / под ред. З. О. Георгадзе. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. 239 с.

6. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>. (дата звернення: 22.11.2020).

7. Про перехід органів і закладів охорони здоров'я України на Міжнародну статистичну класифікацію хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду: наказ МОЗ України від 08.10.1998р. № 297. URL : <https://mozdocs.kiev.ua/view.php?Id=1443>. (дата звернення: 21.11.2020).

8. Лунц Д. Р. Проблема невменяемости в теории и практике судебной психиатрии. Москва : Медицина, 1966. 236 с.

9. *Первомайский В. Б.* По поводу «Способа диагностики степени выраженности волевых расстройств в судебно-психиатрической клинике». *Вісник психіатрії та психофармакотерапії*. 2007. № 2. С. 167-171.

10. Кубанцев, С. П. *Правила Макнатена как концепция невменяемости в уголовном праве США. Журнал российского права*. 2005. №8. С. 124-125.

11. Таганцев Н.С. *Русское уголовное право. Лекции. Часть общая*. В 2 т. Т. 1. Москва : Наука, 1994. 380 с.

12. Трахтеров В. С. Формула невменяемости в уголовном кодексе У.С.С.Р. *Вестник сов. юстиции*. 1923. № 5. С. 122-125.

13. Трахтеров В. С. Формула невменяемости в уголовном кодексе У.С.С.Р. *Вестник сов. юстиции*. 1923. № 6. С. 152-153.

14. Трахтеров В. С. Юридические критерии невменяемости в советском уголовном праве. *Уч. зап. Ленингр. юр. ин-та*. 1947. Вып. IV. С. 122-153.

15. Орлов В. С. Субъект преступления: монография. Москва : Гос. изд-во юрид лит-ры. 1958. 260 с.

16. Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступность и психические аномалии. Москва: Наука, 1987. 208 с.

17. Бурдін В. М. Осудність та неосудність у кримінальному праві України: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 38 с.

18. *Первомайский В. Б.* Невменяемость. Київ : Компьютерно-издательский центр (КВИЦ), 2000. 320 с. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/insanity/paper05.htm>. (дата звернення: 22.11.2020).

19. *Первомайский В. Б.* Невменяемость: два подхода к определению понятия. *Вісник Асоціації психіатрів України*. 1999. № 2. С. 65-76. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/forensic/paper19.htm>. (дата звернення: 22.11.2020).

20. Зайцев О. В. Врачування судом обмеженої осудності особи при призначенні їй покарання. *Кримінальне право України*. 2006. № 6. С. 3-12.

21. Матеріали проекту Кримінального кодексу України 2001 року. Архів. Кабінет Міністрів України, Робоча група по підготовці проекту КК України. Книга 5 (1994 рр.). 470 с.

22. Матеріали проекту Кримінального кодексу України 2001 року. Архів. Кабінет Міністрів України, Робоча група по підготовці проекту КК України. Книга 12 (1997-1998 рр.). 389 с.

23. Матеріали проекту Кримінального кодексу України 2001 року. Архів. Кабінет Міністрів України, Робоча група по підготовці проекту КК України. Книга 23 (2000 р.). 306 с.

24. Канишев А. В. Обмежена осудність та примусові заходи медичного характеру. *Архів психіатрії*. 2007. Т. 13. № 1-2. С. 42-50.

25. Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 19 с.

26. Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види : автореф. дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2017. 20 с.

27. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>. (дата звернення: 22.11.2020).

28. Рекомендация № REC(2004)10 Комитета министров государствам-членам в отношении защиты прав и достоинства лиц, страдающих психическими расстройствами, и пояснительный доклад (принята Комитетом министров 22 сентября 2004 г. на 896-м заседании заместителей министров) / *Council of Europe*, 2004. URL : https://rm.coe.int/rec-2004-10-psy-ru/168066caa8#_ftn1. (дата звернення: 22.11.2020).

29. Канищев А. В., Зайцев А. В. Проблемы применения принудительных мер медицинского характера к лицам, признанным ограниченно вменяемыми. *Психиатрия, психотерапия и клиническая психология*. 2020. Том 11. № 4. С. 821-832.

References:

1. Zaitsev, O. V. (2007) *Obmezhenha osudnist u kryminalnomu pravi Ukrainy: monohrafiia*. Kharkiv : Maidan. [in Ukrainian].

2. Pro praktyku zastosuvannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru i prymusovoho likuvannya: Postanova Plenumu VSU vid 03.06.2005 r. № 7. (2005) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>. [in Ukrainian].

3. Pytannia Komisii z pytan pravovoi reformy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 07.08.2019 r. № 584/2019. (2019) N. p. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949/>. [in Ukrainian].

4. Kontrolnyi proekt KK stanom na 19.10.2020 r. (2020) N. p. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>. [in Ukrainian].

5. Heorhadze, Z. O., Tsarhasova, E. B. (2002) *Sudebnaia psykhyatryia : uchebnoe posobie dlia vuzov*. Z. O. Heorhadze (Ed.) Moskva : YuNYTY-DANA, *Zakon y pravo*/. [in Russian].

6. Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 22.02.2000 r. (2000) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>. [in Ukrainian].

7. Pro perekhid orhaniv i zakladiv okhorony zdorovia Ukrainy na Mizhnarodnu statystychnu klasyfikatsiiu khvorob i sporidnennykh problem okhorony zdorovia desiatoho perekhliadu: nakaz MOZ Ukrainy vid 08.10.1998r. № 297. (1998) N. p. URL : <https://moz-docs.kiev.ua/view.php?id=1443>. [in Ukrainian].

8. Lunc, D. R. (1966) *Problema nevmenyaemosti v teorii i praktike sudebnoj psikiatrii*. Moskva : Medicina. [in Russian].

9. Pervomaiskij, V. B. (2007) Po povodu «Sposoba diagnostiki stepeni vyrazhennosti volevyh rasstrojstv v sudebno-psihiatricheskoj klinike». *Visnik psihiatrii ta psihofarmakoterapii - Bulletin of psychiatry and psychopharmacotherapy*, 2, 167-171. [in Russian].

10. Kubancev, S. P. (2005) Pravila Maknatena kak koncepcija nevmenjaemosti v ugovolnom prave SShA. *Zhurnal rossijskogo prava - Journal of Russian law*, 8, 124-125. [in Russian].

11. Tagancev, N. S. (1984) Russkoe ugovolnoe pravo. Lekcii. Chast' obshhaja. (Vol.1-2; Vol. 1) Moskva : Nauka. [in Russian].

12. Trahterov, V. S. (1923) Formula nevmenjaemosti v ugovolnom kodekse U.S.S.R. *Vestnik sov. Justicii - Bulletin of owls. of justice*, 5, 122-125. [in Russian].

13. Trahterov, V. S. (1923) Formula nevmenjaemosti v ugovolnom kodekse U.S.S.R. *Vestnik sov. Justicii - Bulletin of owls. of justice*, 6, 152-153. [in Russian].

14. Trahterov, V. S. (1947) Juridicheskie kriterii nevmenjaemosti v sovetskom ugovolnom prave. *Uch. zap. Leningr. jur. in-ta - Uch. app. Leningrad. legal entity in-that, issue IV*, 122-153. [in Russian].

15. Orlov, B. C. (1958) Subekt prestuplenija : monografija. Moskva : Gos. izd-vo jurid lit-ry. [in Russian].

16. Antonjan, Ju. M., Borodin, S. V. (1987) Prestupnost' i psihicheskie anomalii. Moskva : Nauka. [in Russian].

17. Burdin, V. M. (2011) Osudnist ta neosudnist u kryminalnomu pravi Ukrainy: problemy teorii i praktyky. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].

18. Pervomajskij, V. B. (2000) Nevmenjaemost'. K.: Komp'juterno-izdatel'skij centr (KVIC), 2000. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/insanity/paper05.htm>. [in Russian].

19. Pervomajskij, V. B. (1999) Nevmenjaemost': dva podhoda k opredeleniju ponjatija *Visnik Asociaii psihiatriv Ukrainy - Bulletin of the Association of Psychiatrists of Ukraine*, 2, 65-76. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/forensic/paper19.htm>. [in Russian].

20. Zaitsev, O. V. (2006) Vrakhuvannia sudom obmezhenoi osudnosti osoby pry pryznachenni yii pokarannia. *Kryminalne pravo Ukrainy - Crimean law of Ukraine*, 6, 3-12. [in Ukrainian].

21. Materialy proektu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 2001 roku. N. d. N. p. Arkhiv. Kabinet Ministriv Ukrainy, Robocha hrupa po pidhotovtsi proektu KK Ukrainy. Knyha 5 (1994 rr.). [in Ukrainian].

22. Materialy proektu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 2001 roku. N. d. N. p. Arkhiv. Kabinet Ministriv Ukrainy, Robocha hrupa po pidhotovtsi proektu KK Ukrainy. Knyha 12 (1997-1998 rr.). [in Ukrainian].

23. Materialy proektu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 2001 roku. N. d. N. p. Arkhiv. Kabinet Ministriv Ukrainy, Robocha hrupa po pidhotovtsi proektu KK Ukrainy. Knyha 23 (2000 r.). [in Ukrainian].

24. Kanishchev, A. V. (2007) Obmezheni osudnist ta prymusovi zakhody medychnoho kharakteru. *Arkhiv psihiatrii - Archives of Psychiatry*, vol. 13, 1-2, 42-50. [in Ukrainian].

25. Zhuk, I. V. (2009) Prymusovi zakhody medychnoho kharakteru ta prymusove likuvannia u kryminalnomu pravi Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

26. Bersh, A. Ya. (2017) Prymusovi zakhody medychnoho kharakteru: pravova pryroda ta vydyy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

27. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku okhorony psykhychnoho zdorov'ia v Ukraini na period do 2030 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2017 r. № 1018-r.

(2017) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

28. Rekomendacija № REC(2004)10 Komiteta ministrov gosudarstvam-chlenam v odnoshenii zashhity prav i dostoinstva lic, stradajushhijh psihicheskimi rasstrojstvami, i pojasnitel'nyj doklad (prinjata Komitetom ministrov 22 sentjabrja 2004 g. na 896-m zasedanii zamestitelej ministrov) / *Council of Europe*, 2004. (2004) N. p. URL: https://rm.coe.int/rec-2004-10-psy-ru/168066caa8#_ftn1. [in Russian].

29. Kanishhev, A. V., Zajcev, A. V. (2020) Problemy primeneniya prinuditel'nyh mer medicinskogo haraktera k licam, priznannym ogranichenno vmenjaemymi. *Psihiatrija, psihoterapija i klinicheskaja psihologija - Psichiatry, psychotherapy and clinical psychology*, vol. 11, 4, 821-832. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 23.11.2020

Зайцев А. В.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права № 1
Национального юридического университета
Украины имени Ярослава Мудрого
(г. Харьков, Украина)

ОГРАНИЧЕННАЯ ВМЕНЯЕМОСТЬ: ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ

С учетом достигнутого уровня науки уголовного права и судебной психиатрии проведен анализ положений про ограниченную вменяемость в проекте УК Украины. Высказаны дополнительные аргументы в пользу признания медицинским критерием исключительно психических расстройств. Предложено изменить подход в описании психологического критерия. Обсуждается факультативное значение ограниченной вменяемости при смягчении наказания. Обращается внимание на неприемлемости сохранения принудительной психиатрической помощи к этой категории преступников.

Ключевые слова: ограниченная вменяемость, критерии, признаки, наказание, принудительная психиатрическая помощь.

Zaytsev O.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law № 1
Yaroslav Mudryi National Law University
(Kharkiv, Ukraine)

LIMITED SANITY: PROSPECTS FOR IMPROVING LEGISLATIVE REGULATIONS

The article analyzes the provisions on limited sanity and its criminal legal consequences which are provided for by the draft of the Criminal Code of Ukraine (as of 19.10.2019). Attention is paid to the materials of the working group on the development of the current Criminal Code of Ukraine (1992-2001). Attention is drawn to the controversial aspects of the legislative

regulation of limited sanity which were discussed in the Ukrainian parliament during the adoption of the code. Taking into account the achieved level of science of criminal law and forensic psychiatry, the formula of limited sanity has been studied. Additional arguments were put forward in favor of recognizing exclusively mental disorders as a medical criterion, which fully complies with the provisions of the Law of Ukraine «On Psychiatric Care» and the International Statistical Classification of Diseases and Problems Related to Health (ICD-10). Based on the concept of human consciousness formed by science and expert practice, it is proposed to preserve the current description of the intellectual feature of the psychological criterion. The unity of consciousness and will is emphasized, which allows us to propose a change in the approach to describing the intellectual and volitional sign of this criterion. Taking into account the ambiguous approach in science to accounting for limited sanity when imposing a sentence, it is proposed to discuss the optional meaning of this circumstance when mitigating punishment. Attention is drawn to the inadmissibility of maintaining compulsory psychiatric care to the category of criminals recognized as having limited sanity. In support of this, the provisions of national and international legislation are cited, according to which, outside the criminal law field, the provision of such assistance forcibly to persons who do not have a severe mental disorder is strictly prohibited.

Keywords: limited sanity, criteria, signs, punishment, compulsory psychiatric care.


DOI: 10.33766/2524-0323.92.152-166
УДК 343. 7(73+477)

Д. В. Каменський,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства

Бердянського державного
педагогічного університету
(м. Бердянськ, Україна)

e-mail: dm.kamensky@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3610-2514>

УКЛАДАННЯ УТОД ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ У ВЧИНЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА АМЕРИКАНСЬКИЙ ПІДХОДИ

У статті в компаративістському режимі визначено юридичні підстави та охарактеризовано правозастосовні нюанси укладання угод про визнання винуватості у вчиненні економічних правопорушень. Розкрито причини усталеної, поширеної (до 95 % від загальної кількості порушень кримінальних справ) практики американського правозастосувача в частині укладання угод про визнання винуватості, показано переваги такого інституту саме в аспекті протидії держави злочинам економічного характеру. На цьому тлі вітчизняний аналог, запроваджений у правову систему відносно нещодавно, у зв'язку з ухваленням чинного КПК, наразі сприймається як нерозвинений, відносно непоширений інститут (до 15-20 % від загальної кількості порушень кримінальних справ), водночас маючи значний потенціал для подальшого вдосконалення.

Обґрунтовано авторську позицію про те, що норма ст. 389-1 КК, присвячена відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості, є проявом помилкової криміналізації та повинна бути виключена.

Ключові слова: угода про визнання винуватості, економічне правопорушення, кримінальна відповідальність, покарання, правозастосовна практика, процесуальний статус.

Постановка проблеми. Інститут угод у кримінальному судочинстві є втіленням концепції відновлювального правосуддя, хоча й має певні відмінності з ним. За своїм нормативним «дизайном» цей інститут покликаний сприяти досягненню консенсусу між сторонами угоди, урегулюванню соціального конфлікту. Головна мета інституту угод у кримінальному провадженні полягає не у встановленні істини у справі, а в задоволенні інтересів сторін [1, с. 289].

У запропонованій статті буде критично проаналізовано напрацьований вітчизняний та американський досвід у контексті нормативної регламентації та практики застосування інституту угод про визнання винуватості. Вибір автором саме американської моделі був не випадковим, адже Сполучені Штати перші у світі запровадили в межах національної системи кримінальної юстиції механізми альтернативного правосуддя на підставі угоди між обвинуваченим та прокурором: визнання вини в інкримінованому злочині «в обмін» на більш м'яке покарання, затверджене судом без традиційного розгляду кримінальної справи.

Варто зазначити, що в США, на відміну від держав континентального права, у т.ч. України, спостерігається щільний взаємозв'язок між власне положеннями матеріального кримінального права та кримінально-процесуальними нормами (американські правники ще називають їх *процедурними* нормами). А тому, враховуючи цю особливість, вважаю за доцільне охарактеризувати таку поширену на практиці підставу звільнення від покарання економічних злочинців, як угода про визнання винуватості. До слова, автор статті уже частково звертався до зазначеної проблематики в одній із своїх попередніх робіт [2, с. 274–276].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика матеріальної та процесуальної регламентації інституту угод про визнання винуватості активно висвітлюється в роботах вітчизняних та американських науковців, хоча й в помітно меншому обсязі в контексті застосування кримінально-правового впливу на економічних правопорушників. Серед дослідників відповідного напрямку кримінально-правового регулювання варто виокремити О. Дудорова, В. Навроцького, І. Давидович, М. Лотоцького, Р. Новака, М. Сіроткіної, Р. Бабанли, С. Ященко, Л. Дервана, А. Елліса, Е. Подгор, П. Ларкіна. Натомість спостерігається брак наукової уваги саме до компаративістського аналізу режимів укладання відповідних угод, зокрема в контексті кримінально-правової охорони відносин ринкової економіки.

Формулювання цілей. Із огляду на зазначене, *мета статті* полягає в критичному компаративістському аналізі юридичних підстав та порядку укладання угод про визнання винуватості у вчиненні економічних правопорушень в Україні та США. Важливим завданням у зв'язку з цим є визначення того, чи відповідає практика укладання відповідного виду процесуальних угод завданням кримінально-правового регулювання взагалі та відносин ринкової економіки зокрема. Також необхідним є висвітлення процесуальних та безпосередньо правозастосовних аспектів укладання та реалізації положень таких угод.

Виклад основного матеріалу. У США сфера застосування угод про визнання винуватості є традиційно широкою та охоплює практично всі види економічних злочинів. До того ж, на відміну від української практики укладання угод про визнання винуватості обвинуваченим, яка тільки-но формується з урахуванням власних спроб і помилок, у США укладання таких процесуальних угод між сторонами обвинувачення та захисту виступає ефективним важелем не лише для встановлення вини порушника з його власною допомогою в тих випадках, коли з об'єктивних причин правоохоронцям важко встановити вину. Другою і не менш важливою функцією таких угод є отримання від обвинуваченого важливої інкримінуючої інформації про інші латентні злочини (зокрема, у сфері економіки) в обмін на особисті кримінально-правові переваги. Таким чином, для федеральних агентів укладання угод про визнання винуватості стає умовним ключем для успішного переслідування інших економічних злочинів, що є тим більш необхідним за умови хронічного браку кадрових і матеріальних ресурсів.

У контексті ознайомлення з окресленим блоком питань заслуговують на увагу деякі критичні міркування щодо застосування угод про визнання винуватості, висловлені В. Навроцьким ще до законодавчого запровадження цього кримінально-процесуального інституту в Україні. Зокрема, особливу увагу привертають аргументи вченого *contra* цих угод із позицій теорії кваліфікації злочинів. Автор констатує загально визнаний підхід, відповідно до якого діяння спочатку піддається кримінально-правовій кваліфікації, тобто встановлюються ознаки відповідного злочину, передбачені диспозицією статті кримінального закону, і лише після цього призначається покарання в межах санкції відповідної статті Особливої частини КК. Натомість при укладанні угоди все відбувається навпаки, адже предметом процесуальних «торгів» виступає передусім потенційне покарання. В. Навроцький влучно додає: «Під покарання «підганяється» обсяг обвинувачення, кваліфікація вчиненого. Фактично при кваліфікації посягання прокурор, який є учасником угоди, суд який її приймає і санкціонує, виходять не з ознак злочину, що закріплені в диспозиції статті, а із санкцій статей Особливої частини». Справедливим видається критичний коментар вченого про відсутність у разі застосування угод про визнання усталеного правила про єдність кваліфікації, що полягає в однаковому вирішенні питань кримінально-правової кваліфікації на всій території держави та єдиної юридичної оцінки поведінки будь-якої особи в разі вчинення тотожних діянь. Український криміналіст вважає, що укладання угод про визнання винуватості шкодить таким принципам кримінально-правової кваліфікації як об'єктивність, точність, повнота, стабільність і, головне, законність [3, с. 507–509].

І. Давидович задається практично важливим питанням: чи можуть сторони угоди про примирення або про визнання винуватості визначати покарання, а суди – затверджувати відповідні угоди, якщо окремі питання з приводу міри покарання особі в конкретній кримінально-правовій ситуації не врегульовані на нормативному рівні, а також якщо відсутні правозастосовні орієнтири для їх вирішення, адже, як відомо, значна частина питань, пов'язаних із призначенням покарання, залишається нерозглянутою? Зокрема, на законодавчому рівні не вирі-

шене питання про мінімальну межу покарання за незакінчений злочин, про можливість застосування положень частин 2, 3 ст. 68 та ст. 69-1 КК до додаткових покарань, про співвідношення окремих видів пом'якшення покарання, про максимальну межу остаточного покарання за сукупністю злочинів у вигляді штрафу, якщо за окремі злочини штраф призначався з виходом за межі санкції в порядку, передбаченому ч.2 ст. 53 КК тощо [4, с. 116].

Варто згадати також про висловлене у юридичній літературі застереження про те, що вітчизняній судовій практиці призначення покарання притаманна тенденція призначення покарань ближче до нижньої межі санкції за відсутності обтяжуючих обставин; аналогічна тенденція спостерігається також у контексті призначення покарання на підставі угод, оскільки цей вид кримінального провадження здебільшого і розрахований на обрання м'яких видів покарань із тих, які передбачені санкцією статті кримінального закону. Ураховуючи фактичну та юридичну відсутність ролі суду у вирішенні питання щодо обрання виду та міри покарання у провадженнях на підставі угод, вагомого значення в таких провадженнях набувають питання регламентованих меж покарання [5, с. 331, 342].

Принагідно звернусь до актуальної статистики. Відповідно до опублікованої Верховним Судом статистичної інформації про розгляд судами першої та апеляційної інстанції кримінальних проваджень та справ про адміністративні правопорушення упродовж 9 місяців 2018–2019 років, усього за 9 місяців 2018 р. було розглянуто із затвердженням угод 12 тис. 597 кримінальних проваджень, що становить 21,8 % від загальної кількості розглянутих кримінальних проваджень з ухваленням вироку (57 тис. 844). За аналогічний період 2019 року із затвердженням угод було розглянуто 12 тис. 441 провадження, що становить 22,5 % від кількості розглянутих кримінальних проваджень з ухваленням вироку (55 тис. 271). Притому, упродовж 9 місяців 2018 та 2019 років судами було відмовлено в затвердженні угоди й повернуто прокурору для продовження досудового розслідування 206 і 238 разів відповідно [6].

Як можна побачити з наведених цифр, інститут угод про визнання винуватості досить впевнено «вкоренився» у вітчизняній системі кримінального судочинства та стабільно охоплює п'яту частину всіх розглянутих судами першої інстанції кримінальних проваджень.

Повертаючись до американських реалій, зазначу, що за даними судової статистики, майже 97 % (!) кримінальних справ про економічні злочини в цій державі завершуються саме підписанням угоди про визнання порушниками своєї вини. Американські фахівці небезпідставно порівнюють юридичну природу угод про визнання винуватості з цивільно-правовими угодами (контрактами). Справді, така кримінально-процесуальна угода укладається в письмовій формі між двома сторонами – прокурором та обвинуваченим, а також затверджується судом, створюючи в такий спосіб новий юридичний факт [7, с. 1].

Наведена цифра у 97 % є вражаючою і водночас спонукає замислитись над причинами такої великої кількості випадків вирішення питань кримінальної відповідальності «поза судом». Авторитетне ділове видання «Forbes», так само, як і

більшість фахівців, сходяться в тому, що головна причина цього полягає не у високому ризику отримання обвинувального вироку в суді, хоча успішність діяльності державних обвинувачів традиційно оцінюється приблизно на рівні 90 % від ухвалених обвинувальних вироків. Навпаки, головна причина є в принципі банальною й безпосередньо корелюється з основним предметом економічних злочинів – грошовими коштами. Наприклад, декілька гучних кримінальних процесів про інсайдерську торгівлю цінними паперами, які відбулись у першому десятиріччі цього століття, «коштували» обвинуваченим від 30 до 50 млн дол. у частині витрат на правову допомогу. Очевидно, що далеко не кожен голова правління корпорації може «дозволити» собі спростувати всі обвинувачення в суді [8]. Така «монетизація» системи угод про визнання винуватості, особливо в економічних злочинах, залишається предметом гострої критики з боку правозахисників, науковців і суддів.

Для порівняння, у вступній частині здійсненого свого часу ВССУ узагальнення судової практики щодо здійснення кримінального провадження на підставі угод наводилась така статистика: станом на 1 січня 2014 р. суди загальної юрисдикції розглянули 22 тис. 653 угод, із них 11 тис. 512 – про примирення та 11 тис. 141 – про визнання винуватості. Зі статистичної інформації вбачається збереження тенденції до поширення практики застосування інституту угод у кримінальному судочинстві. Аналіз динаміки показників застосування положень КПК у судовій практиці свідчить про те, що кількість затверджених вироків угод є в цілому сталою, без суттєвих коливань, і становить у середньому майже 3 тис. затверджених угод на місяць, тоді як кількість постановлених судом судових рішень про відмову в затвердженні угоди коливається в межах від 70 до 250 ухвал на місяць. Із приводу укладання відповідних процесуальних угод ВССУ влучно резюмував, що, незважаючи на позитивну динаміку затверджених вироків на підставі угод та з огляду на те, що цей інститут є новим для кримінального судочинства, його механізм ще не відпрацьовано судовою практикою та достатньою мірою не досліджено науковою доктриною. Із урахуванням цього, а також беручи до уваги появу нових формувань, підходів та оціночних категорій у новому КПК, актуальним і необхідним є вивчення та узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод [9].

Чимало американських дослідників сходяться в тому, що своїм «провалом» у частині кримінально-правового регулювання Акт Сарбейнса-Окслі «винен» усталеному в американській системі кримінальної юстиції і водночас найбільш поширеному в правозастосовній практиці інституту укладання угод про визнання винуватості. Дещо красномовно з цього приводу висловився ВС США у справі «Lafley v. Соорег» (2012 р.), зазначивши, що сьогодні кримінальна юстиція – це здебільшого система процесуальних угод, а не система судових процесів. 97 % федеральних вироків та 94 % вироків у штатах є результатом укладання угод про визнання засудженим своєї вини [10].

Хоча цей інститут бере свій початок ще з англійського загального права, історично він почав активно застосовуватися на території США лише в ХХ столітті. Так

у 1900-х роках «торгівля справедливістю» набула помітного корупційного забарвлення, оскільки судді та адвокати активно «обмінювали» поблажливі вирокі на гроші (мимоволі напрошуються паралелі з корупційними проявами в правоохоронній сфері нашої держави). Пізніше, у 20-х роках минулого століття, із ухваленням нових актів кримінального законодавства, стрімким зростанням злочинності в період дії Сухого закону, а також обмеженістю правоохоронних ресурсів інструмент укладання угод про визнання винуватості став життєво необхідним для того, щоб система кримінальної юстиції продовжувала функціонувати [11, с. 193].

Коментатори звертають увагу на те, що історично поширеність угод про визнання винуватості стала прямим системним наслідком необґрунтованої криміналізації суспільної поведінки, яка є властивою усталеній практиці американського законодавця. До слова, якщо у 1908 році лише половина кримінальних справ завершувались винесенням угод про визнання винуватості, то в 1925 році, коли федеральний кримінальний закон було суттєво розширено за рахунок «антиалкогольних» та «антигангстерських» заборон, цей показник уже сягнув відмітки в 90 %. Цікаво, що, незважаючи на невизнання інституту укладання угод про визнання винуватості федеральними апеляційними судами ще в другій половині XIX ст. та активне застосування цього інституту на практиці уже з початку XX ст., лише в 1970 році його було визнано таким, що відповідає положенням Конституції США. Тоді ВС США у справі «Brady v. United States» (1970 р.) своїм рішенням визнав законність визнання особою своєї вини в обмін на зменшення розміру покарання. Під час ретельного обґрунтування своєї позиції Суд наголосив на перевагах таких угод як для самого обвинуваченого, так і для державного обвинувачення. Зокрема, для винної особи така угода несе можливість одразу почати відбувати покарання – вона перестає бути в центрі уваги суспільства, а також уникає всіх фінансових, організаційних, часових та інших негативних обставин, які традиційно супроводжують стандартний судовий процес. Своєю чергою, держава виграє за рахунок гарантованого і більш швидкого, економічного застосування кримінального покарання до винної особи, що сприяє більш ефективній реалізації цілей покарання. Також за рахунок таких угод відбувається реальна і значна економія правоохоронних ресурсів держави, які відтепер можна спрямувати на вирішення тих кримінальних справ, у яких доказів вини підсудного значно менше або існують серйозні підстави побоюватися, що держава в особі прокуратури не зможе справитись із тягарем доказування. Далі Суд зробив слушне застереження про те, що визнання вини, так само як і традиційний варіант розгляду кримінальної справи, не повинен переходити певну правову межу, адже власне інкримінування чи притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності є неприпустимими за будь-яких умов [12].

Американський учений Л. Дерван зауважує, що за сучасного дизайну системи кримінальної юстиції в США угоди про визнання вини та феномен надмірної криміналізації існують нерозривно, вони є взаємно обумовлюючими. Існування великої кількості кримінально-правових статутів, які нерідко дублюють один одного, створюючи для практики відверто колізійні ситуації, дають держав-

ному обвинуваченню широкий простір для процесуальних маневрів. А тому, обираючи ті чи інші умови угоди про визнання вини та реалізуючи свої дискреційні повноваження, прокурор може керуватись широким спектром чинників (міркувань) – рух конкретної кримінальної справи, наявність чи зміст доказової бази, політичний або суспільний тиск, власна репутація, стратегічні та процесуальні переваги обраного формату угоди про визнання вини тощо. За результатами проведеного дослідження існуючої системи угод про визнання винуватості та одночасно надмірної криміналізації протиправної поведінки, автор робить висновок про те, що система чітко сформульованих, зрозумілих заборон, система об'єктивних санкцій по суті не вигідна ані законодавцю, ані правоохоронцям, ані судам [13, с. 51, 58]. Про пересічних громадян, які час від часу потрапляють у пастку заплутаного кримінально-правового «лабіринту», узагалі не йдеться.

Можна припустити, що Акт Сарбейнса-Окслі, а точніше, його кримінально-правова складова, своєю дещо невтішною реалізацією на практиці винна, з одного боку, поширеній практиці укладання угод про визнання винуватості, а з іншого – казуїстичності американського кримінального законодавства. Конгрес «уклав» у руки федеральних прокурорів нові можливості для істотного розширення меж кримінальної відповідальності за шахрайські зловживання в корпоративному середовищі шляхом, а також збільшив розмір покарання за них. Своєю чергою, державні обвинувачі, замість того, щоб агресивно реалізовувати задум законодавця про масштабні кримінальні переслідування корпоративних шахраїв аж до винесення їм обвинувальних вироків, використали новели кримінального закону по своєму – як чергову «розмінну монету» в перемовинах з правопорушниками під час укладання угод про визнання винуватості. Тут мимоволі пригадуються популярні нарікання в бік українського права взагалі і кримінального зокрема: закони у нас загалом непогані, а от із їх виконанням є серйозні проблеми. Ситуація, яка склалась із наведеним вище федеральним актом США, лише наголошує на тому, що ризики серйозної системної розбіжності між законом та його втіленням у життя не минули й держави з більш розвинутими системами права.

Якщо узагальнено охарактеризувати угоду про визнання вини, то її кримінально-правовий зміст може бути подано у вигляді своєрідного компромісу інтересів: обвинувачений погоджується визнати себе винним у вчиненні одного чи декількох епізодів злочинної діяльності; в обмін на це сторона обвинувачення погоджується виключити з обвинувального висновку декілька пунктів обвинувачення і в подальшому не продовжувати кримінальне переслідування за ними. Також сторона обвинувачення в аналізованій угоді може пообіцяти обвинуваченому зменшити вид та розмір покарання, на якому наполягатиме під час відповідного етапу судового розгляду справи.

Так само, як і щодо будь-якої юридичної угоди (контракту), на практиці можуть виникнути ситуації, коли угода про визнання винуватості порушується однією зі сторін, які її уклали. Ураховуючи, що цей вид процесуальних угод безпосередньо охоплює конституційні права американських громадян, порушення її умов може викликати серйозні зауваження на адресу дотримання конституцій-

ного імперативу належної правової процедури (англ. – due process clause). Зокрема, якщо засуджений істотно порушує вимоги угоди про визнання винуватості, сторона обвинувачення також автоматично звільняється від обов'язку її дотримуватись. Відповідно, якщо обвинувачений порушує хоча б одну з істотних умов такої угоди, суд уже не буде «зв'язаний» узгодженим сторонами вироком. Водночас, якщо обвинуваченого не попередили про те, що порушення угоди може призвести до призначення йому більш суворого покарання, таке покарання вважатиметься прямим порушенням конституційної гарантії належної правової процедури (англ. – due process clause). Якщо обвинувачений порушив процесуальну угоду, то його судитимуть знову, що не визнається порушенням заборони на притягнення до кримінальної відповідальності двічі (англ. – double jeopardy clause). Таким чином, у разі порушення умов угоди, прокурор може знову порушити кримінальну справу та наполягати на більш суворій формулі обвинувачення, аніж та, яка була зазначена в тепер уже недійсній угоді [14, с. 1126].

Аналогічний підхід втілено у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві. Зокрема, у ч.1 ст. 476 КПК зазначено, що в разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості, потерпілий чи прокурор, відповідно, мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, із клопотанням про скасування вироку. Суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджений не виконав умови угоди (ч.3 ст. 476 КПК). Після скасування вироку буде призначений судовий розгляд у загальному порядку.

Умисне невиконання засудженим угоди про визнання винуватості (а так само угоди про примирення) визнається злочином на підставі ст. 389-1 КК. *A priori* юридичною підставою для запровадження цієї заборони стала ч.5 ст. 476 КПК, у якій зазначено, що умисне невиконання угоди є підставою для притягнення особи до відповідальності, встановленої законом.

Цей злочин вважається закінченим із моменту невиконання засудженим хоча б однієї з істотних умов, зазначених в угоді, виконання якої залежить саме від засудженого, коли це створює істотну шкоду для інтересів правосуддя (відповідне діяння вклучене до розділу XVIII Особливої частини КК «Злочини проти правосуддя»). Ідеться про випадки, коли не виконано саме ті істотні умови угоди, щодо яких вона укладалась, зокрема коли засуджений: не відшкодував шкоду потерпілому, не вчинив на користь потерпілого інших відповідних дій, припинив співпрацю у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою. Притому, оскільки ч.4 ст. 469 КПК не забороняє укладення угоди в злочині, передбаченому ст. 389-1 КК, існує можливість укласти угоду про виконання засудженим угоди про визнання винуватості [15, с. 1227].

У дисертаційному дослідженні, присвяченому проблемам кримінальної відповідальності за ст. 389-1 КК, С. О. Ященко припускає, що в практичній діяльності можуть бути випадки повторного умисного невиконання угоди про визнання винуватості, після засудження особи на підставі такої угоди за вчинення злочину, передбаченого безпосередньо ст. 389-1 КК. Тому вчинення упродовж строку судимості повторно (знову) злочину, передбаченого ст. 389-1 КК, потрібно розглядати як

його кваліфікуючу ознаку. Через те дисертантка пропонує законодавчі приписи ст. 389-1 КК доповнити частиною другою, яка би передбачала більш сувору відповідальність у таких випадках [16, с. 10]. Не піддаючи сумніву логіку викладених міркувань, водночас критично оцінюю таку собі правозастосовну «тавтологію»: навіщо нормативно давати правозастосувачу можливість «ставати на ті ж самі граблі», удруге (утреते тощо) укладати угоду про визнання винуватості в порушенні вимог раніше укладеної угоди про визнання винуватості? Очевидно, що текст ст. 389-1 КК містить низку серйозних змістових недоліків.

Вважаю, що описані вище наслідки невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості, закріплені в ч.3 ст. 476 КПК, цілком спроможні виконувати відновлювальну та компенсаторну функцію в разі порушення засудженим вимог угоди. «Порушив угоду – отримав вирок на загальних умовах» – такий правозастосовний підхід здатен, на мій погляд, забезпечити, із одного боку, повагу та орієнтованість на виконання умов угоди з боку засудженого, а з іншого – гарантує призначення судом більш суворого покарання в разі невиконання таких умов.

Навіть більше, якщо тут провести умовні (і доречні) паралелі з інститутом звільнення засудженого від покарання з випробуванням (ст.ст. 75–79 КК), то можна побачити схожість у наслідках невиконання покладених судом на засудженого обов'язків (чи порушенням ним певних установлених умов). Зокрема, у ч.2 ст. 75 КК зазначено, що в разі якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, які потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання. А в разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в ст.ст. 71, 72 КК. Тобто відбувається, так би мовити, повернення до попередніх, «допривілейованих» кримінально-правових відносин між правопорушником і державою.

Схожий компенсаторний підхід втілено в американській правозастосовній практиці: якщо обвинувачений порушив відповідну процесуальну угоду, то, урахуовуючи здебільшого «контрактний» (диспозитивний) підхід до інтерпретації змісту та умов таких угод, вона анулюється, а її умови ігноруються – особу судитимуть знову на загальних умовах порядку із винесенням традиційного вироку.

Певні зауваження на адресу одночасного застосування ст. 389-1 КК та відповідної статті КК, якою передбачено злочин, щодо факту вчинення якого було укладено угоду про визнання винуватості, викликає й зміст ч.3 ст. 2 КК – ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу. Хоча юридично питання про подвійне інкримінування в подібних ситуаціях начебто виникати не повинно з огляду на різні ознаки відповідних складів злочинів у їхній сукупності, водночас серйозні застереження викликає та обставина, що невиконання авторизованих кримінальним процесуальним законодавством вимог (щодо обов'язкових умов відповідної угоди), пов'язаних із «первісним» злочинном, вчинення якого, власне, і стало підставою для укладання угоди, стає юридичною підставою для притягнення до кримінальної відповідальності

вже за новий злочин – умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості. Має місце, так би мовити, подвійна метаморфоза кримінальної відповідальності за, по суті, одиничний (первісний) злочин.

Наведені міркування спонукають висловити позицію про необхідність виключення ст. 389-1 із тексту КК.

Варто зазначити, що у вітчизняній юридичній літературі висловлюється також, так би мовити, гібридна позиція щодо окресленої декриміналізації, за якої пропонується відмовитись від кримінальної відповідальності за умисне невиконання засудженим угоди про визнання винуватості, водночас залишивши норму про невиконання угоди про примирення з потерпілим (у межах редакційно оновленої ст. 389-1 КК) [17, с. 14, 164]. Щоправда, аргументів на користь саме такого диференційованого підходу не пропонується.

Принагідно звернусь, спираючись на властиві цій монографії компаративістські підходи, до узагальнюючого аналізу теорії та практики укладання процесуальних угод на підставі спеціальних положень українського законодавства. Нагадаю, що Законом України від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» статтю 65 КК було доповнено частиною п'ятою наступного змісту: «У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди». Як зазначає А. Хильченко, запровадження угод про примирення, зокрема в аспекті пеналізаційної практики, зміщує акценти кримінальної юстиції з так званого пунітивного (з англ. «punitive» – каральний) на відновлювально-компенсаційний (рестораторний) [18, с. 292].

Звернусь до типового прикладу на затвердження українськими судами угод про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим у справах про економічні злочини.

Подільський районний суд міста Києва визнав Н. винним у підробці офіційного документа та шахрайства з фінансовими ресурсами. Н. замовив й отримав від нествановленої досудовим розслідуванням особи наперед підроблену довідку про доходи ТОВ «Чайка», видану на ім'я Н. Також, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на використання завідомо підробленого документа, Н. надав працівнику філії ПАТ «Альфа Банк» наперед підроблену довідку про доходи, тим самим використавши завідомо підроблений документ. Причому, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на отримання кредиту, Н. надав працівнику банку завідомо неправдиву інформацію про те, що він працює в ТОВ «Чайка» на посаді менеджера з продажу, та вніс до анкети-заяви в письмовій формі завідомо неправдиву інформацію про отримання заробітної плати в ТОВ «Чайка» у сумі 28 тис. 425 грн на отримання банківського кредиту.

Суд установив винуватість Н. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч.4 ст. 358 КК, ч.5 ст. 27, ч. ст. 358 КК, ч.1 ст. 222 КК.

За результатами розгляду кримінальної справи суд ухвалив затвердити угоду про визнання винуватості, укладену між прокурором прокуратури Подільського району міста Києва та обвинуваченим Н. Було призначене узгоджене сторонами цієї угоди покарання: за ч.5 ст. 27, ч.1 ст. 358 КК – у виді штрафу в розмірі

50 НМДГ; за ч.4 ст. 358 КК — у виді 1 року 3 місяців обмеження волі; за ч. 1 ст. 222 КК — у виді штрафу в розмірі 1 тис. НМДГ.

На підставі ч.1 ст. 70 КК, за сукупністю злочинів шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, Н. було призначене остаточне покарання у виді 1 року 3 місяців обмеження волі. Згідно зі ст. 75 КК, Н. було звільнено від відбування призначеного покарання за умови, що протягом іспитового строку (1 рік і 6 місяців) він не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього судом обов'язки. Також згідно з п.п. 2, 3, 4 ч.1 ст. 76 КК, на Н. були покладені такі обов'язки: не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу кримінально-виконавчої інспекції, повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання, роботи, навчання; періодично з'являтися для реєстрації в кримінально-виконавчу інспекцію [19].

Із цього дещо рутинного для досліджуваної категорії кримінальних справ прикладу з очевидністю випливає висновок про надмірну гуманність фактично призначеного покарання. Справді, у цій справі звільнення від покарання з випробуванням «нівелювало» навіть менш суворе покарання у виді штрафу, яке, на мій погляд, (принаймні в розмірі 50 НМДГ), було би цілком доречним. Принаймні в багатьох інших кримінальних справах про господарські злочини, які завершилися укладенням таких угод, до засудженого *de jure* і *de facto* застосовується покарання у виді реальної сплати кримінального штрафу в значних розмірах. На цьому тлі узгоджене сторонами в згаданій кримінальній справі покарання сприймається як дещо несправжнє, фейкове.

Висновки. У цій статті з урахуванням порівняльно-правового методу було досліджено складну, подекуди контраверсійну, матеріально-процесуальну природу угод про визнання винуватості за законодавством України та США, а також висвітлено практичні аспекти їхнього застосування судами. Американський підхід у цій сфері правозастосування визнано більш прагматичним: він оптимально впливає на реалізацію завдань держави щодо кримінально-правового регулювання, дозволяє враховувати каральні, превентивні та заохочувальні функції кримінального закону під час переслідування економічних правопорушників.

Також аргументовано, що норма КК (ст. 389-1) про умисне невиконання угоди про примирення або про визнання невинуватості є проявом помилкової криміналізації та має бути виключена. Описані в ч.3 ст. 476 КПК наслідки невиконання такої угоди цілком спроможні виконувати відновлювальну та компенсаторну функції в разі порушення засудженим вимог угоди. Практика призначення реального покарання на підставі обвинувального вироку, винесеного внаслідок порушення угоди, здатна забезпечити, з одного боку, повагу засудженого до умов угоди, а з іншого – гарантувати призначення судом більш суворого покарання в разі невиконання таких умов.

Перспективним напрямом подальших наукових розробок у запропонованому дискурсі видається вивчення, з урахуванням результатів фахових емпіричних досліджень, динаміки та якості укладання угод про визнання винуватості, а також виявлення системних загроз, у т.ч. корупційо-генних чинників, пов'язаних із

суто формальним, без урахування цілей і принципів кримінально-правового регулювання, які заважають повноцінному розвитку цього напрямку відновлювального правосуддя.

Використані джерела:

1. Лотоцький М. В. Угода про визнання винуватості: процесуальний порядок укладення. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 288–298.

2. Каменський Д. В. Угода про визнання вини як підстава поліпшення правового становища податкового злочинця за федеральним законодавством США. *Запорізькі правові читання: матеріали щорічної Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Запоріжжя, 17–18 травня 2007 р. / за заг. ред. С. М. Тимченка і Т. О. Коломосьць. Запоріжжя: ЗНУ, 2007. С. 274–276.

3. Навроцький В. З професорської шухляди. Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. 705 с.

4. Давидович І. Деякі особливості призначення покарання на підставі угод. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 5. С. 112–116.

5. Бабанги Р. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. 488 с.

6. Статистична інформація про розгляд судами першої та апеляційної інстанцій кримінальних проваджень та справ про адміністративні правопорушення упродовж 9 місяців 2018–2019 років. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/9_mis_2018_2019_prkaznyky.pdf. (дата звернення: 02.12.2020).

7. Ellis A., Allenbaugh M. Plea Bargained v. Open Pleas: What the Data Reveal. *White-Collar Crime. Westlaw Journal*. 2017. № 7. Volume 31. P. 1–6.

8. Pavlo W. The High Cost Of Mounting A White-Collar Criminal Defense. *Forbes*. May 30, 2013. URL : <http://www.forbes.com/sites/walterpavlo/2013/05/30/the-high-cost-of-mounting-a-white-collar-criminal-defense/#a6a21b4cec0b>. (дата звернення: 02.12.2020).

9. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод. URL : http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html. (дата звернення: 02.12.2020).

10. Lafler v. Cooper, 132 S.Ct. 1376, 1388 (2012).

11. Каменський Д. В. Криміналізація окремих порушень у сфері економіки США: обґрунтована чи помилкова? *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 187–191. URL : http://www.pap.in.ua/3_2015/56.pdf (дата звернення: 02.12.2020).

12. Brady v. United States, 397 U.S. 742 (1970).

13. Dervan L. Bargained Justice: Plea Bargaining's Innocence Problem and the Brady Safety-Valve. *Utah Law Review*. 2012. № 51. P. 50–81.

14. Reddy D. Guilty Pleas and Practice. *American Criminal Law Review*. 1993. № 30. P. 1117–1137.

15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

16. Яценко С. О. Кримінальна відповідальність за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 18 с.

17. Потяк В. І. Кримінально-правове забезпечення охорони виконання угоди про примирення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Івано-Франківськ, 2019. 223 с.

18. Правовий вплив на НЕПравомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Гліон, 2016. 768 с.

19. Архів Подільського районного суду міста Києва. Справа № 758/1714/15-к. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43251210>. (дата звернення: 02.12.2020).

References:

1. Lototskyi, M. V. (2013). Uhoda pro vyznannia vynuovatosti: protsesualnyi poriadok ukladennia. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy – Current Problems of Improving Legislation of Ukraine*, 31, 288-298. [in Ukrainian].
2. Kamenskyi, D. V. (2007). Uhoda pro vyznannia vyny yak pidstava polipshennia pravovoho stanovyscha podatkovoho zlochyntsia za federalnym zakonodavstvom SShA. *Zaporizkii pravoii chytannia: materialy shchorichnoi Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, m. Zaporizhzhia, 17–18 travnia 2007 r. – Zaporizhka Legal Readings: Proceedings of the Annual International Scientific and Practical Conference, Zaporizhka, May 17–18, 2007*. Zaporizhzhia: ZNU, 274-276. [in Ukrainian].
3. Navrotskyi, V. (2016). *Z profesorskoii shukhliady*. Ivano-Frankivsk : Foliant. [in Ukrainian].
4. Davydovych, I. (2013). Deiaiki osoblyvosti pryznachennia pokarannia na pidstavi uhod. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Business, Economy and Law*, 5, 112-116. [in Ukrainian].
5. Babanly, R. (2019). Pryznachennia pokarannia v Ukraini: teoretyko-prykładni zasady. Chernihiv : Desna Polihraf. [in Ukrainian].
6. Statystychna informatsiia pro rozghliad sudamy pershoi ta apeliatsiinoi instantsii kryminalnykh provadzhenn ta sprav pro administratyvni pravoporushennia uprodovzh 9 misiatsiv 2018–2019 rokov. *Sait Verkhovnoho Sudu – Supreme Court*. (2019) N. p. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/9_mis_2018_2019_pokaznyky.pdf. [in Ukrainian].
7. Ellis, A., Allenbaugh, M. (2017). Plea Bargained v. Open Pleas: What the Data Reveal. *White-Collar Crime. Westlaw Journal*, Vol. 31, 7, 1-6. [in English].
8. Pavlo, W. The High Cost Of Mounting A White-Collar Criminal Defense. *Forbes*. May 30, 2013. (2013) URL : <http://www.forbes.com/sites/walterpavlo/2013/05/30/the-high-cost-of-mounting-a-white-collar-criminal-defense/#a6a21b4cec0b>. [in English].
9. Uzahalennia sudovoi praktyky zdiisnennia kryminalnoho provadzhenia na pidstavi uhod. *Sait Verkhovnoho Sudu – Supreme Court*. N. d. N. p. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html. [in Ukrainian].
10. Lafler v. Cooper, 132 S. Ct. 1376, 1388 (2012) [in English].
11. Kamenskyi, D. V. (2015). Kryminalizatsiia okremykh porushenn u sferi ekonomiky SShA: obgruntovana chy pomylkova? *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative-Analytical Law*, 3, 187-191. URL : http://www.pap.in.ua/3_2015/56.pdf. [in Ukrainian].
12. Brady v. United States, 397 U.S. 742 (1970). [in English].
13. Dervan, L. (2012). Bargained Justice: Plea Bargaining's Innocence Problem and the Brady Safety-Valve. *Utah Law Review*, 51, 50-81. [in English].
14. Reddy, D. (1993). Guilty Pleas and Practice. *American Criminal Law Review*, 30, 1117-113.7 [in English].
15. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (2018). Melnyk, M. I., Khavroniuk, M. I. (Eds.). Kyiv : VD «Dakor». [in English].
16. Yashchenko, S. O. (2016). Kryminalna. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
17. Potiak, V. I. (2019). Kryminalno-pravove zabezpechennia okhorony vykonannia uhody pro prymyrennia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
18. Pravovyi vplyv na nepravomirnu povedinku: aktualni hrani: monohrafiia. (2016). Kozachenko, O.V., Streltsov, Ye. L. (Eds.). Mykolaiv : Ilion. [in Ukrainian].

19. Postanova Podilskoho raionnoho sudu mista Kyivya u spravi № 758/1714/15-k. N. d. N. p. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43251210>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2020

Каменский Д. В.,
доктор юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой правоведения
Бердянского государственного
педагогического университета
(г. Бердянск, Украина)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ СДЕЛОК О ПРИЗНАНИИ ВИНЫ В СОВЕРШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И АМЕРИКАНСКИЙ ПОДХОДЫ

В статье в компаративистском режиме определены юридические основания и охарактеризованы правоприменительные аспекты заключения сделок о признании виновности в совершении экономических преступлений. Раскрыты причины сложившейся распространенной (до 95 % от общего количества возбужденных уголовных дел) практики американского правоприменителя в части заключения соглашений о признании виновности, показаны преимущества такого института именно в аспекте противодействия государства преступлениям экономического характера. На этом фоне отечественный аналог, введенный в правовую систему относительно недавно в связи с принятием действующего УПК, воспринимается как неразвитый относительно нераспространенный (до 15-20 % от общего количества возбужденных уголовных дел) институт, одновременно обладающий значительным потенциалом для дальнейшего совершенствования.

Обоснованно авторскую позицию о том, что норма ст. 389-1 УК, посвященная ответственности за умышленное невыполнение соглашения о примирении или о признании невиновности, является проявлением ошибочной криминализации и должна быть исключена.

Ключевые слова: соглашение о признании виновности, экономическое правонарушение, уголовная ответственность, наказание, правоприменительная практика, процессуальный статус.

Kamensky D.,
Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Law at
Berdiansk State Pedagogical University
(Berdiansk, Ukraine)

ENTERING INTO PLEA AGREEMENTS FOR COMMITTING ECONOMIC OFFENSES: DOMESTIC AND AMERICAN APPROACHES

Legal bases are defined and the law-enforcement nuances of the conclusion of plea agreements related to the commission of economic offenses are characterized in the scientific

article, using the comparative method. The reasons for the well-established, widespread (up to 95% of the total number of criminal cases) practice of the American law enforcement in terms of concluding plea agreements are revealed, advantages of such institution in the aspect of counteracting economic crimes are demonstrated. Historical preconditions and genesis of this legal institution, which was first developed by the English common law, but then began to be actively used in the United States in the middle of the twentieth century, are revealed. Against this background, the domestic analogue, relatively recently introduced into the legal system, in connection with the adoption of the current CCP, is currently perceived as a somewhat underdeveloped, relatively uncommon (up to 15-20% of the total number of initiated criminal cases) institution, while possessing significant potential for law enforcement development.

It is stated that, as with any legal agreement (contract), in practice there are many situations, when a plea agreement is violated by one of its parties. Given that this type of procedural agreement directly covers the constitutional rights of American citizens, violation of its terms may raise serious objections to compliance with the constitutional imperative of due process.


The author's position that the Art. 389-1 of the Criminal Code, establishing criminal liability for intentional non-compliance with the conciliation agreement or the recognition of innocence, is a manifestation of erroneous criminalization and thus should be excluded. The practice of imposing a real sentence on the basis of a conviction for breach of agreement can, on the one hand, ensure that the convict respects the terms of the agreement and, on the other, guarantee that the court imposes a more severe punishment in case of non-compliance.

Keywords: plea agreement, economic offense, criminal liability, punishment, law enforcement practice, procedural status.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.166-176
УДК 343.98

A. Kovalenko,

Phd in Law, Associate Professor
in the Chair of Criminal-Law Disciplines
Luhansk State University of Internal Affairs
named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)
e-mail: new4or@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

THE SOURCES OF FORENSIC RECOMMENDATIONS FOR COLLECTION, EXAMINATION AND USE OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to identifying the main sources of forensic recommendations for the collection, examination and use of evidence in criminal proceedings. The author emphasizes that the relevance, sufficiency, practicality and methodological literacy of these recommendations should be ensured by the use of appropriate scientifically sound sources for their formation.

The sources of formation of such recommendations are: the most relevant provisions of forensic science; provisions of the legislation of Ukraine on criminal liability and provisions of the science of criminal law; provisions of the criminal procedural legislation of Ukraine and achievements of science of criminal procedure; legal positions formulated by the European Court of Human Rights; the practice of detection, investigation and trial of criminal offenses;

scientific provisions of other (non-legal) sciences, which are integrated by forensic science and implemented in law enforcement practice.

Key words: criminal proceeding, evidence, collection, research, use of evidence, forensic recommendations.

Formulation of the problem. Bringing a person to criminal responsibility is a very important and very liable activity. Any mistake by the authorities can lead to the unjust punishment of innocent people, criminals avoiding responsibility and continuing to harm society. Therefore, criminal procedure is very carefully regulated, and the requirements and standards for criminal prosecution are clearly established by both national and international law.

Proving is an integral part of any criminal procedure. The availability of professionally developed and practice-oriented forensic recommendations for the collection, examination and use of evidence in criminal proceedings is one of the necessary conditions for ensuring the effectiveness of pre-trial investigation, fair trial and access of individuals to fast and efficient justice in criminal proceedings. At the same time, the issue of sources of forming and maintaining the relevance of such recommendations remains unsolved.

Analysis of recent publications. In the forensic literature, issues related to the collection, examination and use of evidence have been reflected in the works of such scientists as V. Bakhin, R. Belkin, V. Bernaz, A. Vinberg, I. Vozgrin, L. Drapkin, A. Dulov, V. Zhuravel, O. Kolesnichenko, V. Kolmakov, V. Konovalova, V. Lysenko, M. Lisov, V. Lisichenko, M. Saltevsy, M. Segai, M. Selivanov, V. Shepitko, N. Yablokov and many others. However, the list of sources for formulating forensic recommendations for the collection, examination and use of evidence in criminal proceedings has not yet been identified and substantiated in the specialized literature.

Formulation of goals. The goal of the research is to identify the main sources of forensic recommendations for the collection, examination and use of evidence in criminal proceedings as a part of theoretical and praxeological foundations of the eponymous forensic doctrine.

Presenting main material. Forensics, as an applied legal science, at the present stage of its existence explores two types of human activity: the activity of people who commit criminal offenses and the activity of officials who detect, investigate and prevent criminal offenses [1, p. 429]. One of the main tasks of this science is to develop recommendations aimed at improving the efficiency of the latter type of activity.

Among the tasks of criminal proceedings, Criminal Procedure Code of Ukraine considers provision of quick, comprehensive and impartial investigation and trial in order that everyone who committed a criminal offence were prosecuted in proportion to their guilt, no one innocent were accused or convicted, and no one were subjected to ungrounded procedural compulsion and that an appropriate legal procedure applied to each party to criminal proceedings [2]. The above-mentioned provisions correspond to Article 6 of the European Convention on Human Rights. According to the content of the article, everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law, that will determine any criminal charge against him [3]. We believe that based on natural law values, the cited provision is subject to disseminating interpretation. Thus, the right to a fair trial applies not only to

the ones prosecuted, but also to victims of offenses who deserve prompt satisfaction, as well as to all other persons for whom an effective law enforcement system guarantees the protection of their rights and freedoms.

In the context of the case law of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR), the case law of national courts of Ukraine, prompt and effective pre-trial investigation is an essential guarantee of the effectiveness of criminal proceedings in general and a necessary condition for ensuring access to justice in criminal cases. The significance of the stage of pre-trial investigation is also manifested in the fact that it is at this stage of the criminal proceedings that the main part of the evidence base is formed, which the parties of the proceedings will operate before the court.

In its decision in *Zorina and Others v. Ukraine* [4], the ECtHR formulates some criteria for the effectiveness of a pre-trial investigation, including: the appropriateness of investigative actions, the promptness and reasonable speed of the investigation, the involvement of the victim's family and the independence of the investigation. Another such criterion is the thoroughness of the investigation, which is that public authorities should take all appropriate and available measures to ensure the collection of evidence on events, inter alia, witness statements and forensic examinations. Obviously, in order to ensure respect for the right of access to justice, a trial in which the results of the pre-trial investigation are verified must also be effective.

Thus, it can be concluded that strict compliance with the requirements of the procedural law by the officials is not enough to conduct an effective and expeditious pre-trial investigation, gather sufficient evidence and build an effective line of prosecution for its maintenance in court. The overall effectiveness of the evidentiary activity at all the stages of criminal proceeding requires the professionalism of the authorized persons, their high moral level and personal motivation.

Specific guarantees of effective activity of the investigator, interrogator, prosecutor are their ability to act in the conditions of the limited volume of information on an event of offense at the initial stage of pre-trial investigation, correct use of special technical means for detection and fixation of traces of a criminal offense, competent conduct of public and covert investigative (search) actions, effective management of tactical risks, the ability to organize interaction with other authorized units, knowledge of the specifics of the investigation of certain types of criminal offenses, capability to correctly determine the general directions and specific strategy of the investigation in each proceeding, etc. On the other side of the "barricades" of court competition, the evidential interests of suspects and accused are represented by professional defense attorneys, whose activities also require specific skills. At last, at the final stage of the proceedings, judges must give a careful assessment of the evidence provided by the parties to the criminal proceedings and make a responsible decision on the guilt or innocence of the person prosecuted which also demand characteristic skills.

Hans Gross wrote that honest citizens of the state have the right to demand that the fight against crime be carried out using all means provided to a person by the knowledge and art of investigation. This, in his opinion, can be achieved only with impeccable special training of investigators [5, p. 10]. All the above-mentioned specific skills begin to be formed in a lawyer during higher legal education and are improved in the

course of his practical activity through self-study and accumulation of empirical experience. Therefore, it is very important that practitioners have access to modern, well-founded, practical-oriented recommendations for proving in criminal proceedings at every stage of the formation of their professional consciousness.

Forensic recommendations of a technical nature on the proving allow the most effective use of forensic techniques to detect, record and study reflections that remain in the external environment as a result of a criminal offense. Tactical recommendations allow the investigator to conduct investigative (search) actions in the most tactful way to obtain new and verify existing evidence in criminal proceedings. Forensic recommendations of a methodological nature allow to choose the right strategy of investigation, to determine the order and priority of investigative (search) actions and organizational measures, etc. Finally, it should be noted that such recommendations are of particular value provided they are logical, structured and comprehensive.

Relevance, sufficiency, practical orientation and methodological literacy of the mentioned recommendations should be ensured by the use of appropriate scientifically substantiated sources for their formation.

Forensic recommendations for proving in criminal proceedings are the praxeological content and qualitative substance of the forensic doctrine on the collection, examination and use of evidence in criminal proceedings, which is in its constant evolutionary development [6, p. 26]. Therefore, it seems obvious that development and maintenance of the relevance of these recommendations should be based on the achievements of forensic science, the most relevant provisions of its general theory, forensic techniques, tactics and methodics.

One of the essential sources of the formation of forensic recommendations for evidence in criminal proceedings are the norms of the legislation of Ukraine on criminal liability and the achievements of the science of criminal law. The articles of the general part of the Criminal Code of Ukraine define the basic rules of qualification, while articles of a special part define the most common signs of criminal offenses. During the construction of separate methodics of investigation, criminal data on offenses serve as a basis for the formation of forensic characteristics, and together with procedural provisions on the subject of proving become the basis of standard lists of circumstances to be clarified and proven in the proceedings. Indirectly, through forensic methodics, criminal law provisions affect the technical and tactical recommendations for proving in criminal proceedings. In particular, researchers trace the correlations between the most common criminal-law features of offenses and the inherent specific traces, which creates the need to develop recommendations for detection, examination and fixation of such traces; the content of the circumstances to be clarified in the proceedings determines the tasks of inspection, interrogation and other investigative (search) actions, etc.

Criminal procedural legislation defines procedural requirements for evidentiary activity in criminal proceedings, which cannot be ignored during the development of relevant forensic recommendations. In particular, Sec. I of the CPC of Ukraine defines the tasks of criminal proceedings and the scope of criminal procedural legislation (Chapter 1), formulates the general principles of criminal proceedings, which too apply to evi-

dentiary activities (Chapter 2), regulates the legal status of the subjects of proving (Chapter 3), defines the concepts, properties and procedural sources of evidence, the essence of proving in criminal proceedings (Chapter 4), establishes the requirements for recording the course and results of evidential activity (Chapter 5). Sec. II of the Code determines the procedure for obtaining temporary access to things and documents, temporary seizure and seizure of property, which are among the means of gathering evidence. Sec. III, IV, V of the Code establish the procedural order of proving at the stages of pre-trial investigation, trial and review of court decisions, respectively. Sec. VI of the CPC of Ukraine regulates the specifics of proving while applying special of criminal procedures, sec. IX determines opportunities to gather evidence in international cooperation. In addition to the CPC of Ukraine, evidentiary activity in criminal proceedings is regulated by a number of special laws and international treaties that are part of criminal procedural legislation.

The theoretical basis for constructing recommendations for proving in criminal proceedings should clearly include the achievements of the science of criminal procedure, in particular criminal procedural theory of evidence. Procedural scientific provisions focus on the study of the nature of evidence, their properties and procedural sources, the procedural status and capabilities of the subjects of proving, the essence of the evidentiary activity and the requirements of the law on it. Based on the regulatory requirements and theoretical provisions of the theory of evidence, forensics should offer the most rational procedure for authorized entities to collect and study evidence in tactical recommendations, as well as to use evidence in methodological recommendations.

Part 2 of Art. 1 of the CPC of Ukraine refers to the criminal procedure legislation, among other things, international agreements, the binding nature of which was approved by the Verkhovna Rada of Ukraine. One of the most relevant international acts in this aspect is the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, signed by Ukraine in November 1995 and ratified in July 1997. The prohibition of torture, the guaranteed rights to life, liberty and security of person, to a fair trial, respect for private and family life, etc. established by the Convention, have a significant impact on the content of forensic recommendations for investigative actions.

However, in this aspect is the practice of the European Court of Human Rights established on the basis of the Convention is more interesting. It has a precedent nature and in accordance with Art. 8, 9 of the CPC of Ukraine must be taken into account when applying the principle of the rule of law and the provisions of criminal procedure law in criminal proceedings.

Art. 13 of the Law of Ukraine "On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights" [7], defines a list of general measures taken to ensure compliance with the provisions of the Convention, violation of which is established by the ECtHR, and to eliminate systemic deficiencies that underlie the violation identified by the court. In particular, it is a question of making changes in practice of application of the national legislation, maintenance of professional training of law enforcement officers and study of the convention and practice of the ECtHR. It is forensic recommendations for the collection, examination and use of evidence, aimed at improving the practice of proving in criminal proceedings, that are the source of training

for investigators, interrogators and prosecutors who carry out evidential activities. Therefore, such recommendations should be adjusted in a timely manner in accordance with current ECtHR practice.

Judicial decisions of ECtHR, as a source of forensic recommendations for the collection, examination and use of evidence in criminal proceedings can be divided into two categories:

- 1) decisions that affect the procedural requirements for proving in general;
- 2) decisions that affect specific tactical or methodological recommendations for proving in criminal proceedings.

Examples of the first category include the decisions in the cases of "Chmil v. Ukraine" [8], "Gelety v. Ukraine" [9], "Zakshevsky v. Ukraine" [10] and others. The analysis of case law has shown that judges actively refer to the listed and other similar decisions when examining and evaluating the evidence submitted by the parties of court hearing.

As an example of the second category, we can cite the legal position set out in the decision of ECtHR in the case "A.V. against Ukraine" (Application № 65032/09, the decision became final on 29.04.2015) [11]. The Court stated in paragraph 60 of the judgment that "the waiver of this right [*the right of access to a lawyer*] must, inter alia, be granted in an unambiguous manner and be accompanied by minimum guarantees commensurate with its importance. The necessary guarantees of the right to legal aid, among other things, indirectly reinforce the obligation of the authorities to establish that the person did not wish to exercise this right in a specific period of time".

On the basis of the cited legal position it is possible to formulate the tactical recommendation for the authorized persons who carry out investigative (search) actions concerning the suspect or the accused of the following content. If after the person is in accordance with Part 3 of Art. 223 of the CPC of Ukraine notified of their rights (including guaranteed by parts 1, 2 of Art. 20 of the CPC the right to legal assistance by a qualified defense counsel), such person has not clearly stated a desire to exercise such a right or refusal to use it, the authorized person must ask the respondent if he wants to use the right to defense, and record the answer in the protocol of the investigative (search) action.

The actions of the authorized personnel described by us do not entail serious additional procedural costs, but allow to effectively provide the guaranteed by the Art. 63 of the Constitution of Ukraine [12], subparagraph "C" of paragraph 3 of Art. 6 of the ECHR and Art. 20 of the CPC of Ukraine the right of the suspect, accused to have qualified legal assistance of a defense counsel. Ensuring the implementation of this right is crucial, because its violation during the investigative (search) action in accordance with paragraph 3 of Part 2 of Art. 87 of the CPC of Ukraine is a significant violation of human rights and freedoms and must inevitably entail the recognition of evidence obtained in the course of such an investigative (search) action as inadmissible.

Thus, we can conclude that the case law of the European Court of Human Rights affects both the procedural requirements for evidence in general and specific tactical and methodological recommendations for proving in criminal proceedings, and is therefore a crucial source of forensic recommendations.

Undoubtedly, forensic recommendations on proving should be based on the accumulated experience of investigative and judicial practice. The connection of recommendations with practice allows to identify and scale the best trends in detection, investigation and prevention of criminal offenses, to find and correct common mistakes, to test new theoretical provisions. In order to study practical experience, it is customary to investigate the materials of criminal proceedings (protocols of investigative (search) actions, written reports of suspicion, indictments, expert reports, etc.) and court decisions in which the results of evidence of the parties receive critical assessment.

Last but not least, a specific feature of forensic science is its integration function to implement in practice of detection, investigation and prevention of criminal offenses achievements of other (non-legal) sciences. Such integration is most clearly traced on the example of the formation of technical-forensic recommendations for proving in criminal proceedings. Modern methods of detection, examination and fixation of traces, operational and expert research of forensically significant objects are based on the achievements of natural and technical scientific disciplines. Tactical recommendations for verbal investigative (search) actions are based on the provisions of practical psychology, recommendations on the organization of investigation and trial – on the provisions of praxeology and scientific organization of labor, etc. Methodical guidelines for the investigation of certain types of criminal offenses related to a particular area of human activity should take into account the provisions of the sciences, that serve such activities. For example, the formation of a methodology for investigating criminal offenses against journalists requires the application of the provisions of the theory of journalism; methodology of investigating economic offenses – the provisions of economic theory; methodology of investigating environmental offenses – environmental science and so on.

Conclusions. Thus, the sources of formation of forensic recommendations for the collection, examination and use of evidence in criminal proceedings are:

- the most relevant provisions of forensic science, a component of which is the forensic doctrine of the collection, examination and use of evidence in criminal proceedings;
- provisions of the legislation of Ukraine on criminal liability and provisions of the science of criminal law, which determine the general rules of qualification and minimum necessary list of signs of criminal offenses;
- provisions of the criminal procedural legislation of Ukraine and achievements of science of criminal procedure which establish procedural requirements concerning evidentiary activity of the authorized personnel in criminal proceedings;
- legal positions formulated by the European Court of Human Rights, which affect both the procedural requirements for evidential activity in general and the specific tactical and methodological recommendations for proving;
- the practice of detection, investigation and trial of criminal offenses;
- scientific provisions of other (non-legal) sciences, which are integrated by forensic science and implemented in law enforcement practice.

The identification of such sources is the first stage in the development of methodological foundations for the formation of forensic recommendations for the collection,

examination and use of evidence in criminal proceedings while developing of the eponymous forensic doctrine. The study of the nature of evidence and evidentiary activity from the standpoint of forensic science seems promising in this area.

Використані джерела:

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. Редкол. : В. Ю. Шепітько (голова) та ін., 2018. 952 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 23.11.2020).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 23.11.2020).

4. Справа «Зоріна та інші проти України» (Заява № 20295/07 та 3 інші заяви). Європейський суд з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e22. (дата звернення: 23.11.2020).

5. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. С изд. 1908 г. Москва, 2002. 1908 с.

6. Коваленко А. Наукові передумови формування та розвитку криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, № 113, 4, 24-30. (Лют. 2020), С. 24-30.

7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. (дата звернення: 24.11.2020).

8. Справа «Чміль проти України» (Заява № 20806/10) Європейський суд з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b45. (дата звернення: 24.11.2020).

9. Справа «Гелегей проти України» (Заява № 23040/07) Європейський суд з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c52. (дата звернення: 24.11.2020).

10. Справа «Закшевський проти України» (Заява № 7193/04) Європейський суд з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b60. (дата звернення: 24.11.2020).

11. Справа «А.В. проти України» (Заява № 65032/09). Європейський суд з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a77. (дата звернення: 24.11.2020).

12. Конституція України. Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 24.11.2020).

References:

1. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : u 20 t. T. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykhoholiiia (2018). V. Yu. Shepitko (Ed.) et al. [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Kodeks Ukrainy (2012) Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukrainian].

3. Konventsiiia pro zachyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (1950) Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukrainian].

4. Sprava «Zorina ta inshi proty Ukrainy» (Zaiava № 20295/07 ta 3 inshi zaiavy) (2019). *Yevropeiskyi sud z prav liudyny - European Court of Human Rights*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e22. [in Ukrainian].

5. Gross, G. (2002) Rukovodstvo dlja sudebnykh sledovatelej kak sistema kriminalistiki. No-voe izd., perepech. S izd. 1908 g. Moskva, 1908. [in Russian].

6. Kovalenko A. (2020) Naukovi peredumovy formuvannia ta rozvytku kryminalistychnoho vchennia pro zbyrannia, doslidzhennia ta vykorystannia dokaziv u kryminalnomu provadzheni. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 113, 4, 24-30. [in Ukrainian].

7. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (2006) Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. [in Ukrainian].

8. Sprava «Chmil proty Ukrainy» (Zaiava № № 20806/10) (2016). *Yevropeiskyi sud z prav liudyny - European Court of Human Rights*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b45. [in Ukrainian].

9. Sprava « Heletei proty Ukrainy » (Zaiava № 23040/07) (2018). *Yevropeiskyi sud z prav liudyny - European Court of Human Rights*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c52. [in Ukrainian].

10. Sprava « Zakshevskiy proty Ukrainy » (Zaiava № 23040/07) (2016). *Yevropeiskyi sud z prav liudyny - European Court of Human Rights*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b60. [in Ukrainian].

11. Sprava «A. V. proty Ukrainy» (Zaiava № 65032/09) (2015). *Yevropeiskyi sud z prav liudyny - European Court of Human Rights*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a77. [in Ukrainian].

12. Konstytutsiia Ukrainy (1996). Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 26.11.2020

Коваленко А. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО ЗБИРАННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено визначенню основних джерел формування криміналістичних рекомендацій щодо збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Загальна ефективність доказової діяльності на етапах досудового

розслідування та судового розгляду вимагає професіоналізму уповноважених осіб, їх високого морального рівня та особистої вмотивованості. Специфічні навички правозастосовувачів починають формуватися ще під час отримання ними вищої юридичної освіти і вдосконалюються в ході практичної діяльності через самонавчання та накопичення емпіричного досвіду. Тому надважливо, щоб практик на кожному етапі формування своєї професійної свідомості мав доступ до розроблених науковцями сучасних, обґрунтованих, практично-спрямованих рекомендацій щодо доказування у кримінальному провадженні. Актуальність, достатність, практична спрямованість та методична грамотність згаданих рекомендацій мають забезпечуватися використанням відповідних науково обґрунтованих джерел для їх формування.

Джерелами формування криміналістичних рекомендацій щодо збирання, використання та дослідження доказів у кримінальному провадженні виступають: найбільш актуальні положення криміналістичної науки, складовою якої є криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні; норми законодавства України про кримінальну відповідальність та положення науки кримінального права, які визначають загальні правила кваліфікації, мінімально необхідний перелік ознак кримінальних правопорушень; норми кримінального процесуального законодавства України та здобутки науки кримінального процесу, які встановлюють процесуальні вимоги щодо доказової діяльності уповноважених осіб у кримінальному провадженні; правові позиції, сформульовані Європейським судом з прав людини, що впливають як на процесуальні вимоги щодо доказування в цілому, так і на конкретні тактичні й методичні рекомендації щодо доказування; практика розкриття та розслідування кримінальних правопорушень; наукові положення інших (не юридичних) наук, які інтегруються криміналістикою та впроваджуються в правоохоронну практику.

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, збирання, дослідження, використання доказів, криміналістичні рекомендації.

Коваленко А. В.,

кандидат юридических наук,
доцент кафедри уголовно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО СБОРУ, ИССЛЕДОВАНИЮ И ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Статья посвящена выявлению основных источников криминалистических рекомендаций по сбору, исследованию и использованию доказательств в уголовном судопроизводстве. Автор подчеркивает, что актуальность, достаточность, практическая ориентированность и методологическая грамотность таких рекомендаций должны обеспечиваться за счет использования соответствующих научно обоснованных источников для их формирования.

Істочниками формування таких рекомендацій являються: найбільш актуальні положення науки криміналістики; положення законодавства України об уголовной ответственности и положения науки уголовного права; положення уголовно-процессуального законодавства України и достижения уголовно-процессуальной науки; правовые позиции, сформулированные Европейским судом по правам человека; практика раскрытия, расследования и судебного преследования уголовных преступлений; научные положения других (неюридических) наук, которые интегрируются криминалистикой и внедряются в правоприменительную практику.

Ключевые слова: уголовное производство, доказательства, сбор, исследование, использование доказательств, судебно-медицинские рекомендации.


DOI: 10.33766/2524-0323.92.176-188

УДК 343.131.2

В. В. Навроцька,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(м. Львів, Україна)

e-mail: superviranavr@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3407-7984>

ЗАКРИТИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЯК ГАРАНТІЯ НЕРОЗГОЛОШЕННЯ ОХОРОНЮВАНИХ ЗАКОНОМ ТАЄМНИЦЬ

У статті констатовано, що можливість проведення закритих судових засідань є однією із процесуальних гарантій нерозголошення охоронюваних законом таємниць. Зазначено, що здійснювати розгляд питання про закриті судові засідання слід у кожному випадку, коли для цього виявляються підстави, незалежно від наявності клопотань сторін. Запропоновано доповнити КПК України нормою, яка б передбачала недопустимість розголошення даних закритого судового розгляду, а в КК України, своєю чергою, передбачити відповідальність за порушення такої заборони. Указано, що одним із способів захисту таємниць у сфері кримінальної процесуальної діяльності може бути розділення кримінального провадження стосовно окремих підозрюваних, обвинувачених у частині епізодів злочинної діяльності, коли в них містяться відомості, котрі не підлягають розголошенню. З огляду на це, було запропоновано нову редакцію ч.3 ст. 217 КПК України 2012 р.

Також піддано критиці положення ч.3 ст. 27 КПК України; запропоновано норму, згідно з якою у відкритому судовому засіданні листування та запис переговорів, що містять інформацію суто особистого характеру чи відомості про приватне життя, можуть бути оголошені лише зі згоди осіб, яких вони стосуються. Піддано критиці позицію, згідно з якою розгляд проваджень про застосування примусових заходів медичного характеру завжди має бути відкритим.

Ключові слова: закритий судовий розгляд, відкрите судові засідання, охоронювані законом таємниці, гарантія нерозголошення, захист інформації, гласність.

© Навроцька В. В., 2020

Постановка проблеми. Гласність і відкритість судового провадження є однією із найважливіших засад кримінального провадження. Вона виявляється, передусім, у проведенні відкритих судових засідань.

Питання про суть та межі гласності у сфері кримінального процесу є одним із найбільш складних та дискусійних. Гласність кримінального процесу сприяє охороні прав та законних інтересів осіб у сфері кримінально-процесуальної діяльності, здійснює на осіб відповідний правовий вплив, забезпечує реальну можливість суспільного контролю за діяльністю правоохоронних органів та суду, сприяє формуванню об'єктивної громадської думки. Гласність є істотною перепороною фальсифікації доказів, ущемлення прав учасників процесу, порушення закону в ході досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. Загальноновизнаним є те, що гласність є одним із найбільш принципових положень кримінального судочинства [1, с. 31-32; 2, с. 135-141; 3, с.106-107; 4, с. 85; 5, с. 168; 6, с. 33-34; 7, с. 209-210; 8, с. 148-150].

Зазначена засада має значну кількість винятків, серед яких вагоме місце мають різноманітні таємниці. Якщо гласність пов'язана з інформуванням суспільства про кримінальну процесуальну діяльність, то таємниця, навпаки, виключає стороннє втручання, оточена закритістю. Недозована гласність здатна заподіяти непоправну шкоду правам та інтересам осіб, державі та суспільству. Надмірна секретність теж може потягнути негативні наслідки: виникнення відчуття всюдозволеності, безкарності та безвідповідальності в посадових осіб органів, що ведуть кримінальний процес, підштовхувати їх до фальсифікації доказів, спотворення істини, стимулювати порушення ними вимог законності, викликати недовіру суспільства. Тому оптимальне поєднання гласності та належне забезпечення охоронюваних законом таємниць у кримінальному процесі (у тому числі й шляхом проведення закритих судових засідань) є дуже важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стверджувати про те, що проблемам забезпечення нерозголошення охоронюваних законом таємниць (яка досягається в тому числі й шляхом прийняття рішення про проведення закритого судового засідання) увага в юридичній літературі не приділялася, було б абсолютно безпідставно. З-поміж дослідників, які аналізували відповідні проблеми, слід виділити, зокрема, О. Бабаєву, В. Борзову, І. Грищока, Н. Дроздович, В. Короля, О. Кудіну, О. Кузьменко, О. Кошову, М. Лабадзе., Л. Наливайко, Л. Лобойка, І. Петрухіна, І. Смолькову, М. Строговича, А. Шушанашвілі. Проте після прийняття КПК України 2012 р. ці питання, на мою думку, належно проаналізовані не були, дослідники не звертали увагу на низку правових прогалин та неузгодженостей у цій сфері.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є обґрунтування того, що закритий судовий розгляд виступає гарантією охоронюваних законом таємниць; з'ясування підстав й порядку проведення закритих судових засідань, а також того, чи не суперечить проведення засідань суду в закритому режимі засаді гласності і відкритості судового провадження; оцінка підстав криміналізації розголошення даних закритого судового розгляду шляхом доповнення КК України окремою статтею Особливої частини.

Виклад основного матеріалу. Можливість проведення закритих судових засідань є однією із процесуальних гарантій нерозголошення охоронюваних законом таємниць. Відповідно до загального правила, розгляд кримінальних проваджень у всіх судах є гласним та відкритим (п.20 ч.1 ст. 7, ст. 27 КПК України). Водночас, згідно з ч.2 ст. 27 КПК України, можливе прийняття рішення про здійснення кримінального провадження (під час усього судового розгляду або ж його окремої частини) у закритому судовому засіданні.

Це можливо лише в таких випадках: а) якщо обвинувачений є неповнолітнім; б) при розгляді справ про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та недоторканості; в) за потреби запобігання розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя або обставин, що принижують гідність; г) якщо здійснення провадження у відкритому засіданні суду може призвести до розголошення охоронюваної законом таємниці; д) за необхідності забезпечення безпеки осіб, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві [9].

Один із аспектів гласності судового розгляду означає, що на судовому засіданні можуть бути присутні будь-які особи, котрі не беруть участі в кримінальному провадженні та які побажали прийти на його розгляд. Інший із аспектів гласності полягає в тому, що самі учасники процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право будь-яким способом оприлюднити все, що вони на тому засіданні бачили або ж чули [10, с. 9]. Кожен присутній у залі судового засідання при цьому може робити нотатки, вести стенограму, використовувати портативні аудіозаписувальні прилади (ч.6 ст. 27 КПК України).

Гласний характер судочинства спрямований на забезпечення справедливості судового розгляду. Водночас, це аж ніяк не означає, що відкритий судовий розгляд кримінального провадження допустимий за будь-яких умов. Кримінальне правопорушення (або інше суспільно небезпечне діяння) зачіпає різні сторони як приватного, так і громадського життя. І не завжди доступність для всезагального обговорення інформації, здобутої в кримінально-процесуальному порядку, є благом. Саме тому законодавець встановлює (і абсолютно виправдано) певні обмеження гласності [6, с. 34-35; 7, с. 210-211]. Необхідність обмеження гласності викликана не лише небезпекою необґрунтованого розголошення відомостей про приватне життя, але й інтересами встановлення істини, створення умов для повного та всебічного дослідження всіх фактичних обставин розглядуваного кримінального провадження. Навряд чи відповідає сучасним реаліям твердження М. С. Строговича про те, що в кримінальному процесі «гласність судового розгляду завжди і в всіх випадках є засобом, що сприяє правильності, справедливості судових вироків і ніколи не може бути перепорою до розкриття істини» [11, с. 173]. До прикладу, гласний розгляд у провадженнях, де необхідно досліджувати обставини приватного життя якоїсь людини, може не полегшити, а, навпаки, ускладнити встановлення істини у справі. «Розголошення подібних відомостей зазвичай викликає відчуття сорому, дає привід для пліток, породжує сенсації, що ображають честь і гідність особи, псує репутацію, перешкоджає службовій кар'єрі» [12, с. 22].

Особи, котрі беруть участь у судовому розгляді, побоюючись розголошення відомостей про своє приватне життя (чи приватне життя інших), даючи пока-

зання, можуть замовчувати істотні для провадження обставини, не давати детальних відомостей про відомі їм фактів. Аби не допустити цього, законодавець у ст. 27 КПК України 2012 р. підставою для закритого судового розгляду називає можливість розголошення відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі. Зокрема, у п.2 ч.2 ст. 27 цього Кодексу йдеться про можливість проведення закритого судового засідання в ході розгляду проваджень про діяння проти статевої свободи й статевої недоторканості особи, а в п.3 ч.2 ст. 27 КПК України такий закритий судовий розгляд може бути зумовлений необхідністю запобігання розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, що принижують гідність.

Аби закритий судовий розгляд, з одного боку, не обмежував гласності процесу, та водночас, виступав би гарантією недоторканості охоронюваних законом таємниць, такий розгляд має бути допущений лише на підставі мотивованої ухвали суду. При обґрунтуванні відповідного рішення слід чітко викладати міркування, керуючись якими суд зробив висновок про неможливість розгляду провадження в закритому засіданні. Причому, у такому рішенні суду не можна детально викладати ті обставини, у зв'язку з якими двері залу судового засідання зачиняють [10, с. 40]. Мотивування кожного такого рішення дає можливість перевірити його правильність та обґрунтованість.

При тому правильно здійснювати розгляд питання про закриті судові засідання кожного разу за наявності для цього підстав, незалежно від того, клопотали про це сторони чи ні. Аналогічної думки з цього приводу притримується й О. В. Бабаєва [4, с. 85]

Варто вказати, що двері залу суду (із урахуванням конкретних обставин справи) можуть бути зачинені як на весь процес, так і на період дослідження обставин, пов'язаних із відомостями про інтимні сторони життя осіб, котрі беруть участь у провадженні.

Видається, що в разі закритого судового засідання, суд не може допускати сторонніх осіб, котрі участі у провадженні не беруть. Водночас окремі дослідники радять, аби суд міг дозволяти (із урахуванням мети проведення закритого розгляду) представникам громадськості та близьким сторін, котрі виявляють виправданий та природний інтерес до провадження, усе ж бути присутніми на закритому засіданні суду. Причому, таких осіб слід попереджати про неприпустимість розголошення обставин, досліджуваних при зачинених дверях [10, с. 43; 13, с. 178]. З подібними міркуваннями погодитися не може, адже в такому разі (якщо в закриті судові засідання будуть допущені представники громадськості та/чи близькі для сторін провадження особи), стає незрозумілим те, чим же ж тоді воно відрізняється від відкритого судового засідання? Відповідь на це питання однозначна: нічим! А тому закритим засідання суду є тільки тоді, коли на ньому присутні лише сторони та інші необхідні учасники кримінального судочинства (експерти, свідки, перекладачі, спеціалісти).

У цьому разі (при прийнятті рішення про проведення закритого судового засідання) треба видаляти із зали суду вже допитаних свідків.

Свідок, згідно з ч.1 ст. 65 КПК України, є фізичною особою, котрій відомі (або ж можуть бути відомі) які-небудь обставини, що мають значення для розслідування й вирішення кримінального провадження та яка викликана для давання показань. Відтак, головне завдання свідка – розповісти про відомі йому обставини провадження. Допитаний у судовому засіданні свідок виконав поставлене перед ним законодавцем завдання. Тому його присутність надалі в залі суду виправдана лише тоді, коли в подальшому його потрібно повторно допитати (ч.14 ст. 352 КПК України).

Водночас дослідники звертають увагу на необхідність попередження про НЕПрийнятність розголошення обставин провадження й тих учасників судового розгляду, котрі були присутні на закритому засіданні суду [14, с. 248-249]. Судове засідання в закритому режимі зазвичай проводиться, аби попередити поширення певних відомостей (медичної, нотаріальної, банківської таємниці, таємниці приватного життя, державної таємниці тощо). Аби цього можна було реально досягти, учасникам судового розгляду слід роз'яснити обов'язок (звісно ж, у разі передбачення такого обов'язку на законодавчому рівні – В. Н.) зберігати у таємниці обставини, досліджені в закритому судовому засіданні. Це, окрім усього іншого, дозволить (у разі недотримання даного обов'язку) притягнути особу до відповідальності, оскільки вона може настати лише при попередженні про це суб'єкта.

Із наведеною вище позицією я повністю згодна. Звертає на себе увагу деяка прогалинність українського кримінального процесуального законодавства, яка виявляється в тому, що в судових стадіях процесу захист охоронюваних законом таємниць можливий здебільшого шляхом проведення закритих судових засідань. Належною гарантією їх нерозголошення це, звісно ж, вважати не можна. Подібні прогалини О. Лейба цілком справедливо відносить до дефектів кримінального процесуального законодавства [15, с. 59-63]. Саме тому слід доповнити КПК України положенням, яке б передбачало неприпустимість розголошення даних закритого судового розгляду, а у КК України – передбачити відповідальність за порушення зазначеної заборони.

З огляду на вищезазначене, існує необхідність доповнення ч.4 ст. 27 КПК України нормою такого змісту:

«Суд попереджає учасників судового розгляду про неприпустимість розголошення даних закритого судового засідання та про відповідальність за порушення вказаної заборони».

До того ж, потрібно доповнити КК України новою статтею наступного змісту: *Стаття 387-1. Розголошення даних закритого судового засідання.*

«Розголошення даних закритого судового засідання особою, попередженою у встановленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі відомості, - карається...».

Потрібно також звернути увагу й на те, що чим ширшим є коло осіб, котрі володіють відомостями, що становлять, до прикладу, таємницю приватного життя, тим більшим є ризик їх розголошення та, відповідно, заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам (у даному випадку – інтересам осіб стосовно нерозголошення обставин приватного життя). Коли в матеріалах кримінального провадження містяться відомості, які становлять будь-яку іншу охоронювану законом таємницю (державну, банківську, комерційну тощо), – ситуація складається аналогічна.

За такої ситуації (у разі здійснення розслідування в загальному режимі без роз'єднання матеріалів кримінального провадження), по суті, відбувається розголошення відомостей, котрі становлять охоронювану законом таємницю, адже із матеріалами досудового розслідування у такому разі мають право ознайомлюватися також і ті учасники процесу, котрим раніше відповідні відомості не були відомі та й зараз (у рамках розслідуваного кримінального провадження) така інформація їм не потрібна і жодним чином не допоможе у відстоюванні власних прав та інтересів. А тому постає питання про доцільність інформування про конфіденційні відомості осіб, які із самого початку ними не володіли. Для мене відповідь однозначна: цього робити не варто.

Одним із можливих способів захисту в кримінальному провадженні охоронюваних законом таємниць щодо окремих співучасників-підозрюваних/обвинувачених у частині епізодів злочинної діяльності тоді, коли в них містяться відомості, які не підлягають розголошенню й за умови, що такі відомості жодним чином не стосуються їхніх інтересів.

Із урахуванням вищезазначеного, варто доповнити ч.3 ст. 271 КПК України (де йдеться про можливість виділення кримінальних проваджень) таким положенням:

«Виділення кримінальних проваджень щодо окремих підозрюваних / обвинувачених можливе з міркуваннями захисту відомостей, що становлять охоронювану законом таємницю».

Важливим (та пов'язаним із правилом про закриті судові засідання) є питання про оголошення в залі суду листування, телефонних та інших переговорів, дослідження фотографій, відео- чи аудіо-записів, матеріалів кінозйомки, які носять особистий характер. Згідно з положеннями ч.3 ст. 27 КПК України, особисті записи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних й інших повідомлень можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні за умови, що слідчий суддя, суд не прийме рішення про їхнє дослідження в закритому судовому засіданні.

Це питання треба регламентувати більш жорстко та передбачити, що у відкритому судовому засіданні листування та запис переговорів, які містять інформацію суто особистісного характеру або відомості про приватне життя, можуть бути оголошені лише зі згоди осіб, котрих вони стосуються.

Згода автора кореспонденції (та її адресата) має бути виражена (у письмовому вигляді чи усно) у стверджувальній формі, без жодних умов. Згода (як, зрештою, і заперечення, якщо воно надійшло) має бути зафіксована в журналі судового засідання.

Згоду потрібно одержати на оголошення не тільки всього матеріалу (запису телефонних та інших переговорів, телефонних, поштових та інших повідомлень, фотознімків, аудіо чи відеозапису, особистого листування), а й окремих його частин (звісно, якщо вони мають доказове значення). Відсутність такої згоди є перешкодою для оголошення та дослідження матеріалу у відкритому судовому засіданні.

Ці правила не повинні поширюватися на ситуації, коли зазначені матеріали виступають винятково як речовий доказ, при дослідженні якого не потрібне вивчення документа (наприклад, для уточнення дати відправлення чи надходження

листа на пошту, часу виготовлення документа, встановлення адреси відправника, для дослідження зразка підпису тощо).

Важливим елементом засади гласності та відкритості кримінального провадження (ч.7 с. 27 КПК України) є також публічне проголошення рішення суду у всіх випадках. Варто звернути увагу на новелу вітчизняного КПК, відповідно до якої якщо судовий розгляд відбувався в закритому судовому засіданні, рішення суду проголошується прилюдно із пропуском інформації, задля дослідження якої і було проведене закрите судове засідання та яка на момент проголошення рішення суду підлягає подальшому захисту від розголошення. Цю норму треба тільки вітати! Її запровадження має два позитивні моменти, позаяк вона: а) не виключає можливості ознайомлення публіки про суть та результати розгляду справи; б) сприятиме збереженню охоронюваних законом таємниць, котрі були досліджені в закритому судовому засіданні. Отже, аналізована норма дозволяє оптимально поєднати і публічні, і приватні інтереси.

При цьому, як слушно зауважує Л. Лобойко, відповідне рішення суду повинне бути сформульоване таким чином, аби забезпечити баланс мети обізнаності громадськості про судове засідання і рішення, ухвалені за його результатами і мети завдати шкоди тим суспільним цінностям, що стали підставою для проведення закритого судового засідання [5, с. 172].

Варто критично оцінити пропозицію, згідно з якою доцільно було б передбачити варіанти оголошення вироків (та, вочевидь, інших судових рішень – В. Н.) у закритому судовому засіданні з їх подальшим депонуванням у доступному для зацікавлених осіб місці. При тому згадуваний дослідник посилається на традицію, яка склалася у державах-членах Ради Європи використовувати інші, окрім прочитання вголос, засоби для оголошення судових рішень (до прикладу, депонування судових рішень у канцелярії, доступній для всіх) [16]. Л. М. Лобойко поділяє таку позицію, вважаючи, що публічне проголошення судового рішення (із урахуванням міжнародних стандартів, зокрема й прецедентної практики Європейського суду з прав людини) не слід тлумачити дуже вузько – як зачитування суддею-головуючим тексту прийнятого рішення. Стразбурзький суд не вимагає, аби рішення, винесене на кінцевій стадії судового розгляду було зачитано вголос. Зокрема, як вказує дослідник, у рішенні по справі «Кемпбелл та Фелл проти Сполученого Королівства», зазначений орган констатував відсутність порушень положень Європейської конвенції про захист прав людини в ситуації, коли суд, не проголошуючи вирок на відкритому судовому засіданні, вручив його копію сторонам і опублікував в офіційному збірнику, доступному для широкого загалу [5, с. 172].

На мою думку, вищезгаданий підхід до вирішення проблем охорони захищених законом таємниць не забезпечить ані приватний, ані публічний інтерес, адже проголошений при зачинених дверях вирок (так само, як і будь-яке інше рішення суду) жодним чином не виконує свого соціального призначення. Якраз навпаки, рішення, проголошене публічно, сприяє підтриманню та відновленню правопорядку й законності, є запорукою й однією із гарантій винесення правосудних рішень, сприяє формуванню правової свідомості.

Потрібно зупинитися і на такій категорії кримінальних проваджень, як провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру. Відповідно

до ч.1 ст. 512 КПК України, судовий розгляд таких проваджень здійснюється суддею одноособово за участю прокурора та обов'язкової участі особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру (а також, відповідно до загальних правил КПК України, за участю її законного представника та захисника).

Колись В. В. Король радив викласти відповідну статтю (чинного на той час КПК України 1960 р.) так, аби розгляд проваджень в усіх судах першої, апеляційної та касаційної інстанції про застосування примусових заходів медичного характеру був відкритим. На думку цього вченого, необхідність гласності в цій категорії проваджень зумовлена, передусім, тим, що ці справи стосуються психічно хворих осіб, котрі у зв'язку з цим потребують посиленого захисту. Тут гласність судового процесу буде виступати (поряд з іншими) додатковою гарантією їх свобод, прав та законних інтересів у сфері кримінального судочинства [17, с. 123].

Я із такою пропозицією погодитися не можу. Брати її на озброєння» зараз не варто. Передусім, запропонований підхід іде в розріз із положенням п.4 ч.2 ст. 27 КПК України 2012 р. До того ж, згідно зі ст. 6 закону України «Про психіатричну допомогу» [18], відомості про стан психічного здоров'я є лікарською таємницею. На мій погляд, з метою захисту охоронюваної законом таємниці, у цьому випадку треба проводити закриті судові засідання.

У разі вчинення кількома особами одного забороненого КК України діяння, суд має право водночас розглянути питання про винуватість одних осіб і винести рішення про застосування примусових заходів медичного характеру стосовно інших (які вчинили дане діяння в стані неосудності чи захворіли після вчинення забороненого КК України діяння на душевну хворобу). У цьому випадку судовий розгляд теж повинен бути закритим.

Насамкінець, хотіла б зазначити, що обсяг публікації, на жаль, не дозволяє проаналізувати всі можливі гарантії нерозголошення охоронюваних закон таємниць (сказане стосується, зокрема, можливості встановлення на законодавчому рівні нових різновидів свідочького імунітету). Однак ці питання цілком можуть бути предметом подальших досліджень.

Висновки. Отож, вищенаведене дає підстави для наступних висновків:

1) проведення закритих судових засідань є однією із процесуальних гарантій нерозголошення охоронюваних законом таємниць у кримінальному процесі;

2) щоб закритий судовий розгляд не обмежував гласність судочинства та водночас був гарантією нерозголошення охоронюваних законом таємниць, його слід допускати тільки на основі мотивованої ухвали суду;

3) у рішенні суду про проведення закритого судового засідання не можуть бути детально викладені обставини, у зв'язку з якими зачиняють двері залу судового засідання;

4) розгляд питання про закриті судові засідання слід здійснювати в кожному випадку виявлення для того підстав, незалежно від наявності клопотань сторін про це;

5) двері залу суду із урахуванням конкретних обставин провадження можуть бути зачинені й не на весь процес, а тільки на час дослідження охоронюваних законом таємниць;

б) прогалиною вітчизняного кримінального процесуального законодавства є те, що в судових стадіях процесу захист інформації щодо охоронюваних законом таємниць можливий тільки шляхом проведення закритих судових засідань. Звісно ж, це не можна вважати належною гарантією їх нерозголошення;

7) запропоновано доповнити КПК України нормою, яка б передбачала неприпустимість розголошення даних закритого судового розгляду, а в КК України, своєю чергою, передбачити відповідальність за порушення цієї заборони:

а) з огляду на це, варто доповнити ч.4 ст. 27 КПК України таким положенням: *«Суд попереджає учасників закритого судового засідання про неприпустимість розголошення даних такого засідання та про відповідальність за порушення зазначеної заборони»;*

б) до того ж, потрібно доповнити КК України новою статтею такого змісту:

«Стаття 387-1. Розголошення даних закритого судового засідання.

Розголошення даних закритого судового засідання особою, попередженою у встановленому законом порядку про обов'язок нерозголошення цих даних, - карається...».

8) розділення кримінального провадження стосовно окремих обвинувачених у частині епізодів злочинної діяльності, коли в них містяться відомості, що не підлягають розголошенню, може бути одним із способів захисту таємниці у сфері кримінальної процесуальної діяльності.

Із урахуванням зазначеного, варто доповнити ч.3 ст. 217 КПК України 2012 р. (де йдеться про можливість виділення кримінальних проваджень) таким положенням:

«Виділення кримінальних проваджень щодо окремих підозрюваних/обвинувачених можливе з міркуваннями захисту відомостей, що становлять охоронювану законом таємницю»;

9) запропоновано передбачити на законодавчому рівні, що у відкритому судовому засіданні листування та запис переговорів, котрі містять інформацію суто особистісного характеру чи відомості про приватне життя, можуть бути оголошені лише зі згоди осіб, яких вони стосуються. У протилежному разі оголошення подібної інформації здійснюється в закритому судовому засіданні;

10) звернуто увагу на новелу вітчизняного КПК (ч.7 ст. 27 цього Кодексу), відповідно до якої, якщо судовий розгляд відбувався в закритому судовому засіданні, судові рішення проголошуються прилюдно з пропуском інформації, задля дослідження якої проводилося закриті судові засідання і яка на момент проголошення рішення суду підлягає подальшому захисту від розголошення.

Зазначено, що запровадження цієї норми має два позитивні моменти: а) вона не виключає можливості ознайомлення публіки зі змістом (суттю) та результатами провадження, б) сприяє збереженню охоронюваних законом таємниць, котрі були предметом дослідження в закритому судовому засіданні.

Використані джерела:

1. Кузьменко О. Т., Дроздович Н. Л. Принцип гласності кримінального судочинства і формування довіри громадян до суду. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. №10 (182). С. 31-36.

2. Навроцька В. В. Суд над Ісусом Христом з позицій древньоїюдейського та сучасного кримінального права й процесу. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2016. 224 с.
3. Грицюк І. В., Лабадзе М. В. Гласність та відкритість судового провадження як передумови законного та справедливого кримінального судочинства України. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 106-111.
4. Бабаєва О. В. Підготовче провадження в системі стадій кримінального процесу України : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 282 с.
5. Лобойко Л. Право на відкрите судове засідання у контексті міжнародних стандартів. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 1(2). С. 168-173.
6. Кудіна О. Транспарентність влади в Україні: проблеми становлення та чинники забезпечення. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2013. Вип. 23 (4). С. 33-38.
7. Кошова О. Транспарентність сучасної судової влади. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1-2. С.209-216. (дата звернення: 04.12.2020)
8. Наливайко Л., Чепік-Трегубенко О. Транспарентність публічної влади: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 6. С. 148-156.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04. 2012 р. № 4652-VI. URL : [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17). (дата звернення: 04.12.2020)
10. Шушанашвілі А. А. Гласность в советском уголовном процессе. Тбилиси : Менциереба, 1969. 105 с.
11. Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. Москва : Изд-во Академии наук СССР 1955. 384 с.
12. Петрухин И. Л. Личные тайны (человек и власть). Москва : Институт государства и права Российской Академии наук, 1998. 232с.
13. Стецовский Ю. И. Судебная власть. Москва : Дело, 1999. 399с.
14. Смолькова И. В. Проблемы охраняемой законом тайны в уголовном процессе: дисс. ...д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Иркутская государственная экономическая академия. Иркутск, 1998. 404с.
15. ЛейбаО. Дефекти кримінального-процесуального законодавства та засоби їх подолання : монографія. Харків: Юрайт, 2018. 216 с.
16. Бозров В. Гласность и тайна в уголовном судопроизводстве. URL : [https:// www.lawmix.ru/comm/5419](https://www.lawmix.ru/comm/5419). (дата звернення: 04.12.2020)
17. Король В. В. Засада гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України : дис. ...к.ю.н.:12.00.09 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2002.
18. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III. URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14/print](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14/print). (дата звернення: 04.12.2020)

References:

1. Kuz'menko, O. T., Drozdovych, N. L. (2015) Pryntsyp hlasnosti kryminal'noho sudochynstva i formuvannya doviry hromadyan do sudu. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy - Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 10 (182), 31-36. [in Ukrainian].
2. Navrots'ka, V. V. (2016) Sud nad Isusom Khrystom z pozytsiy drevn'oiudeys'koho ta suchasnoho kryminal'noho prava u protsesu. Kyiv : Vydavnychy dim «ArtEK». [in Ukrainian].
3. Hrytsyuk, I. V., Labadze, M. V. (2018) Hlasnist' ta vidkrytist' sudovoho provadzheniya yak peredumovy zakonnoho ta spravedlyvoho kryminal'noho sudochynstva Ukrainy. *Pravova derzhava - Constitutional state*, 29, 106-111. [in Ukrainian].

4. Babayeva, O. V. (2019) Pidhotovche provadzhennya v systeme stadiy kriminal'noho protsessu Ukrainy. *Candidate's thesis*. [in Ukrainian].
5. Loboyko, L. (2013) Pravo na vidkryte sudove zasidannya u konteksti mizhnarodnykh standartiv. *Slovo natsional'noyi shkoly suddiv Ukrainy - Word of the National School of Judges of Ukraine*, 6, 168-173. [in Ukrainian].
6. Kudina, O. (2013) Transparentnist' vlady v Ukraini: problemy stanovlennya ta chynnyky zabezpechennya. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu - Bulletin of Dnipropetrovsk University*, 23(4), 33-38. [in Ukrainian].
7. Koshova, O. (2015) Transparentnist' suchasnoyi sudovoyi vlady. *Filosofski ta meto dolohichni problemy prava - Philosophical and methodological problems of law*, 1-2, 209-216. [in Ukrainian].
8. Nalyvayko L., Chepik-Trehubenko, O. (2015) Transparentnist' publichnoyi vlady: vitchyznyany i zarubizhnyy dosvid. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 6, 148-156. [in Ukrainian].
9. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04. 2012 r. №4652-VI. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukrainian].
10. Shushanashvilli, A. A. (1969) Glasnost' v sovetskom ugolovnom protsesse. Tbilisi : Mentsiyereba. [in Russian].
11. Strogovich, M. S. (1955) Material'naya istina i sudebnyye dokazatel'stva v sovetskom ugolovnom protsesse. Moskva : Izd-vo Akademii nauk SSSR. [in Russian].
12. Petrukhin, I. L. (1998) Lichnyye tayny (chelovek i vlast'). Moskva : Institut gosudarstva i prava Rossiyskoy Akademii nauk. [in Russian].
13. Stetsovskiy, YU. I. (1999) Sudebnaya vlast'. Moskva : Delo. [in Russian].
14. Smol'kova, I. V. (1998) Problemy okhranyayemoy zakonom tayny v ugolovnom protsesse. *Doctor's thesis*. [in Russian].
15. Leyba, O. (2018) Defekty kryminal'noho-protsesual'noho zakonodavstva ta zasoby yikh podolannya: Kharkiv. [in Ukrainian].
16. Bozrov, V. Glasnost' i tayna v ugolovnom sudoproizvodstve. N. d. N. p. URL : <https://www.lawmix.ru/comm/5419>. [in Russian].
17. Korol', V. V. Zasada hlasnosti ta yiyi obmezheniya v kryminal'nomu sudochynstvi Ukrainy. N. d. *Candidat's thesis*. [in Ukrainian].
18. Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 22 lyutoho 2000 roku № 1489-III. (2000) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14/print>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.12.2020

Навроцкая В. В.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин
Львовского государственного университета внутренних дел
(г. Львов, Украина)

ЗАКРЫТОЕ СУДЕБНОЕ РАЗБИРАТЕЛЬСТВО КАК ГАРАНТИЯ НЕРАЗГЛАШЕНИЯ ОХРАНЯЕМЫХ ЗАКОНОМ ТАЙН

В статье констатируется, что возможность проведения закрытых судебных заседаний является одной из процессуальных гарантий неразглашения охраняемых законом тайн. Отмечено, что осуществлять рассмотрение вопроса о закрытом судебном заседании следует в каждом случае при наличии оснований для этого, независимо от ходатайств сто-

рон. Предложено дополнить УПК Украины нормой, предусматривающей недопустимость разглашения данных закрытого судебного разбирательства, а в УК Украины, в свою очередь, предусмотреть ответственность за нарушение такого запрета. Указано, что одним из способов защиты тайны в сфере уголовной процессуальной деятельности может быть разделение уголовного производства в отношении отдельных подозреваемых, обвиняемых в части эпизодов преступной деятельности, когда в них содержатся сведения, не подлежащие разглашению. Учитывая это, была предложена новая редакция положения ч.3 ст. 217 УПК Украины 2012 г.

Также подвергнуто критике положение ч.3 ст. 27 УПК Украины; предложено предусмотреть, что в открытом судебном заседании переписка и запись переговоров, содержащих информацию сутобо личностного характера или сведения о частной жизни, могут быть объявлены только с согласия лиц, их касающихся. Подвергнуто критике позицию, согласно которой рассмотрение дел о применении принудительных мер медицинского характера всегда должно быть открытым.

Ключевые слова: закрытое судебное разбирательство, открытое судебное заседание, охраняемые законом тайны, гарантия неразглашения, защита информации, гласность.

Navrotska V.,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the
Department of criminal-law disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

CLOSED TRIAL AS A GUARANTEE OF SECRETS PROTECTED BY LAW NON-DISCLOSURE

It is pointed out that the possibility of holding closed court hearings is one of the procedural guarantees of secrets protected by law non-disclosure in criminal proceedings.

It is noted that the issue of a closed court hearing should be considered in every case when the grounds for this are identified, regardless of the parties' request.

The article draws attention to a gap in the native criminal procedural legislation, which is manifested in the protection of information on secrets protected by law within the judicial stages of criminal proceedings only by holding a closed court hearing (it's improper guarantee of non-disclosure). Therefore, to supplement the CPC of Ukraine with a norm that would settle the inadmissibility of closed trial data disclosure as well as to settle the liability for violation of such a ban in the CC of Ukraine is suggested.

It is also argued that division of criminal proceedings against individual defendants into the episodes of criminal activity, when they contain information that is not subject to disclosure is one of the ways of protecting secrets in criminal proceedings. That's why a new introduction of the provision of Part 3 of Article 217 of the CPC of Ukraine, 2012 was suggested.

The author criticizes the provision of Part 3 of Article 27 of the CPC of Ukraine; it is suggested that letters and records of conversations containing just personal or private information may be announced in open court hearing with the consent of concerned persons only. Lack of consent is an obstacle to announcing and examining of this material in open court hearing.

The opinion that court hearing on compulsory measures of medical character allocation should always be open is criticized as well. It is stated that such an approach contradicts both the provisions of Clause 4 Part 2 of Article 27 of the CPC of Ukraine and Article 6 of the Law of

Ukraine "On Psychiatric Care". Therefore, closed court hearing should be held in these cases in order to protect secrets protected by law.

Keywords: closed trial, opened trial, secrets protected by law, guarantee of non-disclosure, protection of information, publicity.


DOI: 10.33766/2524-0323.92.188-199

УДК 343.121.4/341.645.5

І. О. Сухачова,

кандидат юридичних наук,
здобувач Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)

e-mail: nataliholodenko@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-5844-2229>

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ДОКАЗУВАННЯ ПРОКУРОРОМ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена дослідженню сучасних концепцій кримінального процесуального доказування та їх впливу на реалізацію прокурором функції обвинувачення при доказуванні кримінального правопорушення на досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

У статті встановлено, що на сьогодні в теорії кримінального процесу виокремлюють п'ять сучасних концепцій кримінального процесуального доказування, які можна виділити, зважаючи на його змістовно-функціональне розуміння: пізнавальна; діяльнісна; концепція судових доказів; комплексна; системна.

Автором подано визначення поняття кримінального процесуального доказування прокурора на досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а також характеристика його елементів.

Ключові слова: прокурор, функція обвинувачення, кримінальне процесуальне доказування, досудове розслідування.

Постановка проблеми. Реалізація завдань кримінального провадження залежить, передусім, від доказування фактів та обставин, що становлять предмет доказування в конкретному кримінальному провадженні, у тому числі щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Ефективність доказування таких фактів й обставин на досудовому розслідуванні залежить від повноти реалізації прокурором функції обвинувачення на цій стадії кримінального процесу, як уповноваженої посадової особи, що здійснює, відповідно до ст. 36 КПК України, прокурорський нагляд за досудовим розслідуванням у формі процесуального керівництва. Водночас результати аналізу матеріалів практики розслідування корупційних злочинів

у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, свідчать про те, що одними з основних недоліків у доказуванні прокурором фактів та обставин на досудовому розслідуванні, які негативно впливають й на вирішення кримінальних справ зазначеної категорії, є неналежна реалізація прокурором функції обвинувачення в доказуванні на досудовому розслідуванні, зумовлена низкою проблемних питань теоретичного й практичного характеру, про що зазначено в статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання доказування на досудовому розслідуванні, у тому числі й прокурором, а також проблемні питання реалізації прокурором функції обвинувачення на досудовому розслідуванні були предметом дослідження в наукових працях таких вітчизняних провідних фахівців у галузі кримінального процесу, як: В. В. Вапнярчук, І. В. Глоуюк, В. О. Гринюк, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, С. О. Ковальчук, Л. М. Лобойко, О. О. Поддобенний, М. А. Погорельський, І. В. Рогатюк, Д. Б. Сергеева, Н. В. Сибільова, О. С. Старенький, С. М. Стахівський, О. Ю. Татаров, О. М. Толочко, О. І. Трусов, Л. Д. Удалова, С. С. Чернявський, А. С. Шевчишин, О. Г. Шило, М. Е. Шумило, В. М. Юрчишин, О. Г. Яновська та ін.

Формулювання цілей. Водночас, поняття та зміст доказування при розслідуванні прокурором корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг у теорії кримінального процесу, належним чином не досліджено, що і є *метою* цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Для визначення поняття, структури та змісту кримінального процесуального доказування на досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, першочерговим є аналіз самого поняття «доказування».

Доказування є фундаментальною науковою правовою категорією кримінального процесу, яка визначає його основний зміст, функціонування всіх його інститутів та впливає на організацію і діяльність правоохоронних, правозахисних і судових органів, та водночас є головною кримінальною процесуальною гарантією й ефективним процесуальним засобом прийняття обґрунтованих, вмотивованих і справедливих кримінальних процесуальних рішень [1, с. 64].

Водночас, у сучасній теорії кримінального процесу відсутній єдиний підхід до розуміння доказування в кримінальному провадженні, що негативно позначається на правозастосовній практиці, здійсненні всебічного, повного, об'єктивного з'ясування всіх обставин, які мають істотне значення в розслідуванні корупційних злочинів, обумовлює неефективність реалізації прокурором функції обвинувачення в доказуванні на досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, що, своєю чергою, може призводити до порушення прав людини в кримінальному процесі.

Результати аналізу наукових публікацій українських учених-процесуалістів, а також зарубіжних фахівців, що присвячені проблемним питанням доказів і доказування в кримінальному провадженні, дають підстави вважати, що в кримінальній процесуальній доктрині є п'ять основних наукових концепцій доказування

в кримінальному провадженні, які можна виокремити, зважаючи на змістовно-функціональне розуміння кримінального процесуального доказування.

Так перша концепція доказування в кримінальному процесі – *пізнавальна* – полягає в його розумінні як пізнавальної діяльності. Варто зауважити, що на різних етапах історичного розвитку кримінального процесу вказаній концепції були характерні різні аспекти, які визначали сутність такої пізнавальної доказової діяльності [2, с. 12]. Зокрема, раціонально-емпіричний аспект, що подає сутність пізнавальної кримінальної процесуальної доказової діяльності як регламентованої кримінальним процесуальним законом пізнавальної діяльності зі збирання, перевірки, оцінювання доказової інформації та оперування нею, знаходить своє відображення у багатьох наукових дослідженнях учених-процесуалістів [3, с. 134; 4, с. 12]. Окрім цього, саме таке розуміння доказування знайшло своє законодавче закріплення і в чинному КПК України (ч.2 ст. 91 КПК).

Друга концепція розуміння кримінального процесуального доказування – *діяльнісна* – характеризує доказування як діяльність її процесуальних носіїв. Засновником діяльнісної концепції кримінального процесуального доказування є український учений-процесуаліст В. П. Гмирко. Системний аналіз концепції, запропонованої В. П. Гмирком щодо сутності кримінального процесуального доказування, як обґрунтовано зазначає М. А. Погорельський, дає підстави для висновку, що діяльнісна концепція не розкриває повною мірою сутність кримінального процесуального доказування як пізнавально-практичної правової й логічної діяльності, а окреслене поняття кримінального процесуального доказування не відповідає сучасній змішаній моделі кримінального процесу України, визначеній КПК України 2012 р., де суб'єктами доказування є сторони кримінального провадження (сторона обвинувачення (гл.2 КПК України) та сторона захисту (гл.3 КПК України)), а на суд покладається обов'язок забезпечення реалізації сторонами кримінального провадження своїх повноважень, у тому числі й щодо доказування [5, с. 12-20].

Наступною є наукова концепція кримінального процесуального доказування, яку презентує Нижгородська школа процесуалістів на чолі з О. С. Александровим [6, с. 68]. Відповідно до цієї концепції, О. С. Александровим пропонується «вивести досудове кримінальне провадження зі складу судового доказування й одночасно з цим зняти розбіжності між оперативно-розшуковою діяльністю, до судовим слідством і адвокатським розслідуванням».

Четвертою концепцією доказування у вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині є концепція, розроблена професором М. А. Погорельським, яка іменується в теорії кримінального процесуального доказування *комплексною* концепцією.

Відповідно до вказаної концепції, доказування пропонується розуміти як пізнавально-практичну правову й розумову (логіко-психологічну) діяльність, у якій доцільно виділяти зовнішню і внутрішню структури. Зовнішня структура кримінального процесуального доказування становить єдиний нерозривний процес, який складається з таких структурних елементів, як: отримання й використання доказів. Внутрішніми системоутворюючими структурними елементами кримінального процесуального доказування є об'єкт, предмет, суб'єкт, мета, завдання, засоби, результат. Їх сутність зумовлюється типом кримінального процесу та кримі-

нальними процесуальними функціями, в основі яких лежить процесуальний інтерес суб'єктів (носіїв) цих функцій, що формується на основі відповідних потреб і мотивів суб'єктів кримінального процесуального доказування [1, с. 71].

П'ята концепція розуміння кримінального процесуального доказування, яка, з нашого погляду, має право на виокремлення як самостійної і така, що відрізняється від попередньої, – це так звана *системна* концепція, що запропонована українським ученим-процесуалістом В. В. Вапнярчуком.

Так, на переконання автора системної концепції, кримінальне процесуальне доказування є системою, що складається з певних змістовних елементів, які перебувають між собою у взаємозв'язку, мають організованість і емерджентну (системоутворюючу) властивість [2, с. 40]. Автор системної концепції кримінального процесуального доказування зазначає, що при розгляді сутності кримінального процесуального доказування доцільно виділяти такі його елементи, як об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона й суб'єкт доказування.

Таким чином, з огляду на комплексне, системне й критичне осмислення наукових концепцій кримінального процесуального доказування, вважаємо за необхідне прийняти за основу подальшого наукового дослідження поняття та змісту доказування при розслідуванні прокурором корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг концепцію М. А. Погорецького, адже вказана концепція кримінального процесуального доказування ґрунтується на формі (типі, моделі) вітчизняного кримінального процесу, яка впроваджена чинним КПК України.

Першим зовнішнім елементом доказування при розслідуванні прокурором корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є отримання доказів, яке складається з окремих взаємозалежних та взаємовпливових елементів: а) пошуку і виявлення (вилучення) фактичних даних та їх джерел; б) перевірки, оцінки фактичних даних і джерел, їх процесуального оформлення (закріплення) й надання фактичним даним та джерелам статусу певного доказу в кримінальній справі, які лише умовно виокремлюються, як самостійні категорії, для всебічного дослідження процесу кримінально-процесуального доказування [7, с. 130].

Так першочерговою формою отримання доказів у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є пошук у встановленому законом порядку доказової інформації, яка характеризує подію кримінального правопорушення. Суть пошуку доказів, у тому числі і в даній категорії проваджень, зводиться до проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій (ч.2 ст. 93 КПК України). Зокрема, шляхом проведення допитів свідків, можливо встановити місце знаходження матеріальних об'єктів, які можуть бути речовими доказами, встановити осіб, яким відомі обставини вчинення корупційного злочину тощо. Окрім того, важливим етапом пошуку доказів у кримінальних провадженнях про корупційні злочини є

використання інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами [8, с. 215].

У кримінальних провадженнях даної категорії виявленню підлягають факти, які підтверджують вчинення корупційного правопорушення, зокрема: виявлення предмету неправомірної вигоди, місця розташування камер спостереження на місці вчинення корупційного правопорушення, свідків, документів, які засвідчують повноваження службової особи чи особи, яка надає публічні послуги (наприклад, розпорядження місцевих і центральних органів виконавчої влади; статуту підприємств, установ чи організацій; трудові договори; накази про призначення та визначення службових обов'язків; посадові інструкції тощо) [8, с. 216].

Останньою формою отримання доказів у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є закріплення доказової інформації у передбаченій законом процесуальній формі, після чого можливість її використання для прийняття процесуального рішення на стадії досудового розслідування та обґрунтування судового рішення.

Слід зазначити, що в справах про корупційні правопорушення важливим є належне закріплення факту вчинення корупційного діяння (одержання, надання неправомірної вигоди, домовленості між вигододавцем та вигодоодержувачем про предмет неправомірної вигоди, його розмір тощо). Власне, така фіксація можлива за допомогою використання технічних засобів на носії інформації, оскільки в протоколах слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій неможливо віддзеркалити всі дійсні обставини вчинення корупційного правопорушення (наприклад, кивання голови одержувачем хабаря, який таким чином приймає пропозицію (обіцянку) неправомірної вигоди). Водночас, фіксація факту одержання неправомірної вигоди службовою особою чи особою, яка надає публічні послуги, не завжди може бути здійснена належним чином, що в подальшому відобразить доказову інформацію та надасть можливість заперечувати факт вчинення корупційного злочину або наполягати на зміні кваліфікації злочинного діяння на інші статті КК України, за вчинення яких передбачене менш суворе покарання [8, с. 230].

Яскравим прикладом цьому є вирок Миколаївського районного суду Львівської області від 20 листопада 2015 року, у якому особу було визнано невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.4 ст. 368 КК України. Зокрема, суд у своєму рішенні посилався на те, що в протоколах негласних слідчих (розшукових) дій та їх додатках не зафіксовано факту вимагання обвинуваченим грошей у свідка та передачі ним коштів обвинуваченому. Окрім того, фрази, які прозвучали у записках розмов, можна трактувати двозначно, з огляду на їх зміст. Відповідно до протоколу обшуку та запису відеозйомки даної слідчої дії наявні розбіжності, що не спростовані стороною обвинувачення (за матеріалами відеозйомки, сліди світіння були виявлені на лівій руці, а згідно з протоколом обшуку та висновку експерта — на правій руці обвинуваченого, хоча на відеозйомці не було видно, яким чином відбувалося запакування змивів із рук), а отже, у суду виникли сумніви в дотриманні процедури відібрання зразків для експертного дослідження [9]. Таким чином, через неналежно зафіксовані в протоколах негласних слідчих дій із відповідними додатками факти одержання неправомірної вигоди, а

також наявність розбіжностей між відомостями, записаними в протоколах та відеозаписах слідчої (розшукової) дії, судом справедливо прийнято рішення про визнання особи невинуватою у вчиненні корупційного злочину.

За допомогою проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій безпосередньо не лише отримуються докази, а й здійснюється їх перевірка в кримінальному провадженні (ч.1 ст. 223 КПК), що, своєю чергою, є наступним структурним елементом доказування. Не погодитися із таким законодавчим твердженням навряд чи можна, адже отримані в результаті проведення таких дій докази, можуть слугувати додатковим підтвердженням або ж, навпаки, запереченням уже раніше здобутих доказів [8, с. 232].

Оцінку доказів у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, необхідно здійснювати через призму понять належності, допустимості, достовірності, а також достатності.

Одним із прикладів оцінки доказів через призму їх належності в кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення є аудіо-, відеоконтроль особи, яким було зафіксовано факт отримання неправомірної вигоди службовою особою, який підтверджує подію кримінального правопорушення.

Використання доказів як другий етап доказування – це, з одного боку, практична процесуальна діяльність, а з іншого – розумова, що ґрунтується на законах логіки та знаннях з психології й інших наук [1, с. 70]. Отримані прокурором, як стороною обвинувачення, докази можуть бути використані під час досудового розслідування корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг для прийняття таких процесуальних рішень: 1) про проведення окремих СРД та НСРД; 2) про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 3) про застосування заходів безпеки; 4) повідомлення про підозру; 5) про продовження строків досудового розслідування; 6) про зупинення досудового розслідування; 7) про закриття кримінального провадження; 8) про оголошення службової особи в розшук; 9) обвинувального акту.

Внутрішні системоутворюючі елементи доказування мають свої особливості при реалізації прокурором функції обвинувачення.

Одним із основних структурних елементів кримінального процесуального доказування є його об'єкт, який зумовлює його сутність, відрізняє його від інших, у тому числі й споріднених, видів діяльності та впливає на формування всіх інших структурних елементів доказування. З огляду на філософське розуміння об'єкту, як того, на що спрямована пізнавально-практична діяльність її суб'єкта, об'єктом кримінального процесуального доказування, на думку М. А. Погорельського, є сукупність обставин, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення, на підставі яких встановлюються ті юридично значимі обставини, що входять до предмету кримінального процесуального доказування (ч.1 ст. 91 КПК України) [1, с. 72].

Наступним внутрішнім структурним елементом кримінального процесуального доказування є суб'єкт доказування. Діяльність прокурора, як суб'єкта доказу-

вання, обумовлена здійсненням ним нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Повноваження прокурора визначені у ч.2 ст. 36 КПК України.

На підставі аналізу норм чинного кримінального процесуального законодавства, можемо визначити сутнісні ознаки прокурора як суб'єкта доказування корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг у досудовому розслідуванні: 1) є уповноваженим суб'єктом; 2) наділений повноваженнями щодо здійснення доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії; 3) реалізує функцію обвинувачення у досудовому розслідуванні.

Мета, як структурний елемент кримінального процесуального доказування, – це усвідомлений образ передбачуваного результату, на досягнення якого спрямовані дії відповідного суб'єкта доказування [1, с. 73].

У широкому розумінні метою кримінального процесуального доказування є встановлення всіх обставин, котрі підлягають доказуванню в кримінальному провадженні для вирішення правового конфлікту, що виник у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення. А у вузькому розумінні – встановлення обставин, котрі входять до предмету доказування в кримінальному провадженні, на підставі отриманих доказів, які повинні відповідати критеріям належності, допустимості та достовірності, для прийняття уповноваженими суб'єктами кримінального провадження відповідного процесуального рішення [10, с. 78-79].

Наступним внутрішнім елементом доказування прокурором корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг у досудовому розслідуванні є завдання. Завдання кримінального процесуального доказування обумовлюються його метою, а також його об'єктом та предметом [1, с. 74].

Зважаючи на вказане вище, прокурор, як суб'єкт сторони обвинувачення для реалізації мети доказування, під час розслідування корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг виконує такі завдання, які обумовлюються його процесуальним статусом та конкретними обставинами кримінального провадження.

Засоби кримінального процесуального доказування сторони обвинувачення, як внутрішній елемент доказування, передбачені ч 2 ст. 93 КПК України, відповідно до якої, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення СРД та НСРД, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

Результати проведеного аналізу матеріалів кримінальних проваджень щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, свідчать про те, що під час досудового розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії основними засобами отримання доказів є СРД та НСРД. На зазначене вказують 96 % прокурорів.

Результат доказування прокурором корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг у досудовому розслідуванні, обумовлений відповідним етапом кримінального процесуального доказування. Так на етапі отримання доказів результат доказування прокурором є позитивним тоді, коли прокурором отримано докази, що свідчать про факт вчинення службовою особою корупційного злочину у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а негативним – коли відповідних доказів не було отримано при можливості їх отримати за належного професіоналізму відповідних суб'єктів доказування чи суб'єктів його забезпечення доказування.

На етапі використання стороною обвинувачення отриманих доказів у досудовому розслідуванні, зокрема під час обґрунтування прокурором доказами своєї правової позиції, результат є позитивним, коли відповідне клопотання, що ґрунтується на підставі отриманих доказів, було погоджене відповідним суб'єктом, а негативним – коли воно було відхилено.

На етапі використання прокурором отриманих доказів для прийняття відповідних процесуальних рішень у досудовому розслідуванні результат є позитивним, коли відповідне процесуальне рішення було прийняте та реалізоване, і, своєю чергою, негативний, коли відповідне процесуальне рішення було відхилене як незаконне чи необґрунтоване [10, с. 82].

Висновки. З огляду на проведений аналіз, вважаємо, що кримінальне процесуальне доказування прокурора на досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, – це практична, пізнавальна, правова й розумова діяльність прокурора як сторони обвинувачення, що полягає в отриманні доказів (пошуку і виявленні (вилученні) фактичних даних та їх джерел; перевірці, оцінці фактичних даних і їх джерел, їх процесуальному оформленні (закріпленні) й наданні цим фактичним даним та їх джерелам значення доказу в кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а також у використанні цих доказів для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, в обґрунтуванні прокурором доказами своєї правової позиції та відповідних процесуальних рішень.

Також, за результатами проведеного наукового дослідження, можемо визначити такі зовнішні структурні елементи кримінального процесуального доказування прокурором на досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, що становлять єдиний нерозривний процес: 1) отримання доказів прокурором; 2) використання доказів прокурором.

Внутрішніми системоутворюючими структурними елементами кримінального процесуального доказування прокурором на досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є:

– **об'єкт**: сукупність обставин, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, на підставі яких встановлюються ті юридично значимі обставини, що входять до предмету кримінального процесуального доказування;

– **предмет**: коло обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Це коло обставин визначено нормативно в ч.1 ст. 91 КПК України і конкретизується у відповідній нормі КК України щодо певного кримінального правопорушення, передбаченого Розділом XVII;

– **суб'єкт**: сторона обвинувачення – прокурор;

– **мета**: встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження;

– **засоби**: процесуальні дії, за допомогою яких отримуються докази, заходи забезпечення кримінального провадження і, власне, докази;

– результатом доказування є реалізована його мета – те, що прагнув досягти прокурор, реалізуючи функцію обвинувачення на досудовому розслідуванні. Результат доказування може бути як позитивним, якщо мета досягнута, так і негативним, якщо мету не вдалося досягти.

Використані джерела:

1. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. № 3. 2015. С. 64.

2. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. С. 12.

3. Костін М. І. Поняття «доказування» у кримінальному процесі України. *Право України*. 2004. № 1. С. 143-146.

4. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. Київ : НАВСУ, 2005. С. 12.

5. Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12-25.

6. Александров А. С. К основаниям теории доказательств в состязательном уголовном процессе. А. С. Александров, М. А. Никонов. *Вестник Волгоградск. акад. МВД России*. 2013. № 2 (25). С. 68–77.

7. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків, Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.

8. Шевчишен А. В. Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: теорія і практика : монографія. Київ : Алерта, 2019. 536 с.

9. Вирок Миколаївського районного суду Львівської області від 20 листопада 2015 року Справа № 447/2447/13-к. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54788011>. (дата звернення: 12.11.2020)

10. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні. За ред. д.ю.н., проф. М. А. Погорецького та С. С. Чернявського. Київ : 2017. С. 250.

11. Шумило М. Є. Теоретичний аналіз доказування у кримінальному процесі / Рецензія на монографію Гмирка В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : моногр. Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. 314 с. *Право України*. 2011. № 5. С. 348-351.

12. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : моногр. Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. С. 95.

13. Бондар В. С., Кривонос М. В. Зміст та особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів. 2018 № 3. С. 195-209.

References:

1. Pohoretskyi, M. A. (2015) Nova kontseptsiia kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia. *Visnyk kryminalnoho sudodivnytstva - Bulletin of criminal proceedings*, 3, 64. [in Ukrainian].

2. Vapniarchuk, V. V. (2017) Teoriia i praktyka kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia : monohrafiia. Kharkiv : Yurait, 12. [in Ukrainian].

3. Kostin, M. I. (2004) Poniattia "dokazuvannia" u kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 1, 143-146. [in Ukrainian].

4. Stakhivskyi, S. M. (2005) Teoriia i praktyka kryminalno-protsesualnoho dokazuvannia. Kyiv : NAVSU, 12. [in Ukrainian].

5. Pohoretskyi, M. A. (2014) Teoriia kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia: problemni pytannia. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 1, 12-25. [in Ukrainian].

6. Aleksandrov, A. S. (2013) K osnovanyiam teoryi dokazatelstv v sostizatelnom uholovnom protsesse. A. S. Aleksandrov, M. A. Nykonov. *Vestnyk Volhohraidsk. Akad. MVD Rossyy - Bulletin of Volgograd. Acad. Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2 (25), 68-77. [in Russian].

7. Pohoretskyi, M. A. (2007) Funktsionalne pryznachennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti u kryminalnomu protsesi.; monohrafiia. Kharkiv, Arsiv, LTD. [in Ukrainian].

8. Shevchyshen, A. V. (2019) Dokazuvannia storonoiu obvynuvachennia u dosudovomu rozsliduvanni koruptsiinykh zlochiniv u sferi sluzhbovui diialnosti ta profesiinoi diialnosti, poviazanoi z nadanniam publicnykh posluh: teoriia i praktyka: monohrafiia. Kyiv : Alerta. [in Ukrainian].

9. Vyrok Mykolaivskoho raionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 20 lystopada 2015 roku Sprava № 447/2447/13-k. (2015) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54788011>. [in Ukrainian].

10. Pryiniattia propozytsii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovuiu osoboiu: problemy dokazuvannia storonoiu obvynuvachennia u dosudovomu rozsliduvanni. (2017) M. A. Pohoretskii, & S. S. Cherniavskii (Eds.). Kyiv, 250. [in Ukrainian].

11. Shumylo, M. Ye. (2010) Teoretychnyi analiz dokazuvannia u kryminalnomu protsesi. / Retseziia na monohrafiuu Hmyrka V. P. Dokazuvannia v kryminalnomu protsesi: diialnisna paradyhma. Teoretychnyi analiz. Problematyzatsiia. SMD-reprezentatsiia : monohr. Dnipropetrovsk : Akad. mytnoi sluzhby Ukrainy. *Pravo Ukrainy (2011) - Law of Ukraine (2011)*, 5, 348-351. [in Ukrainian].

12. Hmyrko, V. P. (2010) Dokazuvannia v kryminalnomu protsesi: diialnisna paradyhma. Teoretychnyi analiz. Problematyzatsiia. SMD-reprezentatsiia : monohr. Dnipropetrovsk : Akad. mytnoi sluzhby Ukrainy, 95. [in Ukrainian].

13. Bondar, V. S., Kryvonos, M. V. (2018) Zmist ta osoblyvosti predmeta dokazuvannia u kryminalnykh provadzheniakh pro zlochyny u sferi obihu vohnepalnoi zbroi ta boiepriypasiv.

Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, 3, 195-209. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.11.2020

Сушачова І. А.,
кандидат юридических наук,
соискатель Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

**ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ДОКАЗЫВАНИЯ ПРОКУРОРОМ ПРИ
РАССЛЕДОВАНИИ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ
СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, СВЯЗАННОЙ С ПРЕДОСТАВЛЕНИЕМ
ПУБЛИЧНЫХ УСЛУГ**

Статья посвящена исследованию современных концепций уголовного процессуального доказывания и их влияния на реализацию прокурором функции обвинения при доказывании уголовного преступления на предварительном расследовании коррупционных преступлений в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг.

В статье установлено, что на сегодня в теории уголовного процесса выделяются пять современных концепций уголовного процессуального доказывания, которые можно выделить, исходя из его содержательно-функционального понимания: познавательная; действительностная; концепция судебных доказательств; комплексная; системная.

Автором дается определение понятия уголовного процессуального доказывания прокурора на досудебном расследовании коррупционных преступлений в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг, а также характеристика его элементов.

Ключевые слова: прокурор, функция обвинения, уголовное процессуальное доказывание, досудебное расследование.

Sukhacheva I.,
Ph.D., doctoral candidate of
the National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)

**THE CONCEPT AND CONTENT OF EVIDENCE IN THE
PROSECUTOR'S INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMES IN THE
FIELD OF OFFICIAL ACTIVITY AND PROFESSIONAL ACTIVIT**

The article is devoted to the study of modern concepts of criminal procedural evidence and their impact on the prosecutor's function of prosecution in proving a criminal offense in the pre-trial investigation of corruption crimes in the field of official activities and professional activities related to public services.

The article establishes that today in the theory of criminal procedure there are five modern concepts of criminal procedural evidence, which can be distinguished based on its substantive and functional understanding: cognitive; activity; the concept of forensic evidence; complex; systemic.

The internal system-forming structural elements of criminal procedural evidence by a prosecutor in the pre-trial investigation of corruption crimes in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services are:

- object: a set of circumstances related to the commission of a criminal offense in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services, on the basis of which the legally significant circumstances that are part of the subject of criminal procedural evidence are established;

- subject: the range of circumstances to be established in criminal proceedings concerning corruption offenses in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services. This range of circumstances is defined normatively in Part 1 of Art. 91 of the CPC of Ukraine and is specified in the relevant provision of the Criminal Code of Ukraine on a specific criminal offense under Section XVII;

- subject: the prosecution is the prosecutor; purpose: to establish the circumstances relevant to the criminal proceedings;

- means: procedural actions by means of which evidence is obtained, measures to ensure criminal proceedings and, in fact, evidence;


- the result of the evidence is its goal - what the prosecutor sought to achieve by implementing the function of prosecution in the pre-trial investigation. The result of the proof can be both positive if the goal is achieved and negative if the goal is not achieved.

The author provides a definition of the concept of criminal procedural evidence of the prosecutor in the pre-trial investigation of corruption crimes in the field of official activities and professional activities related to the provision of public services, as well as a description of its elements.

Keywords: prosecutor, prosecution function, criminal procedural evidence, pre-trial investigation.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2524-0323.92.200-215
УДК 342.41

Я. О. Берназюк,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри публічного та
приватного права Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського
e-mail: bern1979@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0002-2353-4836>

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті висвітлено окремі питання конституційних гарантій виконання судового рішення в адміністративному процесі. Обґрунтовано, що невиконання судових рішень в адміністративному судочинстві залишається однією з найпоширеніших проблем, із якою громадяни України звертаються до Європейського суду з прав людини. Досліджено нові конституційні підходи до застосування принципу обов'язковості виконання судового рішення під час вирішення публічно-правових спорів на підставі аналізу Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України та окремих рішень Європейського суду з прав людини. Визначено, що одним із ефективних засобів забезпечення реалізації конституційного принципу обов'язковості судового рішення в адміністративному судочинстві є судовий контроль.

Ключові слова: конституційні гарантії, судові рішення, обов'язковість виконання, адміністративний процес.

Постановка проблеми. Основною конституційною засадою судочинства, серед іншого, є обов'язковість судового рішення (п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України), що є однією із важливих складових принципу правової визначеності, а також права на справедливий суд, закріпленого в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Притому, слід зазначити, що внесенні Законом № 1401-VIII від 2 червня 2016 р. [2] зміни до Конституції України щодо правосуддя зумовили появу нових підходів до застосування принципу обов'язковості виконання судового рішення, зокрема, під час вирішення публічно-правових спорів. Так ч. 5 ст. 124 Конституції України у редакції, яка діяла до внесення зазначених вище змін, було передбачено, що судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України. Натомість Законом № 1401-VIII від 2 червня 2016 р. Конституція України була доповнена ст. 129 - 1, положення якої визначають, що суд ухвалює рішення іменем України;

судове рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку; контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [3].

Указані конституційні положення знайшли своє продовження в Кодексі адміністративного судочинства України (КАС України), інших процесуальних кодексах, а також у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Так ст. 2, ч.2 ст. 14 КАС України [4] та ч.2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5] регламентовано, що судові рішення, які набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Причому, у ст. 370 КАС України додатково закріплено, що судові рішення, яке набрало законної сили, є обов'язковим для учасників справи, для їхніх правонаступників, а також для всіх органів, підприємств, установ та організацій, посадових чи службових осіб, інших фізичних осіб і підлягає виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності, – поза її межами; невиконання судового рішення тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Отже, однією із новел конституційної реформи в сфері правосуддя стало те, що повноваження стосовно здійснення контролю за виконанням судового рішення закріплені на рівні положень Основного Закону України; внесені зміни визначили, що обов'язковість судового рішення поширюється не лише на територію України; відповідальність за виконання судового рішення покладено на державу, а контроль за цим процесом – на суд, що виніс відповідне рішення. Відтак, забезпечення виконання судових рішень в публічно-правових спорах покладається у тому числі, на адміністративні суди, які, здійснюючи судовий контроль та застосовуючи інші процесуальні засоби, сприяють реалізації конституційної засади обов'язковості судового рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти реалізації принципу обов'язковості судового рішення висвітлювались у роботах таких науковців, як: А. М. Авторгов, Л. Л. Богачова, П. Д. Гуйван, А. С. Зеленов, О. М. Капля, Г. З. Огнев'юк, В. В. Сердюк та ін. Деякі питання, пов'язані із забезпеченням обов'язковості судового рішення, досліджувались автором даної статті [6; 7; 8]. Однак, на сьогодні не достатньо вивченим залишається питання забезпечення реалізації конституційних гарантій обов'язковості судових рішень саме в адміністративному процесі з урахуванням нових підходів до застосування принципу обов'язковості виконання судового рішення під час вирішення публічно-правових спорів.

Формулювання цілей. Отже, метою статті є визначення нових підходів до застосування принципу обов'язковості виконання судового рішення під час вирішення публічно-правових спорів на підставі аналізу положень Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України, практики Європейського суду з прав людини та Верховного Суду.

Виклад основного матеріалу. Завершальною стадією судового процесу є виконання судового рішення. При тому важливо зазначити, що обов'язкове виконання судового рішення в контексті статей 129, 129-1 Конституції України означає, що відповідне рішення буде виконано своєчасно (у розумні строки), належним чином (у спосіб, визначений судом) та в повному обсязі (у точній відповідності до приписів мотивувальної та резолютивної частин рішення). Водночас, в Україні актуальною залишається проблема невиконання судових рішень, зокрема, у тих справах, де боржником виступає держава. Про це зазначається в багатьох публікаціях та статистичних дослідженнях [9, с. 8]. Так, за інформацією, отриманою у результаті моніторингу причин невиконання судових рішень у справах, в яких боржником виступає держава, на початок 2020 року не виконано судових рішень приблизно на суму 500 млрд грн [10; 11].

Невиконання судових рішень в публічно-правових спорах, окрім власне порушення конституційної засади обов'язковості виконання судових рішень, тягне за собою ряд негативних наслідків, які позначаються не тільки на репутації судової влади, але й всієї держави. До таких наслідків, зокрема, слід віднести: порушення принципу правової визначеності [12]; дискримінація [13] та нівелювання результату судового рішення, яке, попри те, що воно прийнято на користь особи, залишається несправедливим, оскільки фактично не виконується протягом тривалого часу; негативний вплив на виконання рішень судів у приватноправових спорах [14]; нестворення належних гарантій судового захисту і дієвого доступу до правосуддя для міжнародних партнерів, інвесторів; фактичне порушення зобов'язань щодо взаємного визнання та виконання судових рішень у рамках, зокрема, права ЄС [15], зниження довіри до судової влади [16] та різного роду політичні маніпуляції з судовою реформою [17] тощо. Крім того, доречним є зауваження судді Верховного Суду Д. Гудими про те, що суди не менше, ніж стягувачі, потребують того, щоб судові рішення були належно виконані, а права особи, яка звернулася до суду, були захищені ефективно [18].

Причому, О. Ступак зауважила, що в разі, коли громадяни спостерігають те, що держава дозволяє собі не виконувати судові рішення, це сприймається як норма поведінки, що в подальшому призводить до зволікання громадянами, які виступають боржниками у цивільних справах, у виконанні судових рішень у таких справах [15]. Своєю чергою, П. Пушкар зазначив, що питання виконання Україною рішень національних судів — це проблема не тільки слідкування нашим зобов'язанням перед Радою Європи, а й виконання міжнародних євроінтеграційних намірів України — Угоди про асоціацію з ЄС, а також партнерства з НАТО. У розпорядженні Комітету Міністрів Ради Європи є інформація про те, що нинішній рівень виконання судових рішень становить 2,6 % [16].

На важливість належного виконання судового рішення неодноразово наголошував у своїх рішеннях Конституційний Суд України. Так у пункті 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009 (справа щодо конституційності окремих положень Кримінально-процесуального кодексу України) Конституційний Суд України зазначив, що, від-

повідно до положень Конституції України, судові рішення є обов'язковими до виконання; обов'язковість рішень суду є однією із основних засад судочинства, яка гарантує ефективне здійснення правосуддя; виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утверджує авторитет держави як правової [19]. З огляду на це, посилення судового контролю за виконанням судових рішень та наділення суду з цією метою правом накладати штрафні санкції є заходом для забезпечення конституційного права громадян на судовий захист.

Крім того, у Рішенні від 26 червня 2013 р. № 5-рп/2013 (справа щодо офіційного тлумачення положень п.2 ч. 2 ст. 17, п.8 ч.1 ст. 26, ч.1 ст. 50 Закону України «Про виконавче провадження») Конституційний Суд України зазначив, що право на судовий захист є конституційною гарантією прав і свобод людини і громадянина, а обов'язкове виконання судових рішень – складовою права на справедливий судовий захист (абз.5 п.п. 2.1 п.2 мотивувальної частини Рішення від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013 [20]); набрання судовим рішенням законної сили є юридичною подією, з настанням якої виникають, змінюються чи припиняються певні правовідносини, а таке рішення набуває нових властивостей; основною з цих властивостей є обов'язковість — сутнісна ознака судового рішення як акта правосуддя (підпункт 2.4 мотивувальної частини Рішення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018 [21]); невід'ємною складовою права кожного на судовий захист є обов'язковість виконання судового рішення. Це право охоплює, зокрема, законодавчо визначений комплекс дій, спрямованих на захист і відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави (пункт 2 мотивувальної частини Рішення від 13 грудня 2012 р. № 18-рп/2012 [22]); невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом (пункт 3 мотивувальної частини Рішення від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 [23]).

Конституційний Суд України в Рішенні від 26 червня 2013 року взяв до уваги практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який, зокрема, у пункті 43 рішення у справі «Шмалько проти України» (заява № 60750/00) [24] вказав, що право на виконання судового рішення є складовою права на судовий захист, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, для цілей якої виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина судового розгляду (пункт 43) [1].

За позицією Конституційного Суду України, висловленою в Рішенні від 15 травня 2019 року № 2-р(II)/2019 (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч.2 ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення)) судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідний розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина, і саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до ч.2 ст. 55 Конституції України (абз.15 п.3 мотивувальної частини Рішення від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002); право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя (абз.8 п.2.1 п.2 мотивувальної частини Рішення від

23 листопада 2018 року № 10-р/2018). Отже, як випливає з наведеного, держава повинна повною мірою забезпечити реалізацію гарантованого ст. 55 Конституції України права кожного на судовий захист [25]. Конституційний Суд України наголосив, що забезпечення державою виконання судового рішення, як невід'ємної складової права кожного на судовий захист, закладено на конституційному рівні у зв'язку із внесенням Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII змін до Конституції України та доповненням її, зокрема, ст. 129-1, ч.2 якої передбачено, що держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку.

Також, Конституційний Суд України, узявши до уваги ст.ст. 3, 8, ч.ч.1, 2 ст. 55, ч.ч. 1, 2 ст. 129-1 Конституції України, свої юридичні позиції щодо визначення виконання судового рішення складовою конституційного права на судовий захист, дійшов висновку, що держава, створюючи належні національні організаційно-правові механізми реалізації права на виконання судового рішення, повинна не лише впроваджувати ефективні системи виконання судових рішень, а й забезпечувати функціонування цих систем у такий спосіб, щоб доступ до них мала кожна особа, на користь якої ухвалене обов'язкове судове рішення, у разі, якщо це рішення не виконується, у тому числі державним органом [25].

Конституційний Суд України наголосив, що визначений у законі порядок забезпечення державою виконання судового рішення має відповідати принципам верховенства права та справедливості, гарантувати конституційне право на судовий захист; невиконання державою позитивного обов'язку щодо забезпечення функціонування запроваджуваної нею системи виконання судових рішень призводить до обмеження конституційного права на судовий захист та нівелює його сутність. Крім того, у Рішенні від 15 травня 2019 р. № 2-р(II)/2019 Конституційний Суд України, з посиланням на практику ЄСПЛ, наголосив, що визначене статтею 6 Конвенції право на суд було б ілюзорним, якби правова система держави допускала, щоб остаточне обов'язкове судове рішення не виконувалося на шкоду одній зі сторін; саме на державу покладено позитивний обов'язок створити систему виконання судових рішень, яка була б ефективною як у теорії, так і на практиці, і гарантувала б їх виконання без неналежних затримок; ефективний доступ до суду включає право на те, щоб рішення суду було виконане без не виправданих затримок; держава і її державні органи відповідальні за повне та своєчасне виконання судових рішень, які постановлені проти них (пункт 43 рішення у справі «Шмалько проти України», заява № 60750/00; пункт 84 рішення у справі «Валерій Фуклев проти України», заява № 6318/03; пункт 64 рішення у справі «Apostol v. Georgia», заява № 30779/04; пункти 46, 51, 54 рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», заява № 40450/04) [25].

На підставі аналізу ст.ст. 3, 8, ч.ч.1, 2 ст. 55, ст. 129, ч.ч.1, 2 ст. 129-1 Конституції України у їх системному зв'язку, Конституційний Суд України у Рішенні від 15 травня 2019 р. № 2-р(II)/2019 констатував, що обов'язкове виконання судового рішення є необхідною умовою реалізації конституційного права кожного на судовий захист, тому держава не може ухилятися від виконання свого позитивного

обов'язку щодо забезпечення виконання судового рішення задля реального захисту та відновлення захищених судом прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави [25].

Конституційний Суд України, зробивши висновок, що принцип поділу влади (стаття 6 Конституції України), очевидно, зазнає порушення, якщо законодавчий орган своїм актом тимчасово зупиняє виконання остаточних судових рішень, визнав неконституційними положення Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 13 квітня 2020 року № 553-ІХ, які унеможливили здійснення Державною казначейською службою України безспірною списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду до 1 січня 2021 року [26].

У науковій літературі з цього приводу зазначається, що при зверненні до суду за судовим захистом його рішення набуває ознак загальнообов'язкового як для самих сторін процесу, так і для державних органів та суду, який ухвалив таке рішення. Відтак, законними є очікування особи щодо безпосереднього виконання судового рішення, а виконання рішення суду на практиці найяскравіше свідчить про дієвість судового захисту порушених прав і свобод людини [27, с. 172].

Отже, обов'язковість виконання судового рішення є важливою складовою права особи на справедливий суд, що гарантоване ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, та однією з основних засад судочинства, визначених ст.ст. 129, 129-1 Конституції України, ст.ст. 2, 14, 370 КАС України та ст.13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Для удосконалення гарантій забезпечення виконання судового рішення, зокрема, у публічно-правових спорах, необхідно порівняти ці гарантії з тими, що передбачені Конституцією та законами України для забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. Так, відповідно до ч.2 ст. 147 Конституції України, діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків [3]. Частинами 1 та 2 ст. 97 Закону України «Про Конституційний Суд України» передбачено, що суд у рішенні, висновку може встановити порядок і строки їх виконання, а також зобов'язати відповідні державні органи забезпечити контроль за виконанням рішення, додержанням висновку. Суд може вимагати від відповідних органів письмове підтвердження виконання рішення, додержання висновку [28].

Важливо, що в Рішенні Конституційного Суду України від 20 грудня 2018 р. № 13-р/2018 зазначено, що Конституцією України встановлено, що рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені (стаття 151-2); рішення Конституційного Суду України незалежно від того, визначено в них порядок і строки їх виконання чи ні, є обов'язковими до виконання на всій території України; органи державної влади, органи Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та службові особи, громадяни та їх об'єднання, іноземці, особи без громадянства повинні утримуватись від застосування чи використання правових актів або їх положень, визнаних неконституційними; рішення

Конституційного Суду України мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади; додаткове визначення у рішеннях, висновках Конституційного Суду України порядку їх виконання не скасовує і не підміняє загальної обов'язковості їх виконання (абзаци 2, 3, 6 п.4 мотивувальної частини Рішення від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000) [29].

Отже, правовий механізм забезпечення виконання рішень єдиного органу конституційної юрисдикції включає ряд гарантій, серед яких визначення, що рішення Конституційного Суду України мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтверджень; можливість встановлення Судом порядку і строків виконання своїх рішень; право Конституційного Суду України встановити контроль за виконанням прийнятих рішень шляхом зобов'язання відповідних державних органів вчинити конкретні дії, спрямовані на виконання рішення, додержання висновку тощо.

Стосовно до механізму забезпечення виконання судових рішень в публічно-правових спорах, слід зазначити, що КАС України закріплює ряд процесуальних засобів забезпечення реалізації конституційного принципу обов'язковості судового рішення. Зокрема, на підставі аналізу положень КАС України можна виокремити такі основні процесуальні засоби, за допомогою яких адміністративний суд забезпечує належне виконання судового рішення, яке набрало законної сили: 1) роз'яснення судового рішення (ст. 254); 2) судовий контроль за виконанням судового рішення (ст.ст. 382, 383); 3) заміна сторони виконавчого провадження (ст. 379); 4) поновлення пропущеного з поважних причин строку пред'явлення виконавчого листа до виконання (ст. 376); 5) відстрочення чи розстрочення виконання судового рішення, зміна чи встановлення способу й порядку виконання (ст. 378); 6) зупинення виконання судових рішень лише у виключних випадках (ст. 375); 7) застосування як преюдиційних обставин, встановлених у судовому рішенні, що набрало законної сили, під час судового розгляду іншої справи (ч.4-7 ст. 78) тощо [6].

Згідно з позицією, що сформована Верховним Судом у постанові від 27 грудня 2019 року у справі № 757/42871/15-а (справа стосується процесуальних питань гарантування виконання судового рішення), суд повинен враховувати, зокрема, принцип пріоритетності застосування норм Конституції України над іншими нормативно-правовими актами (ст. 3, 7 КАС України); принцип верховенства права, з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини (ст. 8 Конституції України, ст. 6 КАС України та ч.1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»); принцип пріоритетності застосування та обов'язковості міжнародних договорів, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ст. 9 Конституції України, ст. 3, 7 КАС України та ст. 15 Закону України «Про міжнародні договори») [30].

Важливо також, що для реалізації конституційної засади обов'язковості судового рішення ст. 372 КАС України визначені спеціальні механізми, зокрема зазначено, що в разі необхідності спосіб, строки і порядок виконання можуть бути визначені в самому судовому рішенні. Так само на відповідних суб'єктів владних по-

вноважень можуть бути покладені обов'язки щодо забезпечення виконання рішення [4]. Водночас проблема забезпечення виконання судового рішення, яке набрало законної сили, зокрема, у публічно-правових спорах, досить гостро постає в сучасних реаліях, про що свідчать чисельні звернення до ЄСПЛ. Так аналіз практики ЄСПЛ, сформованої лише протягом 2020 року, вказує на те, що виконання судових рішень залишається одним із найпоширеніших проблемних питань, з яким звертаються до цього Суду.

Такими проблемами є, як правило, невиконання або несвоєчасне виконання постановленого на користь особи рішення суду та відсутність ефективного засобу правового захисту в національній правовій системі; крім того, досить часто Суд у таких справах констатує порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (право на справедливий суд) у поєднанні зі статтею 1 першого Протоколу до Конвенції (захист права власності), а також порушення статті 13 Конвенції (право на ефективний захист правового захисту) (рішення ЄСПЛ від 14 січня 2020 року у справі «Andreyev v. Russia» (заява № 28852/06); від 28 січня 2020 року у справі «Yunusova v. Russia» (заява № 5489/10); від 04 лютого 2020 року у справі «Shibayeva v. Russia» (закон № 13813/06); від 10 березня 2020 року у справі «Indayeva and Sultanov v. Russia» (заяви № 58821/08 та 18360/13); від 16 січня 2020 року у справі «Sinadinovska v. North Macedonia» (заява № 27881/06); від 11 лютого 2020 року у справі «Shmatova and others v. Russia» (заява № 36539/08); від 20 лютого 2020 року «Livančić and others v. Bosnia and Herzegovina» (заява № 15313/15); від 20 лютого 2020 року у справі «Vučenović and Malkoč v. Bosnia and Herzegovina» (заяви № 17760/16 та 57495/17); 20 лютого 2020 року у справі «Pramenković and others v. Bosnia and Herzegovina» (заяви № 44114/16 та № 47031/16); від 05 березня 2020 року у справі «Kladničanin v. Serbia» (заява № 137/10); від 2 липня 2020 року у справі «Dmytrenko and Bezdorozhnyi v. Ukraine» (заяви № 59552/11 та № 7096/12), а також від 8 жовтня 2020 року у справі «Gogić v. Croatia» (заява № 1605/14).

У цьому контексті також важливо згадати рішення ЄСПЛ у справі «Бурмич та інші проти України» (заява № 46852/13), яке є продовженням пілотного рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (заява № 40450/04) [30]. У цьому рішенні ЄСПЛ зазначив, що в рамках процедури пілотного рішення одним із найважливіших завдань є спонукання держави-відповідача до запровадження засобу юридичного захисту для всіх потерпілих від системного порушення, а відповідальність за надання відшкодування обов'язково покладатиметься на національні органи влади.

У справі «Бурмич та інші проти України» заявники скаржилися на невиконання або тривале невиконання рішень національних судів, ухвалених на їхню користь, і з цих підстав стверджували про порушення Україною їхніх прав, гарантованих статтями 6, 13 Конвенції, а також статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. ЄСПЛ наголосив, що порушені заявниками питання вже вирішувалися в згаданому пілотному рішенні від 15 жовтня 2009 року у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», проте Україна не забезпечила ефективного виконання цього рішення, що зумовило лише зростання кількості аналогічних заяв.

На необхідності системного підходу до вирішення адміністративними судами проблем, порушених у рішенні ЄСПЛ по справі «Бурмич та інші проти України», акцентовано увагу, зокрема, на окремій думці судді Верховного Суду від 12 лютого 2019 року у справі № 240/4937/18, де вказується про необхідність максимального забезпечення судом у кожній справі та, особливо, зразковий, дотримання принципу обов'язковості судового рішення, оскільки невиконання рішень суду призводить до зниження довіри до судової влади, а також посилює переконання того, що вирішити спір (правову проблему), використовуючи звернення до суду, є неефективним [31].

З метою розв'язання зазначеної проблеми, Україною вживаються заходи, спрямовані, зокрема, на усунення системних недоліків вітчизняної правової системи, які, у тому числі, є перешкодою для реалізації конституційного принципу обов'язковості судових рішень. На це звертає увагу І. Черногоренко, який, із посиланням на Програму Кабінету Міністрів України (ціль 12.4 [32]), зазначає, що однією зі своїх цілей Уряд України визнав надання юридичного захисту людині, яка опинилась у складній життєвій ситуації. При тому серед індикаторів досягнення вказаної цілі визначене розв'язання 80 проблем, констатованих у рішеннях ЄСПЛ у справах щодо України, до найбільш поширених серед них належить саме невиконання рішень національних судів; наявність цієї проблеми свідчить про те, що держава не виконує рішення, які винесені її іменем проти неї, тому невиконання рішень національних судів є однією з найбільш відомих негативних асоціацій із Україною в європейській спільноті [33].

Вирішенню проблеми забезпечення реалізації конституційного принципу обов'язковості судових рішень, зокрема, у публічно-правових спорах, у значній мірі сприяє новий підхід, яким запроваджено судовий контроль за виконанням судового рішення, що визначений з метою реалізації ст. 129-1 Конституції України [3] у ст. 382 КАС України [4]. Так ст. 382 КАС України передбачає дві форми судового контролю за виконанням судового рішення: зобов'язання суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання рішення суду та накладення на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штрафу в сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Як справедливо звертає увагу Н. Мамченко, до спеціальних способів здійснення судового контролю в адміністративному судочинстві також належить визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання такої постанови суду або на порушення прав позивача, підтверджених такою постановою суду (ст. 383 КАС України) [35].

Деякі науковці вважають, що доцільним було б запровадити обов'язковий та безальтернативний для всіх адміністративних справ контроль за виконанням судових рішень у публічно-правових спорах, у частині подання суб'єктом владних повноважень звіту про виконання судового рішення. Крім того, пропонується таке: запровадження законодавчих змін стосовно альтернативного викладення судових рішень зобов'язального характеру; їх «монетизації»; у випадку неможливості виконання; запровадження астренту (з фр. *L'astreinte*; від лат. *Adstringere* – примус) –

різновид грошового штрафу, визначеного судом, на випадок невиконання боржником зобов'язання, встановленого судовим рішенням, що є додатковим фінансовим заходом для стимулювання виконання судових рішень; встановлення абсолютного судового контролю адміністративних справах, що в сукупності має сприяти реалізації принципу обов'язковості виконання судових рішень і дасть стягувачу та виконавцю певні процесуальні важелі для їх реального виконання [36].

Висновки. Обов'язковість судового рішення є важливою складовою права особи на справедливий суд, що гарантоване ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, та однією з основних засад судочинства, визначених статтями 129, 129-1 Конституції України, ст.ст. 2, 14, 370 КАС України та ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Обов'язковість судового рішення означає, що таке рішення буде виконано своєчасно (у розумні строки), належним чином (у спосіб, визначений судом) та в повному обсязі (у точній відповідності до приписів мотивувальної та резолютивної частин рішення).

Переслідуючи мету забезпечення реалізації конституційного принципу обов'язковості судових рішень, зокрема, у публічно-правових спорах, адміністративні суди повинні зважено підходити до вибору процесуальних засобів такого забезпечення певним чином, щоб це не призводило до порушення основоположних засад адміністративного судочинства та щоб такі засоби не були надмірними за визначених умов і не призводили до порушення прав, гарантованих Конституцією та законами України, а також Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод. Це означає, що негативні наслідки недобровільного виконання судового рішення мають бути пропорційними та збалансованими, а санкції, накладені судом у зв'язку з невиконанням судового рішення, не повинні бути надмірними; при тому мають враховуватися всі обставини, які стали причиною невиконання судового рішення, надаватися оцінка діям боржника, спрямованих на таке виконання, міру його вини тощо.

Використані джерела:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 03.11.2020)
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n99>. (дата звернення: 03.11.2020)
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>. (дата звернення : 03.11.2020)
4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV в ред. Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. (дата звернення: 03.11.2020)
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (дата звернення: 03.11.2020)
6. Берназюк Я. Процесуальні засоби забезпечення реалізації конституційної гарантії обов'язковості судового рішення в адміністративному судочинстві. *Судово-юридична газета*. 2020. URL : <https://bit.ly/2KYi7HQ>. (дата звернення: 03.11.2020)

7. Берназюк Я. О. Особливості забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2020. Том 2, № 90 (2020), С. 77-89.

8. Берназюк Я. О. Контроль за виконанням судового рішення в адміністративному судочинстві: презентація, представлена 1 грудня 2020 року на загальноукраїнському семінарі, організованого Одеським регіональним відділенням Національної школи суддів України. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1035064/>. (дата звернення: 03.11.2020)

9. Звіт стосовно візиту до України з метою проведення двосторонніх консультацій щодо вдосконалення виконавчого провадження. 2018. 12 с. URL : <https://rm.coe.int/report-mission-to-ukraine-ukr/16808f255a>. (дата звернення: 03.11.2020)

10. Першопричини невиконання рішень національних судів України: аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2019. № 3-4 (179-180). 92 с.

11. Мамченко Н. Як парламент заблокував виконання рішень судів, в яких боржником є держава. *Судово-юридична газета*. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/169274-yak-parlament-zablokuvav-vikonannya-rishen-sudiv-v-yakikh-borzhnikom-ye-derzhava>. (дата звернення: 03.11.2020)

12. Постанова Верховного Суду від 11 серпня 2020 року у справі №2 а-1350/08. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90899149>. (дата звернення: 03.11.2020)

13. Нестерович В. Ф. Заборона дискримінації як важливий міжнародний та конституційний принцип в галузі прав людини. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 5. С. 86-122.

14. «Для розв'язання проблеми невиконання судових рішень у соціальних спорах необхідна політична воля», – суддя КЦС ВС Ольга Ступак. 2020. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду*. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/972078>. (дата звернення: 03.11.2020)

15. Мамченко Н. 10 млн євро долга, больше 13 тысяч пострадавших: когда Украина решит проблему невыполнения судебных решений. *Судебно-юридическая газета*. 2020. URL : <https://bit.ly/34MFXNR>. (дата обращения: 03.11.2020)

16. Третій щорічний форум «Виконання рішень національних судів в Україні»: підсумки обговорення. *Юридична газета online*. 2020. URL : <https://jur-gazeta.com/golovna/tretiy-shchorichniy-forum-vikonannya-rishen-nacionalnih-sudiv-v-ukrayini-pidsumki-obgovorennya.html>. (дата звернення: 03.11.2020)

17. Нестерович В.Ф. Обрання суддів на загальних виборах: аргументи «за» та «проти». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2020. № 3. С. 171-186.

18. Гудима Д. Практика ВС щодо протидії зловживанню процесуальними правами під час виконання судових рішень. *Судово-юридична газета*. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/sudebna-ya-praktika/174159-praktika-vs-schodo-protidii-zlovzhivannyai-protse-sualnimi-pravami-pid-chas-vikonannya-sudovikh-rishen>. (дата звернення: 03.11.2020)

19. Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>. (дата звернення: 03.11.2020)

20. Рішення Конституційного Суду України від 26.06.2013 № 5-рп/2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13>. (дата звернення: 03.11.2020)

21. Рішення Конституційного Суду України від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text>. (дата звернення: 03.11.2020)

22. Рішення Конституційного Суду України від 13.12.2012 № 18-рп/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12>. (дата звернення: 03.11.2020)
23. Рішення Конституційного Суду України від 25.04.2012 № 11-рп/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12>. (дата звернення: 03.11.2020)
24. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шмалько проти України» від 20.07.2004, заява № 60750/00. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226#n2316. (дата звернення: 03.11.2020)
25. Рішення Конституційного Суду України від 15.05.2019 № 2-р(П)/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19>. (дата звернення: 03.11.2020)
26. Рішення Конституційного суду України від 28.08.2020 № 10-р/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text>. (дата звернення: 03.11.2020)
27. Огнев'юк Г. З. Обов'язковість рішення суду як складова принципу правової визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 171-175.
28. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>. (дата звернення: 03.11.2020)
29. Рішення Конституційного Суду України від 20.12.2018 № 13-р/2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text>. (дата звернення: 03.11.2020)
30. Постанова Верховного Суду від 27 грудня 2019 року у справі № 757/42871/15-а. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86717745>. (дата звернення: 03.11.2020)
31. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15.01.2010, заява № 40450/04. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479. (дата звернення: 03.11.2020)
32. Окрема думка судді Верховного Суду Берназюка Я. О. від 12 лютого 2019 року на рішення Верховного Суду від 21 січня 2019 року у справі № 240/4937/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79758812>. (дата звернення: 03.11.2020)
33. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: постанова Верховної Ради України від 04.10.2019 № 188-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#n2>. (дата звернення: 03.11.2020)
34. Черногоренко І. Виконання рішень Європейського суду з прав людини: місія не здійснена чи нездійснена. *Судово-юридична газета*. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/158858-vikonannya-rishen-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-misiya-ne-zdiysnena-chi-nezdiysnena>. (дата звернення: 03.11.2020)
35. Мамченко Н. Застосування статті 383 КАС України щодо забезпечення виконання судового рішення: проблемні питання. *Судово-юридична газета*. 2019. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/145726-zastosuvannya-st-383-kasu-schodo-zabezpechennya-vikonannya-sudovogo-rishennya-problemni-pitannya>. (дата звернення: 03.11.2020)

References:

1. Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950. (1950) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia): Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1401-VIII. (2016) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n99>. [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996) N. p. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].

4. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV v red. Zakonu vid 03.10.2017 № 2147-VIII. (2017) N. p. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. [in Ukrainian].

5. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII. (2016) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. [in Ukrainian].

6. Bernaziuk, Ya. (2020). Protseusualni zasoby zabezpechennia realizatsii konstytutsiinoi harantii обов'язkovosti sudovoho rishennia v administratyvnomu sudochynstvi. *Sudovoyurydychna hazeta - Judicial-legal newspaper*. URL : <https://bit.ly/2KYi7HQ>. [in Ukrainian].

7. Bernaziuk, Ya. O. (2020) Osoblyvosti zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky ta vidstupu vid pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu (na prykladi vyryshennia publichno-pravovykh sporiv). *Visnyk Luhanskoho derzhaonoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*. Vol. 2, 90 (2020), 77-89. [in Ukrainian].

8. Bernaziuk, Ya, O. (2020) Kontrol za vykonanniam sudovoho rishennia v administratyvnomu sudochynstvi: prezentatsiia, predstavlena 1 hrudnia 2020 roku na zahalnoukrainskomu seminari, orhanizovanoho Odeskym rehionalnym viddilenniam Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy. N. p. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1035064/>. [in Ukrainian].

9. Zvit stosovno vizytu do Ukrainy z metoiu provedennia dvostoronnikh konsultatsii shchodo vdoskonalennia vykonavchoho provadzhennia. (2018) N. p. URL : <https://rm.coe.int/report-mission-to-ukraine-ukr/16808f255a>. [in Ukrainian].

10. Pershoprychyny nevykonannia rishen natsionalnykh sudiv Ukrainy: analitychna dopovid Ukrainського tsentru ekonomichnykh i politychnykh doslidzhen imeni O. Razumkova. (2019) *Natsionalna bezpeka i oborona - National security and defense*, 3-4 (179-180). [in Ukrainian].

11. Mamchenko, N. (2020) Yak parlament zablokuvav vykonannia rishen sudiv, v yakykh borzhnykom ye derzhava. *Sudovo-yurydychna hazeta - Judicial-legal newspaper*. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/169274-yak-parlament-zablokuvav-vikonannya-rishen-sudiv-v-yakikh-borzhnikom-ye-derzhava>. [in Ukrainian].

12. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 11 serpnia 2020 roku u spravi № 2 a-1350/08. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90899149>. [in Ukrainian].

13. Nesterovych, V. F. (2020) Zaborona dyskryminatsiyi yak vazhlyvyi mizhnarodnyy ta konstytutsiynyy pryntsyp v haluzi prav lyudyny. *Ekspert: paradyhmny yurydychnykh nauk i derzhaonoho upravlinnya - Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 5, 86-122. [in Ukrainian].

14. «Dlia rozviazannia problemy nevykonannia sudovykh rishen u sotsialnykh sporakh neobkhidna politychna volia», – suddia KTS VS Olha Stupak. (2020). *Ofitsiynyi veb-sait Verkhovnoho Sudu - Official website of the Supreme Court*. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/972078>. [in Ukrainian].

15. Mamchenko, N. (2020). 10 mln evro dolha, bolshe 13 tysiach postradavshykh: kohda Ukrayna reshyt problemu nevypolnennia sudebnykh reshenyi. *Sudebno-yurydycheskaia hazeta- Judicial-legal newspaper*. URL : <https://bit.ly/34MFXNR>. [in Russian].

16. Tretii shchorichnyi forum «Vykonannia rishen natsionalnykh sudiv v Ukraini»: pidsumky obhovorennia. (2020) *Yurydychna hazeta online- Legal newspaper online*. N. p. URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/tretiy-shchorichniy-forum-vikonannya-rishen-natsionalnih-sudiv-v-ukrayini-pidsumki-obgovorennia.html>. [in Ukrainian].

17. Nesterovych, V. F. (2020) Obrannya suddiv na zahal'nykh vyborakh: arhumenty «za» ta «proty». *Visnyk Luhanskoho derzhaonoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 3, 171-186.

18. Hudyma, D. (2020) Praktyka VS shchodo protydyi zlovezhyvanniu protsesualnymy pravamy pid chas vykonannia sudovykh rishen. *Sudovo-yurydychna hazeta - Judicial-legal newspaper*. URL : <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/174159-praktika-vs-schodo-protidyi-zlovezhyvanniu-protsesualnymi-pravami-pid-chas-vikonannya-sudovykh-rishen>. [in Ukrainian].

19. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 30 chervnia 2009 roku № 16-rp/2009. (2009) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>. [in Ukrainian].

20. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 26.06.2013 № 5-rp/2013. (2013) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13>. [in Ukrainian].

21. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 23 lystopada 2018 roku № 10-r/2018. (2018) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text>. [in Ukrainian].

22. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 13.12.2012 № 18-rp/2012. (2012) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12>. [in Ukrainian].

23. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 25.04.2012 № 11-rp/2012. (2012) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12>. [in Ukrainian].

24. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Shmalko proty Ukrainy» vid 20.07.2004, zaiava № 60750/00. (2004) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226#n2316. [in Ukrainian].

25. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 15.05.2019 № 2-r(II)/2019. (2019) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19>. [in Ukrainian].

26. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 28.08.2020 № 10-r/2020. (2020) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text>. [in Ukrainian].

27. Ohneviuk, H. Z. (2015) Oboviazkovist rishennia sudu yak skladova pryntsyphu pravovoi vyznachenosti. *Chasopys Kyjivskoho universytetu prava - Journal of Kyiv University of Law*, 2, 171-175. [in Ukrainian].

28. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.07.2017 № 2136-VIII. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>. [in Ukrainian].

29. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 20.12.2018 № 13-r/2018. (2018) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text>. [in Ukrainian].

30. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 27 hrudnia 2019 roku u spravi № 757/42871/15-a. (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86717745>. [in Ukrainian].

31. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Iurii Mykolaiovych Ivanov proty Ukrainy» vid 15.01.2010, zaiava № 40450/04. (2010) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479. [in Ukrainian].

32. Okrema dumka suddi Verkhovnoho Sudu Bernaziuka Ya.O. vid 12 liutoho 2019 roku na rishennia Verkhovnoho Sudu vid 21 sichnia 2019 roku u spravi № 240/4937/18. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79758812>. [in Ukrainian].

33. Pro Prohramu diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy: postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 04.10.2019 № 188-IX. (2019) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#n2>. [in Ukrainian].

34. Chernihorenko, I. (2020) Vykonannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: misiia ne zdiisnena chy nezdiisnenna. *Sudovo-yurydychna hazeta - Judicial-legal newspaper*. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/158858-vikonannya-rishen-yevropeyskogo-sudu-z-prav-liudini-misiia-ne-zdiisnena-chi-nezdiisnenna>. [in Ukrainian].

35. Mamchenko, N. (2019) Zastosuvannia statti 383 KAS Ukrainy shchodo zabezpechennia vykonannia sudovoho rishennia: problemni pytannia. *Sudovo-yurydychna hazeta - Judicial-legal newspaper*. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/145726-zastosuvannya->

st-383-kasu-schodo -zabezpechennya-vikonannya-sudovogo-rishennya-problemni-pitannya.
[in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 03.11.2020

Берназюк Я. А.,
доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Украины, профессор кафедры
конституционного и международного права
Таврического национального университета
имени В. И. Вернадского
(г. Киев, Украина)

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ГАРАНТИИ ИСПОЛНЕНИЯ СУДЕБНОГО РЕШЕНИЯ В АДМИНИСТРАТИВНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье освещены отдельные вопросы конституционных гарантий исполнения судебного решения в административном процессе. Обосновано, что неисполнение судебных решений в административном судопроизводстве остается одной из самых распространенных проблем, с которой граждане Украины обращаются в Европейский суд по правам человека. Исследованы новые конституционные подходы к применению принципа обязательности исполнения судебного решения при решении публично-правовых споров на основании анализа Конституции и законов Украины, решений Конституционного Суда Украины и отдельных решений Европейского суда по правам человека. Определено, что одним из эффективных средств обеспечения реализации конституционного принципа обязательности судебного решения в административном судопроизводстве является судебный контроль.

Ключевые слова: конституционные гарантии, судебное решение, обязательность исполнения, административный процесс.

Bernaziuk J.,
Doctor of Laws, Professor
Honored Lawyer of Ukraine,
Professor of the Department of Constitutional and
International Law of Tavrida National
University named after V.Vernadsky
(Kyiv, Ukraine)

CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF EXECUTION OF A COURT DECISION IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

The article covers some issues of constitutional guarantees of execution of a court decision in administrative proceedings. It is substantiated that non-enforcement of court decisions in administrative proceedings remains one of the most common problems with which citizens of Ukraine apply to the European Court of Human Rights. New constitutional approaches to the application of the principle of binding execution of a court decision in resolving public

disputes based on the analysis of the Constitution and laws of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine and individual decisions of the European Court of Human Rights are studied.

It is established that the main novelties of the constitutional reform in the field of justice in Ukraine include the fact that the powers to control the execution of a court decision are fixed at the level of the provisions of the Basic Law of Ukraine; the amendments determined that the binding nature of a court decision extends not only to the territory of Ukraine; the responsibility for the execution of a court decision rests with the state, and control over this process rests with the court that rendered the decision.

It is determined that one of the effective means of ensuring the implementation of the constitutional principle of binding judicial decisions in administrative proceedings is judicial control. It is substantiated that strengthening judicial control over the execution of court decisions and giving the court the right to impose penalties for this purpose is a measure to ensure the constitutional right of citizens to judicial protection.

It is proved that increasing the efficiency, quality and quantity of executed court decisions in Ukraine, which have entered into force, will lead to the following positive results: increasing the authority of the judiciary and the state as a whole, as well as the level of trust in government agencies; affirmation of the principle of the rule of law, etc.

Keywords: constitutional guarantees, court decision, obligation to comply, administrative process.


DOI: 10.33766/2524-0323.92.215-223

УДК 342.924

Т. М. Малиновська,

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем протидії
злочинності Харківського національного
університету внутрішніх справ
(м. Харків, Україна)

e-mail: malttn496@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-7713-7617>

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЖЕРТВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТАТТЕЮ 173-2 КУпАП

У науковій статті розглянуті проблемні питання забезпечення ефективного судового захисту жертв домашнього насильства у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП. Зауважено, що домашнє насильство є комплексною проблемою, що порушує цілу низку прав і свобод людини. Наголошено, що Україна належить до тих країн, у яких ще відсутня ефективна система захисту та надання допомоги жертвам домашнього насильства.

У науковій статті проведено аналіз судової практики у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП.

Ключові слова: домашнє насилья, права людини, адміністративна відповідальність, суд, захист.

Постановка проблеми. Домашнє насильство є комплексною проблемою, що порушує цілу низку прав і свобод людини, зокрема на життя, свободу, недоторканість, право жити вільно від приниження честі та гідності поведження тощо. Тому для подолання цієї складної проблеми кожна цивілізована країна повинна запровадити ефективну комплексну систему протидії домашнього насильства, яка складається із трьох основних елементів: профілактики насильства, притягнення до відповідальності кривдників та надання допомоги і захисту жертвам домашнього насильства.

Саме такий підхід до розв'язання проблеми пропонується Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, що підписана Україною 7 листопада 2011р.

З огляду на цілі та зміст Конвенції, можна стверджувати, що вона побудована навколо забезпечення безпеки та підтримки жертв домашнього насильства. Важливим положенням у цьому аспекті є ст. 5, що встановлює принцип «належної турботи» держави в ситуаціях домашнього насильства та насильства щодо жінок, який уперше на рівні міжнародного права був закладений у Загальній рекомендації № 19 Комітету ООН із ліквідації дискримінації щодо жінок. Відповідно до ст. 5, сторони Конвенції зобов'язуються вживати всіх необхідних законодавчих та інших заходів, для того щоб з «належною турботою» попереджати, розслідувати, карати та забезпечувати компенсацію за акти насильства, що вчинені в приватній сфері [1]. Це означає, що кожна держава, що ратифікує Конвенцію, має зобов'язання діяти на випередження проблеми, тобто вживати всіх відповідних заходів щодо захисту прав людини та недопущення домашнього насильства.

У правовій державі, якою проголосила себе Україна, діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Усі нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина ґрунтуються на підставі Конституції України.

Принцип законності полягає в єдиному порядку провадження по справі відповідної юрисдикції, дотриманні процесуальної форми та виконанні передбаченої процедури застосування закону.

О. М. Бандурка зауважує, що принцип законності полягає в тому, що «посадові особи ... зобов'язані виконувати вимоги законодавства в точній відповідності до їх змісту. Будучи принципом і методом суспільних відносин, режимом соціального життя, законність ... є складовою частиною механізму регулювання суспільних відносин, представляє собою обов'язкову умову правопорядку, державної і громадської дисципліни, важливий елемент демократії та культури» [2, с. 47]. Законність завжди означає відповідність поведінки (діяльності) суб'єктів суспільних відносин нормам права (закону). Водночас, на думку Г. Я. Наконечної, дотримання належним чином принципу законності в судовій діяльності може говорити про демократичність судової системи, а отже, і всієї країни в цілому, адже суд у своїй діяльності підкоряється виключно закону і діє у його межах [3, с. 61].

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначені суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Зокрема до них віднесені й судові органи, яким надана вирішальна роль у системі запобігання та протидії домашньому насильству [4].

Надзвичайно важливою є роль суду щодо забезпечення безпеки та захисту жертв домашнього насильства від подальших протиправних посягань через правильне застосування норм вітчизняного права у сфері протидії таким злочинам, зокрема притягнення до реальної відповідальності винних осіб, обмеження доступу кривдників до жертв, призначення відшкодування шкоди, завданої жертві протиправними діями з боку кривдника тощо [5, с. 51].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні основи сучасних теорій насильства були закладені в дослідженнях О. Бандурки, А. Благої, В. Вітвицької, О. Джузи, Л. Завадської, Л. Кормич, Л. Крижної, Н. Лавриненко, І. Лавринчука, К. Левченко, Л. Леонтєвої, Л. Левицької, О. Матвієнко, Т. Мінки та інших. Саме вказаними вченими сформовано низку принципово важливих положень та рекомендацій щодо профілактики та протидії домашньому насильству. Водночас у сучасній Україні проблематика домашнього насильства не втрачає своєї актуальності й потребує подальшого дослідження та розробки заходів протидії цьому явищу у сфері забезпечення ефективного судового захисту жертв домашнього насильства.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз практики розгляду справ про накладання адміністративних стягнень за вчинення домашнього насильства.

Завданням статті є виявлення ступеню обґрунтованості позицій суду щодо притягнення до відповідальності осіб за вчинення домашнього насильства, визначення проблемних питань розгляду судами проваджень про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП.

Наукова новизна дослідження зумовлена потребою визначення та дослідження актуальних проблемних питань, пов'язаних із забезпеченням ефективного судового захисту жертв домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. Домашнє насильство є однією з розповсюджених форм порушення прав людини. У багатьох випадках такі протиправні дії проти когось із членів родини супроводжуються актами агресії, приниження та жорстокої поведінки. Подібні дії з боку насильника приводять до негативного фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, найбільше страждають від домашнього насильства жінки, діти та люди похилого віку.

Необхідність ефективної протидії та запобігання домашньому насильству зумовлена тим, що сьогодні випадки вчинення цього протиправного діяння в Україні стають усе більш масштабними. Так, за даними громадської організації «Ла Страда - Україна», на Національну гарячу лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації за перше півріччя 2019 року надійшло 17 341 звернень і 6 157 – на дитячу лінію відповідно [6]. У 2020 року в умовах карантину тільки за перший тиждень кількість звернень на «гарячу лінію» зросла на 50 %, ніж зазвичай [7]. Як правило, найбільш уразливими є сім'ї з низьким

рівнем доходу, адже умови карантину призвели до економічного спаду і безробіття, що є додатковим подразником і стресом у родині.

Як повідомив керівник Управління дільничних офіцерів поліції Департаменту превентивної діяльності Національної поліції С. Альошкін, до поліції щодня надходить понад 1,5 тисячі звернень про насилля. У березні 2020 року до адміністративної відповідальності за домашнє насилство в Україні притягнуто 11200 громадян, одночасно як у 2019 році було вчинено 109345 адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП. Тобто, торік середньомісячна цифра таких порушень складала 9 112 [8].

Значним недоліком системи протидії домашньому насилству в Україні є недосконалий механізм притягнення до відповідальності за вчинення домашнього насилства, складність у доведенні винуватості осіб, які вчиняють домашнє насилство, та наслідків такого насилства.

Адміністративне законодавство України містить спеціальну норму, що закріплює адміністративну відповідальність за вчинення домашнього насилства, насилства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування. Названі дії кваліфікуються за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Відповідно до ст. 221 КУпАП, справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, розглядають судді районних, районних у місті, міських чи районних судів. Відповідно до ч.2 ст. 277 КУпАП, справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, розглядаються протягом доби. За результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 173-2 КУпАП, суд (суддя) виносить постанову по справі: 1) про накладення адміністративного стягнення; 2) про застосування заходів впливу, передбачених ст. 24 КУпАП (громадські роботи, адміністративний арешт); 3) про закриття справи [9, с. 11-12].

Одним із важливих елементів застосування законодавства з протидії домашнього насилства є моніторинг та аналіз судової практики, пов'язаної з домашнім насилством, оскільки саме через її призму можна оцінити реальну ефективність законодавства та його здатність захистити жертв насилства та притягнути до відповідальності кривдника.

Значним недоліком при розгляді справ даної категорії є посилення судів на застарілі норми Закону України «Про попередження насилства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III, який втратив чинність на підставі Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насилству» від 07.01.2018 № 2229-VIII, а також положення статті 173-2 КУпАП, до котрої було внесено зміни згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017 [10].

Як приклад, можна навести Постанову Бориславського районного суду м. Борислав від 16.05.2019 № 647/1273/19, відповідно до якої розглядалася справа про притягнення особи до адміністративної відповідальності за ч.1 ст. 173-2 КУпАП, де було зазначено, що 08.05.2019 р., о 23:30 год., за місцем свого проживання, ОСОБА_1, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вчинила відносно своєї колишньої дружини (ОСОБА_2) насилство в сім'ї, а саме: нанесла тілесні ушкодження, висловлювалася щодо неї грубо, нецензурну лайку, погрозувала фізичною розправою,

чим вчинила правопорушення, передбачене ч.1 ст. 173-2 КУпАП. У судовому засіданні колишній чоловік, провину у скоєному правопорушенні не визнав, пояснивши, що ОСОБА_2 не є його дружиною.

При встановленні фактів та відповідних правовідносин, суд зробив посилання на ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», та на ст. 64 Житлового Кодексу України, відповідно до якої ОСОБА_2 не вважається членом сім'ї.

За цією справою суд дійшов висновку про відсутність складу адміністративного правопорушення [11].

Наступним прикладом є рішення у справі № 477/859/20 Жовтневого районного суду м. Миколаїв, у якому судом також помилково були застосовані нормативно-правові акти, які на момент розгляду справи та винесення постанови втратили чинність. Обставини справи: 21 травня 2020 р. до суду з Вітовського відділення поліції Корабельного ВП ГУНП у Миколаївській області надійшла справа про адміністративне правопорушення № 477/859/20 про притягнення ОСОБИ_1 до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 173-2 КУпАП.

Як вбачається з протоколу про адміністративне правопорушення від 11 травня 2020 р., серії ВАБ, № 328362, 11 травня 2020 р. близько 13:00, ОСОБА_1 у стані алкогольного сп'яніння, перебуваючи за місцем проживання (АДРЕСА_1), висловлювалася на адресу колишньої дружини (ОСОБА_2) нецензурно, погрожувала фізичною розпратою, чим вчинила в сім'ї насилля психологічного характеру.

При встановленні фактів та відповідних правовідносин суд посилається на ст. 3 Сімейного кодексу України та доходить висновку, що матеріали справи не містять доказів про перебування особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, з ОСОБОЮ_2 в зареєстрованому шлюбі, а також того, що особи проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство.

Як результат, суд дійшов висновку про необхідність закриття провадження у справі за відсутністю в діях ОСОБИ_1 складу адміністративного правопорушення [11].

У наведених прикладах суди помилково посилаються на ст.173-2 КУпАП у старій редакції та на положення Закону України «Про попередження насильства в сім'ї».

Окремої уваги в наведених прикладах заслуговує питання судів, які при розгляді справ про вчинення домашнього насилля та визначення «член сім'ї», посилаються на диспозиції ст. 64 Житлового Кодексу України та ст. 3 Сімейного Кодексу України. Так, відповідно до положень ч.2 ст. 3 Сімейного Кодексу України, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сімейний кодекс України не включає до членів сім'ї колишнє подружжя, навіть за умови їхнього спільного проживання [12]. Стаття 64 Житлового кодексу України визначає, що до членів сім'ї належать дружина, її діти і батьки [13].

Зауважимо, що неоднозначне тлумачення терміна «член сім'ї» створило підстави для подання до Конституційного Суду України.

Тлумачення поняття «член сім'ї» дається в п.6 Рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 № 5-рп/99, у якому міститься роз'яснення з цього приводу. Конституційний Суд України виходить із об'єктивної відмінності його змісту залежно від галузі законодавства (п.6). Таким чином, на думку Конституційного Суду,

визначити єдине поняття «член сім'ї», яке б мало застосовуватися в праві, неможливо, бо кожна галузь права тлумачить це поняття по-своєму, виокремлюючи ті чи інші ознаки сім'ї, що набувають певного значення для інших відносин.

Водночас, необхідно зазначити, що при розгляді справ судами про вчинення домашнього насильства, базовим є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», у контексті якого термін «член сім'ї», окрім інших осіб, поширюється й на колишнє подружжя незалежно від факту їх спільного проживання.

Приклади судових проваджень ілюструють реалії, з якими стикаються жертви домашнього насильства в Україні, та неефективність державної політики в напрямі захисту жертв, надання їм допомоги та притягнення до відповідальності правопорушників.

У даному контексті також необхідно звернути увагу на позицію щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, що її неодноразово висловлював Конституційний Суд України. Так, згідно з висновками щодо тлумачення змісту ст. 58 Конституції України, викладеними в рішенні Конституційного Суду України від 13 травня 1997 № 1-зп, від 9 лютого 1999 № 1-рп/99, від 5 квітня 2001 № 3-рп/2001, від 13 березня 2012 № 6-рп/2012, закони та інші нормативно-правові акти поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття чинності законами чи іншими нормативно-правовими актами; дію нормативно-правового акту в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється із втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце.

При тому дія закону та іншого нормативно-правового акту не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом [14].

Висновки. У статті проведений огляд судових рішень про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, які є доступними у Єдиному державному реєстрі судових рішень України. Автор не ставила за мету надати оцінку діям конкретних посадових осіб, однак в аналізі практики наводяться дані про номер справи та суд, який її розглянув, оскільки ці відомості є загальнодоступними та відкритими.

У наведених, як приклад, справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, судам перш за все необхідно посилалися на чинний Закон України «Про запобігання та протидію домашнього насильства». При встановленні фактів та відповідних правовідносин необхідно також посилалися на положення ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашнього насильства», де визначається коло осіб, які можуть визнаватися жертвами такого насильства. Саме такий підхід відповідатиме міжнародним та національним стандартам у сфері протидії домашньому насильству, а також забезпечить необхідний рівень захисту членів колишнього подружжя, інтимних партнерів, дітей свідків тощо.

Використані джерела:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) Довідник для

членів парламенту, 2013. 108 с. URL : <https://rm.coe.int/1680096e45>. (дата звернення: 05.11.2020).

2. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : ХНУВС, 2002. Ч. 1. С. 88.

3. Наконечна Г. Я. Суди як суб'єкти адміністративно-правових відносин : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2013. 220 с.

4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>. (дата звернення: 05.11.2020).

5. Судовий розгляд справ, пов'язаних із вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення : науково-практичний посібник / Євсюкова М. В., Христова Г. О., Шаповалова О. А. та ін. / за заг. ред. Шаповалової О. А., Павлиш С. О. Київ : ТОВ «Компанія «Вайте», 2011. 196 с.

6. Матяж М. Як реагувати жертвам домашнього насильства на недостатню увагу з боку поліції? URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/30117262.html>. (дата звернення: 05.11.2020).

7. В ізоляції, але не в безпеці. Допомога постраждалим від домашнього насильства в умовах карантину за підтримки UNFPA Україна. URL : <https://ukraine.unfpa.org/uk/isolationGBV>. (дата звернення: 05.11.2020).

8. Домашнє насильство під час карантину: страждають діти. URL : <https://sheriffua.org/news/dnipro/domashnje-nasilstvo-pid-chas-karantynu-strazhdajut-diti>. (дата звернення: 05.11.2020).

9. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування. / Ахтирська Н. М., Кочеміровська О. О., Христова Г. О. та ін. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 124 с.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1123.

11. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Page/5>. (дата звернення: 05.11.2020).

12. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

13. Житловий кодекс Української РСР: Закон України від 30.06.1983 р. № 5464-X *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1983. Додаток до № 28. Ст. 573.

14. Дія закону у часі: особливості правозастосовної практики Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів) URL : <https://bit.ly/3fNyuqn>. (дата звернення: 05.11.2020).

References:

1. Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy (Stambulska konventsiia) Dovidnyk dlia chleniv parlamentu. (2013) N. p. URL : <https://rm.coe.int/1680096e45>. [in Ukrainian].

2. Bandurka, O. M. (2002) Operativno-rozshukova diialnist : pidruchnyk. Kharkiv : KhNUVS, part. 1, 88. [in Ukrainian].

3. Nakonechna, H. Ya. (2013) Sudy yak sub'iektyadministratyvno-pravovykh vidnosyn. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

4. Pro zapobihannia ta protydiuu domashnomu nasyilstvu: Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 № 2229-VIII. (2017) N. p. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>. [in Ukrainian].

5. Sudovyrozghliad sprav, pov'iazanykh z vchynenniamnasylstva v sim'i v Ukraini: problemy vidpovidnosti mizhnarodnym standartam ta shliakhy vdoskonalennia : naukovo-praktychnyypisibnyk (2011) Ievsiukova, M. V., Khrystova, H. O., Shapovalova, O. A. (Eds.) et al. / Shapovalova, O. A., Pavlysh, S. O. (Ed.) Kyiv : TOV «Kompaniia «Vaite». [in Ukrainian].

6. Matiazh, M. Yak reahuvaty zhertvam domashnohonasylstva na nedostatniuvahu z boku politsii? N. d. N. p. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/30117262.html>. [in Ukrainian].

7. V izoliatsii, ale ne v bezpetsi. Dopomoha postrazhdalym vid domashnoho nasylstva v umovakh karantynu za pidtrymky UNFPA Ukraina. N. d. N. p. URL : <https://ukraine.unfpa.org/uk/isolationGBV>. [in Ukrainian].

8. Domashnie nasylstvo pid chas karantynu: strazhdaiut dity. N. d. N. p. URL : <https://sheriffua.org/news/dnipro/domashnje-nasilstvo-pid-chas-karantynu-strazhdajut-diti>. [in Ukrainian].

9. Rozghliad sprav stosovno zhorstokoho povodzhennia z ditmy sudamy Ukrainy: analiz zakonodavstva ta praktyky yoho zastosuvannia. (2010) Akhtyrska, N. M., Kochemyrovska, O. O., Khrystova, H. O. (Eds.) et al. Kyiv : TOV «K.I.S.». [in Ukrainian].

10. Kodeks Ukrainy pro administrativnipravoporushennia: Zakon Ukrainyvid 07.12.1984 (1984) *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR - Information of the Verkhovna Rada of the USSR, dod. N 51, art. S1123*. [in Ukrainian].

11. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen Ukrainy. N. d. N. p. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Page/5>. [in Ukrainian].

12. Simeinyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainyvid 10.01.2002 № 2947-III. (2002) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukraine, 21-22, art. 135*. [in Ukrainian].

13. Zhytlovyi kodeks Ukrainskoi RSR: Zakon Ukrainy vid 30.06.1983 r. № 5464-X. (1983) *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) - Vidomosti Verkhovnoi Rady, dod. N 28, art. 573*. [in Ukrainian].

14. Diia zakonu u chasi: osoblyvosti pravozastosovnoi praktyky Verkhovnoho Sudu (na prykladi vyrishennia publichno-pravovykh sporiv) N. d. N. p. URL: <https://bit.ly/3fNyykn>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.11.2020

Малиновская Т. Н.,

кандидат юридических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник научно-исследовательской
лаборатории по проблемам противодействия преступности
Харьковского национального университета внутренних дел
(г. Харьков, Украина)

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ СУДЕБНОЙ ЗАЩИТЫ ЖЕРТВ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ ПО ДЕЛАМ ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ, ПРЕДУСМОТРЕННЫХ СТАТЬЕЙ 173-2 КУОБАП

В научной статье рассмотрены проблемные вопросы обеспечения эффективной судебной защиты жертв домашнего насилия по делам об административных правонарушениях, предусмотренных ст. 173-2 КУоБАП. Указано, что домашнее насилие является комплексной проблемой, нарушает целый ряд прав и свобод человека. Отмечено, что Украина принадлежит к тем странам, в которых еще отсутствует эффективная система защиты и оказания помощи жертвам домашнего насилия.

В научной статье проведен анализ судебной практики по делам об административных правонарушениях, предусмотренных ст. 173-2 КУоБАП.

Ключевые слова: домашнее насилие, права человека, административная ответственность, суд, защита.

Malynovska T.,
Candidate of Jurisprudence, Associate Professor,
Leading Researcher, Research Laboratory
for Combating Crime,
Kharkiv National University of Internal Affairs
(Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF ENSURING EFFECTIVE JUDICIAL PROTECTION FOR DOMESTIC VIOLENCE VICTIMS IN CASES ON ADMINISTRATIVE OFFENSES STIPULATED BY THE ARTICLE 173-2 OF THE CODE OF UKRAINE ON ADMINISTRATIVE OFFENSES

The author of the scientific article has studied the problematic issues of ensuring effective judicial protection of domestic violence victims in cases on administrative offenses stipulated by the Art. 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

It has been emphasized that domestic violence is a comprehensive problem that affects and violates a number of human rights and freedoms, in particular, to life, liberty, inviolability, living free from degrading honor and dignity, etc. Therefore, every civilized country, to overcome this difficult problem, must implement an effective comprehensive system on combating domestic violence, which consists of three main elements – prevention of violence, prosecution of perpetrators and provision of assistance and protection to victims of domestic violence.

It has been noted that Ukraine is one of those countries that still has no effective system of protection and provision of assistance to victims of domestic violence. This problem has been repeatedly pointed out by various international organizations, including the Council of Europe. The ineffectiveness of the system of protection and provision of assistance to victims of domestic violence, as well as the entire system of combating domestic violence is not due so much to the imperfection of national legislation, but is due to ineffective administration of the law by law enforcement and judicial agencies of Ukraine.

The author of the scientific article has analyzed the court practice in cases on administrative offenses stipulated by the Art. 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the decisions of which are placed in open access of the Unified State Register of Court Decisions of Ukraine; the main problems of their judicial consideration have been defined.

It has been concluded that the role of the court in ensuring the safety and protection of victims from further unlawful encroachments is extremely important. It can be achieved through the proper application of the norms of national law in combating domestic violence, in particular by bringing perpetrators to justice, restricting offenders' access to victims, establishing harm compensation to victims, inflicted by the offender to the victim by illegal actions, etc.

Keywords: homeviolence, humanrights, administrativeresponsibility, court, defence.


DOI: 10.33766/2524-0323.92.224-233

УДК 342.951:351.773:614.46

В. І. Мотиль,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, старший
науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)


e-mail: viktormoty12020@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-1790-6741>

Я. О. Дякін,

кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)

e-mail: v_nemish@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-6943-0151>

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ЩОДО КАРАНТИНУ ЛЮДЕЙ

У статті досліджуються актуальні проблеми адміністративної відповідальності за порушення правил карантину людей, пов'язані насамперед з бланкетною диспозицією ст. 44-3 КУпАП, спільними рисами форм об'єктивної сторони адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44-3 КУпАП, та злочину, передбаченого ст. 325 КК України, а також обмеженням гарантованих Конституцією прав та свобод людини й громадянина через запровадження на території України окремих правил карантину у зв'язку зі стрімким поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Розроблено пропозиції щодо вирішення зазначених проблем, зокрема шляхом диференціації адміністративної відповідальності за вказані діяння, створення чіткого переліку нормативно-правових актів порушення яких може мати наслідком притягнення до адміністративної відповідальності за певні діяння, а також запровадження відповідних заборон у суворій згідності з Конституцією України, зокрема після введення надзвичайного стану або внесення відповідних змін до Основного закону української держави.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, карантин, коронавірус, адміністративне правопорушення, інфекційні хвороби, правила карантину людей.

Постановка проблеми. Здоров'я населення є об'єктом правової охорони в будь-якій цивілізованій країні. Суспільство протягом усього періоду свого існування пережило не одну епідемію. Не є винятком і пандемія, що виникла в результаті стрімкого поширення території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Однак для цього слід вживати низку медичних, організаційних, економічних, соціальних та правових заходів, серед яких важливе місце відводиться підставам адміністративної відповідальності за порушення

правил щодо карантину людей, які передбачені в ст. 44-3 КУпАП. Відповідальність за цією статтею пов'язана з непопулярними серед населення заходами, що полягають, певною мірою, в обмеженні окремих прав і свобод громадян України. Негативна реакція суспільства на вказані заходи також обумовлена посиленням відповідальності за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17 березня 2020 р. доповнено КУпАП ст. 44-3 КУпАП, яка передбачає накладення штрафу на громадян від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Слід погодитися з тим, що така поспішність прийнятих Верховною Радою України змін до законодавства була викликана необхідністю вжиття активних заходів з боку інститутів держави, спрямованих на захист населення країни від надзвичайно небезпечної хвороби, викликаной вірусною інфекцією, необхідністю збереження життя і здоров'я людини, населення в цілому [1, с. 158].

Зазначені правові інструменти (ст. 325 КК України та ст. 44-3 КУпАП) стали потужним фактором впливу на процес протидії поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Однак уже перші факти застосування зазначених норм на практиці, насамперед ст. 44-3 КУпАП, продемонстрували суттєві прорахунки законодавця в конструюванні підстав відповідальності за протиправні діяння, пов'язані з порушенням правил щодо карантину людей. А тому існує необхідність у проведенні комплексного дослідження найбільш значних проблем, що виникають на практиці під час притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 44-3 КУпАП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративної відповідальності за порушення правил карантину щодо людей розглядали у своїх дослідженнях А. А. Вознюк, В. В. Крикун, С. С. Ковальова, Є. В. Курінний, М. А. Самбор, С. С. Чернявський та ін. Однак чимало проблем адміністративної відповідальності за протиправні діяння, передбачені ст. 44-3 КУпАП, залишаються поза межами комплексного дослідження.

Формулювання цілей. Ураховуючи викладене, метою даної статті є дослідження актуальних проблем адміністративної відповідальності за порушення правил карантину людей та розроблення шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Під час конструювання адміністративно-правової норми, передбаченої ст. 44-3 КУпАП, законодавцем використано *бланкетну диспозицію*. Такий підхід законодавця цілком аргументовано піддано критиці вченими. На думку В. В. Крикуна, це негативно впливає на розмежування компетенції тих органів, які за законом мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення за цією статтею КУпАП [2, с. 158]. Є. В. Курінний з цього приводу зауважує, що бланкетний характер змісту диспозиції ст. 44-3 КУпАП значно ускладнює самостійне ознайомлення більшості громадян із чинними заборонами, які містяться в кількох нормативно-правових актах, зокрема й підзаконного рівня [3, с. 149]. Має рацію і С. С. Ковальова, зазначаючи, що стосовно до санітарно-гігіє-

нічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, про порушення яких зазначається у ст. 44-3 КУпАП, то в тексті Закону «Про захист населення від інфекційних хвороб» вони відсутні. Ці правила і норми – нормативно-правові акти (накази, інструкції, правила, положення тощо) центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, вимоги яких спрямовані на запобігання виникненню та поширенню інфекційних хвороб. Зважаючи на множинність та розпорошеність цих норм у чисельних нормативно-правових актах одночасно з необхідністю спеціальних знань при тлумаченні їх змісту, призвело до значних труднощів при реалізації правової конструкції ст. 44-3 КУпАП на практиці [4, с. 162].

У судовій практиці через це мають місце випадки допущення помилок під час складання протоколів про адміністративне правопорушення за вказаною статтею. Наприклад, суддя Стрийського міськрайонного суду Львівської області, розглянувши матеріали про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1 за те, що вона, будучи продавцем даного магазину, приймала відвідувачів без засобів індивідуального захисту, а саме: медичної маски та рукавичок, чим порушила вимоги постанов КМУ № 211 від 12.03.2020 та № 641 від 22.07.2020, вчинивши правопорушення, передбачене ст. 44-3 КУпАП. Дослідивши протокол про адміністративне правопорушення та додані до нього матеріали, суд дійшов висновку, що вони підлягають поверненню для належного оформлення, посиляючись на те, що формулювання суті правопорушення не може обмежуватись цитуванням нормативного акта, а повинно містити відомості про вчинене правопорушення, відповідно до диспозиції ст. 44-3 КУпАП, з конкретизацією суті правопорушення. Тобто, у протоколі має бути посилання на відповідний підпункт та пункт постанови Кабінету Міністрів України [5]. Така практика повернення протоколів про адміністративні правопорушення за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 44-3 КУпАП, разом із долученими до них матеріалами для належного оформлення є досить поширеною. Хоча видається, що немає особливих проблем щодо того, щоб поліцейські зробили посилання на відповідний підпункт та пункт постанови Кабінету Міністрів України. Однак, чому досить часто допускають такі правопорушення – незрозуміло.

З правилами, викладеними в Постановах Кабінету Міністрів України, які приймалися за період пандемії («Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» від 11 березня 2020 р. № 211, «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів» від 20 травня 2020 р. № 392, «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 22 липня 2020 р. № 641), більш-менш усе зрозуміло: є чіткі заборони, яких слід дотримуватися. Завдяки потужній інформаційній роботі органів державної влади положення цих нормативно-правових актів систематично доводяться до відома населення. Більш складною є ситуація з іншими правилами та нормами, порушення яких може мати наслідком притягнення до відповідальності за ст. 44-3 КУпАП.

Навіть спеціалістам у галузі права, на перший погляд, не просто розібратися і чітко визначити порушення яких норм може мати наслідком притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 44-3 КУпАП. Проблема ще й ускладнюється тим, що порушення правил карантину може мати наслідком як притягнення до адміністративної, так і кримінальної відповідальності, адже у ст. 44-3 КУпАП встановлено відповідальність за порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб», іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними хворобами. Водночас ст. 325 КК України передбачає підстави кримінальної відповідальності за порушення правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним хворобам, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, якщо такі дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань. Незважаючи на те, що текстуально диспозиції ст. 44-3 КУпАП та ст. 325 КК України різняться, порушення правил карантину є формою об'єктивної сторони обох складів правопорушення. Різниця між ними в тому, що відповідне адміністративне правопорушення сконструйоване як таке, що має формальний склад, натомість склад кримінального правопорушення належить до матеріальних. До наслідків вказаного злочину належать спричинення або загроза спричинення епідемічних та інших інфекційних хвороб, масових неінфекційних захворювань (отруєнь) (ч. 1 ст. 325 КК України), а також загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 1 ст. 325 КК України). Більшість кримінально-правових наслідків дає можливість відносно легко відмежувати цей злочин від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44-3 КУпАП. Однак такий наслідок, як загроза спричинення відповідних захворювань, викликає труднощі. Оскільки значна частина правил карантину в результаті їх порушення несе в собі потенційну загрозу зараження відповідною хворобою.

Як слушно зауважують А. А. Вознюк та С. С. Чернявський, наявність такого наслідку, як «створення загрози поширення інфекційних хвороб, масових неінфекційних захворювань (отруєнь)», охоплює широкий спектр потенційно можливих злочинних діянь, адже, унаслідок порушення більшості встановлених заборон, постає можливість зараження інших осіб, а отже, і поширення інфекційної хвороби. Така загроза може виникнути, наприклад, у результаті перебування в громадських місцях без вдягнутих засобів індивідуального захисту, зокрема респіратору або захисної маски. Якщо така особа вже є хворою, то внаслідок перебування без маски ступінь вірогідності зараження сторонніх осіб значно вищий, ніж у тому випадку, коли вона була б у захисній масці [6, с. 11–12]. Варто також додати, що з огляду на особливості гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, вона може протікати безсимптомно, тому хворий і не підозрюватиме, що є носієм відповідного захворювання. Водночас, якщо він не застосує відповідні засоби захисту, то наражає в певних випадках на небезпеку зараження сторонніх осіб. Однак на практиці такі дії кваліфікують як адміністративне правопорушення. Наприклад, згідно з протоколом про адміністративне правопорушення, 25.10.2020 року, о 23:12 год., ОСОБА_1, без вдягнутих засобів індиві-

дуального захисту, зокрема, респіратора чи захисної маски, перебувала в громадському транспорті (тролейбус № 15-А), який рухався в м. Луцьк по пр-ту Соборності. Дії ОСОБА_1 кваліфіковані за ст. 44-3 КУпАП [7].

Водночас окремі порушення правил карантину апіорі не можуть мати відповідних суспільно небезпечних наслідків. Наприклад, 23.11.2020 року, приблизно о 08 год. 28 хв., громадянка ОСОБА_1 перебувала на вулиці, не маючи при собі документа, що посвідчує особу або громадянство, чим порушила п.п.2 п.10 постанови КМУ № 641 від 22.07.2020р. та вчинила правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 44-3 КУпАП [8].

Ще однією проблемою, на яку варто звернути увагу, є питання законності та відповідності положенням Конституції України окремих заборон, що стосуються правил карантину. М. А. Самбор слушно зауважує, що неприпустимо ставити під загрозу позбавлення чи обмеження прав і свобод людини та громадянина в угоду протидії хворобі. З іншого боку, запровадження заходів, які прямо призводять до обмеження прав і свобод людини та громадянина мають відповідати соціально значущій цілі та підтверджувати те, що людина, її права і свободи є найвищою соціальною цінністю, повинні бути максимально досконалими, а не ухваленими в угоду політичній доцільності. Причому жодних переваг чи привілеїв не має бути залежно від статі, національності, місця проживання, соціального статусу чи матеріального забезпечення людини [1, с. 158].

Деякі передбачені постановою Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» заборонені діяння оскаржують у судах через невідповідність окремих заборон Конституції України. Вони обмежують права та свободи людини й громадянина, які гарантовані Конституцією України. На це слушно звернули увагу вчені [9, с. 23; 10, с. 163; 11, с. 131; 12, с. 147].

Дійсно, відповідно до ст. 64 Конституції України, конституційні права і свободи людини й громадянина не може бути обмежено, крім випадків, передбачених Конституцією України. До таких випадків у цій статті віднесено наявність умов воєнного або надзвичайного стану: «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [6, с. 11–12; 13]. З огляду на це окремі заборони, передбачені вищезазначеними Постановами Кабінету Міністрів України, можуть встановлюватися після запровадження надзвичайного стану.

Висновки. Застосування заходів примусу у формі притягнення до адміністративної відповідальності за порушення правил щодо карантину людей має відбуватися виключно у законний спосіб. Водночас цьому суттєво перешкоджають недоліки конструкції ст. 44-3 КУпАП, яка має бланкетний характер і відсилає до невизначеного переліку нормативно-правових актів, які містять відповідні правила щодо карантину людей, санітарно-гігієнічні, санітарно-протиепідемічні правила і норми. Вихід із проблеми вбачається, зокрема, у диференціації адміністративної відповідальності за вказані діяння шляхом розподілу ст. 44-3 КУпАП на окремі частини, а також шляхом створення чіткого переліку нормативно-правових актів, порушення яких може мати наслідком притягнення до адміністративної

відповідальності за ці діяння. Окрім того, встановлення відповідних заборон, насамперед пов'язаних із карантинном, слід здійснювати в суворій відповідності з Конституцією України, зокрема після введення надзвичайного стану або внесення відповідних змін до Основного закону української держави, які дозволяли б здійснювати такі обмеження у виняткових обставинах, якими, очевидно, слід вважати й сучасну пандемію.

Використані джерела:

1. Самбор М. А. Склад адміністративного правопорушення щодо порушення правил карантину людей. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 2(90). С. 155–170. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.90.155-170>.
2. Крикун В. В. Об'єктивні особливості адміністративних правопорушень, передбачених статтею 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення та їх вплив на сферу повноважень Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 89 (2). С. 153–163. DOI : <https://doi.org/10.32631/v.2020.2.15>.
3. Курінний Є. В. Про аксіологічну сутність адміністративних штрафів. *Вісник Запорізького національного університету*. Вип. № 1. 2020. С. 144–150. DOI : <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-22>.
4. Ковальова С. С. Відповідальність за порушення карантину та санітарних правил і норм щодо запобігання поширенню коронавірусної інфекції (COVID-19) в Україні. *Науково-практичний журнал «Право. Людина. Довкілля»*. 2020. № 11(2). С. 158–168. DOI : <https://doi.org/10.31548/law2020.02.019>.
5. Постанова судді Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 04 грудня 2020 року. Справа № 456/4527/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93319676>. (дата звернення: 28.11.2020)
6. Вознюк А., Чернявський С. Порушення правил і норм щодо запобігання COVID-19: актуальні проблеми кримінальної та адміністративної відповідальності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 19 (1). С. 8–19. DOI : <https://doi.org/10.33270/04201901.8>.
7. Постанова судді Луцького міськрайонного суду Волинської області від 04 грудня 2020 року. Справа № 161/18443/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93302844>. (дата звернення: 28.11.2020)
8. Постанова судді Ігулецького районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 04 грудня 2020 року. Справа № 213/4149/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93303786>. (дата звернення: 28.11.2020)
9. Чернявський С. С., Вознюк А. А. Проблеми відповідальності за порушення правил і норм щодо запобігання поширенню COVID-19. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення [Текст] : матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 трав. 2020 р.) / у 2-х ч. [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 20–26.
10. Пилипів Р., Тимчишин А. Адміністративна відповідальність за порушення правил щодо карантину людей: проблеми та перспективи. *Юридичний вісник*. 2020. № (3). С. 163–169. DOI : <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.1937>.
11. Світличний О. Діяльність публічної адміністрації у сфері протидії коронавірусу Covid-19. *Науково-практичний журнал «Право. Людина. Довкілля»*. 2020. № 11(2). С. 124–132. DOI : <https://doi.org/10.31548/law2020.02.015>.

12. Бугайчук К. Л. Питання вдосконалення положень чинного законодавства України щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 147–155. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.20>. (дата звернення: 28.11.2020)

13. Конституція України від 28 черв. 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 28.11.2020)

References:

1. Sambor, M. A. (2020). Sklad administratyvnoho pravoporushennia shodo porushennia pravyl karantynu liudei. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 2(90), 155–170. DOI : [10.33766/2524-0323.90.155-170](https://doi.org/10.33766/2524-0323.90.155-170). [in Ukrainian].

2. Krykun, V. V. (2020). Obiektivni osoblyvosti administratyvnykh pravoporushen, perebchanykh statteiu 44-3 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta yikh vplyv na sferu povnovazhen Natsionalnoi politsii Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 89 (2), 153–163. DOI : <https://doi.org/10.32631/v.2020.2.15>. [in Ukrainian].

3. Kurinnyi, Ye. V. (2020). Pro aksiolohichnu sutnist administratyvnykh shtrafov. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Zaporizhnia National University*, 1, 144–150. DOI : <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-22>. [in Ukrainian].

4. Kovalova, S. S. (2020). Vidpovidalnist za porushennia karantynu ta sanitarnykh pravyl i norm shchodo zapobihannia poshyrenniu koronavirusnoi infektsii (COVID-19) v Ukraini. *Naukovo-praktychnyi zhurnal «Pravo. Liudyna. Dovkillia» – Scientific and practical journal «Law. Human. Environment»*, 11(2), 158–168. DOI : <https://doi.org/10.31548/law2020.02.019>. [in Ukrainian].

5. Postanova suddi Strykivskoho miskraionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 04 hrudnia 2020 roku. Sprava № 456/4527/20. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen" – Site "Unified state register of court decisions"*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93319676>. [in Ukrainian].

6. Vozniuk, A., Cherniavskiy, S. (2020). Porushennia pravyl i norm shchodo zapobihannia COVID-19: aktualni problemy kryminalnoi ta administratyvnoi vidpovidalnosti. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs*, 19 (1), 8–19. DOI : <https://doi.org/10.33270/04201901.8>. [in Ukrainian].

7. Postanova suddi Lutskoho miskraionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 04 hrudnia 2020 roku. Sprava № 161/18443/20. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen" – Site "Unified state register of court decisions"*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93302844>. [in Ukrainian].

8. Postanova suddi Inhuletskoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 04 hrudnia 2020 roku. Sprava № 161/18443/20. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen" – Site "Unified state register of court decisions"*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93302844>. (дата звернення: 30.11.2020). [in Ukrainian].

9. Cherniavskiy, S., Vozniuk, A. (2020). Problemy vidpovidalnosti za porushennia pravyl i norm shchodo zapobihannia poshyrenniu COVID-19. *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhty yikh vyirishennia [Tekst]: materialy mizhruziv. nauk.-prakt. krulohlo stolu (Kyiv, 28 trav. 2020 r.)*. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 1, 20–26. [in Ukrainian].

10. Pylypiv, R., Tymchyshyn, A. (2020). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia pravyl shchodo karantynu liudei: problemy ta perspektyvy [Administrative liability for violation of human quarantine rules: problems and prospects]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin*, (3), 163–169. DOI : <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.1937>. [in Ukrainian].

11. Svitlychnyi, O. (2020). Dialnist publichnoi administratsii u sferi protydyi koronavirusu Covid-19. *Naukovo-praktychnyi zhurnal «Pravo. Liudyna. Dookillia»–Scientific and practical journal "Law. Human. Environment"*, 11(2), 124–132. DOI : <https://doi.org/10.31548/law2020.02.015>. [in Ukrainian].

12. Buhaichuk, K. L. (2020). Pytannia vdoskonalennia polozhen chynnogo zakonodavstva Ukrainy shchodo zapobihannia vynykenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby COVID-19. *Pravo i bezpeka–Law and security*, 2 (77), 147–155. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.20>. [in Ukrainian].

13. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.11.2020

Мотыль В. И.,

кандидат юридических наук, старший научный сотрудник,
старший научный сотрудник научной лаборатории
по проблемам противодействия преступности УНИ № 1
Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

Дякин Я. А.,

кандидат юридических наук,
ведущий научный сотрудник научной лаборатории
по проблемам противодействия преступности УНИ № 1
Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

ПРОБЛЕМЫ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЯ ПРАВИЛ КАРАНТИНА ЛЮДЕЙ

В статье исследуются актуальные проблемы административной ответственности за нарушения правил карантина людей, связанные прежде всего с бланкетной диспозицией ст. 44-3 КобАП, общими чертами форм объективной стороны административного правонарушения, предусмотренного ст. 44-3 КобАП, и преступления, предусмотренного ст. 325 УК Украины, а также ограничением гарантированных Конституцией прав и свобод человека и гражданина, в связи с введением на территории Украины отдельных правил карантина из-за стремительного распространения острой респираторной болезни COVID-19, вызванной коронавирусом SARS-CoV-2. Разработаны предложения по решению указанных проблем, в частности путем дифференциации административной ответственности за указанные деяния, создания четкого перечня нормативно-правовых актов, нарушение которых может привести к привлечению к административной ответственности за соответствующие действия, а также введения соответствующих запретов в строгом соответствии с Конституцией Украины, в частности, после введения чрезвычайного положения или внесения соответствующих изменений в Основной закон украинского государства.

Ключевые слова: административная ответственность, карантин, коронавирус, административное правонарушение, инфекционные болезни, правила карантина людей.

Motyl V.,

Ph. D. in Law, Senior Research Fellow,
Senior researcher of the Laboratory of problems
of combating crime of the Educational and
Scientific Institute № 1 of the National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)

Diakin Ya.,

Ph. D. in Law, Leading researcher of the Laboratory
of problems of combating crime of the Educational and
Scientific Institute № 1 of the National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)

PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF RULES REGARDING PEOPLE'S QUARANTINE

The article examines current problems of administrative liability for violations of rules of quarantine of people, primarily related to the blanket disposition of Art. 44-3 of the Code of Administrative Offenses, common features of the forms of the objective side of the administrative offense under Art. 44-3 of the Code of Administrative Offenses, and the crime under Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine, as well as restrictions on constitutionally guaranteed human and civil rights and freedoms, which in connection with the introduction of certain quarantine rules in Ukraine due to the rapid spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2.

It is established that in judicial practice in this regard there are cases of errors in the preparation of protocols on administrative offenses under Art. 44-3 of the Code of Administrative Offenses. It is argued that even specialists in the field of law at first do not just understand and clearly identify violations of which rules may result in administrative prosecution under Art. 44-3 of the Code of Administrative Offenses. The problem is further complicated by the fact that violation of quarantine rules can result in both administrative and criminal prosecution. Despite the fact that the textual disposition of Art. 44-3 of the Code of Administrative Offenses and Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine differ, violation of quarantine rules is a form of the objective side of both offenses. The difference between them is that the relevant administrative offense is constructed as having a formal composition, while composition of a criminal offense is a material one. The consequences of this crime include causing or threatening to cause epidemic and other infectious diseases, mass non-communicable diseases (poisonings) (Part 1 of Art. 325 of the Criminal Code of Ukraine), as well as death or other serious consequences (Part 1 of Article 325 of the Criminal Code of Ukraine). Most of criminal consequences make it relatively easy to distinguish this crime from the administrative offense under Art. 44-3 of the Code of Administrative Offenses. However, such a consequence as the threat of causing the respective diseases causes difficulties. Because a significant part of the quarantine rules as a result of their violation carries a potential risk of infection with the disease.

Proposals have been developed to address these issues, in particular by differentiating administrative liability for these acts, creating a clear list of regulations, violation of which may result in administrative liability for such acts, as well as the introduction of relevant prohibitions in strict accordance with the Constitution of Ukraine, in particular after introduction of a state of emergency or making appropriate amendments to the Basic Law of the Ukrainian state.

Keywords: administrative liability, quarantine, coronavirus, administrative offense, infectious diseases, rules of quarantine of people.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.233-244

УДК 342.95:332.87

Ю. В. Тарасюк,


заслужений юрист України,

перший заступник

директора КП «Житлоінвестбуд - УКБ»

(м. Київ, Україна)

e-mail: tarasyuk_y@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0001-8352-7120>

ГЕНЕЗА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ (З ЧАСІВ ІСНУВАННЯ СРСР І ДО СЬОГОДНІ)

Стаття присвячена здійсненню історико-правового аналізу становлення та розвитку адміністративно-правового забезпечення житлового будівництва в Україні з часів існування СРСР в і до сьогодні. Обґрунтовано, що за роки панування в Україні радянського режиму було сформовано досить розгалужену систему нормативно-правових актів із питань будівництва, що складалася із загальносоюзних та республіканських актів, деякі з яких є і досі чинними. Під час аналізу сучасного етапу розвитку адміністративно-правового забезпечення будівельної сфері було з'ясовано, що основним питанням, яке слід вирішити законодавцю, є забезпечення здійснення систематизації законодавства у вказаній сфері, з метою його приведення у єдину, злагоджену систему з чіткою визначеною стрижневим галузевим Законом.

Ключові слова: історико-правовий аналіз, становлення, розвиток, адміністративно-правове забезпечення, житлове будівництво, СРСР, незалежність, Україна.

Постановка проблеми. Однією з надзвичайно важливих умов нормального існування людини є житло, наявність та стан якого в значній мірі обумовлює рівень її благополуччя, задоволеності життям. Тож існуючі в Україні проблеми у сфері житлового будівництва, а також прогалини в науково-теоретичному підґрунті цієї проблематики обумовлюють актуальність та доцільність проведення комплексного дослідження адміністративно-правового забезпечення житлового будівництва. Вбачається за доцільне вивчити генезу зазначених засад, оскільки з'ясування та аналіз історико-правових аспектів їх виникнення, становлення і розвитку дозволяє уникнути повторення помилок минулого та сприяє визначенню перспектив подальшого удосконалення й розвитку адміністративно-правового забезпечення житлового будівництва в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цілковитим підтримуючи прагнення держави, в особі її компетентних органів і посадових осіб, до вдосконалення та розвитку вітчизняної сфери житлового будівництва, вважаємо за необхідне зазначити, що для забезпечення якісного та змістовного підходу до вирішення цього питання, необхідно сформувати відповідне науково-теоретичне підґрунтя. Зауважимо, що проблеми житлового будівництва досліджували у своїх працях: С. А. Ушацький, А. В. Сердюк, М. В. Гарат, Е. О. Дідоренко, К. С. Борисова, О. О. Квасніцька, Л. К. Воронов, В. В. Омельчук, О. І. Удовиченко, Б. П. Андрусюк, Л. В. Кузьменко, В. І. Теремецький та інші науковці. Однак, віддаючи належне науковому внеску цих та інших дослідників у розробку проблематики житлового будівництва, слід зазначити, що більшість досліджень у цій сфері є застарілими і значною мірою втратили свою актуальність.

Так С. А. Ушацький та А. В. Сердюк у своєму науковому дослідженні вказують, що проблема житлового будівництва є однією з найбільш важливих для розвитку суспільства, оскільки призводить до зниження рівня життя населення, поширення бідності, зростання міграції, депопуляції населення та погіршення якості людських ресурсів загалом [1, с. 4]. У своїй науковій праці автори аналізують розвиток розвитку ринку доступного житла на початку 2000-х років.

М. В. Гарат, розмірковуючи про генезу містобудівного законодавства України, вказує, що з моменту проголошення незалежності Україна пройшла чималий шлях розвитку. На першому закладено основи адміністративно-правового регулювання сфери планування та забудови територій через ухвалення відповідних законів та підзаконних нормативно-правових актів. Другий етап генезису адміністративно-правового регулювання сфери планування та забудови територій обумовлений світовою фінансовою кризою 2008–2009 рр., у зв'язку з чим на законодавчому рівні визначено шляхи подолання кризових явищ у будівельній галузі. На третьому етапі, на думку автора, набули чинності нові державні будівельні норми, а законодавство в галузі будівництва розроблялося з метою забезпечення сприятливих умов ведення бізнесу, розвитку будівельної та суміжних галузей через удосконалення дозвільних та погоджувальних процедур у будівництві, адаптацію регуляторної політики України до європейських стандартів [2, с. 111].

Зміст житлової проблематики, зауважує О. Є. Аврамова, пов'язаний із тим, що від задоволення житлової потреби залежить рівень життя людини, можливість її морального та фізичного розвитку, оскільки житло виконує соціальну, економічну, біологічну функцію [3, с. 26]. В. І. Теремецький у своїй публікації розглядає проблеми адміністративно-правового забезпечення оподаткування житлової нерухомості та формулює пропозиції з його удосконалення [4].

Оже, управлінські аспекти забезпечення права на житло, зокрема адміністративно-правові засади житлового будівництва, у науковій літературі висвітлюються фрагментарно, у контексті розв'язання інших проблемних питань, тому комплексний підхід до вивчення цієї проблематики наразі відсутній.

Формулювання цілей. Метою статті є здійснення історико-правового аналізу становлення і розвитку адміністративно-правового забезпечення житлового

будівництва в Україні за часів існування СРСР і дотепер. Основне завдання – проаналізувати законодавство у сфері житлового будівництва, яке існувало за часів СРСР і незалежної України, та здійснити його доктринальну оцінку.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, становлення та розвиток адміністративно-правового забезпечення житлового будівництва в Україні тісно пов'язаний із встановленням та пануванням на території нашої держави радянського режиму. На розвиток державної політики щодо забезпечення прав громадян на житло суттєво впливала ідеологія політичного режиму, стан прав людини у державі. Аналіз нормативних актів, стверджує О. Є. Аврамова, проблема забезпечення житлом (зокрема якісним житлом) спочатку розглядалася як проблема добродійності, потім це стало одним із питань розвитку економіки. Зі зміною політичного устрою держави у 1917 р. житлова потреба стала соціальною справою, а згодом – одним із питань економіки [3, с. 26].

Однією із суттєвих особливостей розвитку засад житлового будівництва в радянській період була відсутність можливості приватного будівництва. Так 20.08.1918 р. було видано Декрет Всеросійського Центрального Виконавчого комітету «Про скасування права приватної власності на нерухомість у містах» [5, с. 13]. У ст. 1 цього акта проголошувалося, що скасовується право приватної власності на всі без винятку ділянки, як забудовані, так і не забудовані, як належні приватним особам і промисловим підприємствам, так і відомствам та установам, що знаходяться в межах всіх міських поселень [6]. З 1917 по 1923 рр. у СРСР створювалися санітарні норми устрою й утримання житла. У період НЕПу були відмінені принципи житлового розподілу [7]. Скасувавши можливість приватного будівництва, радянська влада запровадила таку форму участі громадян у житловому будівництві, як житлово-будівельні кооперативи. Так ЦВК СРСР, РНК СРСР було прийнято постанову «Про житлову кооперацію» від 19.08.1924 р., у якій зазначалося, що з метою боротьби з житловою кризою, шляхом розвитку житлового будівництва та сприяння найбільш господарському використанню наявних житлових будівель на засадах самодіяльності широких мас трудячого населення, Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів Союзу РСР постановляють: Громадянам Союзу РСР для задоволення житлової потреби дозволяється добровільно об'єднуватися в житлові кооперативні товариства на підставах, викладених у статтях цієї Постанови. Житлові кооперативні товариства поділяються на: а) житлово-орендні кооперативні товариства; б) робочі житлово-будівельні кооперативні товариства; в) загальногромадянські житлово-будівельні кооперативні товариства [8].

Органами управління житлово-кооперативних товариств усіх видів, відповідно до вказаної Постанови, є загальні збори членів товариства і його правління, яке обирається загальними зборами. Кожне житлово-кооперативне товариство обирає також ревізійну комісію. Житлово-кооперативні товариства всіх видів можуть об'єднуватися в єдині міські та губернські (і відповідні їм) союзи житлової кооперації. Останні можуть об'єднуватися з дозволу економічних нарад відповідних республік в союзи житлової кооперації в масштабі союзних республік. У великих містах, крім міських спілок, можуть бути утворених районні союзи житлової коо-

перації. Органами управління спілок усіх ступенів є збори уповноважених від організацій, які входять до їх складу й обираються зборами уповноважених правління; органами контролю є ревізійні комісії. Правом обирати і бути обраними в усі органи управління і контролю спілок всіх ступенів користуються тільки уповноважені особи, що володіють виборчим правом [8].

Також слід виокремити Постанову ЦВК СРСР, РНК СРСР від 04.01.1928 р. «Про житлову політику», у якій зазначалося, що незважаючи на те, що прийнятими за останні три роки заходами в ряді великих промислових центрів досягнуто деяке поліпшення житлового становища робітників, стан житлової справи на всій території Союзу РСР продовжує залишатися важким. Надаючи важливе значення будівництву робочого житла і поліпшенню загального стану житлового та комунального господарства, Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів Союзу РСР визнали за необхідне для вирішення житлової кризи: 1) посилення темпу будівництва нового житла; 2) максимальне накопичення коштів всередині самого житлового господарства, зокрема за рахунок квартирної плати; 3) правильну і доцільну постановку управління і вистискування житлового фонду; 4) зміцнення і розвиток кооперативного житлового будівництва; 5) можливо більше залучення приватного капіталу в житлове будівництво; 6) впорядкування організації житлового будівництва і його здешевлення [9; 3, с. 28].

З метою вирішення зазначених завдань, Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів Союзу РСР визначили засади відновлення існуючих житлових приміщень та розвитку нового житлового будівництва; міри по збереженню існуючого житлового фонду; завдання союзних республік з управління житловим фондом та його експлуатації тощо [9]. На виконання поставлених указаній Постанові засад було прийнято ще декілька нормативно-правових актів з окремих питань забезпечення житлового будівництва. Зокрема, таким актом стала Постанова РНК СРСР від 17.04.1928 р. (в ред. від 14.09.1928 р.) «Про заходи заохочення будівництва житла за рахунок приватного капіталу», яка передбачала певні пільги громадянам і приватним юридичним особам Союзу РСР, що здійснює це будівництво [10]. Нормування в будівництві здійснювалося положеннями «Зводу виробничих будівельних норм» (1927-1930 рр.). Цей Звід норм є результатом докорінного перегляду, який являє собою «Урочне положення на всі загальні роботи, що проводяться при фортецях, державних будівлях і гідротехнічних спорудах» від 1832 р. [11]. У 1938 р. РНК СРСР приймає постанову № 233 «Про покращення проектної та кошторисної справи та про упорядкування фінансування будівництва» [12]. До цієї постанови додавалися: «Інструкції зі складання проектів і кошторисів з промислового будівництва», «Правилами фінансування будівництва промисловим банком», «Правилами про підрядні договори з будівництва». Довоєнний період регулювання будівельної сфери в СРСР загалом та Україні зокрема, зазначає О. О. Квасніцька, характеризувався значною кількістю відомчих норм і технічних умов, мало погоджених одні з одними і «засмічених» приватними рекомендаціями, практика проектування складалася хаотично, відповідальність залишалася нерегульованою [13, с. 375].

Слід зауважити, що в Конституціях Української СРС 1919 та 1929 рр. взагалі

не йдеться про право громадян на житло та його забезпечення державою. У Конституції Української РСР 1937 р. уже закріплювалося, що право особистої власності громадян на їх трудові прибутки та заощадження, на житловий будинок і підсобне хатнє господарство, на предмети хатнього господарства і вжитку, на предмети особистого споживання та комфорту, так само як право спадкування особистої власності громадян охороняються законом. Також у Основному законі встановлювалося, що до відання УРСР в особі її найвищих органів влади і органів державного управління належать, окрім іншого, керування житловим і комунальним господарством, житловим будівництвом і впорядкуванням міст та інших населених місцевостей [14].

Посилену увагу саме житловому будівництву радянська влада починає приділяти в 50-ті рр. ХХ ст. Розвивалася домобудівельна індустрія, відбувалася концентрація будівельної справи, що сприяло зниженню собівартості будівельних робіт, скороченню термінів зведення житлових будівель. Архітектурне планування спрямовувалось на якнайшвидше вирішення житлової проблеми. Значно скоротилися строки та вартість житлового будівництва завдяки використанню типових проектів, впровадженню індустріального великоблочного, а потім великопанельного будівництва. Причому, у зв'язку з переселенням у капітальні будинки багатьох сімей, які раніше проживали в непридатних для життя приміщеннях та таких, що підлягали знесенню, тимчасових помешканнях барачного типу, обсяг нового житлового будівництва перевищував приріст житлового фонду. За ініціативою М. С. Хрущова в СРСР були вжиті рішучі заходи щодо здійснення житлового будівництва. Так, якщо в 1951-1955 рр. у містах і селищах у середньому за рік вводилось загальної житлової площі 30,4 млн кв. м, то в 1957 р. – уже 52 млн, а за 1959-1965 рр. – 715 млн кв. м. За 10 років (з 1955 по 1964 рр.) міський житловий фонд зріс на 80 %. Лише за 1956-1960 рр. новосілля відсвяткували майже 54 млн громадян, або чверть населення країни. В Україні за 1951-1960 рр. було споруджено майже 3 млн квартир загальною (корисною) площею 129,5 млн кв. м; житло одержали 13,3 млн осіб [15, с. 169].

Важливими нормативно-правовими актами, що визначали правові засади радянського житлового будівництва у 50-60 рр. ХХ століття були: постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 31.07.1957 р. № 931 «Про розвиток житлового будівництва в СРСР» [16], Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 24.08.1957 р. № 988 [17], Постанова Ради Міністрів Української РСР від 30.04.1958 р. № 514 «Про затвердження Положення про житлово-будівельні колективи та індивідуальних забудовників у містах і селищах міського типу Української РСР» [18]. У вказаних нормативно-правових актах радянським керівництвом було поставлене завдання в найкоротші строки ліквідувати нестачу житла, забезпечити належні житлові умови всім трудящим. Значно збільшилися асигнування на житлове будівництво, а також на розвиток домобудівельних комбінатів та промисловості будівельних матеріалів. У постанові передбачалося також значне розширення місцевих джерел фінансування. Господарські керівники одержали право виділяти на житлове будівництво частину фондів підприємств, до 30 % загальної суми надпланово

вого прибутку та інші кошти, що, безумовно, розширювало можливості закріплення робітників, адже за тих умов житло було найсуттєвішим фактором залучення робочої сили [15, с. 169-170].

У квітні 1978 р. було ухвалено нову Конституцію України, у якій закріплювалося, що в користуванні громадян можуть бути ділянки землі, які надаються в установленому законом порядку для ведення підсобного господарства (включаючи тримання худоби і птиці), садівництва та городництва, а також для індивідуального житлового будівництва. Громадяни зобов'язані раціонально використовувати надані їм земельні ділянки. Держава і колгоспи сприяють громадянам у веденні підсобного господарства. Крім того, у ст. 42 Основного закону проголошувалося право громадян України на житло. Зокрема, вказувалося, що це право забезпечується розвитком й охороною державного і громадського житлового фонду, сприянням кооперативному та індивідуальному житловому будівництву, справедливим розподілом під громадським контролем живої площі, яка надається в разі здійснення програми будівництва благоустроєних жител, а також невисокою платою за квартиру і комунальні послуги. Громадяни України повинні дбайливо ставитися до наданого їм житла [19].

Наступні важливі зрушення в напрямі розвитку правових (у тому числі й адміністративно-правових) засад забезпечення житлового будівництва в Україні стали 80-ті рр. XX століття. Так у червні 1981 р. були прийняті Основи житлового законодавства Союзу РСР і союзних республік, які є чинними і до сьогодні. У цьому Законі, окрім іншого, були визначені засади розподілу компетенцій Союзу РСР та Союзних Республік у галузі регулювання житлових відносин, визначені інші засади управління житловим фондом, встановлені правила участі громадських організацій, трудових колективів і громадян в управлінні державним громадським житловим фондом та в забезпеченні його схоронності тощо [20]. Про індивідуальне житлове будівництво у 1983 р. був прийнятий Житловий Кодекс Української РСР, завданням якого є регулювання житлових відносин із метою забезпечення гарантованого Конституцією СРСР і Конституцією Української РСР права громадян на житло, належного використання і схоронності житлового фонду, а також зміцнення законності в галузі житлових відносин [21, с. 170]. Окремий розділ цього Кодексу стосується питань Управління житловим фондом.

Отже, за роки панування в Україні радянського режиму було сформовано розгалужену систему нормативно-правових актів із питань будівництва, яка складалася із загальносоюзних та республіканських актів. У цих нормативно-правових актах визначалися вимоги щодо: планування та фінансування будівництва (зокрема, житлового), складання кошторисної документації; пожежної та санітарної безпеки; форм участі громадян у розвитку житлового фонду; системи та повноважень органів управління державним жилим фондом; відповідальності за порушення законодавства у сфері житлового будівництва. Частина з цих правових актів діє і сьогодні. Загалом цей період розвитку житлового будівництва є неоднозначним. З одного боку відбулася значна активізація житлово-будівельної індустрії, що дозволило вирішити проблему забезпечення населення житлом, як новим, так і шляхом реконструкції старих будівель. З іншого – будівництво відбувалося з

огляду на потреби планової економіки і значно менше враховувало соціальні потреби населення. Республіканські ж акти, які повинні були розвивати положення загальносоюзних нормативно-правових документів з урахування особливостей умов життя та розвитку у відповідних регіонах, досить часто дублювали положення загальносоюзних.

Наступний важливий етап розвитку адміністративно-правового забезпечення житлового будівництва в Україні розпочався із проголошення незалежності України і триває до тепер. Слід зауважити, що деякі дослідники в межах цього періоду розвитку зазначених засад також виокремлюють самостійні етапи (стадії). Дотепер у сфері будівництва загалом і житлового зокрема прийнято чимало нормативно-правових актів. При тому ніяких змістовних заходів щодо упорядкування та систематизації зазначеного нормативно-правового матеріалу не проводилося. Прийняття нових нормативно-правових актів у ряді випадків не супроводжувалося скасуванням попередніх, унаслідок чого виникли законодавчі колізії. За таких обставин розмежування етапів формування і розвитку законодавства у сфері житлового будівництва в незалежній Україні має умовний характер. Хоча вже минуло майже три десятиліття з моменту проголошення незалежності України, утім основоположні законодавчі акти з питань житлового будівництва залишаються чинними ще з радянських часів.

На шляху становлення і розвитку адміністративно-правового забезпечення житлового будівництва незалежної України було прийнято чимало законодавчих актів. Серед них закони України «Про основи містобудування» (1992 р.), «Про міське самоврядування в Україні» (1997 р.), «Про архітектурну діяльність» (1999 р.), «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (2002 р., втратив чинність), «Про підтвердження відповідності» (2001 р., втратив чинність), «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» (2001 р.), «Про генеральну схему планування території України» (2002 р.), «Про технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» (2005, втратив чинність), «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (2005 р.), «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» (2006 р.), «Про будівельні норми» (2009 р.), «Про регулювання містобудівної діяльності» «Про стандартизацію» (2014 р.), «Про стандарти, технічні регламенти та процедури відповідності», «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» (2015 р.), «Про ліцензування видів господарської діяльності» (2015 р.) тощо. Окрім перелічених законів питання житлового будівництва регламентуються підзаконними актами різних рівнів, цілям прийняття і змісту яких буде присвячено окрему наукову публікацію.

Висновок. Таким чином, за роки незалежності прийнято чимало нормативно-правових актів різної юридичної сили, які були покликані визначити концептуальні та стратегічні засади розвитку житлового будівництва в Україні, встановити необхідні правові принципи та гарантії в цій сфері, врегулювати організаційно-управлінські та технічні аспекти здійснення зазначеного будівництва. Не заперечуючи важливості та не применшуючи значення проведеної роботи, зауважимо, що кожного разу, приймаючи нові важливі нормативно-правові акти з ма-

теріальних та процедурних питань у галузі будівництва, українська влада наголошує на своєму прагненні забезпечити найбільш ефективний, дієвий, прозорий та зрозумілий механізм здійснення державного управління цією сферою. Однак на практиці все виглядає не так добре, оскільки нормотворення та організаційно-інституційні зміни відбуваються досить часто безсистемно, що призводить до появи законодавчих колізій, прогалин та інших недоліків, що не сприяє зміцненню режиму законності в досліджуваній сфері. За таких обставин одним із ключових питань, яке слід вирішити законодавцю, є забезпечення здійснення систематизації законодавства в будівельній сфері, з метою його приведення у єдину, злагоджену систему з чітко визначеним стрижневим галузевим Законом.

Підсумовуючи викладене, констатуємо, що адміністративно-правове забезпечення житлового будівництва має тривалу та своєрідну історію свого становлення й розвитку, обумовлену особливостями суспільно-політичних та економічних умов, у яких перебувала Україна. Наразі формування досліджуваного законодавства ще не завершено і цей процес характеризується наявністю низки проблемних моментів, що визначає необхідність подальшого науково-теоретичного вивчення окресленої проблематики.

Використані джерела:

1. Організаційно-економічні основи формування та розвитку ринку доступного житла: монографія / С. А. Ушацький, А. В. Сердюк. Вінниця : ВНТУ, 2010. 186 с.
2. Гараг М. В. Генезис містобудівного законодавства України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 5. С. 101-116. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2019_5_11. (дата звернення: 11.11.2020)
3. Аврамова О. Е. Історичні засади виникнення житлового права України. *Вісник Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 4. С. 24-32. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Viduvsv_2012_4_5. (дата звернення: 11.11.2020)
4. Теремецький В. І. Проблеми правового забезпечення відносин у сфері оподаткування житлової нерухомості. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2017. Т. 28 (67). № 1. С. 47-57.
5. Борисова К. С. Конституційні засади забезпечення права на житло в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2018. 20 с.
6. Декрет ВЦІК «Об отмене права частной собственности на недвижимость в городах» від 20.08.1918 р. URL : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex17323.htm>. (дата звернення: 11.11.2020)
7. Устав строителный, измененный по продолжением 1876 и 1879 гг., с разъяснениями по решениям Уголовного кассационного департамента Правительствующего Сената и приложением циркуляров Министерства внутренних дел и позднейших узаконений. Изд. 3. [С.-Петербург]: Типография при дв. книгопр. К. К. Петтера, 1881. [2], 428, V с.; 17. URL : <http://tehne.com/library/ustav-stroitelnyy-izdanie-trete-s-peterburg-1881>. (дата звернення: 11.11.2020)
8. Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 19.08.1924 «О жилищной кооперации». URL : http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3035#047_581929410741197. (дата звернення: 11.11.2020)
9. Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 04.01.1928 «О жилищной политике». URL : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?rnd=0F55ADDE8102A4094DDCB747A1AD1A49&req=doc&base=ESU&n=14332&REFFIELD=134&REFDST=100010&REFDO=11827&>

REFBASE=ESU&stat=refcode%3D10679%3Bindex%3D17#1drqg7kv3lq. (дата звернення: 11.11.2020)

10. Постановление СНК СССР от 17.04.1928 (в ред. от 14.09.1928 р.) «О мерах поощрения строительства жилищ за счет частного капитала». URL : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?rnd=0F55ADDE8102A4094DDCB747A1AD1A49&req=doc&base=ESU&n=49115&REFFIELD=134&REFDST=100011&REFDOC=11827&REFBASE=ESU&stat=refcode%3D19025%3Bindex%3D18#2h6xj0lcv3g>. (дата звернення: 11.11.2020)

11. Из истории развития сметного нормирования в России. URL : <https://avis-media.com/informatsiya/stati/stroitelstvo-i-smetnoe-delo/tsenoobrazovanie-i-smetnoe-normirovanie/iz-istorii-razvitiya-smetnogo-normirovaniya-v-rossii/>. (дата звернення: 11.11.2020)

12. Постановление СНК СССР от 26.02.1938 № 233 «Об улучшении проектного и сметного дела и об упорядочении финансирования строительства» (вместе с «Инструкцией по составлению проектов и смет по промышленному строительству», «Правилами финансирования строительства промышленным банком», «Правилами о подрядных договорах по строительству»). URL : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?rnd=0F55ADDE8102A4094DDCB747A1AD1A49&req=doc&base=ESU&n=32323&REFFIELD=134&REFDST=100004&REFDOC=33841&REFBASE=ESU&stat=refcode%3D16876%3Bindex%3D11#4xkc354aan8>. (дата звернення: 11.11.2020)

13. Квашніцька О. О. Історичний розвиток та становлення будівельного законодавства у правовому досвіді України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 12. С. 370-382. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2012_12_39. (дата звернення: 11.11.2020)

14. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30.01.1937 р. URL : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>. (дата звернення: 11.11.2020)

15. Тишківська Н. В. Особливості державного управління житловим будівництвом в УРСР (1950-1960 роки) / *Стратегія реформування системи державного управління на засадах демократичного врядування* : матері. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 31 трав. 2007 р.). У 4 т. Київ : Вид-во НАДУ, 2007. Т. 1. С. 169-171. (дата звернення: 11.11.2020)

16. Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР от 31.07.1957 № 931 «О развитии жилищного строительства в СССР». URL : <http://docs.cntd.ru/document/765714291>. (дата звернення: 11.11.2020)

17. Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 24.08.1957 р. № 988. *Зібрання постанов УРСР*, 1957 р., № 12, ст. 154.

18. Постанова РМ Української РСР «Про затвердження Положення про житлово-будівельні колективи та індивідуальних забудовників у містах і селищах міського типу Української РСР» від 30.04.1958 № 514. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-58-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 11.12.2020)

19. Конституція (Основний Закон) України від 20.04.1978 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>. (дата звернення: 11.11.2020)

20. Основи житлового законодавства Союзу РСР і союзних республік від 24.06.1981 № 5150-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5150400-81#Text>. (дата звернення: 11.11.2020)

21. Науково-практичний коментар Житлового кодексу України станом на 2 вересня 2020 року ; за заг. ред. Журавльова Д. В. Київ : Професіонал, 2020. 300 с.

References:

1. Orhanizatsiino-ekonomichni osnovy formuvannya ta rozvytku rynku dostupnoho

- zhytla: monohrafiia. (2010) S. A. Ushatskyi, A. V. Serdiuk (Eds.). Vinnytsi a: VNTU. [in Russian].
2. Hara, t M. Henezys mistobudivnoho zakonodavstva Ukrainy. (2019) *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo - Foreign trade: economics, finance, law*, 5, 101–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2019_5_11. [in Russian].
3. Avramova, O. Ye. (2012) Istorychni zasady vynyknennia zhytlovoho prava Ukrainy. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo uniwersytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.A. Didorenko, issue 4*, 24–32. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2012_4_5. [in Russian].
4. Teremetskyi, V. I. (2017) Problemy pravovoho zabezpechennia vidnosyn u sferi opodatkuvannia zhytlovoi nerukhomosti. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho uniwersytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky - Scientific notes of Tavriya National University named after V. I. Vernadsky. Series: Legal Sciences, vol. 28 (67)*, 1, 47–57. [in Ukrainian].
5. Borysova K. S. (2018) Konstytutsiini zasady zabezpechennia prava na zhytlo v Ukraini. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Dekret VTsIK «Ob otmene prava chastnoi sobstvennosti na nedvizhimost v gorodakh» vid 20.08.1918 r. (2018) N. p. URL : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex17323.htm>. [in Russian].
7. Ustav stroitelnyi, izmnenyni po prodolzheniiam 1876 i 1879 gg., s razieiasneniiami po resheniiam Ugolovnoho kassatsionnoho departamenta Pravitelstvuiushchego Senata i prilozheniem tsirkuliarov Ministerstva vnutrennikh del i pozdneishikh uzakonenii. Izd. 3. [S.-Peterburg] : Tipografiia pridv. knigopr. K. K. Retgera, 1881. [2], 428, V s.; 17. (1881) URL : <http://tehne.com/library/ustav-stroitelnyy-izdanie-trete-s-peterburg-1881>. [in Russian].
8. Postanovlenie TsIK SSSR, SNK SSSR ot 19.08.1924 «O zhilishchnoi kooperatsii». (1924) N. p. URL : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3035#047581929410741197>. [in Russian].
9. Postanovlenie TsIK SSSR, SNK SSSR ot 04.01.1928 «O zhilishchnoi politike». (1928) N. p. URL : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?rnd=0F55ADDE8102A4094DDCB747A1AD1A49&req=doc&base=ESU&n=14332&REFFIELD=134&REFDST=100010&REFDOC=11827&REFBASE=ESU&stat=refcode%3D10679%3Bindex%3D17#1drqg7kv3lq>. [in Russian].
10. Postanovlenie SNK SSSR ot 17.04.1928 (v red. ot 14.09.1928 r.) «O merakh pooshchreniia stroitelstva zhilishch za schet chastnogo kapitala». (1928) N. p. URL : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?rnd=0F55ADDE8102A4094DDCB747A1AD1A49&req=doc&base=ESU&n=49115&REFFIELD=134&REFDST=100011&REFDOC=11827&REFBASE=ESU&stat=refcode%3D19025%3Bindex%3D18#2h6xj0lcv3g>. [in Russian].
11. Iz istorii razvitiia smetnogo normirovaniia v Rossii. N. d. N. p. URL : <https://avis-media.com/informatsiya/stati/stroitelstvo-i-smetnoe-delo/tsenobrazovanie-i-smetnoe-normirovanie/iz-istorii-razvitiya-smetnogo-normirovaniya-v-rossii/>. [in Russian].
12. Postanovlenie SNK SSSR ot 26.02.1938 № 233 «Ob uluchshenii proektnogo i smetnogo dela i ob uporiadochenii finansirovaniia stroitelstva» (vmeste s «Instruktsiei po sostavleniiu proektov i smet po promyshlennomu stroitelstvu», «Pravilami finansirovaniia stroitelstva promyshlennym bankom», «Pravilami o podriadnykh dogovorakh po stroitelstvu»). (1938) N. p. URL : <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?rnd=0F55ADDE8102A4094DDCB747A1AD1A49&req=doc&base=ESU&n=32323&REFFIELD=134&REFDST=100004&REFDOC=33841&REFBASE=ESU&stat=refcode%3D16876%3Bindex%3D11#4xkc354aan8>. [in Russian].
13. Kvasnitska, O. O. (2012) Istorychnyi rozvytok ta stanovlennia budivelnoho zakonodavstva u pravovomu dosvidi Ukrainy. *Naukovi pratsi Natsionalnoho uniwersytetu "Odeska yurydychna akademiia" – Scientific works of the National University "Odessa Law Academy"*, vol. 12, 370–382. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2012_12_39. [in Ukrainian].

14. Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainkoi Radianskoi Sotsialistichnoi Respubliki vid 30.01.1937 r. (1937) N. p. URL : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>. [in Ukrainian].

15. Tyshkivska, N. (2007) (Vol. 1-4; Vol. 4). Osoblyvosti derzhavnoho upravlinnia zhytlovym budivnytstvom v URSR (1950-1960 roky). *Stratehiia reformuvannia systemy derzhavnoho upravlinnia na zasadakh demokratychnoho vriaduvannia: materi. nauk.-prakt. konf. za mizhmar. uchastiu (Kyiv, 31 trav. 2007 r.)*. - *Strategy for reforming the system of public administration on the basis of democratic governance: mothers. scientific-practical conf. for international. participation (Kyiv, May 31, 2007)*. Kyiv: Vyd-vo NADU, vol. 1, 169-171. [in Ukrainian].

16. Postanovlenie TsK KPSS, Sovmina SSSR ot 31.07.1957 № 931 «O razvitii zhilishchnogo stroitelstva v SSSR». (1957) N. p. URL : <http://docs.cntd.ru/document/765714291>. [in Russian].

17. Postanova TsK Kompartii Ukrainy i Rady Ministriv URSR vid 24.08.1957 r. # 988. (1957) N. p. *Zibrannia postanov URSR - Collection of resolutions of the USSR, 12*, art. 154. [in Ukrainian].

18. Postanova RM Ukrainkoi RSR «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zhytlovo-budivelni kolektyvy ta individualnykh zabudovnykiv u mistakh i selyshchakh miskoho typu Ukrainkoi RSR» vid 30.04.1958 № 514. (1958) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-58-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

19. Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainy vid 20.04.1978 r. (1978) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>. [in Ukrainian].

20. Osnovy zhytloвого zakonodavstva Soiuzu RSR i soiuznykh respublik vid 24.06.1981 № 5150-X. (1981) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5150400-81#Text>. [in Ukrainian].

21. Naukovo-praktychnyi komentar Zhytloвого kodeksu Ukrainy stanom na 2 veresnia 2020 roku. (2020) Zhuravlova D. V. (Ed.) Kyiv : Profesional. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.11.2020

Тарасюк Ю. В.,

заслуженный юрист Украины,
первый заместитель директора
КП «Житлоинвестбуд - УКБ»
(г. Киев, Украина)

ГЕНЕЗИС АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ (СО ВРЕМЕН СУЩЕСТВОВАНИЯ СССР И ПО НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ)

Статья посвящена осуществлению историко-правового анализа становления и развития административно-правового обеспечения жилищного строительства в Украине со времен существования СССР по настоящее время. Обосновано, что за годы господства в Украине советского режима был сформирован достаточно разветвленную систему нормативно-правовых актов по вопросам строительства, которая состояла из общесоюзных и республиканских актов, некоторые из которых действуют и по сей день. Проведение анализа современного этапа развития административно-правового обеспечения соответствующей сферы было отмечено, что в настоящее время одним из ключевых вопросов, который предстоит решить украинской власти, является обеспечение осуществления система-

тизации законодательства в строительной сфере, с целью его приведения в единую, согласованную систему с четко определенным стержневым отраслевым законом.

Ключевые слова: историко-правовой анализ, становление, развитие, административно-правовое обеспечение, жилищное строительство, СССР, независимость, Украина.

Tarasyuk Yu.,

Honored Lawyer of Ukraine

First Deputy Director

of municipal enterprise «Zhytloinvestbud - UKB»

(Kyiv, Ukraine)

GENESIS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF HOUSING CONSTRUCTION IN UKRAINE (SINCE THE EXISTENCE OF THE USSR TILL THE PRESENT DAY)

It has been argued that an extensive system of regulatory acts on building construction issues was formed during the years of Soviet rule in Ukraine, which consisted of all-Union and republican acts. It has been noted that this period of housing construction development is ambiguous in general, since there was a significant intensification of the housing construction industry, on the one hand, which allowed to solve the problem of providing housing for the population, both new and by the way of reconstructing the old buildings. On the other hand, construction was carried out considering the needs of the planned economy and the social needs of the population were taken into account to a much lesser extent. At the same time, the republican acts, which were to develop the provisions of all-Union legal documents taking into account the peculiarities of living conditions and development in the respective regions, often duplicated the provisions of all-Union acts.

It has been clarified that a large number of regulatory acts of various legal force were adopted during the years of independence, which were assigned to define the conceptual and strategic principles of housing construction development in Ukraine, to establish the necessary legal principles and guarantees in this area, to regulate organizational, administration and technical aspects for implementing this building construction. It has been stated that each time, adopting new important regulatory acts on substantive and procedural issues in the field of building construction, the government emphasizes its desire to provide the most effective, efficient, transparent and understandable mechanism for public administration in this area, but in practice everything is not so well, because rule-making, organizational and institutional changes quite often and unsystematically occur, which leads to legislative conflicts, gaps and other shortcomings, which do not contribute to strengthening the rule of law in the studied area. It has been emphasized that one of the key issues to be addressed by the legislator under such circumstances, is to ensure the systematization of legislation in the building construction sector, in order to bring it into a single, coherent system with a clearly defined core sectoral Law.

Keywords: historical and legal analysis, formation, development, administrative and legal provision, housing construction, USSR, independence, Ukraine.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.245-257

УДК 351

М. В. Федоренко,


здобувач ступеню вищої освіти «магістр»

Національної академії державного управління

при Президентові України

(м. Київ, Україна)

e-mail: lermont98@gmail.com.

 <https://orcid.org/0000-0003-4392-7124>

УТВЕРДЖЕННЯ, РОЗВИТОК ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ СЛУЖБОЮ В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

У статті розкривається сутність, зміст і особливості побудови і функціонування системи управління державною (публічною) службою в Україні та в Республіці Польща в трансформаційний період. Систематизується позитивний досвід моделювання ефективної системи управління публічною (цивільною) службою в Польщі, який може бути використаним в Україні для розв'язання проблем. Розкривається генезис та еволюція інституту управління державною службою в Україні, а також зміст її особливості трансформації системи управління державної служби в контексті проведення реформи публічної служби в 2015-2020 роках. Здійснюється порівняння та аналіз правового й управлінського статусу основних елементів (суб'єктів) системи управління державною службою в Україні та Республіці Польщі. Аналізується призначення центрів (шкіл, академій) для професійної підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців в Україні та Польщі на прикладі Національної академії державного управління при Президентові України (НАДУ) та Державної школи адміністрації публічної ім. Президента Республіки Польської Леха Качинського.

Ключові слова: державна служба, цивільна служба, система управління державною службою, реформа державної служби.

Постановка проблеми. Розвиток України як успішної європейської держави залежить насамперед від успіхів реформування публічного управління та публічної служби в трансформаційний період. Саме професійний і добросчесний корпус державних службовців покликаний стати провідником прогресивних змін у суспільстві та державі. Причому, загалом позитивна реформа державної служби (розмежування політичних та адміністративних посад; запровадження конкурсів на всі вакантні посади державної служби, утвердження інституту державних секретарів тощо), проведена в Україні в 2015-2019 роках, на сьогодні, у 2020 році, потребує переосмислення своїх результатів і здобутків, а також визначення нових цілей і пріоритетів свого подальшого розвитку. Зокрема, у частині удосконалення механізмів організації та діяльності системи управління державною службою в Україні, з урахуванням кращих практик держав-учасниць Європейського Союзу. Найбільш близьким і зрозумілим для України є досвід творення цивільної служби в Республіці Польща.

Не менш важливим для теорії та практики публічної служби в Україні є на сьогодні й конструктивна відповідь на глобальний виклик щодо забезпечення ефективного управління у сфері формування та забезпечення ефективного управління державною службою в умовах подолання пандемії коронавірусу COVID - 2019. Очевидно, що процедури тимчасового добору на державну службу на період карантину [19] лише фрагментарно розв'язують цю проблему й на сьогодні піддаються гострій критиці з боку ЄС [3]. Ці та інші питання організації та функціонування системи управління державною службою в Україні потребують свого нагального вирішення на основі відповідних наукових напрацювань і врахування позитивного зарубіжного досвіду. Оскільки за основу реформування державної служби в Україні за останні п'ять років був узятий досвід феноменології «творення цивільної служби» в Республіці Польща, слушним буде проаналізувати й порівняти системи управління державною службою в Україні та Республіці Польща.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державної служби зберігає свою актуальність насамперед у конституційному та адміністративному праві, у державному управлінні та інших соціогуманітарних науках (історія держави і права, соціологія та ін). На сьогодні дослідники проблем теорії та практики державної служби досліджують питання стосовно до проблем теорії та методології дослідження публічної служби (М. Білинська [2], С. Хаджирадєва [15]); планування та прогнозування кадрової політики (Р. Войтович [5]); реформування публічної служби (О. Пухкал [16]); механізмів утвердження та захисту конституційного права на доступ до державної служби та проходження державної служби в Україні (А. Малюга [9]); взаємодії державних службовців з групами громадськості (В. Нестерович [24, 25]); організаційно-правового забезпечення проходження державної служби в Україні та відповідальність державних службовців (С. Дубенко [6], Д. Неліпа [10]) тощо. Інститут державної служби також порівнюється з аналогічними інститутами за кордоном, насамперед, у державах-учасниках ЄС, включаючи Польщу (М. Денисов [4], Д. Красівський [8], К. Проскураєков [14] та ін.), у тому числі, і в попередніх публікаціях автора [18].

При підготовці цієї публікації також були проаналізовані роботи наступних польських учених, які досліджували питання державної служби: Д. Боссаерт і Х. Деммке «Цивільна служба в об'єднаних державах. Тенденції і вплив процесів інтеграційних» [20], Габермас Я. «Структурні трансформації публічної сфери» [22], Б. Кудрицька «Розвиток кадрів адміністрації публічної» [23], Б. Пшивора «Трансформація устрою польської служби цивільної» [27] і ін. До уваги були прийняті й важливі, але на сьогодні дещо підзабуті напрацювання (нариси) з історії управління публічною службою в Україні та Речі Посполитій із IX до поч. XX ст. Зокрема, роботи М. Загосіна «Нариси організації та походження служилого стану в допетрівській Русі» [7], Л. Ольшевського «Бюрократія» [11], «Сборник распоряжений Графа Михаила Николаевича Муравьева по усмирению Польского мятежа в Северо-Западных губерниях 1863-1864» [17] та ін.

Водночас, проблематика генезису і функціонування системи управління державною службою в Україні, з урахуванням сучасного позитивного досвіду творення цивільної служби в Польщі, у контексті новітніх трансформаційних процесів, залишається малодослідженою й заслуговує на увагу учених.

Формулювання цілей. Метою статті є формування концептуальних підходів до утвердження, розвитку та удосконалення побудови і функціонування систем управління державною (цивільною) в Україні та Республіці Польща, а також виявлення шляхів і методів удосконалення вітчизняних механізмів реалізації державної кадрової політики, на основі сучасного позитивного польського досвіду.

Викладення основного матеріалу. Усталені в ХХІ ст. погляди на державну службу як спеціальний режим здійснення громадянськими, наділеними відповідною компетенцією, функцій держави, або ж як про корпус державних службовців, що забезпечують правосуб'єктність держави, реалізацію її внутрішніх і зовнішніх функцій дають найбільш загальні уявлення про цей важливий для суспільства та держави інститут. Водночас, державна служба, як і будь-який ресурсоемкий інститут державного управління, вимагає свого раціонального та ефективного використання в інтересах народу та держави.

На наш погляд, управління державною службою – це визначена Конституцією та законами України, насамперед спеціальним Законом України «Про державну службу», цілеспрямована, розпорядча, організаційно-владна діяльність органів державної влади, спрямована на: 1) визначення, унормування та реалізацію єдиної державної кадрової політики у сфері державної служби, із широким залученням громадськості; 2) імплементація міжнародних стандартів у сфері публічної служби (міжнародні договори, зокрема, Угода про асоціацію України і ЄС; рекомендації Ради Європи і ЄС; оціночні документи SIGMA, документи TALEX та ін.; рішення Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо захисту рівного права на доступ до державної служби й ін.); 3) утвердження комплексної та збалансованої системи управління державною службою, репрезентованої суб'єктами, які: а) формують державну політику у сфері публічної служби, з урахуванням міжнародних стандартів; б) реалізують державну кадрову політику та положення чинного законодавства, стратегій і програм з питань державної служби; в) забезпечують підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації корпусу державної служби; 4) формування та перманентне оновлення освіченого, високопрофесійного, патріотичного та добросчесного корпусу державної служби, що здійснюється транспарентно, на конкурсних засадах; 5) упередження конфлікту інтересів, неопотизму, «кумівства» та будь-яких проявів корупції під час вступу на державну службу та впродовж усього часу її проходження; 6) організація безперервної, упорядовж усієї кар'єри державного службовця, його професійної підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації; 7) забезпечення соціального та правового захисту державних службовців, підвищення престижу державної служби в суспільстві та державі.

Своєю чергою, система управління державною службою – це встановлена чинним законодавством ієрархія супідрядних та узгоджено функціонуючих

суб'єктів державного управління, а також система завдань, функцій і повноважень, методів, форм і механізмів щодо формування та реалізації кадрової політики у сфері державної служби. Її ключовими ознаками є: а) легальність і легітимність; б) врахування національних традицій та міжнародних стандартів управління публічною службою; в) ієрархічність (т. зв. «кадрова вертикаль») у поєднанні з демократичним характером; г) єдиноначальність у поєднанні з колегіальністю; ґ) усебічність і повсюдність дії на всій території держави; інтегрованість у національну систему органів державної виконавчої влади з охопленням державної служби в парламенті, офісі (канцелярії) глави державу та в адміністраціях судової влади etc.

Будучи спорідненими, системи органів управління державною службою в Україні та Польщі пройшли тривалий, і багато в чому подібний генезис та еволюціонування з IX ст. Свого часу, у сер. XIX ст., німецький учений Г. Аренс писав: «Слов'яни з'являються розділеними на два великих племені, одне з яких називалося тоді *Слов'янами*, а інші — *Алтами*. Тепер ці племена, за їх місцем проживання і за народами, що їх складають, утворюють дві галузі: Богемо-Польську, або Північно-Західну, до якої належать Морави, Чехи, Ляхи або Поляки і Венди, у тісному зв'язку, і Русько-Сербську, що також називається Русько-Іллірійською, або Південно-Східну, до якої належать Руські, тобто Великороси, Малороси, Русняки (Русини або Рутени), Болгари і різноманітні племена Іллірійських Слов'ян. Між Германцями і Слов'янами в мові та характері більше схожості, аніж між Германцями і Кельтами; але слов'янський характер відрізняється від германського в частині домінування почуттів і уявлень, часто ж більшим прагненням до суспільного ...» [1, с. 239].

Наведена розлога цитата свідчить, на наш погляд, не лише про різницю в уявленнях слов'янських і німецьких учених на походження слов'янських народів, але й про те, що поляки і русичі здавна були самостійними. Утім, утвердження їх державності, рівно як і початків державної служби, припадає на IX ст. У цей час державну службу в Київському князівстві організовували легендарні князі Ярослав, Володимир та ін., а у Князівстві Польському — князь Мешко I, Болеслав Хоробрий, Мешко II, Каземір та ін. [21, р. 3-7], і до модерних систем управління державною службою в Україні та Польщі в XXI ст.

Князь міг одноособово вирішувати всі питання державного життя, у тому числі призначати адміністрацію (десятників, сотників та тисячників). Двір князя (як владний інститут) здійснював управління економічними, культурними, релігійними процесами, і для виконання цих функцій налічував близько сотні осіб. Слід зазначити, що державний апарат Великого князівства Литовського, у складі якого перебувала частина українських земель, був достатньо специфічним. Як і в Київській Русі, князь управляв державними справами через дружину, до складу якої входила земельна аристократія. Однак, розширення меж князівства та входження ряду нових земель призвело до потреби в модернізації та ускладненні державного апарату.

Дружина трансформувалась у князівський двір, за межі якого державний апарат не виходив протягом XIV століття. Першими посадовцями, які з'явились у

структурі двору, були воеводи (військові керівники) та тівунки (управляли волостями), а також канцеляристи (писарі та скарбники). Зі скасуванням удільних князівств та утворенням областей і воеводств, на їх заміну було запроваджено посади старост та воевод, які виконували не лише військові функції, а згодом засновано посади двірських, маршалків, чашників, хорунжих тощо. Найвищою військовою владою (після князя) був наділений гетьман, якому довірялося керівництво військом під час походу. Зазначені посади були багатофункціональними, тобто одна особа могла одночасно обіймати декілька посад. Для контролю збору податків та організації будівництва й підтримки в належному стані шляхів та укріплень в належному стані в межах областей було запроваджено посади намісників, городничих, каштелянів тощо.

Унікаючи розкриття генезису та еволюції державної служби в Україні та Польщі, що заслуговує на своє самостійне дослідження, зауважимо, що утвердження національних систем державної служби, у їх сучасному розумінні, і в Україні, і в Польщі відбулося на поч. ст. XX ст., після відродження нашої державності. Нині ж реформи публічної Польщі, яка є членом ЄС, є добрим прикладом для України у її інтеграційних процесах.

Отже, основними ж періодами становлення та розвитку систем управління державною службою в Україні та Польщі є:

- *перший період* (IX ст. – XIII ст.) – утвердження системи управління державною службою в Київському та Польському князівствах;
- *другий період* (XIII ст. – XIV ст.) – занепад інститутів державності в Київському князівстві за часів Орди, розвиток Галицько-Волинського князівства і утворення Великого Князівства Литовського, де була започаткована феодално-васальна модель управління державною службою;
- *третій період* (XIV ст. – XVIII ст.) – становлення та розвиток управління державною службою за часів утворення Литовсько-Польської унії, а з 1569 р., після Люблінської унії, – Речі Посполитої, а також утвердження феномену Козацької держави та закріплення основ публічної служби в Конституції Пилипа Орлика 1710 р.;
- *четвертий період* (XVIII ст. поч. XX ст.) – перебування Українських і Польських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперії та насадження аристократичних і дискримінаційних щодо корінного населення систем управління державною службою, заснованих на законодавстві відповідних метрополій;
- *п'ятий період* (поч. XX ст. – сер. XX ст.) – зародження національних систем управління державною службою за доби національно-визвольних змагань УНР-ЗУНР 1917-1922 та за часів відродження Речі Посполитої в Польщі (1918-1939 рр.);
- *шостий період* (перша пол. XX ст. – кін. XX ст.) – запровадження радянської державно-партійної системи управління публічною службою в Україні (1922 р.) і запровадження комуністичної моделі публічної служби в Польській Народній Республіці після Другої світової війни;
- *сьомий період* (кін. XX ст. – поч. XXI ст.) – відродження національних систем управління державною службою після «оксамитової революції» в Польщі і за часів Речі Посполитої та після проголошення незалежності України в 1991 році; поява

перших законів про державну (цивільну) службу в Україні (1993 р. [13]) і Польщі (1998 р.);

- *Восьмий період* (з поч. ХХІ ст. – до сьогодні) – реформування системи управління державною (цивільною) службою на цінностях Об'єднаної Європи і прийняття нових законів про державну (цивільну) службу в Польщі (2008 р.

Зазначимо, що для кожної держави світу властива своя модель публічної служби, а також система управління публічною, зокрема державною службою. Водночас, у держав, які мають споріднені правові та адміністративно-управлінські системи, спільні аспекти генезису та еволюціонування державотворення й правотворення, публічного управління та публічної служби, а також подібні проблеми у сфері публічної служби і наближені шляхи щодо їх вирішення, системи управління державною службою також мають схожий характер. Наглядним прикладом цього є системи управління державною службою в Україні та цивільною службою в Республіці Польща.

Із урахуванням нормативного змісту ст. 12 чинного Закону України «Про державну службу» [12], під системою органів управління державною службою в Україні слід розуміти систему законодавчо визначених та ієрархічно упорядкованих суб'єктів державного управління із загальною (Кабінет Міністрів України) та спеціальною (центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби; Комісію з питань вищого корпусу державної служби та відповідні конкурсні комісії; керівників державної служби; служби управління персоналом) компетенцією, а також профільних навчальних закладів (Національна академія державного управління при Президентові України і ін.) і наукових установ, та систему їх унормованих і взаємозумовлених функцій і повноважень, які забезпечують формування, оновлення та функціонування корпусу державних службовців в Україні.

Натомість, у Республіці Польща система управління державною (цивільною) службою подібна до української та репрезентована наступними суб'єктами, охарактеризованими в наших попередніх публікаціях [18, с. 209-210]:

- Головою Служби Цивільної (*Szef Służby Cywilnej*), який підпорядкований безпосередньо Голові Ради Міністрів Польщі, що «є керівником працівників урядової адміністрації» (п. 7 ст. 148 Конституції Польщі) і призначається і звільняється урядом, формує та реалізує державну кадрову політику та здійснює управління цивільною службою в Польщі;

- Радою Служби Цивільної (*Rada Służby Publicznej*) при Голові Ради Міністрів у складі 15 членів, як консультативно-дорадчий орган у справах, пов'язаних із підготовкою стратегії управління людськими ресурсами на цивільній службі, підготовки законопроектів і проєктів інших нормативно-правових актів і програм у сфері цивільної служби, бюджетних запитів для фінансування проходження цивільної служби, кваліфікаційних вимог для кандидатів на посади цивільної служби, а також питаннями етичної та дисциплінарної відповідальності державних службовців тощо. Забезпечення діяльності цієї Ради здійснює Канцелярія Голови Ради Міністрів Польщі;

- генеральним директором урядовим (*Dyrektor generalny urzędu*), посада якого утворюється в Канцелярії Ради Міністрів, міністерствах і урядових комітетах, центральних органах виконавчої влади і в урядах воеводств, а також в Управлінні з реєстрації лікарських засобів, медичних приладів і біологічних продуктів та Бюро лісового насінництва. Генеральний директор підпорядковується керівникові відповідного органу виконавчої влади. Посади генерального директора не створюються в Головній Комендатурі Поліції, Головній Комендатурі Державної пожежної служби і Комендатурі Прикордонної охорони;

- керівником департаменту чи відділу (*kierującym departamentem lub komórką*) в Канцелярії Ради Міністрів, міністерствах і урядових комітетах, центральних органах виконавчої влади і в урядах воеводств;

- Державна школа адміністрації публічної ім. Президента Республіки Польської Леха Качинського (*Krajowej Szkoły Administracji Publicznej im. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego, KSAP*), що здійснює професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації цивільних (державних) службовців у Польщі.

Ця система стала інструментом і результатом складного процесу творення цивільної служби в III Речі Посполитій. Феноменологія «творення служби цивільної» в Республіці Польща полягає в тому, що, починаючи із 1998 року, було створено нову «службу цивільну» (поряд із нею виділяють ще два складники публічної служби (служба в органах місцевого самоврядування («*szługa samorządowa*») та військову й парамілітарну службу («*szługa mundurowa*»)), а також сформовано збалансовану систему формування державної кадрової політики й управління державною службою, що загалом сприяло інтеграції Польщі до єдиного європейського адміністративного простору та, врешті, у 2008 році, стати державою-членом ЄС.

Успіхи реформування системи управління державною службою в Україні, з урахуванням польського досвіду, у 2014-2019 рр. відкрив для України аналогічні перспективи щодо євроінтеграції, але на сьогодні реформа державної служби потребує свого завершення, без компромісів в частині «карантинних процедур». Тим більше, за умов поширення практики складання державних іспитів і захисту дисертацій в Україні через програмні додатки *Zoom* й інші, що використовуються в глобальній мережі Інтернет.

До того ж, розвиток системи управління державною службою в Україні у 2019-2020 роках демонструє неоднозначні тенденції, які віддаляють модель державної служби в Україні не лише від Польщі, а й від ЄС в цілому. До цих «зворотних трансформацій» слід віднести такі: безпідставне зволікання Парламенту з прийняттям нового Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», який повинен був прийнятий одночасно із Законом України «Про державну службу» в 2015 році; відсутність глобальних міжнародних донорських проєктів по реформуванню державної служби в Україні; послаблення позицій Комісії з питань вищого корпусу державної служби та її «вимушене безробіття» під час пандемії COVID-19 упродовж 2020 року; відтік представників інститутів громадянського суспільства з кадрових комісії; запровадження в законодавство новели, коли конкурсний відбір проходить «не більше п'яти осіб на одну посаду» (ч.1 ст. 28 Закону

України «Про державну службу»); повсюдність кадрових призначень на посади категорії «А» і «Б» у «коронавірусному» режимі, без конкурсів; передання Національної академії державного управління при Президентові України до відання Міністерства освіти і науки України й ін. Однак, ці «зворотні трансформації» не є фатальними і, на наш погляд, підлягають конструктивному вирішенню. Зокрема, з урахуванням позитивного досвіду творення цивільної служби в Польщі.

Чим же схожі та відмінні між собою досліджувані системи управління державною службою? Українська та польська системи органів управління державною (цивільною) службою схожі, але не тотожні. Вони мають ієрархічну побудову та, по суті, утворюють управлінську вертикаль «кадрової влади». Ці системи, у їх широкому сенсі, репрезентовані: а) парламентами, які на законодавчому рівні регулюють інститут державної служби; б) органами виконавчої влади загальної (уряд, голова уряду) та спеціальної компетенції (комісії з питань державної служби, спеціально уповноважені органи або посадові особи із питань регулювання державної служби; керівники державної служби (державні секретарі, генеральні директори; кадрові служби (департаменти) і відділи). Водночас, на відміну від України, система управління державною службою в Польщі концентрована насамперед у Голови Ради Міністрів Республіки Польщі, при якому формується та працює Рада Служби Цивільної, та у Голови Служби Цивільної, який підпорядковується безпосередньо прем'єр-міністрові. Натомість, в Україні центральним суб'єктом управління державної служби є Національне агентство України з питань державної служби, яке підпорядковане безпосередньо Кабінету Міністрів України і забезпечує діяльність Комісії з питань вищого корпусу державної служби. На наш погляд, польська модель, за якої центральним суб'єктом управління державної служби є Голова Служби Цивільної, може бути перспективною й для України, з огляду на усталеність правового управлінського статусу одноособового керівника державної служби, який призначається та звільняється урядом.

Також у Польщі маємо завершену та уніфіковану вертикаль «кадрової влади», коли генеральні директори урядові є очільниками цивільної служби в усій системі органів виконавчої влади – від Канцелярії Ради Міністрів Республіки Польща до центральних органів виконавчої влади і воєводств. Натомість в Україні державні секретарі діють у Секретаріаті Кабінету Міністрів України та міністерствах, тоді як керівниками державної служби в інших центральних органах виконавчої влади (державних службах, державних інспекціях, державних агентствах і ЦОВВ зі спеціальним статусом) є самі керівники цих ЦОВВ. Таким чином, зміна керівника ЦОВВ, як правило, несе докорінні зміни в кадровій політиці й управлінні державною службою у відомствах.

Зауважимо також, що важливим компонентом системи реалізації та формування державної кадрової політики та управління державною службою в Польщі є Державна школа адміністрації публічної ім. Президента Республіки Польської Леха Качинського (KSAP), випускники якої, завдяки набутій спеціальній професійній підготовці, мають преференції щодо обіймання вакантних посад цивільної служби. Натомість в Україні, після передачі до МОН України в листопаді 2020 року Національної академії державного управління при Президентові України

(НАДУ), питання про суб'єкта (суб'єктів) забезпечення підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців вимагає свого конструктивного розв'язання.

Висновок. Отже, основними шляхами і напрямками подальшого реформування системи управління у сфері державної служби в Україні є: а) посилення інтеграції вітчизняної моделі державної служби і механізмів управління в цій сфері до стандартів єдиного адміністративного простору в межах реалізації Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом; б) проведення системного аудиту, із залученням міжнародного інструментарію оцінки *SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management)* й ін., основних здобутків і прорахунків реформи державної служби, проведеної в Україні в 2015-2020 роках, а також визначення перспектив модернізації системи управління державної служби в Україні на наступні три роки; в) здійснення функціонального обстеження основних складників системи управління державною службою в Україні та забезпечення обговорення його результатів із громадськістю, а також повернення громадськості до конкурсних комісій, які визначають переможців на вакантні посади державної служби; г) посилення державно-управлінського статусу і гарантій незалежності Комісії з питань вищого корпусу державної служби, переіменувавши її як Комісію з питань вищого корпусу державної служби при Прем'єр-міністріві України; і) скасування сумнівних новел щодо визначення переможцями «не більше п'яти осіб на одну посаду» (ч. 1 ст. 28 Закону України «Про державну службу») і призупинення дії положень цього ж Закону під час карантину, викликаного пандемією коронавірусу COVID-19, «у частині проведення конкурсів на посади державної служби та призначення на посади державної служби за результатами конкурсів», як такі, що, по суті, згорнули транспарентний характер реформи державної служби і суттєво послабили систему управління державною службою в Україні та ін.

Використані джерела:

1. Аренс Г. Юридическая энциклопедия. Л. Философия права, философский обзор истории права и история положительного права у народов Востока, Греков, Римлян, Германцев и других Европейских народов / пер. с нем. Москва: В типографии А. Семена, 1862. IV с., 524 с.

2. Білінська М. М. Кадрова політика і державна служба [Текст] : конспект лекцій / М. М. Білінська, О. Л. Євменшкіна, І. Г. Сурай ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Упр. орг. фундам. та приклад. дослідж., Каф. держ. упр. і менедж. Київ : НАДУ, 2012. 72 с.

3. В ЄС розчаровані, що Рада не відновила конкурсний набір на держслужбу / *Українська правда* : URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/16/7277207/>. (дата звернення: 06.12.2020)

4. Денисов М. Д. Становлення і розвиток державної служби в країнах Східної Європи. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2016. № 1(14). С. 108-116.

5. Державна служба і кадрова політика: наук. розробка / [авт. кол.: Р. В. Войтович, В. В. Карлова, А. П. Рачинський та ін.]; за заг. ред. Р. В. Войтович. Київ : НАДУ, 2015. 56 с.

6. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці в Україні: навч.-метод. посіб.; за заг. ред. Н. Р. Нижник. Київ : Ін Юре, 1999. 244 с.

7. Загоскин Н. Очерки организации и происхождения служилого сословия в допетровской Руси. Казань : В Университ. Типограф., 1875. 223 с.
8. Красівський Д. О. Впровадження європейських стандартів кадрових забезпечення політичного управління: польський досвід. *Економіка і держава. Серія «Державне управління»*. 2017. № 1. С. 6-9.
9. Малюга А. Право громадян на державну службу в Україні: поняття, законодавче забезпечення, вимоги та обмеження до кандидатів. *Вісник НАДУ при Президентіві України. (Серія «Державне управління»)*. 2018. № 1. С. 38-44.
10. Неліпа Д. В. Організаційно-правові засади державної служби в Україні [текст] Навч. посібн. Київ : «Центр учбової літератури», 2012. 368 с.
11. Ольшевский Л. Бюрократия. Москва : Издание В. М. Сабина, 1906. 417 с.
12. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
13. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 52. Ст. 490.
14. Проскурак К. С. Європейські стандарти державної служби: досвід Польської Республіки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. Вип. 1. С. 69-72.
15. Професіоналізація у сфері публічного управління: стан, проблеми, перспективи вирішення : Сучасний контент професійного розвитку менеджерів освіти в умовах реформування освітньої галузі : монографія / [Хаджирадєва С. К., Воронова С. В., Кравцова Н. Є. та ін.]; за заг. ред. С. К. Хаджирадєвої. Ч. II. Миколаїв : Ємельянова Т. В., 2017. 165 с.
16. Пухкал О. Г. Теоретико-методологічні підходи визначення сутності поняття публічного управління / О. Г. Пухкал, І. В. Тютюнник. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 18. С. 93-97.
17. Сборник распоряжений Графа Михаила Николаевича Муравьева по усмирению Польского мятежа в Северо-Западных губерниях 1863-1864. Составитель Н. Цылов. Вильно: Типограф. А. Киркора и братьев Роммов, 1866. 383 с. IV с.
18. Федоренко В. Л., Федоренко М. В. Системи управління державною службою в Україні та Польщі: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Луґанського держ. університету внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. № 3 (91). С. 205-217.
19. Щодо процедури тимчасового добору на державну службу на період карантину / *Нац. агентство з питань державної служби*. URL: bit.ly/2L3FM9E.
20. Bossaert D., Demmke Ch. *Slużba cywilna w państwach akcesyjnych. Tendencje i wpływ procesów integracyjnych*. Łódź: Instytut Europejski, 2003. 317 s.
21. Goldryng H. *Skrócony podręcznik historii Polski*. Podług Prof. Dr. Anatola Lewickiego. Wydanie III, Łódź: Nakładem A.F. Mitylera, 1928. 96 s.
22. Habermas J., *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. 458 s.
23. Kudrycka B. (red.). *Rozwój kadr administracji publicznej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2001. 176 s.
24. Nesterovych, V. (2015). EU Standards for the Regulation of Lobbying. *Prawa Człowieka*, 1: 97-107.
25. Nesterovych, V. (2016). International standards for the regulation of lobbying (EU, CE, OECD, CIS). *Krytyka Prawa*, 8(2): 79-101.

26. Przywora B. Transformacje ustrojowe polskiej służby cywilnej. Wydanie I. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012. 301 s.

27. O służbie cywilnej: Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. (Dz. U. z 2020 r. poz. 265, z późn. zm.) /Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. URL : <https://bit.ly/3rEff11N.pdf>.

References:

1. Arens, H. (1862) Yurydycheskaya éntsyklopedyya. L. Fylosofyya prava, fylosofskyy obzor ystorry prava y ystoryya polozhytel'noho prava u narodov Vostoka, Hrekov, Rymlyan, Hermantsev y druhyykh Evropeyskykh narodov. Per. s nem. Moskva: V typohrafyy A. Semenena. [in Russian].

2. Bilyns'ka, M.M . (2012) Kadrova polityka i derzhavna sluzhba [Tekst] : konspekt lektsiy. M. M. Bilyns'ka, O. L. Yevmeshkina, I. H. Suray (Eds.) ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrayiny, Upr. orh. fundam. ta pryklad. doslidzh., Kaf. derzh. upr. i menedzh. Kyiv : NADU. [in Ukrainian].

3. V YES rozcharovani, shcho Rada ne vidnovyla konkursnyy nabir na derzhsluzhbu/ *Ukrayins'ka Pravda - Ukrainian Pravda*: N. d. N. p. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/16/7277207>. [in Ukrainian].

4. Arens, M. D. (2016) Stanovlennya i rozvytok derzhavnoyi sluzhby v krayinakh Skhidnoyi Yevropy. *Publichne upravlinnya ta mytne administruvanny - Public administration and customs administration*, 1(14), 108-116. [in Ukrainian].

5. Derzhavna sluzhba i kadrova polityka: nauk. rozrobka (2015) R. V. Voytovych, V. V. Karlova, A. P. Rachyns'kyy (Eds.) et al.; R. V. Voytovych (Ed.). Kyiv : NADU. [in Ukrainian].

6. Dubenko, S. D. (1999) Derzhavna sluzhba i derzhavni sluzhbovtsi v Ukrayini: navch.-metod. posib. N. R. Nyzhnyk (Ed.). Kyiv : In Yure. [in Ukrainian].

7. Zahoskyn, N. (1875) Ocherky orhanyzatsyy y proyskhozhdennyya sluzhyloho soslovyya v dopetrovskoy Rusy. Kazan' : V Unyversyt. Typohraf. [in Russian].

8. Krasivs'kyy, D. O. (2017) Vprovadzhennya yevropeys'kykh standartiv kadrovyykh zabezpechennya politychnoho upravlinnya: pol's'kyy dosvid. *Ekonomika i derzhava. Seriya «Derzhaвне upravlinnya» - Economy and state. Public Administration Series*, 1, 6-9. [in Ukrainian].

9. Malyuha, A. (2018) Pravo hromadyan na derzhavnu sluzhbu v Ukrayini: ponyattya, zakonodavche zabezpechennya, vymohy ta obmezhenyya do kandydativ. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrayiny. Economy and state. - NAPA Bulletin under the President of Ukraine. (Series "Public Administration")*, 1, 38-44. [in Ukrainian].

10. Nelipa, D. V. (2012) Orhanyzatsiyno-pravovi zasady derzhavnoyi sluzhby v Ukrayini [tekst] : navch. posibn. Kyiv : «Tsentr uchbovoyi literatury». [in Ukrainian].

11. Ol'shevskyy, L. (1906) Byurokratyia. Moskva : Yzdanye V. M. Sabyana. [in Russian].

12. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrayiny vid 10 hrudnya 2015 r. (2015) Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, art. 43. [in Ukrainian].

13. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrayiny vid 16 hrudnya 1993 r. № 3723-XII (1993) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 52, art. 490. [in Ukrainian].

14. Proskuryakov, K. S. (2014) Yevropeys'ki standarty derzhavnoyi sluzhby: dosvid Pol's'koyi Respubliky. *Visnyk Kyjiv's'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka - Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 1, 69-72. [in Ukrainian].

15. Profesionalizatsiya u sferi publichnoho upravlinnya: stan, problemy, perspektyvy vyryshennya : Suchasnyy kontent profesynoho rozvytku menedzheriv osvity v umovakh reformuvannya osvitynoyi haluzi : monohrafiya (2017) / Khadzhyradyeva S. K., Voronova S. V.,

Kravtsova N. YE. et al. ; S. K. Khadzhyradyeva (Ed.). Part. 2. Mykolayiv : Yemel'yanova T. V. [in Ukrainian].

16. Pukhkal, O. H. (2015) Teoretyko-metodolohichni pidkhody vyznachennya sutnosti ponyattya publichnogo upravlinnya / O. H. Pukhkal, I. V. Tyutyunnyk. *Investytsiyyi : praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 18, 93-97. [in Ukrainian].

17. Sbornik rasporyazhenyy Hrafa Mykhayla Nykolaevicha Murav'eva po usmyrennyu Pol'skoho myatezha v Severo-Zapadnykh hubernyy 1863-1864 (1866). N. Tsylov (Ed.). Vyl'no : Typohraf. A. Kyrkora y brat'ev Rommov. [in Russian].

18. Fedorenko, V. L., Fedorenko, M. V. (2020) Systemy upravlinnya derzhavnoyu sluzhboyu v Ukrayini ta Pol'shchi: porivnyal'no-pravovyy aspekt. *Visnyk Luhansk'oho derzh. universytetu vnutr. sprav im. E. O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk state. University of Internal Affairs after E. Didorenko*, 3 (91), 205-217. [in Ukrainian].

19. Shchodo protsedury tymchasovoho doboru na derzhavnu sluzhbu na period karantynu. *Natsional'ne ahenstvo z pytan' derzhavnoyi sluzhby - Nat. civil service agency*. N. d. N. p. URL : <https://bit.ly/2L3FM9E>. [in Ukrainian].

20. Bossaert, D., Demmke, Ch. (2003) Służba cywilna w państwach akcesyjnych. Tendencje i wpływ procesów integracyjnych. Łódź : Instytut Europejski. [in Polish].

21. Goldryng, H. (1928) Skrócony podręcznik historii Polski. Podług Prof. Dr. Anatola Lewickiego. Wydanie III, Łódź : Nakładem A. F. Mitylera. [in Polish].

22. Habermas, J., (2008) Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej, Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].

23. Kudrycka, B. (red.). (2001) Rozwój kadr administracji publicznej. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. [in Polish].

24. Nesterovych, V. (2015). EU Standards for the Regulation of Lobbying. *Prawa Człowieka*, 1: 97-107. [in English].

25. Nesterovych, V. (2016). International standards for the regulation of lobbying (EU, CE, OECD, CIS). *Krytyka Prawa*, 8(2): 79-101. [in English].

26. Przywora, B. (2012) Transformacje ustrojowe polskiej służby cywilnej. Wydanie I. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. [in Polish].

27. O służbie cywilnej: Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. (Dz. U. z 2020 r. poz. 265, z późn. zm.) / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. URL : bit.ly/3rEfh1N. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 06.12.2020

Федоренко М. В.,

соискатель степени высшего образования «магистр»
Национальной академии государственного управления
при Президенте Украины
(г. Киев, Украина)

УТВЕРЖДЕНИЕ, РАЗВИТИЕ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБОЙ В УКРАИНЕ И РЕСПУБЛИКЕ ПОЛЬША

В статье раскрывается сущность, содержание и особенности построения и функционирования системы управления государственной (публичной) службой в Украине и в Республике Польша в трансформационный период. Систематизируется положительный

опыт моделирования эффективной системы управления публичной (гражданской) службы в Польше, который может быть использован в Украине для решения проблем. Раскрывается генезис и эволюция института управления государственной службой в Украине, а также содержание и особенности трансформации системы управления государственной службой в контексте проведения реформы публичной службы в 2015-2020 годах. Осуществляется сравнение и анализ правового и управленческого статуса основных элементов (субъектов) системы управления государственной службой в Украине и Республике Польша. Анализируются назначения центров (школ, академий) для профессиональной подготовки, переподготовки, специализации и повышения квалификации государственных служащих в Украине и Польше на примере Национальной академии государственного управления при Президенте Украины (НАГУ) и Государственной школы администрации публичной им. Президента Республики Польской Лежа Качиньского.

Ключевые слова: государственная служба, гражданская служба, система управления государственной службой, реформа государственной службы.

Fedorenko M.,

Master's degree Student of the National Academy
of Public Administration under the President of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

APPROVAL, DEVELOPMENT AND MAIN DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF CIVIL SERVICE MANAGEMENT SYSTEMS IN UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND

The article reveals the essence, content and features of the construction and operation of the management system of the civil (public) service in Ukraine and in the Republic of Poland in the transformation period. The positive experience of modeling an effective public (civil) service management system in Poland, which can be used in Ukraine to solve problems, is systematized. The genesis and evolution of the institution of civil service management in Ukraine, as well as the content and features of the transformation of the civil service management system in the context of public service reform in 2015-2020 are revealed. The comparison and analysis of the legal and administrative status of the main elements (subjects) of the civil service management system in Ukraine and the Republic of Poland is carried out. The purpose of centers (schools, academies) for professional training, retraining, specialization and advanced training of civil servants in Ukraine and Poland is analyzed on the example of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (NAPA) and the State School of Public Administration. President of the Republic of Poland Lech Kaczynski (KSAP). It is concluded that the main ways and directions of further reforming the management system in the civil service in Ukraine are to strengthen the integration of the domestic model of civil service and management mechanisms in this area to the standards of a single administrative space within the Association Agreement between Ukraine and the European Union. functional review of the main components of the civil service management system in Ukraine and ensuring the discussion of its results with the public, as well as the return of the public to the competition commissions, which determine the winners for vacant civil service positions.

Keywords: civil service, civil service, civil service management system, civil service reform.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.92.258-272


УДК 347. 91/95(477)

Л. М. Загоруй,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: mila.zh61@ukt.net


 <https://orcid.org/0000-0002-7374-4137>

І. С. Загоруй,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: iszagor@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-7043-1645>

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ «РОЗУМНІСТЬ СТРОКІВ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ СУДОМ»

У статті розглянуті теоретичні та практичні питання механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом». Авторами обстоюється теза про те, що з набуттям вимоги «розумність строків» статусу принципу (основної засади), актуальним стає питання щодо його забезпечення. Основою механізму забезпечення вказаного принципу є усталена інституційна підсистема, а нормативно-правова має тільки базовий характер і потребує подальшого удосконалення в напрямку закріплення засобів захисту, спрямованих на прискорення процесу та/ або визначення компенсації.

Для ефективного механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» потрібен збалансований підхід усіх учасників процесуальних правовідносин, який може ґрунтуватися на підвищенні їхньої правосвідомості.

Ключові слова: розумний строк, Європейський суд із прав людини, механізм забезпечення, принцип, правосвідомість, цивільний процес.

Постановка проблеми. З набуттям вимоги «розумність строків» статусу принципу (основної засади), актуальним стає питання щодо його забезпечення. Гарантування особі права на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ неможливо без діючого механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» у цивільному судочинстві. З таких позицій зазначене питання ще не розглядалося та й з практичної точки зору

воно вимагає уваги, оскільки складає одну із фундаментальних вимог верховенства права та є частиною стратегії розвитку судової системи.

Принцип «розумність строків розгляду справи судом» покликаний забезпечити таку суттєву ознаку цивільного процесу, як: доступність, швидкість, що опосередковано впливає на досягнення економічності процесу. Необгрунтоване порушення розумних строків є шкідливою практикою з певних міркувань. Насамперед, відбувається фінансовий тиск на бюджет країни, оскільки ЄСПЛ призначає за рахунок держави виплати заявникам, права яких на справедливий суд були порушені (у 2019 році Україною сплачено 44 664 232, 6 грн. [1]). Тому недотримання розумних строків залишається проблемою цивільного судочинства, а удосконалення механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо розумних строків у цивільному процесі тією чи іншою мірою проаналізовано у працях С. В. Шевчука, Н. Ю. Сакари, В. О. Лагути, С. О. Заїки, Д. Д. Луспенника, А. О. Волинець, В. В. Буги, А. А. Богомолова, О. В. Рожкова, В. О. Гончаренко, В. І. Кочетова, П. Д. Гуйвана, Д. М. Сутрун та інших.

Зазначені дослідження присвячені загальним характеристикам правової природи «розумного строку», критеріям його визначення, розгляду в контексті елемента права на справедливий судовий розгляд, темпоральним аспектам справедливості судового розгляду, причинам порушення розумних строків тощо. Незважаючи на отримані наукові здобутки, потребує осмислення питання про механізм забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом». Його основу становить нормативно-правова та інституційна підсистема.

Формулювання цілей. На підставі наукових досліджень та цивільного процесуального законодавства метою статті є аналіз питання про механізм забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» у цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ неможливий без діючого механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» у цивільному судочинстві. З практичної точки зору питання вимагає уваги, оскільки складає одну із фундаментальних вимог верховенства права (за Томом Бінгемом, *влада має здійснюватися у правомірний, справедливий та розумний спосіб* – тут і далі курсив наш – Л. З. та І. З.).

На підставі аналізу юридичної літератури зазначимо, що науковцями юридична конструкція «механізм забезпечення» застосовується в кількох аспектах, як от, механізм забезпечення прав. Його основу становлять правові принципи, норми (правові гарантії), умови і вимоги діяльності органів державної влади, їх посадових та службових осіб, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян [2]. Також як механізм забезпечення принципу. У цьому випадку основою є нормативно-правова та інституційна підсистема [3, с. 116]. Проаналізуємо саме механізм забезпечення принципу, тобто принципу «розумність строків розгляду справи судом» у цивільному процесі.

Нормативно-правове підґрунтя механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» – це певна сукупність нормативно-правових

актів. Основу становить Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), де закріплено, що кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків «... має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку ...» (п. 1 ст. 6) [4]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (у ч. 3 ст. 9 використовується термін «розумний строк», а в ч. 4 ст. 9 застосовано термін «невідкладно») [5]. Американська конвенція про права людини або Пакт Сан-Хосе – це стаття 8, у якій розумний строк розглядається як складова права на справедливий суд [6].

На національному рівні, де визначаються конституційні засади судочинства, «розумні строки розгляду справи судом» (п. 7 ст. 129 Конституції України) є однією з-поміж інших засад судочинства в Україні [7].

Після ратифікації Верховною Радою України в липні 1997 року Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод вимоги про розумний строк поступово були імплементовані в Цивільний процесуальний кодекс України 2004 року (далі – ЦПК). По-перше, у змісті правила застосування норм права інших держав (ч. 4 ст. 9). По-друге, як загальне правило щодо строків розгляду справ (ч. 1 ст. 157). По-третє, в апеляційному провадженні призначення справи до розгляду повинно бути в розумний строк, але не пізніше п'ятнадцяти днів після закінчення дій підготовки справи до розгляду (ч. 2 ст. 302 ЦПК). Наведені норми були спрямовані лише на дії суду (судді), тобто це службові строки. Проте тільки в новій редакції ЦПК від 15. 12. 2017 року категорія «розумний строк» отримала статус основної засади цивільного судочинства (принципу) – це «розумність строків розгляду справи судом» (п.10 ч.3 ст. 3 ЦПК). На підставі цього принцип набув загальнопроцесуального характеру (обов'язковість у стадіях і провадженнях), а також для всіх учасників процесу, тобто став визначальним як до службових, так і до процесуальних строків. Службові строки – це для суду (судді), а процесуальні строки встановлюються для вчинення процесуальних дій учасниками процесу, крім суду. Принцип також містить політичний зміст, виражаючи у такій формі ідеї держави у сфері здійснення судівництва, з урахуванням міжнародних зобов'язань, а його забезпечення має бути одним з основоположних завдань держави. Через особливе значення вказаний принцип підлягає дотриманню при розгляді кожної справи, оскільки гарантує виконання завдань цивільного судочинства. Отже, як принцип цивільного процесу, розумний строк став різновидом процесуальних гарантій, які є складовою механізму правового регулювання при здійсненні цивільного судочинства. Таким чином, є всі підстави вважати відступ від даного принципу істотним порушенням закону.

Принцип «розумність строків розгляду справи судом» знаходить безпосередній прояв у нормах ЦПК. Зміст принципу розкрито в ч.1 ст. 121 ЦПК, згідно з якою на суд покладається обов'язок встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства – ч.2 ст. 121 ЦПК.

Змістовним кроком на шляху забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» є закріплення ЦПК таких процесуальних інструментів,

як: підготовче провадження, спрощене позовне провадження, наказне провадження, винесення заочного рішення. Цей перелік можна розширити, додавши процесуальні механізми протидії зловживанню процесуальними правами, а саме: повернення або залишення без розгляду скарги, заяви, клопотання у випадку, якщо їх подання містить ознаки зловживання правом (ч.3 ст. 44 ЦПК); застосування інституту забезпечення судових витрат (ч.4 ст. 135 ЦПК); урахування факту зловживання процесуальними правами при розподілі судових витрат (наприклад, затягування розгляду, необґрунтованість заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення) (п.3 ч.3, ч.9 ст. 141 ЦПК); стягнення штрафу (п.2 ч.1 ч.2 ст. 148 ЦПК) тощо. Зловживання процесуальними права, порушення процесуальних обов'язків сприяє недотриманню розумних строків.

Окрім прямої (буквальної) вказівки в ЦПК України щодо розумного строку, він може набувати словосполучення «негайно» (наприклад, «негайне виконання» – ч.3 ст. 146; ч.1 ст. 157; ст. 430, «суд ухвалює рішення негайно» – ч.1 ст. 259, «ухвала набирає законної сили негайно» – ч.1 ст. 261), «невідкладно» – ст. 317, тобто закріплюється опосередковано.

Далі зазначимо, що важливою складовою нормативної основи механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» є Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон) від 23 лютого 2006 року [8]. Законом передбачено, що виконання рішення ЄСПЛ полягає у вжитті заходів загального характеру (ст. 13), метою яких є забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене рішенням ЄСПЛ, забезпечення усунення недоліків системного характеру, а також усунення підстави для надходження до нього заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Європейському суді. Зазначений Закон встановлює обов'язкове забезпечення юридичної експертизи законопроектів (п.8 ч.2 ст. 13 Закону). Також Законом передбачені заходи щодо приведення судової практики у відповідність із вимогами Конвенції (п.«б» ч.3 ст. 14 Закону) та пропозиції щодо вжиття заходів загального характеру повинні враховуватися під час підготовки законопроектів (ч.4 ст. 14 Закону). На підставі цього закону у 2009 році був підготовлений законопроект № 3665 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку» [9]. Законопроектом передбачались пропозиції в порядку адміністративного провадження розглядати позовні заяви щодо порушення права на розумний строк у кримінальному, цивільному, адміністративному та господарському процесі, а також у виконавчому провадженні. Головне науково-експертне управління визнало ідею, закладену в проекті закону, слушною, але запропонований механізм складним, формальним та таким, що потребує концептуальної переробки [10]. У березні 2010 року проект Закону було відкликано. У юридичній літературі висловлена думка про доцільність прийняття спеціального закону, спрямованого на відшкодування шкоди учасникам процесу, заподіяної порушенням процесуальних строків [11, с. 331]. Вважаємо, що дана пропозиція заслуговує на увагу та подальше осмислення, оскільки варто передбачати засоби

захисту права на справедливий судовий розгляд у розумний строк, з урахуванням міжнародного досвіду. Наприклад, в Італії діє Закон Пінто, ухвалений 24 березня 2001 року, яким, у випадку провадження, що здійснюється з порушенням, або протягом шести місяців з дня набрання законної сили остаточним рішенням суду в такій справі, передбачена можливість подання заяви про відшкодування шкоди за порушення розумного строку судового розгляду [12]. Загалом у законі передбачено компенсаторний засіб захисту за непомірне затягування судового розгляду.

Подібні засоби забезпечення розумності процесуальних строків є і в інших країнах, зокрема, у Польщі від 17 червня 2004 року діє Закон «Про скарги на порушення права сторони на розгляд без необґрунтованої затримки судового розгляду» [13, с. 150]. Законом встановлено, по-перше, відповідальність за неналежні затримки при судовому розгляді справи, при виконанні рішень та інших процедур виконання судового рішення, пов'язаних із судовим виконавцем. По-друге, сторона може подати скаргу на те, що розгляд її справи відбувається з порушенням права на розгляд справи без неналежних затримок, що провадження по справі триває довше, ніж це потрібно для з'ясування фактичних та правових питань, які мають бути встановлені для правильного вирішення справи чи виконання рішення суду [13, с. 150-151]. Відповідні закони прийняті в Хорватії, Словацькій Республіці, Португалії та Фінляндії. У 2011 році в Молдові був прийнятий Закон «Про відшкодування державою шкоди, заподіяної порушенням права на судочинство в розумний строк або права на виконання судового рішення в розумний строк» [14, с. 10].

Доцільно урахувати й практику ЄСПЛ, який розробив систему критеріїв «ефективності» засобу правового захисту права на справедливий судовий розгляд у розумний строк, у тому числі й засоби захисту, спрямовані на прискорення процесу та/або визначення компенсації [14, с. 4].

Принцип «розумність строків розгляду справи судом» забезпечує законодавство, що регламентує діяльність судової влади. У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон України) від 2 червня 2016 року передбачено, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом (ст. 7). За безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності (п.2 ч.1 ст. 106 Закону України) – це попередження, догана, суворогана, подання про тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя, подання про переведення судді до суду нижчого рівня, подання про звільнення судді з посади (ч.1 ст. 109 Закону України) [15].

Принцип «розумність строків розгляду справи судом» також забезпечує законодавство, що регламентує діяльність виконавчої служби. Так, відповідно до п.7 ч.1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження», однією із засад виконавчого провадження є дотримання розумності строків [16].

Продовження порушень щодо дотримання розумних строків у судовій практиці призвели до прийняття постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17.10.2014 № 11 (далі – Постанова). У Постанові було сформульовано поняття «розумний строк» – це «... строк, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту» [17]. Також був розширений перелік критеріїв розумності строків у цивільних справах з урахуванням практики ЄСПЛ, зокрема: правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу; поведінка органів державної влади (насамперед суду); характер процесу та його значення для заявника.

Інституційна (або організаційно-правова) складова механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» – це діяльність суб'єктів, що впливає на його дотримання. У першу чергу, це судова система, оскільки саме вона повинна забезпечити справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Орган законодавчої влади (Верховна Рада України) створює нормативно-правову основу діяльності судової влади, а разом із Президентом України (після консультацій із Вищою радою правосуддя) бере участь у формуванні судової системи (ч.2 ст. 125 Конституції України). В особі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини здійснюється парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

До структури інституційної складової механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» відносяться такі суб'єкти, як: адвокатура, прокуратура, державна виконавча служба в межах наданих їм повноважень. З метою запобігання зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (що також може приводити до порушення розумних строків) у ЦПК передбачений механізм протидії з боку суду – це постановлення окремої ухвали із подальшим її надсиланням до органу, до повноважень якого належить притягнення таких осіб до дисциплінарної відповідальності (чч. 2, 3, 6 ст. 262 ЦПК). У такий спосіб підвищується відповідальність за професійну діяльність.

Окремо можна виділити роботу Міністерства юстиції, що належить до органів виконавчої влади та підпорядковане Кабінету Міністрів України. Міністерство юстиції, відповідно до покладених на нього завдань, розробляє за дорученням Кабінету Міністрів України та з власної ініціативи проекти законів та інші нормативно-правові акти, що стосуються прав і свобод людини, судоустрою та судочинства, цивільного і кримінального законодавства, або разом з іншими органами виконавчої влади бере участь у їх підготовці; забезпечує підготовку відповідних документів та представляє інтереси держави в Європейському суді з прав людини під час розгляду справ про порушення прав людини в Україні, направляє спостерігачів у місії з контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина [2].

Таким чином, з огляду на означене, є підстави говорити про те, що механізм забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» містить установлену інституційну основу, а нормативно-правова потребує удосконалення. Вважаємо це обумовлено тим, що питання забезпечення досліджуваного принципу ускладнене через наявність суб'єктивних та об'єктивних обставин, які спричиняють порушення розумних строків. До суб'єктивних обставин належить:

1) поведінка учасників справи;

2) поведінка судових та інших державних органів, що визначає швидкість розгляду справи.

Для ефективного механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» потрібен збалансований підхід усіх учасників процесуальних правовідносин, який, на нашу думку, може ґрунтуватися на підвищенні рівня правосвідомості, особистій відповідальності (для учасників справи) та відповідальності й професійних якостях суддів. Пошук збалансованого підходу – складне питання, яке потребує комплексних зусиль. По-перше, з боку держави – для удосконалення чинного законодавства, зокрема:

- щодо професійних вимог до осіб, які бажають працювати на посади судді.

Дане питання доцільно розглядати в декількох площинах, зокрема:

а) посилення громадського контролю шляхом активної роботи Громадської ради доброчесності з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання – ч.1 ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [15]. Це нова форма громадського контролю;

б) забезпечення постійного підвищення кваліфікації, вдосконалення організації роботи та стимулювання мотивації до роботи. Останнє можливо через Методичні рекомендації в постановах Пленуму Верховного Суду;

- щодо дисциплінарної, цивільної, кримінальної відповідальності суддів за порушення присяги, за завдану майнову та/або моральну шкоду, за скоєний злочин. Утім, за порушення права на справедливий суд незаконними, винними діями або бездіяльністю суддів повинна відповідати держава в повному обсязі, і науковцями слушно пропонується закріпити це в окремій статті Цивільного кодексу України [18, с. 195].

По-друге, контроль із боку громадянського суспільства у формі громадського контролю за судом. Дане питання викликає науковий інтерес та, як нам убагацьється, не безпідставно. На думку С. В. Прилуцького, громадський контроль у цій сфері може мати дві форми: пряму, яка забезпечується через безпосередню участь представників громадянського суспільства в здійсненні правосуддя (народних засідателів, присяжних), та опосередковану – через відкритість та гласність судочинства, можливість доступу громадян та засобів масової інформації до судової інформації та її об'єктивне висвітлення [19, с. 348-349]. У цілому, згідно з п.20 Рекомендації СМ/Rec (2010)12, судді не можуть ефективно здійснювати правосуддя без довіри громадськості, адже вони є частиною суспільства, якому служать [20]. Отже,

довіру громадськості потрібно розглядати як гарантію ефективності роботи судової системи. Головне, щоб громадський контроль не заважав роботі та не перетворювався на різновид тиску на суддів.

По-третє, шляхом підвищення правосвідомості учасників процесуальних правовідносин. Ми звернули увагу на це питання, тому що суб'єктивні обставини, які впливають на порушення розумних строків, можуть бути зі сторони кожного учасника процесуальних правовідносин (*суддів, учасників справи та інших учасників судового процесу*). Наприклад, трапляються необгрунтовані затримки з вини органів судової влади (затримки надіслати справу для перегляду до певного юрисдикційного органу, затримки в пересиланні справи з одного суду до іншого. Так, у справі «Науменко проти України» це зайняло майже півроку) [21]. У чинній редакції ЦПК передбачені перешкоди для недопущення затягування передачі справи з одного суду до іншого шляхом встановлення певних строків (ст. 31).

Порушення судом розумних строків розгляду справи може бути пов'язано з неправомірною поведінкою судді, яка виражається в безпідставному затягуванні або невжитті заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволіканні з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасному наданні суддею копії судового рішення для його внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень тощо. За такі дії суддя може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження (п.2 ч.1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Слушною є думка тих науковців, які вважають, що поведінка судових та інших державних органів, яка призводить до затягування строків, є «... головним критерієм, який має практично вирішальне значення для дослідження питання про порушення прав особи на справедливий суд у контексті тривалості розгляду спору ...» [22, с. 15]. З урахуванням цього доцільно щоб інститут юридичної відповідальності суддів став дієвим, ефективним важелем впливу на професійну діяльність суддів.

Суб'єктивні обставини порушення розумних строків обумовлюються також недобросовісними діями учасників справи (невиконання вимог суду, нез'явлення на судові засідання без поважних причин, зловживання процесуальними правами, несвоєчасне подання доказів тощо) [23, с. 130]. Один із напрямків впливу на суб'єктивні обставини учасників справи – це більш активне застосування суддею заходів, передбачених законодавством України. Так для подолання затягування з боку відповідача суд має право проводити слухання справи за його відсутності (постановляється заочне рішення) (ст. 223 ЦПК).

У цілому, суд має правову можливість впливати на поведінку учасників справи шляхом накладання адміністративного стягнення у вигляді штрафу за прояв неповаги до суду (ст. 185-3 КпАП), накладання штрафу, передбаченого ст. 148 ЦПК, за невиконання процесуальних обов'язків або зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкодження судочинству. Отже, доцільно використовувати вказаний інструментарій більш ефективно.

На нашу думку, одним із можливих шляхів подолання порушень, пов'язаних із суб'єктивними обставинами є системний вплив на правосвідомість учасників

процесуальних правовідносин, шляхом її підвищення через правову освіту та правове виховання. Правова освіта, як справедливо зазначають О. В. Макарова та Ю. І. Крилова, «... має здійснюватися в теоретичному, практичному, профілактичному, інформаційному, науково-просвітницькому та консультаційному напрямках» [24, с. 106]. Важливим при цьому є безперервність системи правової освіти, починаючи з дошкільних навчальних закладів з наступним продовженням у загальноосвітніх та інших навчальних закладах.

Основу правосвідомості складають почуття власної гідності, здатність до самозобов'язання і самоврядування, взаємна повага і довіра громадян один до одного, до влади, а влади – до громадян [25]. Загальновідомо, що правосвідомість формується в процесі правової соціалізації, яка діє в суспільстві на декількох рівнях, визначаючи відношення людини і права. На соціальному рівні правова система впливає на індивіда за допомогою демонстрації поваги до права і закону офіційною владою. На особистісному рівні домінує неусвідомлене копіювання базових цінностей права, що дозволяє ідентифікувати себе з певною культурою і суспільством [25]. Це складний процес, який передбачає суттєві, поетапні зусилля як з боку держави, так і кожного громадянина, але якщо йому не приділяти належної уваги, то проблеми будуть залишатися не розв'язаними.

Поряд із суб'єктивними обставинами є об'єктивні, які теж впливають на порушення розумних строків, як-от: наявні вакантні посади судді, перенавантаження окремих суддів. Щодо останньої проблеми є коментар ЄСПЛ, який пов'язаний зі справою Мілазі проти Італії. Так, у п.18 вказаної справи наголошено, що «Конвенція зобов'язує Договірні держави організувати свої правові системи таким чином, щоб суди мали змогу додержувати положень пункту 1 статті 6 Конвенції, включаючи вимогу проведення судового розгляду в межах «розумного строку» [26]. Однак, якщо держава вживає з потрібною оперативністю корекційні заходи для подолання надзвичайних ситуацій, то тимчасові труднощі із забезпеченням цієї вимоги не призводять до відповідальності Договірної держави (наприклад, п.29 рішення у справі Цимермана і Штайнера) [27].

Вважаємо, що один із шляхів розвантаження судів – це популяризація різних способів примирення, зокрема, медіації як досудового способу вирішення спорів, активне використання інституту врегулювання спору за участю судді. Певні зрушення на законодавчому рівні в цьому питанні є, але вони дуже повільні. Так тільки в новій редакції ЦПК від 15.12.2017 року закріплено гл.4. Врегулювання спору за участю судді (ст. 201-205). Щодо медіації розроблено проект Закону України «Про медіацію», який у липні 2020 року прийнято тільки в першому читанні. Міжнародна практика свідчить про ефективність застосування інституту медіації, котрий широко використовується в таких країнах, як: Канада, Австралія, Китай, а також Великобританія, Австрія, Франція та інші держави ЄС [28]. В Україні ще відсутні традиції застосування медіації. У більшості випадків виникнення спірних питань, як правило, спрацьовує стереотип довіри до примусового вирішення справи за допомогою державних органів.

Висновки. Розмірковуючи про механізм забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом», ми виходимо на низку різнопланових проблем, які, на нашу думку, безпосередньо та/або опосередковано впливають на дотримання розумних строків. З огляду на це, слід зауважити, що:

1. Основою механізму забезпечення вказаного принципу є усталена інституційна підсистема, а нормативно-правова має декілька рівнів різної юридичної сили: а) міжнародні акти; б) закони України – Конституція України (ст. 64, ст. 129); ЦПК України; закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»; закон «Про судоустрій і статус суддів», закон «Про виконавче провадження».

З урахуванням стану нормативно-правової основи з питань розумних строків у цивільному судочинстві, вважаємо, що можна говорити про наявність базових нормативно-правових актів. Однак для ефективного функціонування механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» цього недостатньо. Автор підтримує пропозицію науковців щодо прийняття спеціального закону, спрямованого на відшкодування шкоди учасникам процесу, заподіяної порушенням процесуальних строків. У законі доцільно передбачити засоби захисту, спрямовані на прискорення процесу та/або визначення компенсації.

2. Декларування принципу «розумність строків розгляду справи судом» у ЦПК України не забезпечує реальності його дотримання.

3. Складність забезпечення дотримання розумних строків у цивільному процесі обумовлена об'єктивними та суб'єктивними чинниками, подолання яких потребує комплексних, збалансованих зусиль на рівні державної політики та підвищення рівня правосвідомості учасників процесуальних правовідносин.

Використані джерела:

1. Новини: Політика. Українські національні новини. Інформаційне агентство. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1852949-ukrayina-za-rik-splatila-za-rishennyami-yesplonad-44-mln-grn>. (дата звернення: 29.11.2020).

2. Бакірова І. О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист та місце органів юстиції України в здійсненні правосуддя. Міністерство юстиції. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_9254. (дата звернення: 29.11.2020).

3. Гришай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ : «Хай-Тек Прес», 2018. 560 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream>. (дата звернення: 29.11.2020).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 23.11.2020).

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. (дата звернення: 23.11.2020).

6. Американская конвенция о правах (Пакт Сан-Хосе, Коста-Рика) 1969 года. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1969.html>. (дата звернення: 23.11.2020).

7. Конституція України поточна редакція від 01.01.2020. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 24.11.2020).

8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. (дата звернення: 23.11.2020).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку: проект Закону України від 28.01.2009 року № 3665. Офіційний веб-портал. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&prf3511=34272. (дата звернення: 23.11.2020).

10. Висновок Головного науково-експертного управління від 29.04.2009 на проект Закону від 28.01.2009 № 3665. Офіційний веб-портал. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&prf3511=34272. (дата звернення: 23.11.2020).

11. Лагута В. О. Критерії визначення розумних строків. *Форму права*. 2013. № 3. С. 328-332. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_55_pdf. (дата звернення: 25.11.2020).

12. Справа «Бруско проти Італії», заява № 69789/01. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_4306. (дата звернення: 29.11.2020).

13. Васильев С. В. Порівняльний цивільний процес: підручник. Київ: Алерта, 2015. 352 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9642/1/Vasilyev_PCP_2015.pdf. (дата звернення: 29.11.2020).

14. Цувіна Т. А. Захист права на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку: практика Європейського суду з прав людини та досвід зарубіжних країн. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 1(5). 2014. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/tipp_2014_1_8.pdf. (дата звернення: 29.11.2020).

15. Про судоустрій і статус судів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. (дата звернення: 29.11.2020).

16. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. (дата звернення: 29.11.2020).

17. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text>. (дата звернення: 29.11.2020).

18. Сакара Н. Ю. Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. 256 с.

19. Прилуцький С. В. Судова влада і громадянське суспільство: взаємозв'язок, місце та роль у правовій державі. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 342-351.

20. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a38. (дата звернення: 24.11.2020).

21. Справа «Науменко проти України» (заява N 41984/98). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text. (дата звернення: 24.11.2020).

22. Гуйван П. Значення темпоральних чинників у практиці Європейського Суду з прав людини. Критерії розумності строку процесу за Європейською Конвенцією та українські правозастосовні реалії (частина 2). *Підприємство, господарство і право*. №7. 2017. С. 14-19. URL : <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2017/7/4.pdf>. (дата звернення: 24.11.2020).

23. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь за 2019 рік. Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 9 квітня 2020 року № 933/0/15-20. URL : https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2019_rik.pdf. (дата звернення: 29.11.2020).

24. Макарова О. В., Крилова Ю. І. Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Право*. Вип. 30, 2015. С. 104-108. URL : http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/18901/1/Makarova_Krylova.pdf. (дата звернення: 29.11.2020).

25. Правова свідомість як проблема філософії права. URL : <http://library.nlu.edu.ua/>. (дата звернення: 29.11.2020).

26. У справі Мілазі від 25.06.1987 № 890_416. Європейський суд з прав людини. Законодавство України. Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_416#Text. (дата звернення: 29.11.2020).

27. У справі Циммермана і Шгайнера від 13.07.1983 № 980_417. Європейський суд з прав людини. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_417#Text. (дата звернення: 29.11.2020).

28. Медіація в державах Європейського Союзу. *Українське право*. URL : https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakh-evropeyskogo-soyuzu/. (дата звернення: 29.11.2020).

References:

1. Novini: Politika. Ukrayinski natsionalni novini. Informatsiyne agentstvo. N. d. N. p. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1852949-ukrayina-za-rik-splatila-za-rishennyamiyes-pl-ponad-44-mln-grm>. [in Ukrainian].

2. Bakirova, I. O. Derzhavno-pravoviy mehanizm zabezpechennya konstitutsiyного права lyudini i gromadyanina na sudoviy zahist ta mlstse organiv yustitsiyi Ukrayini v zdiysnenni pravosudnya. Ministerstvo yustitsiyi. N. d. N. p. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_9254. [in Ukrainian].

3. Gritsay, I. O. (2018) *Mehanizm zabezpechennya printsipu gendernoyi ravnosti: teoriya ta praktika : monografiya*. Kyiv : «Hay-Tek Pres». URL : <http://er.dduvs.in.ua/bitstream>. [in Ukrainian].

4. Konventsiya pro zahist prav lyudini i osnovopolozhni svobod vid 04.11.1950 roku. (1950) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukrainian].

5. Mizhnarodniy pakt pro gromadyanski i politichni prava. Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. d. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukrainian].

6. Amerikanskaya konventsiya o pravah (Pakt San-Hose, Kosta-Rika) 1969 goda. (1969) N. p. URL : <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1969.html>. [in Ukrainian].

7. Konstitutsiya Ukrayini potochna redaktsiya vid 01.01.2020. (2020) *Zakonodavstvo Ukrayini. Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>. [in Ukrainian].

8. Pro vikonnannya rishen ta zastosuvannya praktiki Evropeyskogo sudu z prav lyudini: Zakon UkraYini vid 23 lyutogo 2006 roku/ (2006) N 3477-IV. *Zakonodavstvo UkraYini. Verhovna*

Rada UkraYini - Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. [in Ukrainian].

9. Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini schodo zahistu prava osobi na dosudove provadzhennta, rozglyad spravi sudovim organom abo vikonavche provadzhennta protyagom rozumnoho stroku: projekt Zakonu Ukrayini vid 28.01.2009 roku N 3665. (2009) Ofitsiyniy veb-portal. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=34272. [in Ukrainian].

10. Visnovok Golovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnta vid 29.04.2009 na projekt Zakonu vid 28.01.2009. (2009) N 3665. Ofitsiyniy veb-portal. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=34272. [in Ukrainian].

11. Laguta V. O. (2013) Kriteriyi viznachennya rozumnih strokiv. Formu prava. # 3. S. 328-332. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_55_pdf. [in Ukrainian].

12. Sprava «Brusko proti Italiyi», zayava N 69789/01. N. d. N. p. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_4306. [in Ukrainian].

13. Vasilev, S. V. (2015) Porivnyalntiy tsivilniiy protses : pidruchnik. Kyiv : Alerta. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9642/1/Vasilyev>. [in Ukrainian].

14. Tsuvina, T. A. (2014) Zahist prava na spravedliviiy sudoviiy rozglyad uprodovzh rozumnoho stroku: praktika Evropeyskoho sudu z prav lyudini ta dosvid zarubizhnih krajin. *Teoriya i praktika pravoznavstva - Theory and practice of jurisprudence, issue 1(5)*. URL : file:///C:/Users/user/Downloads/tipp_2014_1_8.pdf. [in Ukrainian].

15. Pro sudoustrly i status sudlv: Zakon Ukrayini vid 2 chervnya 2016 roku. 1402-VIII. (2016) Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. [in Ukrainian].

16. Pro vikonavche provadzhennta : Zakon Ukrayini vid 2 chervnya 2016 roku 1404-VIII. (2016) Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. [in Ukrainian].

17. Pro deyakii pitannya dotrimannya rozumnih stroklv rozglyadu sudami tsivilnih, kriminalnih sprav i sprav pro administrativni pravoporushennya : postanova Plenumu Vischoho Spetsializovanoho sudu Ukrayini z rozglyadu tsivilnih i kriminalnih sprav vid 17.10.2014 N 11. Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text>. [in Ukrainian].

18. Sakara, N. Yu. (2010) Problemi dostupnosti pravosudivna u tsivilnih spravah : *monografiya*. Harkiv : Pravo. [in Ukrainian].

19. Prilutskiy, S. V. (2010) Sudova vlada i gromadyanske suspilstvo: vzaemov'язok, mistse ta rol u pravoviiy derzhavi. *Pravova derzhava - Constitutional state, issue 21, 342-351*. [in Ukrainian].

20. Rekomendatsiya CM/Rec (2010) 12 Komitetu ministriv Radi Evropi derzhavamchlenam schodo suddiv: nezalezhnist, efektyvnist ta obov'yazki vid 17 listopada 2010 roku. (2010) N. p. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a38. [in Ukrainian].

21. Sprava «Naumenko proti Ukrayini» (zayava N 41984/98). N. d. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text. [in Ukrainian].

22. Guyvan, P. (2017) Znachennya temporalnih chinnikiv u praktitsi Evropeyskoho Sudu z prav lyudini. Kriteriyi rozumnosti stroku protsesu za Evropeyskoyu Konventsiyu ta ukrayinski pravozastosovni realiyi (chastina 2). *PiipriEmstvo, gospodarstvo i pravo - Enterprise, economy and law, 7, 14-19*. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/7/4.pdf>. [in Ukrainian].

23. Pro stan zabezpechennya nezalezhnosti suddiv v Ukrayini. Schorichna dopovid za 2019 rik. Zatverdzheno rishennyam Vischoyi radi pravosuddya vid 9 kvitnya 2020 roku N 933/0/15-20. (2020) N. p. URL : https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2019_rik.pdf. [in Ukrainian].

24. Makarova, O. V., Krilova, Yu.I. . (2015) Problemi formuvannya pravovoyi kulturi v ukrayinskomu suspilstvi. *Pravo – Law, issue 30, 104-108*. URL : http://enquir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/18901/1/Makarova_Krylova.pdf. [in Ukrainian].

25. Pravova svidomist yak problema filosofiyi prava. N. d. N. p. URL : <http://library.nlu.edu.ua/>. [in Ukrainian].

26. U spravi Milazi vid 25.06.1987 # 890_416. Evropeyskiy sud z prav lyudini. Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini – Verkhovna Rada of Ukraine. N. p.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_416#Text. [in Ukrainian].

27. U spravi Tsimermana i Shtaynera vid 13.07.1983 # 980_417. Evropeyskiy sud z prav lyudini. Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine. (1983) N. p.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_417#Text. [in Ukrainian].

28. Mediatsiya v derzhavah Evropeyskogo Soyuzu. *Ukrayinske pravo – Ukrainian Law. N. p.* URL : https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakh-evropeyskogo-soyuzu/. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.11.2020

Загоруй Л. Н.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

Загоруй И. С.,

кандидат исторических наук, доцент,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРИНЦИПА «РАЗУМНОСТЬ СРОКОВ РАССМОТРЕНИЯ ДЕЛА СУДОМ»

В статье рассмотрены теоретические и практические вопросы механизма обеспечения принципа «разумность сроков рассмотрения дела судом». Авторами обосновывается тезис о том, что с приобретением требования «разумность сроков» статуса принципа (основного начала), актуальным становится вопрос о его обеспечении. Основой механизма обеспечения указанного принципа есть устоявшаяся институциональная подсистема, а нормативно-правовая имеет только базовый характер и подлежит дальнейшему усовершенствованию в направлении закрепления способов защиты, сосредоточенных на ускорение процесса и/или определение компенсации.

Для эффективного механизма обеспечения принципа «разумность сроков рассмотрения дела судом» необходим сбалансированный подход всех участников процессуальных отношений, который может основываться на повышении их правосознания.

Ключевые слова: разумный срок, Европейский суд по правам человека, механизм обеспечения, принцип, правосознание, гражданский процесс.

Zagoruy L.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of State Law Disciplines of the Luhansk State University
of Internal Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

Zagoruy I.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of State Law Disciplines of the
Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

MECHANISM OF ENSURING THE PRINCIPLE OF "REASONABLENESS OF THE TIME OF HEARING THE CASE BY COURT"

The article considers theoretical and practical issues of the mechanism of ensuring the principle of "reasonableness of the time of hearing the case by court". Considering this problem within these limits, we determine a number of diverse problems which, in our opinion, directly and / or indirectly affect the observance of reasonable deadlines. The authors argue that with the acquisition of the requirement of "reasonable time" of the status of the principle (basic principle), the issue of its ensuring becomes relevant. From this point of view, it should be noted that the basis of the mechanism of ensuring this principle is an established institutional subsystem, and the normative - legal one has several levels of different legal force:

a) international acts;

б) laws of Ukraine - the Constitution of Ukraine (Article 64, Article 129); Civil Procedural Code of Ukraine; the law "On the Implementation of Decisions and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights"; the law "On the Judiciary and the Status of Judges", the law "On Enforcement Proceedings".

Taking into account the condition of the normative-legal basis for the reasonable time in civil proceedings, we believe that we can speak about the existence of basic normative-legal acts. However, this is not enough for the effective functioning of the mechanism of ensuring the principle of "reasonableness of the time of hearing the case by court". The author supports the scholars' proposal to adopt a special law aimed at restitution to the participants of the process caused by the violation of procedural deadlines. The law should provide for the means of defense aimed at speeding up the process and / or determining compensation.

The difficulty of adhering to reasonable deadlines in civil proceedings is conditioned by objective and subjective factors overcoming of which requires a comprehensive, balanced effort at the level of the public policy and increasing the level of legal awareness of participants of procedural legal relations.

Keywords: reasonable time, the European Court of Human Rights, mechanism of ensuring, principle, legal awareness, civil procedure.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.273-285


УДК 343.6

О. А. Трєгуб,

кандидат юридичних наук, молодший науковий
співробітник відділу господарсько-правових досліджень
проблем економічної безпеки

Інституту економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова НАН України
(м. Київ, Україна)

e-mail: alexandr.fispeam@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0660-5783>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ МІСТ НА ПОСТКОНФЛІКТНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Стаття присвячена обґрунтуванню пропозицій щодо вдосконалення правового забезпечення екологічного відновлення міст на постконфліктних територіях. Для зменшення обсягів накопичення на цих територіях небезпечних відходів витрати на їх перевезення до місць утилізації запропоновано тимчасово фінансувати за рахунок бюджетних коштів. Аргументовано, що застосування принципу наближеності до джерел утворення відходів потребує обмеження щодо зон, які прилягають до лінії розмежування та перебувають під загрозою ураження внаслідок бойових дій. Запропоновано визначити особливості моніторингу довкілля на постконфліктних територіях із використанням космічних технологій.

Ключові слова: відновлення, постконфліктні території, екологічна безпека, відходи, моніторинг довкілля, космічні технології.

Постановка проблеми. Збройний конфлікт на сході України призвів до стрімкого погіршення екологічної ситуації, яка й до початку бойових дій вирізнялася надзвичайною гостротою і складністю. Традиційно високе навантаження на всі компоненти навколишнього середовища та здоров'я населення збільшилося унаслідок безпосереднього впливу військових дій (хімічне забруднення від використання боєприпасів, військової техніки і т. ін.), пошкодження екологічно небезпечних об'єктів, зупинення діяльності багатьох промислових підприємств, соціальної кризи та застосування тимчасових заходів (мораторій на здійснення державного контролю у сфері господарської діяльності, продовження дії документів дозвільного характеру й ін.). Через це негативний екологічний стан території Донецької і Луганської областей визнається однією з ключових загроз національній безпеці України (Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020) [1].

Конституція України покладає на державу обов'язок із забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України (ст. 16), тоді як за кожною людиною визнає право на проживання в безпечному для її життя і здоров'я довкіллі (ст. 50) [2]. На постконфліктних територіях реалізація цих конституційних норм набуває особливої значущості та потребує додаткових зу-

силь і спеціальних підходів. Необхідно спиратися на те, що питання охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів мають вирішуватися з огляду на ступінь антропогенної змінності територій та сукупну дію факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку. А екологічні права забезпечуються проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану довкілля (ст.ст. 3, 10 Закону України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища») [3].

Наведені положення закону враховуються в постанові Верховної Ради України від 14.01.2020 р. «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років», яка рекомендує Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України спільно з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України розглянути питання щодо екологічного відновлення Донбасу та запропонувати законодавчі шляхи його вирішення [4]. Виконання цього завдання сприятиме покращенню екологічних умов проживання в містах як соціальних, економічних, культурних і політичних центрах регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці відновлення екологічної рівноваги та поліпшення екологічної ситуації на постконфліктних територіях юридична наука не приділяє належної уваги. Серед нечисленних досліджень варто виокремити статтю І. О. Личенка «Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення» (2016 р.), у якій пропонуються заходи з підвищення ефективності правової політики держави щодо вирішення екологічних проблем Донбасу. Зокрема, автор вважає за доцільне виділити в структурі Міністерства екології та природних ресурсів України підрозділ, основним призначенням якого має бути формування системи заходів протидії екологічним загрозам військових дій у вказаному регіоні [5, с. 283]. Окремі правові аспекти відповідної проблематики висвітлюються також у працях В. А. Устименка і Р. А. Джабраїлова (розглядаються особливості реалізації інвестиційних екологічних проєктів у Донецькій і Луганській областях на засадах публічно-приватного партнерства, 2019 р.) [6, с. 18–19], О. Р. Зельдіної (пропонується запровадити спеціальний режим господарювання для створення екологічно безпечних умов розвитку Донбасу, 2019 р.) [7, с. 25–33] та О. Ю. Ілларіонова (визначаються перспективи нормативного забезпечення ліквідації надзвичайних ситуацій на територіях затоплених вугільних шахт, 2019 р.) [8, с. 82–86].

Водночас залишається низка важливих питань правового забезпечення екологічного відновлення міст на постконфліктних територіях, подальше дослідження яких є актуальним. Зокрема, до них належать правові питання, що стосуються специфіки поводження з відходами та здійснення екологічного моніторингу на відповідних територіях.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення правового забезпечення екологічного відновлення міст на постконфліктних територіях.

Виклад основного матеріалу. Нинішня екологічна ситуація на постконфліктних територіях характеризується виникненням нових та загостренням наявних екологічних загроз. Як випливає із Закону України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» та Звіту про стратегічну екологічну оцінку Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки, основними загрозами для навколишнього середовища, життя і здоров'я мешканців Донецької і Луганської областей є: затоплення шахт та можливість виходу токсичних шахтних вод на поверхню, проникнення в підземні води, а також потрапляння їх до річки Сіверський Донець та Азовського моря; підтоплення територій шахтними водами та руйнування будинків і споруд у межах територій, наближених до виведених із експлуатації шахт; забруднення водних ресурсів унаслідок руйнування інфраструктури, що забезпечує водопостачання; припинення роботи очисних споруд та пошкодження сховищ токсичних і радіоактивних відходів; пошкодження територій та об'єктів природно-заповідного фонду; забруднення атмосферного повітря та ґрунтів хімічними продуктами внаслідок вибухів боєприпасів; знищення ландшафтів і рослинності у зв'язку з використанням військової техніки та будівництвом оборонних споруд; знищення значних площ лісів через пожежі та неконтрольовані рубки [9; 10, с. 33].

У публікації ОБСЕ «Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України» (2017 р.) зазначається, що особливою загрозою є підтоплення тих шахт, які використовувалися для зберігання небезпечних відходів (шахти «Олександр-Захід», «Вуглегірська» Донецької області), а також шахти «Юний комунар». У 1979 р. у цій шахті проводився підземний ядерний вибух, після якого на глибині залишилася радіоактивно забруднена вода. Припинення водовідливу з шахт загрожує підтопленням територій і просіданням їх поверхні, виведенням із експлуатації об'єктів інфраструктури, у т.ч. підземні газопроводи, каналізаційні та водопровідні системи [11, с. 12]. Уже в червні 2018 р. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України повідомило, що поверхня міста Донецька осіла на глибину від 20 до 25 см (за даними космічних зйомок) [12].

Ситуація в містах на постконфліктних територіях ускладнюється тим, що нерозв'язані екологічні проблеми негативно впливають на інші показники якості життя, оскільки обмежують можливості економічного розвитку та стримують споживання матеріальних благ, знижують рівень охорони здоров'я в умовах мутації небезпечних вірусів та збудників інфекційних захворювань [13, с. 76]. Отже, стабілізація та покращення екологічної обстановки в цих містах мають бути завданням екологічної політики на всіх її рівнях, а саме: національному, регіональному, місцевому та об'єктовому (локальному). Участь кожного рівня залежить від його призначення та можливостей (організаційних, фінансових, технологічних та ін.).

У національному (загальнодержавному) масштабі до екологічних проблем постконфліктних територій дотичні: Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», постанови Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695 «Про затвердження Державної

стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки», від 13.12.2017 р. № 1071 «Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України», а також інші документи державного планування.

Так досягнення мети Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України має здійснюватися шляхом виконання програмних заходів із відновлення критичної інфраструктури та основних соціальних послуг у таких сферах, як: освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, об'єкти соціальної інфраструктури, енергетика, транспорт, водопостачання та водовідведення, екологія та охорона навколишнього природного середовища. У сферах «Водопостачання та водовідведення» і «Екологія та охорона навколишнього природного середовища» Програма передбачає виконання декількох екологічних заходів, а саме: ремонт п'яти свердловин; побудову та реконструкцію чотирьох полігонів твердих побутових відходів; зведення одного сміттєпереробного заводу; очищення 0,5 км берегів р. Айдар, 36,7 км берегів р. Казенний Торець та 78,8 км берегів р. Бахмутка [14]. Отже, відповідна Програма не передбачає комплексного підходу до екологічного оздоровлення східних регіонів та орієнтована на розв'язання «точкових» екологічних проблем. За змістом та питомою вагою запланованих заходів цей документ здебільшого спрямований на вирішення соціально-економічних завдань, а його екологічні цілі є другорядними.

Посилити національний рівень політики щодо екологічного відновлення міст на постконфліктних територіях можливо шляхом виконання постанови Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років». Ця Постанова рекомендує Кабінету Міністрів України прискорити розроблення та затвердження комплексної програми стабілізації екологічної ситуації та забезпечення екологічної безпеки на Донбасі [4]. У перспективі така програма стане основою для реалізації взаємопов'язаних заходів і завдань, спрямованих на розв'язання найважливіших екологічних проблем відповідних територій.

Велику роль притому відіграє й здійснення регіональної екологічної політики, особливості та пріоритети якої відбиті в екологічних програмах і планах відповідного рівня.

Наприклад, у Донецькій області діють такі екологічні програми і плани: План дій з охорони навколишнього природного середовища Донецької області на 2013–2020 роки, затверджений рішенням Донецької обласної ради від 30.05.2013 р. № 6/21-509; Програма поводження з відходами в Донецькій області на 2016–2020 роки, затверджена розпорядженням голови Донецької обласної державної адміністрації від 22.09.2016 р. № 836; Програма «Чисте повітря Донеччини на 2018–2020 роки та прогноз до 2030 року», затверджена розпорядженням голови Донецької обласної державної адміністрації від 28.12.2018 р. № 1571/5-18; Регіональна програма моніторингу стану довкілля в Донецькій області, затверджена розпорядженням голови Донецької обласної державної адміністрації від 13.01.2020 р. № 20/5-20; а також низка інших програм та планів.

Досягненням регіональної екологічної політики Донецької області можна вважати впровадження першої в Україні автоматизованої системи екологічного

моніторингу, яка містить у складі 6 підсистем: моніторинг атмосферного повітря, поверхневих вод, морської води, ґрунтів, підземних вод та зелених насаджень [15].

Однак, незважаючи на певні здобутки, у цілому ефективність екологічної політики щодо постконфліктних територій є доволі низькою. Стійким чинником погіршення екологічної обстановки в містах на цих територіях є накопичення великої кількості небезпечних промислових відходів. У Регіональній доповіді про стан навколишнього природного середовища в Луганській області у 2018 р. наголошується, що в регіоні майже повністю відсутні підприємства, які мають ліцензію на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами. При укладенні договорів на передачу цих відходів спеціалізованим підприємствам інших областей транспортні витрати на перевезення подекуди перевищують вартість самої утилізації утворених відходів [16]. На кінець 2018 р. у спеціально відведених місцях та об'єктах на території Луганської області накопичилося 859,3 тис. тонн відходів I-III класів безпеки [17], що є одним із найвищих показників в Україні.

Тимчасовим виходом із цієї ситуації може бути покриття витрат на перевезення небезпечних відходів за рахунок бюджетних коштів. Так п. «г» ч.1 ст. 40 Закону України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР «Про відходи» передбачає такий захід стимулювання утилізації відходів, як дотації з Державного бюджету України і місцевих бюджетів для їх перевезення [18]. Забезпечення екологічно безпечного перевезення відходів є природоохоронним заходом відповідно до п.74-1 постанови Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 р. № 1147 «Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів» [19]. Використання бюджетних коштів на природоохоронні заходи здійснюється в порядку, що визначається наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 12.06.2015 р. № 194 «Про затвердження Порядку планування та фінансування природоохоронних заходів» (для Державного бюджету України) та рішеннями органів місцевого самоврядування (для місцевих бюджетів). Умовами покладення витрат на перевезення небезпечних відходів знову на їх власників (згідно з еколого-правовим принципом «забруднювач сплачує») є покращення їх фінансового становища та створення достатніх регіональних потужностей з утилізації таких відходів.

Ризики, пов'язані з військовими діями на сході України, не можуть бути проігноровані в процесі адаптації законодавства про відходи до права ЄС. Угода про асоціацію з ЄС зобов'язує Україну наблизити своє законодавство до Директиви 2008/98/ЄС про відходи, що є стрижневим нормативно-правовим актом Співтовариства у сфері поводження з відходами. У ст.16 цієї Директиви закріплено принцип наближеності, згідно з яким видалення та утилізація відходів мають відбуватися якомога ближче до джерел їх утворення для зменшення потенційних екологічних ризиків [20]. Цей принцип згадується в Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 820-р [21], та проєкті закону України від 04.06.2020 р. № 2207-1-д про управління відходами [22]. Попри всю екологічну значущість принципу наближеності, застосовувати його в Донецькій і Луганській областях потрібно із застереженнями.

Міркуваннями наближеності до джерел утворення відходів недоцільно керуватися щодо зон, які прилягають до лінії розмежування та перебувають під загрозою ураження внаслідок ведення бойових дій. Об'єкти поводження з відходами мають бути максимально віддалені від таких зон (звісно, з огляду на принцип розумності). Ризики ймовірного пошкодження об'єктів поводження з відходами значно перевищують ризики, зумовлені транспортуванням відходів на більші відстані. Прикладом є хвостосховище фенольного заводу (розташоване поблизу лінії розмежування біля міста Торезьк Донецької області), де зберігаються небезпечні хімічні відходи. У червні 2018 р. хвостосховище було пошкоджено через обстріли [23], що загрожувало забрудненням річки Кривий Торезьк і джерел водопостачання всієї області.

Важливим інструментом відновлення та підтримання екологічного добробуту міст на постконфліктних територіях є екологічний моніторинг, заснований на використанні сучасних методів і технологій. У законодавстві під екологічним моніторингом (моніторингом довкілля) розуміється система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, а також прогнозування його змін і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки [24]. Нормативно-правову основу цього виду моніторингу складають Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 22), постанови Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» (визначає мету, принципи, завдання, суб'єктів та об'єкти моніторингу), від 19.09.2018 р. № 758 «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод», від 14.08.2019 р. № 827 «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» та інші нормативно-правові акти.

У Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» та в наукових джерелах стан системи державного екологічного моніторингу характеризується як незадовільний [9; 25, с. 229]. Головними причинами неефективності цієї системи є недосконалість правового забезпечення, низький рівень координації діяльності суб'єктів моніторингу, слабе фінансування та застаріла технічна база. Фахівці справедливо зауважують на необхідності розроблення стратегії реформування державної системи моніторингу довкілля на основі інтеграції її об'єктових, відомчих і регіональних складових, запровадження та використання сучасних геоінформаційних і комунікаційних технологій для автоматизації процесів збирання, оброблення й аналізу результатів спостережень [26, с. 97].

Не менш важливо активізувати регулярні спостереження за всіма складовими довкілля в зоні конфлікту на сході України із систематичним використанням даних дистанційного зондування Землі [11, с. 72; 5, с. 283]. Останнім часом з'являється все більше досліджень, присвячених космічному моніторингу полігонів побутових відходів, лісів, ділянок видобутку бурштину та інших об'єктів. Спостерігається прогрес і на практиці.

Наприклад, Державна екологічна інспекція України обіцяє незабаром використовувати космічні технології для моніторингу довкілля та фіксації екологічних правопорушень [27]. А за допомогою супутникових знімків було легше виявляти та локалізувати лісові пожежі на Луганщині в липні 2020 р. [28].

Законодавство поки що не забезпечує системного регулювання відносин у сфері екологічного моніторингу на основі космічних технологій, але містить окремі положення щодо їх використання.

Так Державна екологічна інспекція України має право, відповідно до закону, здійснювати фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку, зокрема з літальних апаратів та із застосуванням космічних технологій, як допоміжний засіб для запобігання та розкриття порушень екологічного законодавства [29]. Одним із суб'єктів моніторингу довкілля є Державне космічне агентство України, яке здійснює такий моніторинг: стану територій за даними дистанційного зондування Землі; сейсмічної обстановки та інших геофізичних явищ на території України та всієї Земної кулі; радіаційної обстановки в пунктах дислокації підрозділів спеціального контролю; космічної обстановки в навколоремному просторі (визначення місця падіння космічних апаратів, ракетноносіїв та їх частин). Агентство надає всім заінтересованим суб'єктам моніторингу архівну та поточну інформацію з дистанційного зондування Землі, а також методичну і технічну допомогу щодо інтерпретації та використання аерокосмічних даних (п.8, 23 Положення про державну систему моніторингу довкілля) [24]. Нарешті, створення та функціонування системи моніторингу ґрунтів базується на використанні даних дистанційного зондування, сучасних геоінформаційних технологій для геокодування в міжнародній системі координат із метою інтеграції, узагальнення та комплексного аналізу еколого-агрохімічної інформації (п.1.5 наказу Міністерства аграрної політики України від 26.02.2004 р. № 51 «Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення») [30].

Для забезпечення екологічного благополуччя міст на постконфліктних територіях доцільно уточнити принципи, завдання, об'єкти, питання взаємодії між суб'єктами та визначити інші особливості екологічного моніторингу на основі космічних технологій. Перевагою такого моніторингу є можливість охоплення ним (принаймні, частково) територій Донецької та Луганської областей, де органи влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження (на актуальності цього завдання наголошує Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»). Достовірні дані про екологічну обстановку на цих територіях можуть бути використані для зниження екологічних ризиків як на підконтрольній, так і не підконтрольній частинах обох областей.

Висновки. З початком бойових дій на сході України загострилися існуючі екологічні проблеми та з'явилися нові виклики, що вплинуло на зростання соціальної напруги, погіршення здоров'я, відтік місцевого населення в інші регіони та економічний занепад Донецької і Луганської областей. Отже, забезпечення екологічної безпеки, відновлення екологічної рівноваги пов'язано не лише з покращенням якості довкілля, але й соціальним та економічним відродженням міст на постконфліктних територіях.

Насамперед, потребує реагування проблема накопичення на відповідних територіях значних обсягів небезпечних відходів. На сучасному етапі доступним шляхом її розв'язання є надання дотацій із державного та місцевих бюджетів на перевезення цих відходів до місць утилізації в інших регіонах.

Регіональна специфіка має враховуватися і при вдосконаленні законодавства про відходи на основі норм права ЄС. Принцип наближеності, закріплений у цьому праві, не може застосовуватися щодо зон реального чи потенційного ураження через бойові дії.

Ефективність екологічного управління на постконфліктних територіях можливо підвищити шляхом здійснення якісного моніторингу довкілля. На сьогодні це означає широке залучення космічних технологій. Особливості моніторингу довкілля на основі цих технологій необхідно предметно віддзеркалити в законодавстві.

У подальших дослідженнях доцільно зосередитися на проблемах вдосконалення правових засад екологічного контролю та обліку на постконфліктних територіях.

Використані джерела:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. Ст. 2377.

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 547.

4. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років»: Постанова Верховної Ради України від 14.01.2020 р. *Голос України*. 2020. № 18.

5. Личенко О. І. Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 279–284.

6. Устименко В. А., Джабраїлов Р. А. Економіко-правове забезпечення сталого розвитку Донбасу. *Економіко-правові засоби стимулюючого впливу на розвиток Донбасу*: монографія / під заг. ред. В. А. Устименка. Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 7–22.

7. Зельдіна О. Р. Спеціальний режим господарювання як механізм вирішення соціально-економічних проблем Донбасу. *Економіко-правові засоби стимулюючого впливу на розвиток Донбасу*: монографія / під заг. ред. В. А. Устименка. Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 23–37.

8. Іларіонов О. Ю. Стан та перспективи нормативного забезпечення ліквідації надзвичайних ситуацій на територіях закритих (затоплених) вугільних шахт. *Об'єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 листопада 2019 р.). Київ, 2019. С. 82–86.

9. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.

10. Звіт про стратегічну екологічну оцінку Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки. Міністерство розвитку громад та територій України. Київ, 2020. 67 с. URL : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/zvit-seo.docx>. (дата звернення: 01.12.2020)

11. Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України. Київ: ВАПЕ, 2017. 88 с. URL : <https://mepr.gov.ua/news/32004.html>. (дата звернення: 01.12.2020)

12. На території окупованого Донецька просів ґрунт на 20-25 сантиметрів. Укрінформ. 04.06.2018. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2473457-okupovaniy-doneck-prosiv-na-2025-santimetriv-cernis.html>. (дата звернення: 01.12.2020)

13. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2021–2023 роки. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2020. 113 с. URL : <https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=68afcf88a-c642-4f3c-95c9-ed5a9c6546a6>. (дата звернення: 01.12.2020)

14. Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 1071. *Офіційний вісник України*. 2018. № 6. Ст. 248.

15. Автоматизована система моніторингу довкілля у Донецькій області. Департамент екології та природних ресурсів Донецької обласної державної адміністрації. URL : <http://ecology.donoda.gov.ua/avtomatizovana-sistema-monitoringu-dovkillya-u-doneckij-oblasti/>. (дата звернення: 01.12.2020)

16. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Луганській області у 2018 році. Луганська обласна державна адміністрація. 2019. 253 с. URL : <https://deis.menr.gov.ua/lib/files/rdlo2018.pdf>. (дата звернення: 01.12.2020)

17. Статистичний збірник «Довкілля України за 2018 рік». Державна служба статистики України. Київ, 2019. 214 с. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/Zb_dovk_2018.pdf. (дата звернення: 21.12.2020)

18. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36–37. Ст. 242.

19. Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 р. № 1147. *Зібрання постанов Уряду України*. 1996. № 18. Ст. 505.

20. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. *Official Journal of the European Union*. 22.11.2008. L 312.

21. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 820-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 94. Ст. 2859.

22. Про управління відходами: проєкт закону України від 04.06.2020 р. № 2207-1-д. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=69033&pf35401=528766>. (дата звернення: 01.12.2020)

23. У Торезьку на Донеччині зафіксували руйнування дамби хвостосховища Новгородського фенольного заводу. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/na-donbasih-poshodzheno-skhovyshche-khimichnoho-zavodu-iz-270-tonamy-vidkhodiv-mintot>. (дата звернення: 01.12.2020)

24. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.

25. Іванов С. В., Ляшенко В. І., Харашівлі Ю. М., Кучеров А. В., Коритько Т. Ю. Локалізація та ліквідація наслідків катастрофи довкілля на Донбасі. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 3 (57). С. 217–240.

26. Екологічний паспорт регіону. Луганська область. 2019. 100 с. URL : [https:// deis.menr.gov.ua/lib/files/erpo2018.pdf](https://deis.menr.gov.ua/lib/files/erpo2018.pdf). (дата звернення: 01.12.2020)

27. Держекоінспекція фіксуватиме екологічні порушення за допомогою аерокосмічної зйомки. Урядовий портал. 12.11.2020. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhekoinspekciya-fiksuvatime-ekologichni-porushennya-za-dopomogoyu-aerokosmichnoyi-zjomki>. (дата звернення: 01.12.2020)

28. Лісові пожежі на Луганщині виявили та локалізували за допомогою супутникових знімків. Державне космічне агентство України. 10.07.2020. URL : <https://www.nkau.gov.ua/ua/news/khronika-podii/1560-lisovi-pozhezhi-na-luganshchini-viyavili-ta-lokalizuvati-za-dopomogoyu-suputnikovikh-znimkiv>. (дата звернення: 01.12.2020)

29. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 р. № 275. *Офіційний вісник України*. 2017. № 36. Ст. 1131.

30. Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення: Наказ Міністерства аграрної політики України від 26.02.2004 р. № 51. *Офіційний вісник України*. 2004. № 13. Ст. 922.

References:

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku "Pro Stratehiuu natsionalnoi bezpeky Ukrainy": Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. № 392/2020. (2020) *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 75, art. 2377. [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. (1996) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141. [in Ukrainian].

3. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 r. № 1264-XII. (1991) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 41, art. 547. [in Ukrainian].

4. Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: "Prioritytety ekolohichnoi polityky Verkhovnoi Rady Ukrainy na nastupni p'iat rokov": Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 14.01.2020 r. (2020) *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 18. [in Ukrainian].

5. Lychenko, O. I. (2016) Problemy ekolohichnoi bezpeky tymchasovo okupovanykh terytorii Donetskoi ta Luhanskoï oblasti ta orhanizatsiino-pravovi zasady yikhnoho vyrishennia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Yurydychni nauky – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Legal sciences*, 845, 279–284. [in Ukrainian].

6. Ustyenko, V. A., Dzhabrailov, R. A. (2019) Ekonomiko-pravove zabezpechennia staloho rozvytku Donbasu. *Ekonomiko-pravovi zasoby stymuliuiiuchoho vplyvu na rozvytok Donbasu: monohrafiia*. V. A. Ustyenko (Ed.). Kyiv : NAN Ukrainy, Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen, 7–22. [in Ukrainian].

7. Zeldina, O. R. (2019) Spetsialnyi rezhym hospodariuvannia yak mekhanizm vyrishennia sotsialno-ekonomichnykh problem Donbasu. *Ekonomiko-pravovi zasoby stymuliuiiuchoho vplyvu na rozvytok Donbasu: monohrafiia*. V. A. Ustyenko (Ed.). Kyiv : NAN Ukrainy, Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen, 23–37. [in Ukrainian].

8. Illarionov, O. Yu. (2019) Stan ta perspektyvy normatyvnoho zabezpechennia likvidatsii nadzvychainykh sytuatsii na terytoriakh zakrytykh (zatoplenykh) vuhilnykh shakht. *Ob'ieky ekolohichnoho i sumizhnykh haluzei prava: teoretychni ta praktychni aspekty v umovakh staloho rozvytku: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 29 lystopada 2019 r.) – Objects of environmental and related branches of law: theoretical and practical aspects in the conditions of sustainable development: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Kyiv, November 29, 2019)*. Kyiv, 82–86. [in Ukrainian].

9. Pro Osnovni zasady (stratehiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 r. № 2697-VIII. (2019) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 16, art. 70. [in Ukrainian].

10. Zvit pro stratehichnu ekolohichnu otsinku Derzhavnoi prohramy rozvytku transkordonnoho spivrobitnytstva na 2021–2027 roky. (2020) Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. Kyiv. N. p. URL : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/zvit-seo.docx>. [in Ukrainian].

11. Otsinka ekolohichnoi shkody ta priorityety vidnovlennia dovkillia na skhodi Ukrainy. Kyiv : VAITE. (2017) N. p. URL : <https://mepr.gov.ua/news/32004.html>. [in Ukrainian].

12. Na terytorii okupovanoho Donetska prosiv grunt na 20-25 santymetriv. Ukrinform. N. d. N. p. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2473457-okupovanij-doneck-prosiv-na-2025-santimetriv-cernis.html>. [in Ukrainian].

13. Prohnoz ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2021–2023 roky. (2020) Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. URL : <https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=68afc88a-c642-4f3c-95c9-ed5a9c6546a6>. [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi prohramy vidnovlennia ta rozbudovy myru v skhidnykh rehionakh Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.12.2017 r. № 1071. (2018) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 6, art. 248. [in Ukrainian].

15. Avtomatyzovana systema monitorynhu dovkillia u Donetskii oblasti. Departament ekolohii ta pryrodnykh resursiv Donetskoj oblasnoi derzhavnoi administratsii. URL : <http://ecology.donoda.gov.ua/avtomatyzovana-sistema-monitoringu-dovkilliya-u-doneckij-oblasti/>. [in Ukrainian].

16. Rehionalna dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha v Luhanskii oblasti u 2018 rotsi. (2019) Luhanska oblasna derzhavna administratsiia. URL: <https://deis.menr.gov.ua/lib/files/rdlo2018.pdf>. [in Ukrainian].

17. Statystychnyi zbirnyk «Dovkillia Ukrainy za 2018 rik». (2019) Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/Zb_dovk_2018.pdf. [in Ukrainian].

18. Pro vidkhody: Zakon Ukrainy vid 05.03.1998 r. № 187/98-VR. (1998) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 36–37, art. 242. [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia pereliku vydiv diialnosti, shcho nalezhat do pryrodookhoronnykh zakhodiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.09.1996 r. № 1147. (1996) *Zibrannia postanov Uriadu Ukrainy – Collection of resolutions of the Government of Ukraine*, 18, art. 505. [in Ukrainian].

20. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. (2008) *Official Journal of the European Union*, 312. [in English].

21. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.11.2017 r. № 820-r. (2017) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 94, art. 2859. [in Ukrainian].

22. Pro upravlinnia vidkhodamy: projekt zakonu Ukrainy vid 04.06.2020 r. № 2207-1-d. UR L: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=69033&pf35401=528766>. [in Ukrainian].

23. U Toretsku na Donechchyni zafiksuvaly ruinuвання damby khvostokhovyshcha Novhorodskoho fenolnoho zavodu. Hromadske. URL : <https://hromadske.ua/posts/na-donbasi-poshkodzhenno-skhovyshche-khimichnoho-zavodu-iz-270-tonamy-vidkhodiv-mintot>. [in Ukrainian].

24. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro derzhavnu systemu monitorynhu dovkillia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.03.1998 r. № 391. (1998) *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 13. [in Ukrainian].

25. Ivanov, S. V., Liashenko, V. I., Kharazishvili, Yu. M., Kuchеров, A. V., Korytko, T. Yu. (2019) Lokalizatsiia ta likvidatsiia naslidkiv katastrofy dovkillia na Donbasi. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbass*, 3(57), 217–240. [in Ukrainian].

26. Ekolohichniy pasport rehionu. Luhanska oblast. (2019). URL : <https://deis.menr.gov.ua/lib/files/eplo2018.pdf>. [in Ukrainian].

27. Derzhkoinspektsiia fiksuvatyme ekolohichni porushennia za dopomohoiuaerokosmichnoi ziomky. Uriadovi portal. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhkoinspekciya-fiksuvatyme-ekologichni-porushennya-za-dopomogyu-aerokosmichnoyi-zjomki>. [in Ukrainian].

28. Lisovi pozhezhi na Luhanshchyni vyiavyly ta lokalizuvaly za dopomohoiu suputnykovykh znimkiv. Derzhavne kosmichne ahentstvo Ukrainy. URL : <https://www.nkau.gov.ua/ua/news/khronika-podii/1560-lisovi-pozhezhi-na-luganshchini-viyavili-ta-lokalizuvali-za-dopomogyu-suputnikovikh-znimkiv>. [in Ukrainian].

29. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu ekolohichnu inspektsiiu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.04.2017 r. № 275. (2017) *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 36, art. 1131. [in Ukrainian].

30. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro monitorynh gruntiv na zemliakh silskohospodarskoho pryznachennia: Nakaz Ministerstva ahrarynoi polityky Ukrainy vid 26. 02.2004 r. № 51. (2004) *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 13, art. 922. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 01.12.2020

Трегуб А. А.,

кандидат юридических наук, младший научный
сотрудник отдела хозяйственно-правовых исследований
проблем экономической безопасности
Института экономико-правовых исследований
имени В. К. Мамутова НАН Украины
(г. Киев, Украина)

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОССТАНОВЛЕНИЯ ГОРОДОВ НА ПОСТКОНФЛИКТНЫХ ТЕРРИТОРИЯХ

Статья посвящена обоснованию предложений по совершенствованию правового обеспечения экологического восстановления городов на постконфликтных террито-

риях. Для уменьшения объемов накопления опасных отходов на этих территориях расходы на их перевозку к местам утилизации предложено временно финансировать за счет бюджетных средств.

Аргументировано, что применение принципа приближенности к источникам образования отходов требует ограничения относительно зон, прилегающих к линии разграничения и находящихся под угрозой поражения в результате боевых действий.

Предложено также определить особенности мониторинга окружающей среды на постконфликтных территориях с использованием космических технологий.

Ключевые слова: восстановление, постконфликтные территории, экологическая безопасность, отходы, мониторинг окружающей среды, космические технологии.

Trehub O.,

Candidate of Law, Junior Researcher
of the Department of Economic and Legal Studies
of Economic Security Problems of the V. Mamutov Institute
of Economic and Legal Research of the NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

LEGAL SUPPORT OF ENVIRONMENTAL RESTORATION OF CITIES IN POST-CONFLICT AREAS

The main purpose of the paper is to ground the propositions to improve the legal support of environmental restoration of cities in post-conflict areas.

Special attention is given to the problem of accumulation of large amounts of hazardous industrial waste. The paper offers to finance temporarily the costs of transportation of such waste to recovery sites at the expense of state and local budgets. At the same time, the costs of transportation of hazardous waste should be reimbursed to its owners (according to the polluter pays principle) after improving their financial situation and creating sufficient regional capacity for the recovery of the waste.

The paper states that the risks associated with hostilities in eastern Ukraine should be taken into account in the process of approximation of waste legislation to EU law. Primarily, it concerns the principle of proximity that enshrined in the Directive 2008/98/EC on waste (meaning that waste disposal and recovery should be as close as possible to the sources of its generation to reduce potential environmental risks). It is specified, that the principle of proximity should not be applied to areas adjacent to the line of demarcation and at risk of damage due to hostilities. Waste management facilities should be as far away from such areas as possible.

An important tool for restoring and maintaining the environmental well-being of cities in post-conflict areas is environmental monitoring. The paper shows that current legislation does not provide for systematic regulation of relations in the field of environmental monitoring based on space technologies. In view of this, it is suggested to clarify the principles, tasks, objects and to identify other features of the mentioned monitoring. Its data can be used to reduce environmental risks in both controlled and uncontrolled parts of Donetsk and Luhansk regions.


Keywords: restoration, post-conflict areas, environmental safety, waste, environmental monitoring, space technologies.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2524-0323.92.286-299
УДК 343.98

Ю. С. Безгинський,
здобувач Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Сєвєродонецьк, Україна)

e-mail: bezghynskiy@i.ua

 orcid.org/0000-0002-9502-1714

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті проаналізовано особливості використання можливостей судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості. Визначено правові підстави призначення судових експертиз у таких провадженнях.

Виокремлено основні судові експертизи, які призначаються в більшості кримінальних проваджень і безпосередньо спрямовані на підтвердження чи спростування обставин, що входять до основного предмету доказування. До них віднесено судово-медичну, судову гірничотехнічну та експертизу з дослідження причин та наслідків порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці. Для названих експертиз описано основні завдання, особливості призначення та типові питання, які ними вирішуються в провадженнях щодо порушення правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості. Визначено низку інших експертиз, які можуть призначатися в окремих кримінальних провадженнях ситуативно для вирішення додаткових завдань та підтвердження чи спростування специфічних обставин, що мають значення не в усіх випадках.

Ключові слова: порушення правил безпеки, вугільна промисловість, кримінальне правопорушення, спеціальні знання, судова експертиза.

Постановка проблеми. Швидке та ефективне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, не можливе без використання спеціальних знань. Зокрема, у таких кримінальних провадженнях, як правило, проводиться низка судових експертиз, які мають власну специфіку призначення: слідчі та дізнавачі стикаються з труднощами щодо формулювання питань, відбору та направлення на дослідження відповідних об'єктів, обрання експертів чи експертних установ. Тому методичні рекомендації щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, мають обов'язково висвітлювати можливості використання та особливості призначення судових експертиз у таких провадженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підвалини призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні були ґрунтовно розроблені Р. С. Белкіним, В. Г. Гончаренком, В. А. Журавлем, А. В. Іщенко, В. В. Коваленком, Н. І. Клименко, В. О. Коноваловою, В. К. Лисиченком, В. О. Образцовим, І. В. Пирігом, М. В. Салтєвським, М. Я. Сегаєм, Е. Б. Сімаковою-Єфремян, Р. Л. Степанюком, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітьком, М. Г. Щербаковським, М. П. Яблоковим та іншими науковцями. Окремі аспекти щодо використання спеціальних знань та призначення судових експертиз у ході розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою, у своїх працях розглянули М. М. Єфімов, М. Я. Панчишин, К. О. Спасенко, О. В. Таран, Н. В. Тимофєєва та інші. Утім, особливості призначення судових експертиз та використання отриманих висновків під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, на сьогодні лишаються недостатньо розробленими у вітчизняній науковій літературі.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення сучасних можливостей судових експертиз та формулювання криміналістичних рекомендацій щодо їх призначення під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Отримання висновку експерта є одним із способів збирання доказів у кримінальному провадженні. Тому слідчий, дізнавач, прокурор, як правило, залучають експерта залежно від наявності до того підстав на свій розсуд, виходячи з конкретних обставин провадження і тих питань, на які має відповісти фахівець із певної галузі знань [2, с. 326].

Підставою для проведення судової експертизи в кримінальному провадженні є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом) [3, с. 113]. Відповідно до положень чинного КПК України, на етапі досудового розслідування судова експертиза може призначатися вмотивованою постановою слідчого, дізнавача чи прокурора (ст. 242, 243), ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони захисту (ст. 243, 244). На етапі судового розгляду експертиза призначається ухвалою суду за клопотанням сторони провадження чи за власною ініціативою, у порядку та на підставах визначених ст. 332 КПК України. Судовий експерт також може на будь-якому етапі провадження залучатися потерпілим, стороною захисту на договірних умовах.

Призначення судових експертиз, так само як і використання всіх інших засобів доказування в кримінальному провадженні обумовлено ситуацією, яка склалася на відповідному етапі кримінального провадження [4, с. 246]. Залежно від того, наскільки часто призначається експертиза, а також від співвідношення завдань, котрі вирішуються експертизою з обставинами, що підлягають встановленню під час розслідування відповідних кримінальних правопорушень, судові

експертизи нами було поділено на дві категорії: основні (які призначаються в більшості кримінальних проваджень і безпосередньо спрямовані на підтвердження чи спростування обставин, що відносяться до основного предмету доказування) та ситуаційні (які можуть призначатися в окремих кримінальних провадженнях для вирішення додаткових завдань та підтвердження чи спростування специфічних обставин, що мають значення не в усіх випадках).

За результатами аналізу судово-слідчої практики до основних судових експертиз, які призначаються під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, нами було віднесено наступні.

Судово-медична експертиза (призначалася в 95,7 % досліджених випадків). Відповідно до п.1, 2 ч.1 ст. 242 КПК України, призначення такої експертизи є обов'язковим для встановлення причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень, а відтак й у всіх випадках заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи в результаті порушень правил безпеки на виробництві. Утім, у двох вивчених нами випадках (4,3 %), досудове розслідування розпочиналося за результатами перевірки на шахті, якою було встановлено наявність загрози життю та здоров'ю людей, але реальна шкода не була завдана й судово-медична експертиза не призначалася.

Названа експертиза проводиться з метою дослідження на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, що містять інформацію про обставини події, яка перебуває в провадженні органів дізнання, слідчого, прокурора чи суду і здійснюється на принципах законності, об'єктивності, повноти дослідження та незалежності державними установами – бюро судово-медичних експертиз [5]. Об'єктами експертизи можуть бути трупи, живі люди, речові докази (кров, волосся, інші біологічні речовини), матеріали провадження. У випадках, коли потрібне отожднення особи за біологічними ознаками можуть призначатися комплексні медико-криміналістичні експертизи [6, с. 57-58].

Судово-медична експертиза здійснюється фахівцями державних установ судово-медичних експертиз МОЗ України. Такі особи повинні мати вищу медичну (фармацевтичну) освіту, пройти спеціальну підготовку з проведення судово-медичних експертиз та отримати сертифікат на звання судово-медичного експерта [7].

В усіх досліджених випадках призначенню судово-медичної експертизи живого потерпілого передувало надання первинної медичної допомоги та, у більшості випадків, його госпіталізація. У рамках підготовки до призначення названого різновиду експертизи слідчими, дізнавачами та прокурорами було заявлено клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, а саме медичних карток, результатів комісійного медичного обстеження хворого. У випадках, коли потерпілий відмовлявся від госпіталізації після отримання первинної медичної допомоги, для вирішення питання про доцільність призначення судово-медичної експертизи проводилося освидування такої особи. Трупи ж направлялися на судово-медичне дослідження після підняття із забою на поверхню.

М. Г. Щербаківський зазначає, що призначення експертизи (залучення експерта) нерозривно пов'язане з процедурою надання в розпорядження експерта

об'єктів дослідження [8, с. 148], тому криміналістичні рекомендації щодо залучення експерта не можуть обійти стороною таку процедуру. Об'єктами, що найчастіше направлялися для проведення досліджуваної нами експертизи, є трупи, живі особи, а також медична документація: медичні картки, висновки лікарських комісій, рентгенівські та фотознімки, диски з результатами томографічних досліджень тощо. В окремих випадках судово-медичні експертизи проводилися вже після одужання потерпілого за матеріалами кримінального провадження.

Щодо живої особи, перед експертом найчастіше ставилися такі питання: чи були отримані потерпілим тілесні ушкодження в момент його травмування (якщо так, то які їх характер, кількість, локалізація та ступінь тяжкості); чи могли такі тілесні ушкодження утворитися за обставин, указаних потерпілим; чи перебувають отримані потерпілим тілесні ушкодження у прямому причинному зв'язку з його травмуванням тощо.

Крім того, у всіх випадках перед експертами додатково ставилося питання про перебування потерпілого на момент травмування в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Зазначимо, що категорична відповідь на останнє питання можлива лише за умови невідкладного проведення експертизи після травмування.

При направленні на експертизу трупа питання формувалися таким чином: якими є причина та час настання смерті особи; чи є на трупі ушкодження (якщо так, який їх характер, час утворення, локалізація, ступінь тяжкості, механізм утворення та чи перебувають вони в причинному зв'язку із настанням смерті); чи є у крові та сечі трупа алкоголь, наркотичні речовини (якщо так, то який їх різновид та концентрація).

Судова гірничотехнічна експертиза (експертна спеціальність 10.15: дослідження причин та наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості та в підземних умовах [9]) призначалася у 82,6 % досліджених нами кримінальних проваджень. При тому в 43,5 % випадків у постанові (ухвалі) про призначення експертизи зазначалася судова гірничотехнічна експертиза, а у 39,1 % випадків – судова експертиза із дослідження причин і наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості та в підземних умовах. Вважаємо, що друге формулювання є некоректним, адже є назвою експертної спеціальності, а не різновидом судової експертизи.

Судова гірничотехнічна експертиза може проводитися як працівниками державних спеціалізованих установ, так і судовими експертами, які не є працівниками зазначених установ.

Даний різновид досліджень належить до інженерно-технічного виду експертиз. Основними завданнями гірничотехнічної експертизи є: верифікація виду техногенної аварії на гірничому підприємстві, встановлення її причин та обставин, а також ступеня тяжкості матеріально-технічних та екологічних наслідків; з'ясування причин порушень технологічного гірничого процесу; визначення відповідності фактичних умов експлуатації гірничих машин, механізмів, обладнання, інструментів вимогам нормативно-технічної документації, їх технічного стану й придатності для виконання конкретних технологічних та технічних операцій; виявлення наявності дефектів гірничих машин, обладнання й механізмів, технічних

причин і часу їх виникнення; встановлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, яка ним виконується; визначення об'єктивної можливості виконання певних дій у заданих гірничогеологічних та гірничотехнічних умовах; встановлення недоліків організаційно-технічного характеру у виробничому процесі гірничого підприємства; визначення відповідності умов праці на гірничому підприємстві й певному робочому місці правилам і нормам техніки безпеки тощо [10]. Названа експертиза має призначатися у випадках, коли розслідувана подія відбулася в забої (під землею) або на поверхні на підприємстві під час реалізації технологічного процесу, безпосередньо пов'язаного із видобутком вугілля.

Об'єктами гірничотехнічної експертизи є: матеріальні й матеріалізовані джерела інформації (речові докази, фрагменти місця події, зразки, гірничі виробки, комунікації, способи і засоби виробництва, системи керування, контрольно та захисту, документи тощо).

Погоджуємося з Л. Г. Бордюговим, що перелік об'єктів такого різновиду експертиз є динамічним через модернізацію і введення в експлуатацію в гірничій промисловості нових технологічних процесів. Найбільш типовими об'єктами, на думку цитованого автора, є надшахтні споруди, гірничі виробки, гірничо-шахтне устаткування, засоби зв'язку і сигналізації, прилади керування і контролю за технологічними процесами, вимірвальні прилади і пристосування, інструменти, засоби індивідуального захисту, а також технічна документація [11, с. 198-199].

Аналіз постанов та ухвал про призначення гірничотехнічних експертиз показав, що для проведення досліджень експерту, як правило, направлялися лише матеріали кримінального провадження. Тому на момент призначення відповідної експертизи мають бути належним чином задокументовані ознаки події, що відбулася, а також отримані шляхом витребування, тимчасового доступу чи обшуку основні документи (зокрема матеріали внутрішніх розслідувань події, які проводилися на підприємстві).

У випадку недостатності матеріалів, направлених на дослідження, експерт може звернутися до суб'єкта, який призначив експертизу, із клопотанням про витребування й надання додаткових документів. Таке клопотання експерта може бути підставою для звернення до слідчого судді із клопотанням про тимчасовий доступ до таких документів або проведення обшуку з метою їх відшукування [12].

Подібні «документальні» (тобто проведені за матеріалами провадження) експертизи мають специфіку їх перевірки та оцінки. На достовірність їх результатів суттєво впливає належність, допустимість та якість документів, за якими проводиться дослідження. Наприклад, у справі № 242/47/17 суд не прийняв до уваги висновок судової експертизи з дослідження причин та наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості і в підземних умовах № 2387-15 від 05.10.2016 року як такий, що доводить вину обвинувачених у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 272 КК України, оскільки первинні дані, на підставі яких експерт мотивував свій висновок, та матеріали спеціального розслідування нещасного випадку визнані судом недостовірними, а протокол огляду місця події та ескіз до нього від 26.03.2015 року недопустимим. В обґрунтування своєї позиції

суд навів наступні аргументи: 1) огляд місця події здійснювався комісією за 2 дні після події, без консервації обстановки, що унеможливило об'єктивність її фіксації; 2) результати огляду місця події протирічать змісту показань потерпілого, обвинувачених, свідків; 3) комісія здійснювала огляд не тим складом, який підписав протокол [13], що нівелює об'єктивність висновку експерта, складеного за результатами дослідження названих документів.

У постанові чи ухвалі про призначення судової гірничотехнічної експертизи доцільно зазначити перелік документів, що наявні в матеріалах кримінального провадження та за якими має проводитися судова експертиза. Вивчення експертом значного обсягу наданих у його розпорядження матеріалів кримінального провадження з метою відшукування документів, у яких міститься необхідна для проведення дослідження інформація, може негативно вплинути на строки та якість проведення експертизи. Так слідчим суддею було відмовлено в задоволенні клопотання про призначення гірничотехнічної експертизи через його неналежне оформлення. Зокрема слідчим не було конкретизовано питання, які ставилися перед експертом, не зазначено, на підставі яких документів слід провести експертизу, не додано інформації про те, які документи, інші докази зібрані слідчим і можуть бути використані експертом [14].

В. В. Коваленко рекомендує перед призначенням судової експертизи консультуватися зі спеціалістом у відповідній сфері, зокрема щодо визначення предмета експертизи та обрання відповідної експертної установи або експерта [15, с. 196-198]. Вважаємо, що призначення судової гірничо-технічної експертизи є одним із випадків, коли отримання консультації у відповідного спеціаліста є необхідним.

Аналіз судово-слідчої практики показав, що при призначенні судових гірничотехнічних експертиз у кримінальних провадженнях щодо порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості найчастіше перед експертом ставилися такі питання: вимоги яких нормативно-правових актів з охорони праці регламентують дії осіб, причетних до розглянутого випадку в даній виробничій ситуації; чи належить робота, яку виконував потерпілий, до категорії робіт із підвищеною небезпекою; чиї дії (бездіяльність) з технічної точки зору перебувають у прямому причинному зв'язку з настанням нещасного випадку; хто із співробітників підприємства мав технічну можливість запобігти настанню нещасного випадку; вимоги яких нормативно-правових актів і технічної документації регламентують дії осіб, причетних до події, яка досліджується; які вимоги нормативно-правових актів були порушені тощо.

Також варто зазначити, що перед експертом не можна ставити питання про те, хто із посадових осіб підприємства порушив правила безпеки. У своїй ухвалі слідчий суддя визнав подібне питання питанням права і виключив його із переліку питань, які ставляться перед експертом [16]. На питання в наведеному формулюванні має відповідати суд за результатами судового розгляду. Дана теза кореспондує правовій позиції, висловленій у п.2 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.1997, відповідно до якої неприпустимим є порушення

перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду [17]. Більш коректно сформулювати питання можна таким чином: «Чи відповідають дії причетних осіб вимогам відповідних нормативно-правових актів з охорони праці?», «Дії яких осіб у даній виробничій ситуації не відповідають вимогам нормативно-правових актів з охорони праці?» тощо.

Судова експертиза з дослідження причин та наслідків порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці (експертна спеціальність 10.5) призначалася в 17,4 % випадків. Даний різновид досліджень належить до інженерно-технічного виду експертиз. Згадана експертиза може проводитися як працівниками державних спеціалізованих установ, так і судовими експертами, які не є працівниками зазначених установ.

Основними завданнями названої судової експертизи є: установлення причин та наслідків нещасного випадку, аварії; установлення механізму нещасного випадку, аварії; установлення відповідності дій певних осіб вимогам нормативно-технічних документів, що регламентують безпечний хід виконання робіт тощо; установлення причинно-наслідкового зв'язку між діями певних осіб та настанням нещасного випадку, аварії; визначення кола осіб, діяльність (або бездіяльність) яких пов'язана з нещасним випадком; установлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, яка ним виконується; установлення з технічної точки зору причинно-наслідкових зв'язків між діями (бездіяльністю) осіб та настанням події нещасного випадку, аварії тощо; визначення відповідності фактичних умов праці на підприємстві нормативним вимогам охорони праці [10].

Така експертиза має призначатися у випадках, коли розслідувана подія відбулася на поверхні (не в забої) і пов'язана не безпосередньо із видобуванням вугілля, а із супутніми технологічними процесами на підприємствах вугільної промисловості (ремонтні, будівельні роботи, налаштування обладнання тощо). Варто зазначити, що в окремих випадках експертиза з дослідження причин та наслідків порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці призначалася щодо подій, які відбувалися в забої, що ми вважаємо помилковим. У таких ситуаціях доцільно призначати судову гірничотехнічну експертизу.

При призначенні даної експертизи перед експертами найчастіше ставилися такі питання: якими є організаційні та технічні причини виникнення надзвичайної ситуації; якими є механізм і причини виникнення надзвичайної ситуації; дії яких осіб у даній виробничій ситуації не відповідають вимогам нормативно-правових актів з охорони праці; чи є роботи, що виконувалися потерпілим і під час яких його було травмовано, такими, що мають підвищену небезпеку; які саме й ким були допущені відхилення від вимог нормативно-правових актів з охорони праці тощо.

Для дослідження експертам направлялися матеріали кримінального провадження.

Ще в одному випадку (2,2 %) було призначено комплексну судову пожежно-технічну та інженерно-технічну експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності. Комплексною є судова експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань із різних галузей науки, техніки або інших спеціальних

знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання) [18].

Основними завданнями пожежно-технічної експертизи є: визначення причин, умов та процесів виникнення пожежі; визначення часу та шляхів розповсюдження пожежі; визначення обставин, які сприяли виникненню та розповсюдженню пожежі; оцінка умов, засобів і способів гасіння пожежі; відповідність технічного стану об'єкта протипожежним нормам тощо.

У вищезгаданому кримінальному провадженні додатково була призначена комплексна експертиза після проведення трьох експертиз з охорони праці та безпеки життєдіяльності за фактом вибуху та загибелі осіб на виробництві з переробки вугілля. На дослідження було направлено матеріали кримінального провадження, а також речові докази, серед яких зварювальний апарат, газу горілку, рукава газові з редукторами, фрагменти електричного кабелю, фрагмент шиферу, кисневий балон та газовий балон, що були виявлені на місці події. Експертизою було встановлено, що технічною причиною, яка призвела до настання досліджуваного нещасного випадку є вплив на постраждалих працівників бригади енергії підвищеного тиску внаслідок дефлаграційного горіння (вибуху) газопароповітряної суміші у внутрішній надводній частині збірника води № 2 під час проведення ними електрозварювальних (газорізальних) робіт на верхній зовнішній стороні ємності. Експерти також визначили низку організаційних причин настання досліджуваної події, а отриманий висновок ліг в основу висунутого в провадженні обвинувачення [19]. Так само у випадках, коли розслідувана подія пов'язана із вибухом, у комплексі із гірничотехнічною чи експертизою безпеки життєдіяльності може призначатися й експертиза техногенних вибухів (експертна спеціальність 5.4).

Крім вищеописаних, у кримінальних провадженнях щодо порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, можуть ситуативно призначатися наступні експертизи.

В одному із досліджених випадків (2,2 %) було проведено *судову психологічну експертизу* (експертна спеціальність 14.1). Таке дослідження може призначатися для встановлення наявності заподіяної потерпілому моральної шкоди та визначення її грошового еквіваленту. Так, у рамках судового провадження в кримінальній справі № 454/1559/20, за клопотанням сторони захисту, було призначено відповідну експертизу. Перед експертом було поставлено такі питання:

1). Чи спричинено батькам загиблого гірника моральних страждань (моральної шкоди)?

2). Якщо таким особам завдано (спричинено) моральні страждання (моральну шкоду), то як можна визначити грошовий еквівалент даної шкоди та який його розмір? [20].

Судова ґрунтознавча експертиза (експертна спеціальність 8.8), один випадок призначення (2,2 %) може призначатися з метою встановлення спільної родової (групової) належності нашарувань ґрунту (породи), вилучених з одягу потерпілих зі зразками, які було вилучено в шахті безпосередньо на місці події.

В одному із вивчених проваджень перед експертами було поставлено одне запитання: «Чи мають спільну родову (групову) належність представлені на дослідження взірці ґрунту, вилучені з одягу трупів ОСОБА_2 та ОСОБА_1, із взірцем ґрунту, вилученого в шахті безпосередньо на місці обвалу?»

Для дослідження було направлено пакети із взірцями ґрунту та надано право часткового використання об'єктів дослідження. Ухвала також передбачала надання експертам матеріалів кримінального провадження на їхню вимогу [21].

Технічна експертиза документів (експертні спеціальності 2.1-2.3) під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості, може призначатися для перевірки фактів внесення змін до документів та за потреби виявлення їх первинного змісту. Перспективним напрямком є проведення судово-експертного дослідження давності виготовлення документу. Таке дослідження може бути корисним для встановлення автентичності документів та перевірки версії про їх виготовлення вже після допущення розслідуваного порушення правил безпеки на підприємстві вугільної промисловості.

Судова почеркознавча експертиза (експертна спеціальність 1.2) може призначатися для встановлення авторства підписів у документах про проведення інструктажів, в організаційно-розпорядчих документах. Одним із основних способів вчинення кримінально караних порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості є непроведення обов'язкових інструктажів із постраждалими особами та особами, які відповідають за безпеку проведення робіт, а тому завжди є вірогідність підробки документів, які підтверджують їх проходження.

Трасологічні експертизи (експертні спеціальності 4.1-4.6) можуть проводитися для ідентифікації осіб, предметів за слідами, що були залишені на місці події, а також для ідентифікації цілого за частинами у випадках руйнування обладнання та інших об'єктів у результаті порушення правил безпеки на підприємстві вугільної промисловості.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що призначення та проведення судових експертиз є основною та необхідною формою використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях за фактами порушень правил безпеки на підприємствах вугільної промисловості.

Основними експертизами, які призначаються в таких провадженнях є: судово-медична (обов'язково призначається у всіх випадках, коли від події постраждали люди), судова гірничотехнічна (призначається у випадках, коли розслідувана подія відбулася в забої або безпосередньо пов'язана із видобутком вугілля) та експертиза дослідження причин і наслідків порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці (призначається у випадках, коли розслідувана подія відбулася на поверхні (не в забої), і пов'язана із супутніми технологічними процесами на підприємствах вугільної промисловості). За потреби, у комплексі із названими, можуть призначатися пожежно-технічна, техногенних вибухів, криміналістичні та інші експертизи. Усі основні судові експертизи мають власну специфіку призначення та використання в доказовій діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки на підприємствах

вугільної промисловості. Крім того, ситуаційно можуть призначатися судова психологічна, судова ґрунтознавча, судова почеркознавча, трасологічна експертизи та технічна експертиза документів.

Перспективним предметом подальших наукових досліджень у даній сфері вважаємо детальний розгляд особливостей оцінки та використання в розслідуванні висновків кожної із наведених судових експертиз.

Використані джерела:

1. Закон України «Про судову експертизу». Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1994, № 28, ст. 232. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. (дата звернення: 27.11.2020).
2. Кримінальний процес : підручник. за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право. 2019. 584 с.
3. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. За заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.
4. Коваленко А. В. Ситуаційна обумовленість збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Науково-теоретичний журнал «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»*, 2019. 4 (88). С. 240-250.
5. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи. МОЗ України; Інструкція від 17.01.1995 № 6. База даних «Законодавство України» *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>. (дата звернення: 27.11.2020).
6. Герасименко О. І. Судова медицина: підручник для ВНЗ; за заг. ред. О. І. Герасименка. Київ : КНТ, 2016. 630 с.
7. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи. МОЗ України; Інструкція від 17.01.1995 № 6. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>. (дата звернення: 25.11.2020).
8. Щербаківський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В дельте, 2015. 560 с.
9. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15>. (дата звернення: 27.11.2020).
10. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та [...] Наказ Міністерства юстиції України; Інструкція, Рекомендації від 08.10.1998 № 53/5. База даних «Законодавство України» *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>. (дата звернення: 27.11.2020).
11. Бордюгов Л. Г. Об'єкти судової гірничотехнічної експертизи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2004. № 25. С. 194-199.
12. Ухвала слідчого судді Першотравенського міського суду Дніпропетровської області КП № 12016040380000378 від 18.08.2019 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84332277>. (дата звернення: 24.11.2020).
13. Вирок Селидівського міського суду Донецької області у справі № 242/47/17 від 29.12.2019 року / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86539240>. (дата звернення: 25.11.2020).

14. Ухвала слідчого судді Василівського районного суду Запорізької області у КП № 12018081190000470 від 20.09.2018 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76597661>. (дата звернення: 25.11.2020).

15. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 247 с.

16. Ухвала слідчого судді Дзержинського міського суду Донецької області у справі у КП №12018050220000555 від 27.06.2019 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75357610>. (дата звернення: 26.11.2020).

17. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах. Постанова Верховного суду України від 30.05.1997 № 8. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>. (дата звернення: 26.11.2020).

18. Про судово-експертну діяльність. Проект закону станом на 21.10.2020. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustitsii-ukraini-vinosit-na-publichne-gromadske-obgovorennya-proekt-zakonu-ukraini-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist>. (дата звернення: 26.11.2020).

19. Вирок Заводського районного суду м. Запоріжжя у справі № 332/1289/20 від 29.07.2020 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90659830>. (дата звернення: 26.11.2020)

20. Ухвала Сокальського районного суду Львівської області у справі № 454/1559/20 від 08.12.2020 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93390065>. (дата звернення: 26.11.2020).

21. Ухвала слідчого судді Сокальського районного суду Львівської області у справі № 454/1439/19 в ід 27.06.2019 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82690466>. (дата звернення: 26.11.2020).

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro sudovu ekspertizu». Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII. (1994) Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi protses : pidruchnyk. (2019). O. Kaplina, O. Shylo. (Eds.) Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

3. Sudovi ekspertyzy v protsesualnomu pravi Ukrainy : navch. posib (2019). O. Ruvin (Ed.). Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K. [in Ukrainian].

4. Kovalenko, A. (2019) Sytuatsiina obumovlenist zbyrannia, doslidzhennia ta vykorystannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. *Naukovo-teoretychnyi zhurnal "Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka" - Scientific and theoretical journal "Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko"*, 4 (88), 240-250. [In Ukrainian].

5. Instruktssiia pro provedennia sudovo-medychnoi ekspertyzy. MOZ Ukrainy; Instruktssiia vid 17.01.1995 № 6. (1995) Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>. [in Ukrainian].

6. Herasymenko, O. (2016) Sudova medytsyna : pidruchnyk dlia VNZ. O. Herasymenko (Ed.). Kyiv : KNT. [in Ukrainian].

7. Instruktssiia pro provedennia sudovo-medychnoi ekspertyzy. MOZ Ukrainy; Instruktssiia vid 17.01.1995 № 6. (1995) Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>. [in Ukrainian].

8. Shcherbakovskiy, M. (2015) Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni : monohrafiia. Kharkiv : V dele. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Tsentralnu ekspertno-kvalifikatsiinu komisiuu pry Ministerstvi yustytzii Ukrainy ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 03.03.2015 № 301/5. (2015) Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15>. [In Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Instruktсии pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta [...]. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy; Instruktсии, Rekomendatsii vid 08.10.1998 № 53/5. (1985) Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>. [in Ukrainian].

11. Bordiuhov, L. (2004) Ob'iekty sudovoi hirmychotekhnichnoi ekspertyzy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 25, 194-199. [in Ukrainian].

12. Ukhvala slidchoho sudu Pershotravenskoho miskoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti KP № 12016040380000378 vid 18.08.2019 roku. (2019) *Yedynyi derzhaoniy reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84332277>. [in Ukrainian].

13. Vyrok Selydivskoho miskoho sudu Donetskoi oblasti u spravi № 242/47/17 vid 29.12.2019 roku. (2019) *Yedynyi derzhaoniy reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86539240>. [in Ukrainian].

14. Ukhvala slidchoho sudu Vasylivskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti u KP № 12018081190000470 vid 20.09.2018 roku. (2018) *Yedynyi derzhaoniy reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76597661>. [in Ukrainian].

15. Kovalenko, V. (2007) Zastosuvannia naukovo-tekhnichnykh zasobiv spetsialistamy pry provedeni slidchykh dii : monohrafiia. Luhansk : RVV LDUVS. [in Ukrainian].

16. Ukhvala slidchoho sudu Dzerzhynskoho miskoho sudu Donetskoi oblasti u spravi u KP № 12018050220000555 vid 27.06.2019 roku. (2019) *Yedynyi derzhaoniy reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75357610>. [in Ukrainian].

17. Pro sudovu ekspertyzu v kryminalnykh i tsyvilnykh spravakh. Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 30.05.1997 № 8. (1997) Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>. [in Ukrainian].

18. Pro sudovo-ekspertnu diialnist. Proiekt zakonu stanom na 21.10.2020. (2020) *Ofitsiinyi portal Ministerstva Yustytzii - Official portal of the Ministry of Justice*. N. p. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustytzii-ukraini-vinosit-na-publichne-gromadske-obgovorennya-proekt-zakonu-ukraini-pro-sudovo-ekspertnu-diialnist>. [in Ukrainian].

19. Vyrok Zavodskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia u spravi № 332/1289/20 vid 29.07.2020 roku. (2020) *Yedynyi derzhaoniy reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90659830>. [in Ukrainian].

20. Ukhvala Sokalskoho raionnoho sudu Lvivskoi oblasti u spravi № 454/1559/20 vid 08.12.2020 roku. (2020) *Yedynyi derzhaoniy reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93390065>. [in Ukrainian].

21. Ukhvala slidchoho suddi Sokalskoho raionnoho sudu Lvivskoi oblasti u spravi № 454/1439/19 vid 27.06.2019 roku. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovoykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82690466>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 27.11.2020

Безгинский Ю. С.,
соискатель Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НАРУШЕНИЕМ ПРАВИЛ БЕЗОПАСНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ УГОЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

В статье проанализированы особенности использования возможностей судебных экспертиз при расследовании уголовных правонарушений, связанных с нарушением правил безопасности на предприятиях угольной промышленности. Определены правовые основания назначения судебных экспертиз в таких производствах.

Выделены основные судебные экспертизы, которые назначаются в большинстве уголовных производств и непосредственно направлены на подтверждение или опровержение обстоятельств, входящих в основной предмет доказывания. К ним отнесены судебно-медицинская, судебная горнотехническая и экспертиза по исследованию причин и последствий нарушений требований безопасности жизнедеятельности и охраны труда. Для названных экспертиз описаны основные задачи, особенности назначения и вопросы, которые ими решаются в уголовных производствах о нарушении правил безопасности на предприятиях угольной промышленности. Определен ряд других экспертиз, которые могут назначаться в отдельных уголовных производствах ситуационно для решения дополнительных задач и подтверждения или опровержения специфических обстоятельств, имеющих значения не во всех случаях.

Ключевые слова: нарушение правил безопасности, угольная промышленность, уголовное правонарушение, специальные знания, судебная экспертиза.

Bezghynskiy Yu.,
Applicant Luhansk State University
of Internal Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

USING THE CAPABILITIES OF FORENSIC EXAMINATIONS DURING INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO VIOLATIONS OF SAFETY RULES IN THE COAL INDUSTRY ENTERPRISES

The article analyzes the capabilities of using the opportunities of forensic examinations during investigation of criminal offenses related to violations of safety rules in the coal industry enterprises. The legal grounds for the appointment of forensic examinations in such proceedings have been determined. The main forensic examinations, which are appointed in most

criminal proceedings and are directly aimed at confirming or refuting the circumstances that are part of the main subject of evidence are identified. Such examinations are forensic-medical (must be appointed in all cases where people were hurt by the event), forensic mining (appointed in cases where the event under investigation took place in a face or directly related to coal mining) and examination of the causes and consequences of violations of life safety and labor protection requirements (assigned in cases when the investigated event took place on the surface (not in a face), and is associated with related technological processes in the coal industry). If necessary, in combination with the above can be assigned fire-fighting, man-made explosions, forensic and other examinations.


For these examinations, the main tasks, peculiarities of appointment and typical issues to be solved solve in proceedings for violation of safety rules in the coal industry are described. It is established that a number of other examinations can be appointed in separate criminal proceedings situationally in order to solve additional tasks and to confirm or refute specific circumstances which have value not in all cases. Such examinations are forensic psychological, forensic soil, forensic handwriting, trasological examinations, technical examination of documents etc.

Keywords: safety violations, coal industry, criminal offense, special knowledge, forensic examination.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.299-324
УДК 343.344

V. Beznogykh,
PhD in Legal Science,
Independent expert
(Kyiv, Ukraine)

e-mail: vbeznogykh@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0003-0954-1420>

OPEN SOURCES REVIEW ON SALW ILLEGAL USE AND SEIZURES IN UKRAINE (2019)

The article provides an analysis of crime related to firearms, ammunition and explosives. It is written based on the results of the study of information on this category of crimes collected in open sources (law enforcement websites and media news resources). In contrast to the departmental statistics and narrative reports that serve certain tasks of law enforcement agencies, the present analysis attempts to describe additional qualitative characteristics for this category of crimes in order to identify more specific trends and determine the impact of the situation in south-eastern Ukraine caused by the armed aggression of the Russian Federation. Relying on his experience of work in the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) projects, the author of the study attempts to adapt and apply the principles of collecting of qualitative information from open sources, which are used to collect information on drug-related crimes for the Drug Monitoring Platform in the Afghan Opiate Trade Project (AOPT). The study covers all types of crimes related to firearms, ammunition and explosives, both those in which the weapon is the subject of a crime (illegal possession, sale, smuggling), and crimes in which a weapon or explosive used as an instrument of crime (murder, attempted murder, armed robbery, property damage, hooliganism). The study also includes cases of illegal use of traumatic firearms, which within the

existing criminal legislation of Ukraine are classified as hooliganism. The article provides summary table on prices for certain types of weapons and ammunition in the regions of Ukraine based on the results of successful operations of weapons purchasing realized by law enforcement agencies. In general, the materials presented in the article are an additional source of criminalistics information and can serve as a basis for further analysis and research.

Key words: illicit trafficking in weapons, ammunition and explosives; illegal sale of weapons, illegal possession of weapons, ammunition and explosives; illegal use of weapons, illegal arms market, price of illegal weapons.

Formulation of the problem. Military actions in Eastern Ukraine between the Armed Forces of Ukraine and controlled by Russian Federation armed units, consisting of both the regular army and mercenaries recruited from the local population of Donbass and regions of Russia, continue for six years. Of course, the consequences of this imposed on Ukraine conflict are manifested in all aspects of life in the country. They cause problems of the humanitarian plan, such as internally displaced people (IDP), declining living standards, and inability of the state to fulfil their social programs and ensure the safety of the citizens in non-controlled by the government areas, deterioration of the environmental situation. Among other issues can be identified an increase in the circulation of illegal weapons and explosive devices, which results from leakage of weapons from the conflict zone and illegal smuggling from the other countries. This increase triggers a whole series of negative phenomena, such as rise in the commission of crimes related to the use of weapons and explosives, in particular, armed attacks against citizens and fatal accidents resulted from these attacks; suicides of the demobilized military action participants, and the deaths of their family members from weapons that were brought from anti-terrorist operations region; increase in cases of use of arms in opposition to law enforcement officers; use of weapons at raider seizures of property; casualties due to accidental getting of weapons into the hands of ordinary citizens and especially children and unsafe handling with weapons or explosives; hooligan actions with the use of firearms, grenade launchers, explosive devices and substances [1, c. 295].

The data published on the website of the Office of the Prosecutor General of Ukraine (until 02.01.2020, the Prosecutor General's Office of Ukraine [2].) allowed to quantify the registered offenses related to illicit trafficking and use of weapons, as well as the number of weapons and ammunition seized in criminal proceedings (Table 1; 2). However, after the change of the information policy of the OGPU (PGOU) in 2018, access to a certain array of information on the primary registration of this category of offenses was limited, thus complicating the analysis without a formal appeal to the OPU.

Table 1.

Crimes committed with weapons. General Prosecutor Office data.

| | 2013 | 2014 | 2015 | 2016 | 2017 | 2018 | | 2019 |
|--|------|------|------|------|------|------|--|------|
| Total number of crimes committed with the use of weapons | 761 | 2523 | 1576 | 579 | 583 | n/a | | n/a |
| riffled | 633 | 2362 | 1446 | 491 | 506 | n/a | | n/a |

| | | | | | | | | |
|---|------|-----|------|------|------|------|--|------|
| smoothbore | 128 | 161 | 130 | 88 | 77 | n/a | | n/a |
| assassinations | 62 | 320 | 194 | 95 | 66 | n/a | | n/a |
| armed robberies | 100 | 411 | 194 | 85 | 53 | n/a | | n/a |
| use of explosives | 65 | 112 | 60 | 48 | 43 | n/a | | n/a |
| assassinations with the use of explosives | 1 | 6 | 0 | 2 | 1 | n/a | | n/a |
| Illicit handling (possession) of weapons, ammunitions or explosives, Art. 263 | 6929 | 728 | 7409 | 6307 | 8002 | 6272 | | 6002 |

Table 2.

Seizure of weapons and ammunition. General Prosecutor Office data

| | 2013 | 2014 | 2015 | 2016 | 2017 | 2018 | 2019 |
|------------------------------|----------|----------|----------|----------|----------|---------|---------|
| Smooth-bore | 91 | 118 | 98 | 61 | 85 | 84 | 60 |
| Rifled | 620 | 1 159 | 1 066 | 764 | 1 130 | 1 100 | 854 |
| Other fire-arms | 982 | 1 051 | 805 | 467 | 995 | 978 | 920 |
| Grenade and rocket launchers | 0 | 38 | 112 | 20 | 62 | 59 | 64 |
| Cartridges | 67 854 | 128 580 | 202 142 | 174 954 | 278 238 | 271 141 | 204 899 |
| Hand grenades | 116 | 1 615 | 2 099 | 2 698 | 1 935 | 1 918 | 1 889 |
| Mines | 17 | 44 | 26 | 61 | 57 | 48 | 84 |
| IEDs | 216 | 958 | 59 | 44 | 46 | 60 | 46 |
| Steel arms | 2 036 | 1 711 | 982 | 578 | 1 020 | 764 | 732 |
| Gas and pneumatic arms | 573 | 64 | 24 | 35 | 36 | 22 | 34 |
| Explosives (kg) | 3 544,00 | 1 677,09 | 1 292,12 | 5 803,61 | 4 603,13 | 5 730 | 7 341,6 |

Meanwhile, statistics based on the specific needs of law enforcement agencies show only general trends in the increase or decrease of certain types of crimes or seizures of weapons and do not provide data for a qualitative assessment of offenses related to the illicit trafficking and use of small arms and light weapons. Dry quantitative statistics do not provide information on the circumstances of the use of arms and weapons, possible motives of criminals, other qualitative indicators, studying and monitoring of which would help to understand better the phenomena and develop and implement appropriate response measures.

In addition, statistics do not cover certain data on the use of arms and weapons, or do not let to single out individual cases from the general array, such as hooliganism with traumatic firearm, which in fact is illegal use of this type of firearm, including planned mercenary crimes and crimes with fatal consequences.

Analysis of recent publications. The topic of illegal arms trafficking in Ukraine is covered in the works of F. Kirilenko, A. Zagorulko [3], A. Martyniuk [4], N. Sklyar, P. Usyk [5], Y. Tsebinoga, V. Vintsuk [6] and others. Still the majority of them are based on the assessment of the above mentioned limited data from official statistics and the presentation of individual cases. They do not answer questions about the regional prevalence of a particular crime in relation to a particular type of weapon. It remains unclear under what circumstances the weapon was seized? Whether it was confiscated from criminals, found in caches or handed over by citizens? Research from the Center for Security Studies "CENSS" also uses open source analysis, but focuses on other aspects [7]. There is a need to fill information gaps in this category of offenses, and conduct a more detailed analysis, which determines the relevance of this article. Based on these tasks, this study was conducted using innovative methodic.

Formulation of goals. The aim of the study is to obtain additional qualitative data on offenses related to the illicit handling and use of small arms and light weapons and, based on their analysis to develop a number of recommendations on possible ways to reduce negative trends. Through the publication of the obtained data, draw the attention of stakeholders to the further development of such studies and involve relevant international projects in joint activities to prevent the illegal proliferation of weapons in Ukraine.

Expected results

Analytical materials on illicit trafficking and use of small arms and light weapons. The main risks and priorities in threatening trends will be outlined.

Methodology of the study

The work is based on the study of information from open sources in the Internet. Due to the fact that crimes related to illegal trafficking and use of arms and weapons are the most resonant in society, reports of this type of offenses regularly appear on the newsstands of online publications, as well as official websites of law enforcement agencies.

The study consists of two parts a) collection and processing of qualitative data; b) analysis of aggregated data.

Presenting the main material. Data collection and analysis were realized with the help of specially designed research matrix in the MS Excel Office program. The principles of data collection are built on the model of data collection on drug-related crimes for the Drug Mapping Platform [8]. This tool is maintained by the UN Office on Drugs and Crime under the Paris Pact Initiative and the Afghan Opiate Trade Project and used to examine trends in the illicit drug flows and sales of drugs from producing countries to major consuming countries based on analyses of individual drug seizures [9].

Data on offenses were entered into the matrix according to the following information fields:

- Source of information on offenses (media sites and official sites of law enforcement agencies);
- Location (region, town / district)

- Category of events related to weapons and munition (17 types of events)
- Links with organized (international) crime groups
- Quantitative data on arms, weapons and ammunition used for committing a crime, or been seized by type of arm/weapon and explosive devices (pcs), explosives (kg), ammunition (shells, grenades and ammunition - pcs).
- Data on the origin of arms/weapons (if available, for example, from the armed conflict zone or from abroad);
- Data on places of concealment of arms/weapons;
- Data characterizing the offenders (foreigners, links with illegal armed groups, servicemen, recidivists, criminal dignitary (thief in law));
- Other circumstances of the crime (contract killing, criminal showdowns, connection with other crimes, unusual or uncommon way of committing the crime, etc.).

Data on crimes were collected on the information resource "Ukrnet" (<https://www.ukr.net/>), in the section "Events", on the resource "RBC-Ukraine" (<https://www.rbc.ua/ukr/>), "Magnolia TV" (<https://magnolia-tv.com/>) and in the news sections of the official websites of the National Police (<https://www.npu.gov.ua/>), the Security Service (<https://ssu.gov.ua/>) and the State Border Guard Service of Ukraine (<https://dpsu.gov.ua/>). Most of the media in their articles refer to the sources on the official websites of law enforcement agencies. During the daily screening of these sources in period from 1st January till 31st December 2019, 372 events related to illicit trafficking or use of weapons were collected for the study. The study included offenses committed with weapons (illegal handling and use, armed robbery, terrorism, hooliganism, etc.) throughout Ukraine except for the Russian-occupied areas of Donetsk and Luhansk regions and the Autonomous Republic of Crimea. The crimes committed by the Russian occupation forces¹ (servicemen of the 1st and 2nd Army Corps of the Russian Federation) in Donbass on the demarcation line in eastern Ukraine were not taken into account, but the weapons concealed by the representatives of these formations in the territory controlled by the Ukrainian government were taken into account.

Based on the public resonance, the study included cases of use of traumatic weapons in violation of the established regulations, when they have lethal consequences or people were injured.

For the convenience of analysis and wider information coverage, all events were divided into three provisional clusters. The first, most interesting for our study, included events related to the illicit trafficking of weapons (weapons are subject matters of a crime).

- Possession of weapons
- Sales of weapons
- Smuggling of weapons
- Theft of weapons
- Concealment of weapons (without identified persons involved).

The second cluster includes cases of criminal activity in which arms/weapons were used to commit a crime (weapons are instruments of crime). The following events have been included in this cluster.

¹ The terminology of the Ministry of Defense of Ukraine is used (V.B.).

- Murders;
- Offences using hand grenades;
- Offences using grenade launchers;
- Terrorist attacks;
- Robbery of ATMs using explosives;
- Armed resistance to police;
- Mercenary-violent crimes with weapons;
- Destruction of property;
- Hooliganism;
- Violation in use of traumatic arms;

The third cluster included events with arms, weapons or explosives in which people injured themselves or committed suicide:

- Suicides using weapons or explosives.
- Careless handling of arms, weapons or explosives with fatalities or injuries.

The following categories were used to account for seized weapons and ammunition: "Pistols" includes self-loading pistols, revolvers, traumatic pistols, as well as traumatic pistols converted into combat weapons.

"Assault rifles, submachine guns, carbines" includes automatic and semi-automatic arms, assault rifles, submachine guns, semi-automatic rifles and carbines, hunting rifles such as "Saiga"¹, as well as sniper rifles, regardless of the type of reloading.

"Machine guns" - all types of machine guns.

"Grenade launchers" - handheld grenade launchers, handheld anti-tank rocket launcher RPG-22, RPG-26 type and similar, underbarrel grenade launchers, magazine-fed grenade launcher, automatic grenade launcher, infantry rocket-propelled flamethrower, anti-tank guided weapon, man-portable air-defence systems. The latter in view of the particular danger are taken into account separately.

"Artillery installations" - installations for firing artillery shells, anti-aircraft installations, installations of rocket and recoilless artillery.

"Hunting shotguns, 'sawn-offs'" - smoothbore guns, small-calibre sport rifles, sawn off hunting shotguns.

"Weapon parts" - due to the complexity of accounting single parts, only the number of cases of illegal circulation of parts to small arms was recorded.

"Grenades for grenade launchers" - grenades for handheld grenade launchers, underbarrel, magazine-fed and automatic grenade launchers.

"Hand grenades" - all types of hand grenades

"Mines, improvised explosive devices" - all types of industrial mines, improvised explosives.

"Shells" - shells for the barrel and rocket artillery

"Explosive (kg)" - military explosives, explosives removed from reactive armour of armoured vehicles, gunpowder.

"Ammunition" all types of ammunition for combat, hunting, sports and traumatic weapons, Flaubert cartridges.

¹ The hunting rifle was created on the basis of Kalashnikov assault rifle (V. B.).

The study examined 372 facts related to the use of firearms and ammunition recorded in period from 1st January till 31st December 2019, of which 246 facts (66.31%) were related to the illicit trafficking of weapons (possession, sale, smuggling, detection of weapons), 97 facts (26.15%) illegal use of weapons and ammunition and 27 facts (7.28%) about accidents and suicides from firearms, ammunition and explosives. According to information taken from the Internet, law enforcement agencies seized: 329 pistols and revolvers; 144 assault rifles, submachine guns and carbines; 7 machine guns; 235 grenade launchers; 1 artillery installation; 55 hunting rifles and "sawn-offs"; 1713 grenades for grenade launchers; 1735 hand grenades of all types; 40 artillery shells; mines and improvised explosive devices – 213; 336.5 kg explosives; and 227992 pieces of various types ammunition (Table 3).

Table 3.

Seizure of weapons and ammunition. Internet publication data 2019.

| | |
|--|---------|
| Pistols and revolvers | 329 |
| Assault rifles, submachine guns, carbines, sniper rifles | 144 |
| Machine-guns | 7 |
| Grenade launchers | 235 |
| Artillery installation | 1 |
| Hunting shotguns, "sawn-offs" | 55 |
| Weapons parts (cases of) | 229 |
| Grenades for grenade launchers | 1713 |
| Hand grenade | 1735 |
| Shells | 40 |
| Mines, improvised explosive devices | 213 |
| Explosives (kg) | 336,462 |
| Ammunition (pcs) | 227992 |

Possession

Among the 226 facts that were classified as illicit circulation of the arms and weapons, 119 facts (48.78%) were related to the illegal possession of arms, weapons or ammunition. Apart from the cases when the offenders intended to possess weapons, this category includes the facts in which the investigative bodies at the time of entering the data into the Unified State Pre-trial Investigations Register had not proved the fact of sale or attempted sale by offenders. The most common subject of illegal storage are hand grenades. A total number of 71 of this kind of cases were recorded, in which 744 grenades were seized. The largest amount of possession in an individual case is 200 grenades (Chernihiv region [10]). In 24 cases only one grenade was possessed, in 10 cases – in 2 grenades and in 11 cases – in 3. In addition, in 30 cases together with grenades illegally possessed small arms, in 13 cases grenade launchers were seized, in 10 cases grenades for grenade launchers, and in 4 cases simultaneously were seized hand

grenades, grenade launchers and grenades for grenade launchers. There were recorded 13 facts of possession of grenades for grenade launchers and seized 255 pieces (Table 4). The largest amount of possession in an individual case is 130 pieces (Kharkiv region [11]).

Table 4.

Possession by types of weapon/ammunition. Open sources data 2019.

| Region | Cases number | Hand-grenade | Rocket-grenade | Grenade Launcher | Automatic riffle | Pis-tols | Ma-chine-gun |
|-----------------|--------------|--------------|----------------|------------------|------------------|-----------|--------------|
| Vinnitsia | 4 | 3 | 1 | 0 | 1 | 0 | 0 |
| Volyn | 4 | 3 | 0 | 0 | 0 | 2 | 0 |
| Dnipropetrovsk | 12 | 6 | 1 | 2 | 4 | 9 | 0 |
| Donetsk | 12 | 8 | 1 | 4 | 3 | 4 | 1 |
| Zhytomyr | 6 | 5 | 0 | 0 | 0 | 3 | 0 |
| Zakarpattia | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Zaporizhia | 8 | 3 | 0 | 1 | 1 | 5 | 0 |
| Ivano-Frankivsk | 3 | 1 | 1 | 0 | 1 | 1 | 0 |
| Kyiv-City | 14 | 6 | 0 | 1 | 5 | 5 | 1 |
| Kyiv-Region | 15 | 8 | 1 | 3 | 2 | 4 | 0 |
| Kirovograd | 3 | 3 | 0 | 1 | 1 | 1 | 0 |
| Luhansk | 5 | 3 | 2 | 1 | 1 | 1 | 0 |
| Lviv | 1 | 1 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Mykolaiv | 2 | 0 | 0 | 0 | 1 | 1 | 0 |
| Odesa | 3 | 1 | 1 | 0 | 2 | 2 | 0 |
| Poltava | 3 | 2 | 0 | 0 | 1 | 1 | 0 |
| Rivne | 3 | 3 | 2 | 2 | 1 | 2 | 0 |
| Sumy | 2 | 2 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Ternopil | 1 | 1 | 0 | 0 | 0 | 1 | 0 |
| Kharkiv | 8 | 7 | 1 | 2 | 3 | 1 | 0 |
| Kherson | 2 | 1 | 1 | 0 | 1 | 1 | 0 |
| Khmelnitsky | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Cherkasy | 4 | 2 | 0 | 0 | 2 | 2 | 0 |
| Chernivtsi | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Chernigiv | 4 | 2 | 1 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Всього | 119 | 71 | 13 | 17 | 30 | 46 | 2 |

In total there were 17 cases of seizure of all types of grenade and rocket launchers, with 90 pieces in number. The largest number of grenade launchers seized in an individual case was 35 units (Rivne region [12]).

Among the facts of illegal possession of small arms pistols dominate - 40 cases with 114 pieces. Automatic and semi-automatic small arms - 30 cases, 86 units. In two

cases, 3 machine guns were seized (Donetsk (2) and Ivano-Frankivsk regions (1)) (Table 5).

Table 5.

Number of seized weapon items. Open sources data 2019.

| Region | Hand-grenade | Rocket-grenade | Grenade Launcher | Auto-matic rifle | Pis-tol | Ma-chine-gun |
|-----------------|--------------|----------------|------------------|------------------|------------|--------------|
| Vinnytsia | 10 | 21 | 0 | 1 | 0 | 0 |
| Volyn | 7 | 0 | 0 | 0 | 6 | 0 |
| Dnipropetrovsk | 16 | 2 | 2 | 5 | 22 | 0 |
| Donetsk | 33 | 5 | 9 | 7 | 9 | 2 |
| Zhytomyr | 18 | 0 | 0 | 0 | 8 | 0 |
| Zakarpattia | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Zaporizhia | 39 | 0 | 1 | 1 | 7 | 0 |
| Ivano-Frankivsk | 7 | 3 | 0 | 4 | 1 | 1 |
| Kyiv-City | 17 | 0 | 1 | 7 | 10 | 0 |
| Kyiv-Region | 38 | 12 | 17 | 3 | 9 | 0 |
| Kirovograd | 13 | 0 | 1 | 2 | 1 | 0 |
| Luhansk | 62 | 12 | 5 | 6 | 1 | 0 |
| Lviv | 1 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Mykolaiv | 0 | 0 | 0 | 1 | 1 | 0 |
| Odesa | 5 | 1 | 0 | 7 | 5 | 0 |
| Poltava | 4 | 0 | 0 | 1 | 1 | 0 |
| Rivne | 219 | 56 | 40 | 18 | 23 | 0 |
| Sumy | 2 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Ternopil | 19 | 0 | 0 | 0 | 1 | 0 |
| Kharkiv | 23 | 130 | 14 | 19 | 2 | 0 |
| Kherson | 1 | 12 | 0 | 2 | 2 | 0 |
| Khmelnytsky | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Cherkasy | 7 | 0 | 0 | 2 | 5 | 0 |
| Chernivtsi | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Chernigiv | 203 | 1 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Total | 744 | 255 | 90 | 86 | 114 | 3 |

In the regional context, the dominant place in the possession of weapons cases takes Kyiv-city with 15 cases. There are 14 cases in Kyiv region, 12 cases each in Dnipropetrovsk and Donetsk regions. Kyiv-city, Kyiv region, Dnipropetrovsk, Donetsk and Kharkiv regions are also in the first place in terms of the number of cases of seizure of hand grenades and automatic arms. However, Rivne region ranks first in the number of seized pieces. Kharkiv, Kyiv,

Luhansk and Dnipropetrovsk regions are also taking leading position in number of seized weapons.

According to the analysis of data available in the media in 10 cases, law enforcement agencies note that the arms and weapons fell into the illegal possession of citizens from the war zone in the East of the country. In one case, the seized hand grenades were Russian Federation made¹.

In all cases, only males were involved in the possession of weapons. In 11 cases, the members of organized crime groups were detained for possession of arms. The largest group consisted of six people. In addition, in 6 cases the weapons were possessed by small criminal groups of 2-3 people. In 3 cases, the seizure of weapons took place during the detention of criminal leaders (including 2 "thieves in law"). Among the detained criminal groups: 1 group was engaged in looting of elite houses, 2 - manufacturing and sale of drugs, 1 - sale of drugs and sale of counterfeit dollars, 1 extremist group which was engaged in destabilization in the country and was controlled from the territory of the Russian Federation (Odessa) [13]. In three cases, weapons were seized from citizens of other countries. According to law enforcement agencies media reports in 4 cases the seizure of weapons was connected with an assassination attempt or preparation for assassination, in 1 case in connection with preparations for a terrorist attack coordinated from the territory of the Russian Federation [14], in 3 cases weapons were seized from drug dealers (in all cases there were hand grenades), in 2 cases - from members of illegal armed formation in the east of Ukraine (terrorists supported by Russia), in 1 - from a military serviceman.

Several subgroups can be distinguished in accordance with the goals of offenders for possessing weapons:

1. Weapons or ammunition were accidentally got by citizens and they kept them just in case for personal use (self-defence).

2. Weapons were purposefully purchased or stolen by citizens for possible personal use (self-defence).

3. Weapons were purchased, stolen or manufactured for further sale, but the fact of sale is not procedurally documented by law enforcement (it can be assumed based on the number of units possessed, the characteristics of the offender and other circumstances).

4. Weapons were kept by persons who belong to a criminal environment and use it to commit crimes or to protect themselves from other criminal groups.

5. Stolen or concealed trophy weapons were seized from persons involved in hostilities in eastern Ukraine (veterans and volunteers) and who keep them in order to organize resistance (guerrilla warfare) in the case of a full-scale military invasion of Russian Federation into Ukraine.

6. Weapons were possessed by persons involved in pro-Russian illegal armed formations, or by persons recruited by the Russian special services for carrying out sabotage and terrorist activities on the territory of Ukraine.

¹ In many cases, the Ukrainian Armed Forces and Russian mercenaries use weapons from Soviet-made stocks. But in some cases, more modern models of weapons and ammunition are removed, which indicate Russia's direct involvement in the conflict (V. B.).

Sale

From 245 reports on the Internet on illicit turnover of arms and weapons, 61 (24,92%) are the facts of sale or attempt to sell weapons or ammunition. This information appears as a result of law enforcement agencies' "operation of buying", apprehension of criminals and seizure of weapons. According to the media, in 34 cases the subject of sale are hand grenades, in 29 cases – pistols, in 23 – explosives, 18 – automatic and semi-automatic rifles, submachine guns, 14 – all types of grenade (rocket) launchers, 6 - grenades for grenade launchers, 3 - mines and improvised explosive devices, 2 - machine guns, 1 - artillery shells. In 41 cases, the subject of sale was ammunition for various weapons. In total, according to information published by law enforcement agencies in the media, the criminals tried to sell 285 hand grenades, 56 grenades for grenade launchers, 40 charged grenade launchers, 140 pistols, 40 automatic and semi-automatic rifles and submachine guns, 4 machine guns, 40,4 kg of explosives, 3 mines, 3 artillery shells and 28,535 rounds of ammunition (Table 6).

Table 6.

Number cases of selling by types of weapon/ammunition.
Open sources data 2019.

| Region | Cases number | Hand grenade | Rocket grenade | Grenade Launcher | Automatic rifle | Pistol | Machine gun |
|-----------------|--------------|--------------|----------------|------------------|-----------------|--------|-------------|
| Vynnytsia | 2 | 0 | 0 | 0 | 0 | 2 | 0 |
| Volyn | 3 | 1 | 0 | 0 | 0 | 1 | 0 |
| Dnipro petrovsk | 5 | 4 | 1 | 1 | 3 | 3 | 0 |
| Donetsk | 5 | 4 | 1 | 0 | 1 | 1 | 1 |
| Zhytomyr | 2 | 0 | 1 | 0 | 1 | 1 | 0 |
| Zakarpattia | 4 | 2 | 0 | 2 | 2 | 2 | 0 |
| Zaporizhia | 3 | 1 | 0 | 2 | 0 | 1 | 0 |
| Ivano-Frankivsk | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Kyiv-City | 1 | 1 | 0 | 0 | 1 | 1 | 0 |
| Kyiv-Region | 4 | 2 | 0 | 0 | 2 | 4 | 0 |
| Kirovograd | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Luhansk | 5 | 4 | 0 | 4 | 0 | 0 | 0 |
| Lviv | 2 | 1 | 0 | 1 | 0 | 1 | 0 |
| Mykolaiv | 1 | 1 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Odesa | 9 | 6 | 0 | 0 | 2 | 5 | 0 |
| Poltava | 3 | 3 | 0 | 0 | 1 | 2 | 0 |
| Rivne | 1 | 1 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Sumy | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Terнопil | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Kharkiv | 6 | 3 | 2 | 1 | 1 | 3 | 0 |
| Kherson | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Khmelnytsky | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Cherkasy | 2 | 0 | 0 | 0 | 2 | 1 | 0 |

| | | | | | | | |
|--------------|-----------|-----------|----------|-----------|-----------|-----------|----------|
| Chernivtsi | 2 | 1 | 1 | 1 | 1 | 1 | 0 |
| Chernygiv | 1 | 0 | 0 | 1 | 1 | 0 | 1 |
| Total | 61 | 35 | 6 | 13 | 18 | 29 | 2 |

In terms of regional sales of weapons and ammunition, the largest number of attempts to sell weapons took place in Odessa - 9, Kharkiv - 6, Dnepropetrovsk, Donetsk and Luhansk 5. By the number of automatic/semi-automatic weapons sold: Donetsk region - 6 units (the largest number in an individual case [15]), Kyiv-city - 5 units, in Zhytomyr, Kyiv, Odessa and Chernihiv regions 4 units each. Pistols: 25 units were seized in Odessa, 24 in Zakarpattia, 18 in Lviv, and 16 in Dnipropetrovsk. The largest number of seized in an individual case was 20 pistols (Zakarpattia region [16]). The largest number of hand grenades attempt to sell in the Luhansk region - 71 units. In the Kharkiv region - 51 grenades, in the Dnipropetrovsk region - 28. The biggest party of grenades for grenade launchers was in the Luhansk region - 41 (in a separate party) [17]. The largest number of grenade launchers was seized in the Luhansk region - 29 units, as well as biggest single party - 22 units. In Ivano-Frankivsk, Sumy, Ternopil, Kherson and Khmelnytsky regions, the facts of sale of weapons or ammunition have not been recorded.

Only in 1 case a female was involved in the sale of weapons (sale of 2 grenades in Dnipropetrovsk) [18], in all other cases men were detained. According to published characteristics, in 11 cases the sale of weapons was carried out by members of organized criminal groups, one of these groups had international ties and included foreigners [14]. In 3 cases, the OCGs were consisted of servicemen of the Armed Forces of Ukraine, or the group included the military personnel. Also in 8 cases the crime was committed by groups of 2-3 people.

The main source of weapons and ammunition remains the war zone in eastern Ukraine and nearby districts in Donetsk and Luhansk regions. By the time of publication of police information in the media, in 11 cases law enforcement agencies established that weapons and ammunition came from the area of military action, in 5 cases the weapons were stolen from armory of the military units of the Ukrainian Armed Forces. The most outstanding example of selling is when servicemen of a military unit in Luhansk region attempted to sell 22 grenade launchers, 40 hand grenades, 0.6 kg of TNT and 5,500 rounds of ammunition [19]. In two cases, police officers sold stolen ammunition for small arms. Law enforcement agencies initiated 2 criminal cases for the small arms manufacturing and 7 cases for alteration of small arms. In majority cases traumatic and noise pistols are remodelled for use live ammunition. In 4 cases, semi-automatic hunting rifles based on the Kalashnikov assault rifle were converted into automatic weapons, which is prohibited by the law of Ukraine. There was also a case of sale of a semi-automatic hunting rifle, which was stolen from a private home (Table 7).

Table 7.

Number of seized weapons and ammunition. Internet data 2019

| Regions | Hand grenade | Rocket grenade | Grenade launcher | Auto-matic rifle | Pistol | Ma-chine gun |
|----------------|--------------|----------------|------------------|------------------|--------|--------------|
| Vynitsa | 0 | 0 | 0 | 0 | 4 | 0 |
| Volyn | 2 | 0 | 0 | 0 | 1 | 0 |
| Dnipropetrovsk | 28 | 4 | 2 | 3 | 16 | 0 |

| | | | | | | |
|---------------|------------|-----------|-----------|-----------|------------|----------|
| Donetsk | 18 | 2 | 0 | 6 | 3 | 1 |
| Zhytomyr | 0 | 0 | 0 | 4 | 4 | 0 |
| Zakarpattia | 2 | 0 | 2 | 2 | 24 | 0 |
| Zaporizhia | 14 | 0 | 3 | 0 | 4 | 0 |
| Iv-Frankivsk | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Kyiv-City | 7 | 0 | 0 | 5 | 6 | 0 |
| Kyiv | 25 | 0 | 0 | 4 | 14 | 0 |
| Kropivnytskyi | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Luhansk | 71 | 41 | 29 | 0 | 0 | 0 |
| Lviv | 2 | 0 | 1 | 0 | 18 | 0 |
| Mykolaiv | 5 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Odesa | 34 | 0 | 0 | 4 | 25 | 0 |
| Poltava | 7 | 0 | 0 | 3 | 9 | 0 |
| Rivne | 2 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Sumy | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Ternopil | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Kharkiv | 51 | 6 | 1 | 2 | 6 | 0 |
| Kherson | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Khmelnytskyi | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Cherkasy | 0 | 0 | 0 | 2 | 2 | 0 |
| Chernivtsi | 17 | 3 | 1 | 1 | 4 | 0 |
| Chernyiv | 0 | 0 | 1 | 4 | 0 | 3 |
| Total | 285 | 56 | 40 | 40 | 140 | 4 |

Sale of grenades for grenade launchers and automatic grenade launchers (VOG type) [20, 21] create some concern as this type of grenade may be used as improvised air-delivered munitions to drop from consumer-grade unmanned aerial vehicle (quadcopters). On the line of contact with the Russian occupation forces, there were several cases when these charges, after equipping them with primitive stabilizing plumage, were purposefully dropped from UAV to positions and rear communications of the Ukrainian Armed Forces. In early 2020, an ambulance [22] and a journalist's car were targeted and damaged in this way [23]. This modus operandi expands the possibilities for terrorist attacks.

The price of weapons

Illegal arms market may not keep any set or recommended prices. Each case of selling has its peculiarity. Data on the prices of certain types of weapons or ammunition can be obtained from law enforcement agencies that have made operation of purchase from criminals or from the testimonies of criminals detained for illegal handling of weapons during the investigation. In each case of an illegal transaction, the price may depend on many factors:

- If weapons sale is a "professional" activity of the offender or the weapon accidentally fell into the hands of the seller and is an additional way to obtain income;
- Availability and relatively free access to sources of weapons and ammunition (service in armoury departments of the Ukrainian Armed Forces, information on weapons caches, personal altering or manufacturing of weapons);
- How urgently it is necessary for the seller to get rid of the weapon, or on the contrary for the buyer to obtain the weapon;

- If a seller and a buyer of the weapon know each other personally, or do they interact through mutual acquaintances;

- Proximity to the combat zone or military units;
- If it is direct delivery or resale.

Law enforcement agencies do not always provide information in the media about the value of weapons or ammunition that were "purchased" during the operational purchase.

Another problem is that data on the cost of weapons can be provided as a whole for a batch that included different types of weapons or ammunition, which makes it difficult to understand the cost of a particular unit of weapon.

The cost may vary depending on the specific circumstances mentioned above. According to the available data, a summary table was compiled and it indicates the value of the consignment of weapons as a whole, and in some cases, where it was possible, for a separate unit of weapons.

According to these data, the cost of a hand grenade varies from 300 to 2,500 Ukrainian hryvnias (UAH), a hand-held anti-tank grenade launcher from 3.3 to 15,000 UAH. Converted from a starting or traumatic to a combat pistol costs around 7 000 hryvnias. Sniper rifle costs 20 000 UAH.

Even data on mixed batches of weapons provide information on the relatively low cost of hand grenades and grenade launchers (Table 8).

Table 8.

Prices for individual weapons. Internet data 2019.

| Region | Batch | | Single unit | |
|----------|--|-------------------|--------------------------|--------------------|
| | Items of batch | Cost of the batch | Item | Cost of the unit |
| Cherkasy | 1 AK 1000 rounds AK | 1000 USD | | |
| Luhansk | 15 hand grenade 1,6 kg TNT 1520 rounds AK | 20 000 UAH | | |
| Luhansk | 3 RPG-26 | 10 000 UAH | 1 RPG-26 | 3 333 UAH |
| Lviv | | | 1 RPG-22 | 15 000 UAH |
| Lviv | | | 1 converted pistol | 6 000-7 000 UAH |
| Zhytomyr | 2 AK 1 PM pistol and silencer | 65 000 UAH | | |
| Donetsk | | | 1 SVD Sniper rifle | 20 000 UAH |
| Donetsk | 1 AK | 30 000 UAH | | |

| | | | | |
|-------------|---|-------------|---------------------|------------|
| | 1RPK machine gun | | | |
| Zhytomyr | 0,2 kg TNT 100 rounds AK | 1,5 000 UAH | | |
| Kharkiv | 15 hand grenades 5 VOG grenades 5 powder cartridges 728 rounds AK 2 mine detonators | 10 000 UAH | | |
| Kharkiv | | | 1 hand grenade | 300 UAH |
| Kharkiv | 2 hand grenades | 1 200 UAH | 1 hand grenade | 600 UAH |
| Odesa | 15 hand grenades | 14 000 UAH | 1 hand grenade | 933 UAH |
| Donetsk | 2 hand grenades | 5 000 UAH | 1 hand grenade | 2 500 UAH |
| Kharkiv | 3 converted pistols | 23 000 UAH | 1 converted pistols | 7 666 UAH |
| Zakarpattia | 1 PPS submachine gun 1 revolver | 32 000 UAH | | |
| Poltava | 2 RPGs | 10 000 UAH | 1 RPG | 5 000 UAH |
| Poltava | 10 hand grenades 0,6 kg TNT 2500 rounds AK | 15 000UAH | | |
| Poltava | 30 hand grenades 13 RPGs | 50 000 UAH | | |
| Vinnitsia | | | 1 pistol «Unique» | 13 000 UAH |
| Zaporizhia | 1 RPG 85 rounds AK | 90 000 UAH | | |
| Donetsk | | | 1 hand grenade | 400 UAH |

Concealment of weapons

According to the studied data, during 2019, law enforcement agencies uncovered 44 caches of weapons. Most of these hideouts are related to the military actions in the east of the country. As a result of intensive and dynamic hostilities that took place in Donetsk and Luhansk oblasts in 2014-2015, a large number of various weapons and ammunition remained on the places of war clashes.

Furthermore, some types of weapons, especially small arms and ammunition, in cases of urgent retreat and inability to take with were hidden on the spot by both sides of the conflict. A significant number of concealment were made by the local population immediately after the fighting.

Judging on the method of arrangement and types of concealed weapons, it can be concluded that some concealment were set up later by reconnaissance and sabotage groups of the Russian occupation forces in Donbas for use them in sabotage and terrorist activities [24]. The largest number of concealment places is in Donetsk (15) and Luhansk (15) regions. In the Zaporozhye region 3 hiding places were revealed, also in eight other regions 1-2 hiding places were revealed.

Weapons hideouts at the revote from the clashes line regions were likely set up by either criminal groups or groups of patriotic citizens (former military and volunteers) who feared a large-scale Russian invasion in Ukraine and hide weapons to organize guerrilla resistance.

Hand grenades and firearms ammunition are prevailing by numbers concealment in which this items were found, in 34 and 32 cases respectively. In 21 hiding places grenades for grenade launchers were hidden, in 19 cases grenade launchers and anti-tank systems were hidden, explosives - in 12 cases and mines - in 9 cases. Automatic assault rifles (AK-74) only in 3 cases (Table 9; 10).

Table 9.

Revealed impersonal caches by types of weapon/ammunition.
Open sources data 2019.

| Region | Cases | Hand-grenade | Rocket-grenade | Grenade Launcher | Automatic rifle | Mine | Explosives | Rounds |
|----------------|-----------|--------------|----------------|------------------|-----------------|----------|------------|-----------|
| Vinnitsa | 2 | 2 | 1 | 1 | 0 | 2 | 0 | 2 |
| Dnipropetrovsk | 2 | 1 | 0 | 2 | 0 | 0 | 0 | 2 |
| Donetsk | 15 | 11 | 7 | 4 | 0 | 2 | 3 | 10 |
| Zaporizhia | 3 | 2 | 1 | 2 | 0 | 0 | 0 | 3 |
| Luhansk | 15 | 11 | 9 | 8 | 2 | 3 | 5 | 12 |
| Lviv | 1 | 1 | 0 | 0 | 1 | 0 | 1 | 0 |
| Odesa | 1 | 1 | 0 | 0 | 0 | 1 | 1 | 0 |
| Rivne | 2 | 2 | 1 | 2 | 0 | 0 | 1 | 2 |
| Sumy | 1 | 1 | 1 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Kherson | 1 | 1 | 1 | 0 | 0 | 1 | 1 | 1 |
| Khmelnit-sky | 1 | 1 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Total | 44 | 34 | 21 | 19 | 3 | 9 | 12 | 32 |

Table 10.

Number of concealed weapons/ammunition in impersonal cache.
Open sources data 2019.

| Region | Hand-grenade | Rocket-grenade | Grenade Launcher | Auto-matic rifle | Mine | Explosives | Rounds |
|----------------|--------------|----------------|------------------|------------------|------|------------|--------|
| Vinnitsa | 9 | 9 | 1 | 0 | 2 | 0 | 2 750 |
| Dnipropetrovsk | 3 | 0 | 4 | 0 | 0 | 0 | 3 510 |
| Donetsk | 131 | 45 | 7 | 0 | 2 | 4,2 | 16 757 |
| Zaporizhia | 8 | 2 | 7 | 0 | 0 | 0 | 2 250 |
| Luhansk | 124 | 1 293 | 24 | 2 | 12 | 1,85 | 43 402 |
| Lviv | 5 | 0 | 0 | 1 | 0 | 0,4 | 0 |
| Odesa | 6 | 0 | 0 | 0 | 1 | 1,25 | 0 |
| Rivne | 163 | 34 | 36 | 0 | 0 | 3,6 | 8 220 |
| Sumy | 14 | 2 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Kherson | 3 | 17 | 0 | 0 | 5 | 0,4 | 16 000 |
| Khmelnytsky | 185 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Total | 651 | 1 402 | 79 | 3 | 22 | 11,7 | 92 889 |

In terms of the number of seized units, 1402 grenades for grenade launchers were found in hideouts, 1293 of them were seized in the Luhansk region, the largest single seizure was 1163 grenades [25]. Almost all 651 hand grenades were seized in four oblasts: Khmelnytsky - 185, Rivne - 163, Donetsk - 131, Luhansk - 124. The largest a separate batch of 148 hand grenades was seized in Rivne region [12]. From 79 grenade launchers, 36 were seized in Rivne region, 24 in Luhansk region, and 7 both in Donetsk and Zaporizhia regions. The largest individual seizure is 35 grenade launchers in Rivne region [12]. The largest number of seized firearms ammunition (43402 rounds) was in Luhansk region.

Abandoned or tumbledown houses or industrial buildings are prevail as places for hiding the weapons.

Smuggling of weapons

Among the 20 cases of smuggling of weapons, ammunition and components to weapons, there was not a single case that could be related to international or organized arms trafficking. Only in 1 case there was an attempt to transfer 1 Kalashnikov assault rifle (AK) to Poland, the rest of the cases concerned the smuggling of pistols (8), ammunition for small arms (12), and components for small arms (6). In 2 cases, traumatic pistols were smuggled into Ukraine for further conversation into combatting one.

There are eight remarkable cases when weapons (pistols) or ammunition in small quantities were smuggled into Ukraine hidden in cars exported from the United States.

If we discard several cases where weapons or ammunition were lost or forgotten in the car, we can assume that there is testing of channels for the transfer of prohibited goods by sea.

Armed crimes

Among the studied data, 98 crimes were attributed to this cluster, where weapons or explosive devices were used to commit a crime, among them in certain categories: 14 murders, 5 - attempted murders, 5 - terrorist attacks (one attempt was prevented), 15 crimes committed with the use of grenades (hooliganism and or damaging of property), 3 with the use of grenade launchers (damaging property), 9 robberies of ATMs using explosives, 8 facts of armed resistance to law enforcement, 12 armed robberies, 7 facts of hooliganism (firing in public place), 20 violations of the use of traumatic weapons (in court qualified as hooliganism) which caused injury or death.

A large number of events using grenades, grenade launchers and explosives are noteworthy. In addition to 15 cases where grenades for hooligan or other motives fell into private households, in 3 cases murder and suicide were committed by detonating a grenade. In 4 cases, grenades were thrown by criminals at law enforcement to prevent arrestment, in 1 case a hired killer blew himself up with a grenade during police pursuit.

One assassination attempt was made using a grenade. In 4 cases, the terrorist attacks were carried out using explosives, 3 of them were car bombing. The facts of possession of grenades by street drug pushers are widespread.

Separately noteworthy are 9 cases of ATMs robbery by exploding, which indicates not only the supply of a significant amount of explosives to the illegal market, but also the presence of people who know how to handle it properly. In Kharkiv region, 5 ATMs were blown up. This region is adjacent to Donetsk and Luhansk regions, furthermore most of the rotation of troops from the line of clashes passes through the region. In addition, there were 2 cases in Zaporizhia region, which also borders with Donetsk region, and 1 case both in Vinnytsia Oblast and Kyiv-city (Table 11).

Table 11.

Armed crimes. Internet data 2019

| Crimes committed with the use of weapons | 98 | |
|---|-----------|--------|
| Murder | 14 | 14,29% |
| Attempted murder | 5 | 5,10% |
| Terroristic act | 5 | 5,10% |
| Offences with the use of hand grenade | 15 | 15,31% |
| Offences with the use of grenade launchers | 3 | 3,06% |
| Robbery of ATMs by exploding | 9 | 9,18% |
| Armed resistance to police | 8 | 8,16% |
| Mercenary-violent crimes with weapons | 12 | 12,24% |
| Violation in use of traumatic arms | 20 | 20,41% |
| Hooliganism | 7 | 7,14% |

Law enforcement reports contain information about 8 armed robberies, 1 fact of kidnapping by an armed group and 1 armed extortion. There are also 7 cases of hooliganism, when people in a state of intoxication opened fire with hunting weapons on the street or in public places.

As a result of 20 cases of misuse of traumatic weapons (usually classified as hooliganism), 27 people were injured and 1 person was killed. In one case, a traumatic weapon was used in an assassination attempt, the perpetrator fired several shots at the victim, but the victim survived [27].

In one case a woman for unknown reasons was seriously injured with traumatic gun near a currency exchange office, which may indicate an attempted robbery, which for some reasons was not completed.

Suicides and accidents

All 8 reported suicides were committed by exploding hand grenades. A suicide attempt was also made with a traumatic pistol, but the man survived.

As a result of careless handling of grenades (14 cases) 11 persons (1 child) were killed and 21 persons (6 children) were injured. Careless handling of improvised explosive device (3 cases) cause death of 3 people including 2 children and 1 person was wounded. Two people were injured in the detonation of 1 mine (Table 12).

Table 12.

Suicides and accidents

| | | |
|---|----|--------|
| Lethal cases and injuries caused by weapons | 27 | |
| Suicides using weapons or explosives | 9 | 33,33% |
| Careless handling of weapons or explosives | 18 | 66,67% |

Findings.

1. The combat clashes of the Armed Forces of Ukraine with the Russian occupation forces in Donbas, and especially their hot phase in 2014-2015, are a major factor in the growth of illicit trafficking in weapons, ammunition and explosives in Ukraine. Weapons left on the battlefield, as well as the weapons, which frequently leaks from a large number of military units concentrated in the east of the country, fall into the hands of ordinary citizens. The threat of a full-scale military invasion of the Russian Federation into Ukraine, as well as fears of worsening criminal situation, encourages citizens to illegally possess weapons and organize hideouts in case of guerrilla resistance and to ensure personal self-defence.

2. Getting into the illegal possession of citizens of such means of destruction as hand grenades, grenade launchers, rocket-propelled grenades and a large number of explosives significantly change the criminal situation in the country. The number of incidents and crimes involving hand grenades has increased significantly. During 2019 in 200 cases, grenades are the subject or instrument of the crime. The grenades killed 20 people and 80 were injured, were used in 9 suicides and in 15 cases grenades were simply thrown into private households for no apparent reason. Cases of using civilian quadcopters for delivery and aimed dropping of grenades are of concern to law enforcement.

3. The increase of people who completed military service and got military experience in handling weapons and explosives, as well as reduction of moral barriers in the use of weapons create additional difficulties in the field of criminal offenses related to weapons. Threatening indicators of these changes are contract killings and terrorist attacks with the use of explosives, a significant number (9) of cases of ATM blasting, use of hand grenades in armed resistance to law enforcement.

4. Significant concealed arsenals with a big number of weapons of widespread destruction and explosives create additional risk of getting these items into the hands of members of organized crime, both with interregional and international ties. The deteriorating economic situation in the country could lead to an increase in crime, and as consequences in demand for weapons. Weapons collected or stolen for reasons of resistance to Russian aggression could be sold and smuggled under these conditions.

5. In general, there is low public awareness of arms legislation and criminal liability for illegal weapons possession, rules for the safe handling of weapons and explosive devices and substances, or any unknown objects that may be explosive devices. As a result, there is a substantial number of deaths and injuries from weapons and explosives, with a large proportion of affected children.

Conclusions. Summing up the results of the study, a number of conclusions should be formulated.

1. The decisive factor in reducing the negative consequences of the leakage and illicit trafficking in weapons is the cessation of Russian aggression and the establishment of control over the Russian-Ukrainian border. In this context, the strategy chosen by the Ukrainian side to involve the world community in influencing the Russian Federation until the full end of the conflict and the restoration of Ukraine's sovereignty must continue. An important component of this strategy is to inform international organizations about the real state of arms trafficking and the crime associated with hostilities and the related negative consequences.

2. Combating organized crime in the field of illicit weapons trafficking requires improved coordination, cooperation and strengthening the capacity of Ukrainian law enforcement agencies involved in this area. Acquisition of new analytical and practical skills in planning, organizing and conducting special activities aimed at detecting, preventing and stopping the illicit trafficking in weapons. Acquaintance and training of operative officers to work with the latest technologies and modern techniques. Development of the corresponding direction of canine service.

3. Real steps to organize Territorial defense units can be an alternative to the illegal accumulation of weapons by the population. The regulated opportunity for patriotic circles to undergo training in handling weapons, training the interaction in the unit, as well as a guaranteed opportunity to have access to weapons in a short time, if necessary, could eliminate the need for their illegal possession. The development of the institute of Territorial defence involves the preparation and formation of the necessary legal framework.

4. A large number of cases of accidental acquisition of weapons and ammunition by citizens require planning and implementation of measures aimed at protecting citizens

from the consequences of illicit trafficking in weapons and their illegal use. Targeted programs, especially in Donetsk and Luhansk and adjacent regions, must be initiated to reduce the risks of careless handling of weapons.

5. Development of a network of civil society organizations and targeting / mobilizing its work to reduce the risks associated with the illegal circulation of weapons and explosives. Raising public awareness on issues related to combating illicit trafficking in weapons, security measures in case of detection of weapons or explosives, in cases of illegal use of weapons in public places and first aid for victims of negligent handling of explosives and weapons, or because of shooting in crowded places.

6. Development and implementation of programs aimed at training civil society activists, volunteer organizations and civil society organizations working with veterans of the anti-terrorist operation in the east of the country to prevent suicide and death of their families. Creating sites and conditions for providing social and psychological assistance to this category of citizens.

Використані джерела:

1. Beznogykh, V. S. (2018) Illicit Trafficking and Unlawful Use of Firearms, Explosive Devices and Substances: Arising Threats. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 2 (16), 294-304. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/23456789/13741/1/27.pdf>. (дата звернення: 03.12.2020).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури: Закон України від 19 вересня 2019 р. № 113-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/113-IX>. (дата звернення: 03.12.2020).

3. Кіріленко Ф., Загорулько А. (2017) Незаконний обіг зброї і стан боротьби зі злочинами, вичиненими з її використанням. *Національний юридичний журнал: теорія і практика* № 6, 119-123.

4. Мартинюк А. (2017) Дослідження незаконних потоків зброї. Україна, Короткий інформаційний документ. Публікація Small Arms Survey за підтримки Федерального міністерства закордонних справ Німеччини. URL : https://www.jstor.org/stable/resrep10715?seq=1#metadata_info_tab_contents. (дата звернення: 03.12.2020).

5. Скляр Н. М., Усик П. С. (2018) Окремі питання дослідження тіньового ринку зброї України. № 11(1). 31-36.

6. Цебиного Ю.В., Вінчук В.В. (2017) Протидія незаконному обігу вогнепальної зброї оперативними підрозділами Національної поліції України. *Право і безпека*. № 4 (67), 73-75.

7. Центр безпекових досліджень "СЕНСС". URL : <https://censs.org/>. (дата звернення: 03.12.2020).

8. Drug Mapping Platform Paris Pact UNODC Afghan Opiate Project. URL : https://dataunodc.un.org/sites/dataunodc.un.org/files/seizure_cases_guidance_note_english.pdf. (дата звернення: 03.12.2020).

9. Office on Drugs and Crime. URL : <https://www.unodc.org/unodc/en/drug-trafficking/paris-pact-initiative.htm>. (дата звернення: 03.12.2020).

10. На Чернігівщині поліція вилучила арсенал боєприпасів. Офіційний сайт Національної поліції. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/na-chernigivshhini-policiya-viluchila-arsenal-bojepripasiv/>. (дата звернення: 03.12.2020).

11. У Харкові поліцейські вилучили арсенал зброї та боеприпасів у підозрюваного в стрілянні. Офіційний сайт Національної поліції. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/u-xarkovi-policzejski-viluchili-arsenal-zbroji-ta-bojepripasiv-u-pidozryuvanogo-v-strilyanini/>. (дата звернення: 03.12.2020).

12. Копы обнаружили в Ровенской области крупнейший арсенал боеприпасов: фото и видео. URL: <https://www.segodnya.ua/regions/Ivov/kopy-obnaruzhili-v-roven-skoj-oblasti-krupneyshiy-arsenal-boepripasov-foto-i-video-1283288.html>. (дата звернення: 03.12.2020).

13. СБУ припинила діяльність екстремістського об'єднання. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2669652-sbu-privinila-dialnist-ekstremistskogo-obednanna.html>. (дата звернення: 03.12.2020).

14. Затриманому на Донеччині екстремісту повідомлено про підозру. URL : <https://sbu.gov.ua/ua/news/203/category/21/view/5582#.rRjxRMIE.dpbs>. (дата звернення: 03.12.2020).

15. СБУ блокувала нелегальний збут зброї в районі проведення ООС (відео). URL : <https://sbu.gov.ua/ua/news/192/category/21/view/5692#.SmaqDUgD.dpbs>. (дата звернення: 03.12.2020).

16. На Закарпатті СБУ викрила незаконний збут вогнепальної зброї та боеприпасів. URL : <https://sbu.gov.ua/ua/news/131/category/21/view/6356#.dWNi90cb.dpbs>. (дата звернення: 03.12.2020).

17. На Луганщині поліцейські затримали торговця зброєю та боеприпасами. Офіційний сайт Національної поліції. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/na-lugan-shh-ini-policzejski-zatrimali-torgivcya-zbrojeu-ta-bojepripasami/>. (дата звернення: 03.12.2020).

18. У Дніпрі поліцейські викрили жінку у збуті зброї та боеприпасів. Офіційний сайт Національної поліції. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/u-dnipri-policzejski-vikrili-zhinku-u-zbuti-zbroji-ta-bojepripasiv/>. (дата звернення: 03.12.2020).

19. В Одесі СБУ викрила міжнародне угруповання на збуті зброї. URL: <https://sbu.gov.ua/ua/news/162/category/21/view/6019#.DBnX1eVH.dpbs>. (дата звернення: 13.12.2020).

20. В Северодонецке солдаты торговали взрывчаткой и гранатометами. URL : <https://368.media/2019/08/06/v-severodonetske-soldaty-torgovali-vzryvchatkoj-i-granatometami/>. (дата звернення: 03.12.2020).

21. Wikipedia. БОГ 24. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%9E%D0%93-25>. (дата звернення: 03.12.2020).

22. Wikipedia. БОГ 17. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%9E%D0%93-17>. (дата звернення: 03.12.2020).

23. Бойовики атакували машину військових медиків: скинули гранати з безпілота. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/9/7242985/>. (дата звернення: 03.12.2020).

24. Російські найманці скинули на журналістів з дрона осколково гранату. URL: <https://dilo.net.ua/vijna-na-shodi/rosijski-najmantsi-skynuly-na-zhurnalistiv-z-drona-oskolko-vu-granatu/>. (дата звернення: 03.12.2020).

25. На Луганщині СБУ виявила черговий схрон з військовими засобами ураження, залишений бойовиками. URL : <https://sbu.gov.ua/ua/news/109/category/21/view/6589#.WKfTzX8J.dpbs>. (дата звернення: 03.12.2020).

26. Співробітники ДІВБ виявили схрони боеприпасів, розкрили крадіжку зброї, припинили наркозлочин та виявили факти підкупу посадовців поліції. Офіційний сайт

Національної поліції. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/spivro-bitniki-dvb-yavili-sxroni-bojepripasiv-rozkriili-kradizhku-zbroji-pripinili-narkozlochyn-ta-viyavili-fakti-pidkupu-posadovciv-policziji/>. (дата звернення: 03.12.2020).

27. У Полтаві чоловік розстріляв охоронця кафе, який зробив йому зауваження. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-poltavi-cholovik-rozstrilyav-ohoroncu-kafe-yakij-zrobiv-jo-mu-zauvazhennya?fbclid=iar2qnpn-luigtvggagkbbi5urincvldaec-jrbefnezeye1a2em82hrvfr3c>. (дата звернення: 03.12.2020).

References:

1. Beznogykh, V. S. (2018) Illicit Trafficking and Unlawful Use of Firearms, Explosive Devices and Substances: Arising Threats. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav-Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(16), 294-304. URL : <http://elar.naiua.kiev.ua/bitstream/123456789/13741/1/27.pdf>. [in English].
2. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo per-shocherhovykh zakhodiv iz reformy orhaniv prokuratury: Zakon Ukrainy vid 19 veresnya 2019 r. № 113-IX. (2019) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/113-IX>. [in Ukrainian].
3. Kirilenko F., Zahorul'ko A. (2017) Nezakonnny obih zbroyi i stan borot'by zi zlo-chynamy, vychynenymy z yiyi vykorystanniam. *Natsional'nyy yurydychnyy zhurnal: teoriya i praktyka - National Legal Journal: Theory and Practice*, 6, 119-123. [in Ukrainian].
4. Martynyuk A. (2017) Doslidzhennya nezakonnnykh potokiv zbroyi. Ukrayina, Korotkyy informatsiynnyy dokument. *Publikatsiya Small Arms Survey za pidtrymky Federal'noho ministerstva zakordonnykh sprav Nimechchyny*. N. p. URL : https://www.jstor.org/stable/resrep10715?seq=1#metadata_info_tab_contents. [in Ukrainian].
5. Sklyar N. M., Usyk P. S. (2018) Okremi pytannya doslidzhennya tin'ovoho rynku zbroyi Ukrainy. *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal "Internauka" - International scientific journal "Inter nauka"*, 11(1), 31-36. [in Ukrainian].
6. Tsebnoha YU.V., Vintsuk V.V. (2017) Protydiya nezakonnomu obihu vohnepal'noyi zyuroyi operatyvnymy pidrozdilamy Natsional'noyi politsiyi Ukrainy. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 4 (67), 73-75. [in Ukrainian].
7. Centre for Security Studies "CENSS". URL: <https://censs.org/>. [in Ukrainian].
8. Drug Mapping Platform Paris Pact UNODC Afghan Opiate Project. N. d. N. p. URL : https://dataunodc.un.org/sites/dataunodc.un.org/files/seizure_cases_guidance_note_english.pdf. [in English].
9. Office on Drugs and Crime. N. d. N. p. URL : <https://www.unodc.org/unodc/en/drug-trafficking/paris-pact-initiative.htm>. [in English].
10. Na Chernihivshchyni politsiya vyluchyla arsenal boyeprypasiv. *Ofitsiynnyy sayt Natsional'noyi politsiyi - Official site of the National Police*. N. d. N. p. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/na-chemigivshhini-policziya-viluchila-arsenal-bojepripasiv/>. [in Ukrainian].
11. U Kharkovi politseys'ki vyluchyli arsenal zbroyi ta boyeprypasiv u pidozryuvanoho v strilyanyi. *Ofitsiynnyy sayt Natsional'noyi politsiyi - Official site of the National Police*. N. d. N. p. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/u-xarkovi-policzejski-viluchili-arsenal-zbroji-ta-bojepripasiv-u-pidozryuvanogo-v-strilyanini/>. [in Ukrainian].
12. Kopi vyyavyly na Rivnenshchyni velykoho arsenalu boyeprypasiv: foto ta video. N. d. N. p. URL : <https://www.segodnya.ua/regions/lvov/kopy-obnaruzhili-v-roven-skoy-oblasti-krupneyshiy-arsenal-bojepripasov-foto-i-video-1283288.html>. [in Ukrainian].

13. SBU prypynyla diyal'nist' ekstremist s'koho ob'yednannya. N. d. N. p. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2669652-sbu-privinila-dialnist-ekstremistskogo-obednanna.html>. [in Ukrainian].

14. Zatrymanomu na Donechchyni ekstremistu povidomleno pro pidozru. N. d. N. p URL : <https://sbu.gov.ua/ua/news/203/category/21/view/5582#rJXrMIEdpbs>. [in Ukrainian].

15. SBU blokuvala nelehal'nyy zbut zbroyi v rayoni provedennya OOS (video). N. d. N. p. URL : <https://sbu.gov.ua/ua/news/192/category/21/view/5692#SmaqdUgD>. dpbs. [in Ukrainian].

16. Na Zakarpatti SBU vykryla nezakonnyy zbut vohnepal'noyi zbroyi ta boyeprypasiv. N. d. N. p. URL : <https://sbu.gov.ua/ua/news/131/category/21/view/6356#dWNi90cbdpbs>. [in Ukrainian].

17. Na Luhanshchyni politseys'kykh zakriplenykh torhivli zbroyeu ta boyeprypasamy. N. d. N. p URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/na-luganshhini-policejski-zatrimali-torgivczya-zbrojeu-ta-bojepripasami/>. [in Ukrainian].

18. U Dnipri politseys'ki vykryli zhinku u zbutu zbroyi ta boyeprypasiv. N. d. N. p URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/u-dnipri-policejski-vikrili-zhinku-u-zbu-ti-zbroji-ta-bojepripasiv/>. [in Ukrainian].

19. V Odesi SBU vykryla mizhnarodne uhrupovannya na zbuti zbroyi. N. d. N. p. URL : <https://sbu.gov.ua/ua/news/162/category/21/view/6019#DBnX1eVHLdpbs>. [in Ukrainian].

20. V Severodonetske soldaty torgovali vzryvchatkoy i granatometami. N. d. N. p. URL: <https://368.media/2019/08/06/v-severodonetske-soldaty-torgovali-vzryvchatkoy-i-granatometami/>. [in Russian].

21. Wikipedia. VOG 24. N. d. N. p. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%9E%D0%93-25>. [in Ukrainian].

22. Wikipedia. VOG 17. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%9E%D0%93-17>. [in Ukrainian].

23. Boyovyky atakovali mashynu viys'kovykh medykyv: skynuly hranaty z bezpilotnyka. N. d. N. p. URL : <https://www.p.ravda.com.ua/news/2020/03/9/7242985/>. [in Ukrainian].

24. Rosiys'ki naymantsi skynuly na zhurnalistiv z drona oskolkovoho hranatu. N. d. N. p. URL : <https://dilo.net.ua/vijna-na-shodi/rosijski-najmantsi-skynuly-na-zhurnalistiv-z-drona-oskolkovu-granatu/>. [in Ukrainian].

25. Na Luhanshchyni SBU vvyavyla cherhovyy skhron z viys'kovymy zasobamy urazhennya, zalysheny boyovykamy. N. d. N. p. URL : <https://sbu.gov.ua/ua/news/109/category/21/view/6589#WKtTzX8Jdpbs>. [in Ukrainian].

26. Spivrobitnyky DVB vvyavlyli skhvaly boyeprypasiv, rozkryly kradizhku zbroyi, prypysaly narkozlochyny ta vvyavlyli fakty pidkupu posadovykh politsiy. N. d. N. p. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/zbroya/spivrobitniki-dvb-viyavili-sxroni-bojepripasiv-rozkryli-kradizhku-zbroji-privinili-narkozlochyn-ta-viyavili-fakti-pidkupu-posadovciv-policziji/>. [in Ukrainian].

27. U Poltavi cholovik rozstrilyav okhorontsyu kafe, yakyy zrostav yomu zauvazhennya. N. d. N. p. URL : <https://bromadske.ua/posts/u-poltavi-cholovik-rozstrilyav-ohoroncyu-kafe-yakij-zrobiv-jomu-zauvazhennya?fbclid=IwAR2qnpn-luigtvggagkbbi5urincvldac-jrbefnezye1a2em82hrvfr3c>. [in Ukrainian].

Information sources:

1. Official site of the Office of General Prosecutor of Ukraine. URL : <https://www.gp.gov.ua>.
2. Official site of National police of Ukraine. URL : <https://www.npu.gov.ua>.

3. Official site of Security Service of Ukraine. URL : <https://ssu.gov.ua>.
4. Official site of the State Border Guard Service of. URL : <https://dpsu.gov.ua>.
5. Official site of the State Bureau of Investigation. URL : <https://dbr.gov.ua>.
6. Informational recourse «Ukrnet». URL : <https://www.ukr.net>.
7. News site «Magnolia TV». URL : <https://magnolia-tv.com>.
8. News site «RBC Ukraine». URL : <https://www.rbc.ua>.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2020

Безногих В. С.,
кандидат юридичних наук,
незалежний експерт
(м. Київ, Україна)

ОГЛЯД НЕЛЕГАЛЬНОГО ОБІГУ ЗБРОЇ ТА БОСПРИПАСІВ В УКРАЇНІ ЗА ДАНИМИ ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ (2019)

У статті надається аналіз злочинності, пов'язаної з вогнепальною зброєю, боєприпасами та вибухівкою. Огляд підготовлений за результатами дослідження інформації про дану категорію злочинів, зібраної з відкритих джерел (сайти правоохоронних органів та ресурси новин засобів масової інформації). На відміну від відомчої статистики та нарративних звітів, які обслуговують певні завдання правоохоронних органів, у представленому аналізі зроблена спроба описати додаткові якісні характеристики для даної категорії злочинів з метою визначення більш характерних трендів, а також з'ясувати вплив ситуації, яка склалася на Південному Сході України внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Спираючись на свій досвід роботи у проектах Управління ООН з наркотиків і злочинності, автор дослідження робить спробу адаптувати та застосувати систему збору якісної інформації з відкритих джерел, яка використовується для збору інформації про злочини, пов'язані з наркотиками для Моніторингової платформи з наркотиків у Проекті протидії афганським опіатам (АОПР).

Дослідження охоплені всі види злочинів, пов'язані з вогнепальною зброєю, боєприпасами та вибухівкою: як ті, у яких зброя є предметом злочину (незаконне зберігання, збут, контрабанда), так і злочини, у яких зброя або вибухівка постає знаряддям злочину (вбивства, замах на вбивство, збройні пограбування, пошкодження майна, хуліганство).

У дослідження включені також випадки протиправного використання вогнепальної травматичної зброї, які в межах чинного кримінального законодавства України віднесені до категорії хуліганства.

За результатами успішних оперативних закупівель правоохоронними органами зброї підготовлену звітну таблицю щодо цін на окремі види зброї та боєприпасів по регіонах України.

У цілому матеріали, викладені в статті, є додатковим джерелом криміналістичної інформації і можуть служити основою для подальшого аналізу та досліджень.

Ключові слова: незаконний обіг зброї, боєприпасів та вибухівки; незаконний збут зброї, незаконне зберігання зброї, боєприпасів та вибухівки; протиправне використання зброї, нелегальний ринок зброї, ціна на нелегальну зброю.

Безногих В. С.,
кандидат юридических наук,
независимый эксперт
(г. Киев, Украина)


ОБЗОР НЕЛЕГАЛЬНОГО ОБОРОТА ОРУЖИЯ И БОЕПРИПАСОВ В УКРАИНЕ ПО ДАННЫМ ОТКРЫТЫХ ИСТОЧНИКОВ (2019)

В статье представлен анализ преступности, связанной с огнестрельным оружием, боеприпасами и взрывчаткой. Обзор подготовлен по результатам исследования информации о данной категории преступлений, собранной в открытых источниках информации (сайты правоохранительных органов и новостные ресурсы средств массовой информации).

Опираясь на свой опыт работы в проектах Управления ООН по наркотикам и преступности, автор исследования делает попытку адаптировать и применить систему сбора качественной информации из открытых источников, которая используется для сбора информации о преступлениях, связанных с наркотиками, для Мониторинговой платформы по наркотикам в проекте противодействия афганским опиатам (АОП). В целом материалы, изложенные в статье, являются дополнительным источником криминалистической информации и могут служить основой для дальнейшего анализа и исследований.

Ключевые слова: незаконный оборот оружия, боеприпасов и взрывчатки; незаконный сбыт оружия, незаконное хранение оружия, боеприпасов и взрывчатки; противоправное использование оружия, нелегальный рынок оружия, цена на нелегальное оружие.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.325-334
УДК 343.98

Ю. О. Комишнюк,
аспірант Університету
Державної фіскальної служби України
(м. Ірпінь, Україна)
e-mail: komyshnyuk@i.ua
 <https://orcid.org/0000-0002-3484-3378>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена проблемним питанням організації розслідування злочинів у сфері фінансових ресурсів держави, що потребують відповідних знань у галузі економіки, оподаткування, бухгалтерського обліку тощо.

З урахуванням потреб практики розслідування злочинів та ґрунтуючись на статистичних даних правоохоронних органів, наведено низку факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що впливають на ефективність організації розслідування таких злочинів; запропоновано можливі напрями їх вирішення.

Наголошується на необхідності підбору якісного кадрового складу, який здатен розслідувати такі кримінальні правопорушення, його належної підготовки й підвищення кваліфікації.

Ключові слова: розслідування фінансових кримінальних правопорушень, фінансові ресурси держави, корупція, економіка, організована злочинність, фінансові процеси.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний курс України зобов'язує забезпечувати ефективне функціонування інститутів, які гарантують верховенство права, дотримання прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, їхній ефективний захист.

На сьогодні день правоохоронну функцію у сфері економічних правопорушень здійснюють податкова міліція, Служба безпеки України та Національна поліція України. За офіційними статистичними даними Офісу Генерального прокурора України, у 2019 році було зареєстровано 1 287 кримінальних проваджень за ухилення від сплати податків. Водночас на стадії кримінального досудового розслідування в цьому році було закрито 262 кримінальні провадження, з яких 259 – за відсутності складу кримінального правопорушення. Результати судового розгляду відповідних кримінальних проваджень за вказаний період у Єдиному державному реєстрі судових рішень такі: із 18 вироків – 10 обвинувальних, із яких 3 – на підставі угоди про визнання винуватості, та 8 виправдувальних вироків [1].

Така статистика свідчить про недостатньо ефективну роботу в розслідуванні економічних злочинів, у першу чергу податкової міліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми протидії вчиненню кримінальних правопорушень в економічній сфері та фінансовій діяльності були предметом дослідження А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, В. К. Лисиченка, В. В. Лисенка, Г. А. Матусовського, Р. Л. Степанюка, С. С. Чернявського та ін. Заразом, попри

значну кількість наукових праць, присвячених даній проблематиці, можна констатувати, що немає єдиного підходу до організації розслідування злочинів у сфері фінансових ресурсів держави.

Формулювання цілей. Метою даної статті є аналіз стану та проблем розслідування злочинів у сфері фінансових ресурсів держави та визначення напрямків ефективної роботи органів досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Фінанси відіграють провідну роль в економічній системі держави. Це зумовлено тим, що при їх функціонуванні визначаються якісні й кількісні параметри будь-якого економічного явища чи процесу. Обов'язковим елементом участі фінансів в економіці держави, підприємництва чи громадянства є грошові кошти. Без використання грошових коштів у процесі виробництва здійснення державою своїх функцій, задоволення населенням своїх потреб немає фінансів. Вони повинні забезпечити ефективне формування та використання фондів фінансових ресурсів як на макро-, так і на мікрорівнях для успішного здійснення господарської діяльності, виконання державою своїх функцій в економічній діяльності.

Фінансові ресурси – це грошові фонди, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу й використання валового внутрішнього продукту, що створюється впродовж певного часу в державі. Фінансові ресурси держави включають ті з них, що перебувають у розпорядженні органів державного управління, усіх видів і форм підприємництва, а також населення. У розпорядженні держави перебувають ресурси бюджетної системи й різних видів централізованих і децентралізованих фондів, а також державних фінансових інститутів. Інша частина фінансових ресурсів у державі перебуває в розпорядженні господарських підприємств, установ й організацій різних форм власності та видів діяльності. Третя частина – у розпорядженні населення в формі вкладів, заощаджень і депозитів у банківській системі та в інших фінансових установах [2, с. 81].

Враховуючи вищевикладене, можна запропонувати таке визначення поняття «*фінансові ресурси держави*»: це грошові кошти, які створюються й перебувають в розпорядженні держави, суб'єктів господарювання та населення й трансформуються через відповідні фонди у фінансові ресурси держави з метою виконання нею її основних функцій.

Основним способом збагачення в Україні був і залишається прямий або опосередкований перерозподіл державних коштів, засобів та майна, що відбувається шляхом законних операцій (обслуговування державних цільових програм, приватизація державних підприємств, отримання дотацій з державного бюджету тощо) або в незаконний спосіб. Незаконною така діяльність стає через виведення з обігу або розкрадання матеріальних засобів і фінансових ресурсів (нецільове використання бюджетних коштів, неправомірне відшкодування ПДВ, завищення цін на товари та послуги, які надаються державі, проведення фіктивних аукціонів із державним майном тощо). У будь-якому разі така діяльність пов'язана з корупцією, різними схемами ухилення від оподаткування та виведення грошових коштів в офшорні зони [3, с. 129].

Аналіз судово-слідчої практики, чинного законодавства дає підстави вважати, що розслідування злочинів, пов'язаних із фінансовими ресурсами держави,

ускладнюється недосконалістю банківського та кримінального законодавства, суперечливістю судової практики, відсутністю досвіду в більшості слідчих та оперативних працівників, відсутністю комплексних методик і навчальних тренінгів для працівників правоохоронної системи, які займаються розслідуванням злочинів у фінансовій сфері держави.

Важливе значення для розслідування даної категорії кримінальних правопорушень має взаємодія контролюючих і правоохоронних органів. До чинної системи органів, які забезпечують фінансову безпеку держави входять Національна поліція України, Служба безпеки України, податкова міліція, прокуратура, Національне антикорупційне бюро України, Державна служба фінансового моніторингу України, Державна аудиторська служба України, Рахункова палата [1].

Однак, незважаючи на таку розгалужену систему органів, їх робота є вкрай не ефективною, через те що: існує низький рівень взаємодії між контролюючими і правоохоронними органами; відсутня єдина інформаційна база даних; відчутна конкуренція правоохоронних органів між собою та існує вплив на них із зовнішнього боку; діють застарілі методики в розслідуванні та обробці інформації в даній категорії кримінальних правопорушень; панує низька взаємодія між національними і зарубіжними правоохоронними органами в розслідуванні економічних злочинів; відсутні спеціалізовані судово-експертні установи з проведення економічних і дотичних до них експертиз.

Важливе значення має той факт, що здебільшого злочини, пов'язані з фінансовими ресурсами держави, вчиняються групою осіб та організованими злочинними групами, які мають розгалужену мережу не тільки в Україні, а й за кордоном. Організаторами виступають особи, які володіють суттєвими економічними знаннями, практичним досвідом, мають зв'язки в апараті державної влади і здатні замаскувати і підготувати вчинення подібних злочинів. Такі особи вчиняють кримінальні правопорушення без застосування насильства, а завдяки своїм розумовим здібностям, із використанням неправдивих відомостей і за допомогою структурованих злочинних організацій по виведенню і конвертації коштів [5, с. 231; 6, с. 24].

Фінансові розслідування необхідні для боротьби зі злочинцями шляхом вивчення їхнього бізнесу: з наркоторгівлі, організованої злочинної діяльності, відмивання коштів або банківського шахрайства. Вивчення руху грошових коштів може посприяти виявленню лідерів злочинних організацій. Однак фінансові розслідування є надзвичайно складними видом розслідувань. По-перше, для їх здійснення необхідним є багаторічний досвід роботи у фінансовій сфері; по-друге, самостійними зусиллями жодне відомство не в змозі охопити широкий спектр інформації, необхідної для відстеження всіх фінансових операцій; по-третє, великий розмір, різноманітність та постійні зміни у фінансовому секторі роблять фінансові розслідування все більш складними. Інструментарій з відмивання коштів, що складається із фінансових операцій із використанням переказів мережею інтернет стає все більш винахідливим. Як тільки правоохоронні органи дізнаються про зміст нової технології з відмивання коштів і вживають заходів з протидії, злочинці змінюють схему на іншу, більш вишукану і складнішу [7, с. 9].

Зазначені обставини більшою мірою зумовлюють коло значущих проблем, пов'язаних із забезпеченням ефективного виявлення і розслідування даної категорії злочинів.

Результати проведеного дослідження показують, що однією з основних проблем можна вважати недостатню забезпеченість осіб, які здійснюють виявлення та розслідування зазначеного кримінального правопорушення науково обґрунтованими методико-криміналістичними рекомендаціями. Насамперед це стосується криміналістичних рекомендацій, які повинні бути не тільки затребуваними, тобто мати практичну цінність, але й своєчасними, а значить, йти на крок швидше за злочинність. Через часті зміни в кримінальному процесуальному законодавстві перед дослідниками стоїть складне завдання — розробити й удосконалити необхідні методики розслідування фінансових злочинів з метою максимального забезпечення потреб правоохоронних органів у протидії злочинам, пов'язаним із фінансовими ресурсами держави.

Існуючі методики орієнтовані на розслідування тільки одного виду кримінальних правопорушень, тим самим фактично не дозволяють скласти цілісне уявлення про найбільш істотні ознаки відповідної криміналістично однорідні групи діянь, установити загальні закономірності як у способах вчинення таких діянь, так і в методах їх розслідування. Дана обставина обумовлює необхідність теоретичного дослідження окремих видів кримінальних правопорушень, об'єднання їх у групи і розроблення практичних рекомендацій щодо їх розслідування [8, с. 186; 9, с. 180].

Аналіз судово-слідчої практики дозволяє стверджувати, що успіх розслідування фінансових злочинів значною мірою залежить від рівня організації роботи і від уміння аналізувати інформацію як орієнтуючого, так і доказового характеру. Доцільно зазначити, що деякі слідчі, не маючи достатнього досвіду роботи, помилково вважають, що розкриттям і виявленням ознак злочинів, пов'язаних з фінансовими ресурсами держави, повинні займатися працівники оперативних підрозділів, а на частку слідчого залишається лише процесуальне закріплення отриманих у результаті оперативної діяльності доказів. Це є дуже велика помилка. У більшості випадків на момент початку досудового розслідування слідчий володіє обмеженим обсягом інформації про обставини кримінального правопорушення. Нерідко в процесі досудового розслідування докорінно змінюється уявлення не лише про спосіб і механізм вчинення злочину, його виконавців, але навіть кваліфікації скоєного [10, с. 45].

До зазначеного необхідно додати, що при розслідуванні злочинів, пов'язаних із фінансовими ресурсами держави, важливо враховувати особливості фінансового законодавства (банківського, господарського, податкового тощо). Без розуміння механізмів функціонування фінансових процесів у державі в цілому і її складових окремо, зокрема порядку реєстрації суб'єктів господарювання, руху коштів між фінансовими установами, порядку нарахування обов'язкових платежів та зборів, функціонування податкової системи тощо, не можна висувати версії про вид і місцезнаходження слідів кримінального правопорушення, про володіння злочинцем певними професійними навичками, визначення характеру і способів підготовки, вчинення та приховування діяння і, як наслідок, зібрати докази для

викриття винних і розслідування злочину. Можна стверджувати, що без урахування наведених обставин, і не тільки, у більшості ситуацій неможливо прийняти правильне рішення за результатами розслідування, та й сам процес розслідування може здійснюватися не в потрібному напрямку [5, с. 187].

Будь-яке розслідування розпочинається з аналізу вихідної інформації, що міститься в матеріалах, які стали підставою для прийняття рішення про початок досудового розслідування, а саме: у матеріалах проведеної перевірки (різного роду документів, довідок, ревізійних перевірок тощо). В отриманих документах може бути певна інформація про спосіб вчинення кримінального правопорушення, розмір матеріального збитку, можливих виконавців, шляхи виведення коштів. Однак, це не означає, що розслідування кримінального правопорушення буде швидким і легким, оскільки можуть виникнути труднощі в конкретизації способу вчинення, визначення кола учасників, механізмів виведення коштів і шляхів їх повернення тощо [11].

Зазвичай матеріали перевірки заяв чи повідомлень про можливе вчинення кримінального правопорушення містять значний обсяг інформації, особливо якщо описуване діяння мало тривалий строк існування або якщо в ньому задіяна велика кількість осіб із різних підприємств, установ чи організацій, а також коли було застосовано заходи, спрямовані на приховування таких протиправних дій. Окрім пояснень обізнаних осіб, у них містяться установчі, бухгалтерські, нормативні документи, акти інвентаризацій, ревізій чи перевірок, різні довідки, накладні та інші джерела про вчинення кримінального правопорушення. Правильна оцінка наявної інформації можлива лише на основі повного та всебічного аналізу зібраних матеріалів [3, с. 85].

Основним завданням такого аналізу є: належна оцінка, систематизація, структуризація інформації; своєчасне і правильне використання відомостей, які має слідчий; висунення версій; визначення завдань розслідування і пошук необхідних доказів.

При опрацюванні визначених завдань важливе значення мають методи аналізу наявної в провадженні інформації, організації пошуку нових даних. Як показує аналіз судово-слідчої практики, однією з причин низької якості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фінансовими ресурсами держави, є неправильний вибір, а іноді — і незнання методів організації розслідування, оцінки та використання наявної інформації, невміння визначати завдання і знаходити шляхи їх вирішення. Більшість слідчих, які займаються розслідування злочинів фінансового спрямування відчувають труднощі при аналізі первинних даних і інформації вузького спрямування, яка потребує залучення спеціаліста в даному напрямку. Зазвичай такі завдання зводяться до однієї, рідше – двох слідчих версій та обмежуються загальними міркуваннями про необхідність встановити місце, час, спосіб вчинення кримінального правопорушення, можливих співучасників. Такий результат є закономірністю невмінням правильного аналізу вихідної інформації [5, с. 376].

Невміння виділити основні ознаки початкової інформації, криміналістичні ознаки кримінального правопорушення, взаємозв'язки між окремими фактами, характер та обсяг недостатніх відомостей, які необхідно отримати або уточнити,

призводить до того, що слідчі, особливо на початковому етапі, проводять слідчі (розшукові) дії безсистемно і нецільспрямовано, тому припускаються безлічі помилок, які призводять до затримки в розслідуванні або взагалі до зведення його нанівець.

Зазначені вище та інші методи наукового аналізу наявної в розпорядженні слідчого інформації дозволяють оптимізувати процес пошуку ознак злочинного діяння, визначення всіх можливих версій, сприяють правильному формулюванню загальних та окремих завдань розслідування, створюють умови для розробки оптимального плану як розслідування в цілому, так і виконання окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Такий аналіз дозволяє використовувати не лише особистий досвід учасника кримінального провадження, але й науковий потенціал криміналістики, кримінології, кримінально-правових та інших наук для всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин злочину [11].

Розслідування злочинів із фінансовими ресурсами держави не можливе без участі спеціалістів різних галузей знань: банківської сфери, бухгалтерського обліку, податкового законодавства, комп'ютерних технологій тощо. Участь спеціаліста при розслідуванні даної категорії злочинів найбільш поширена при проведенні обшуків, у ході допиту, призначенні експертиз тощо. Особливо важлива участь спеціаліста при проведенні обшуку і вилученні документації, комп'ютерної техніки тощо.

Вилучені матеріали в обов'язковому порядку мають бути передані для подальшого вивчення в експертних установах, які займаються дослідженням даної категорії проваджень і володіють спеціальними знаннями і методиками для проведення таких експертиз. Отримані експертні висновки дають можливість краще зрозуміти механізм вчинення даної категорії злочинів і вдосконалити план проведення слідчих (розшукових) дій із розкриття конкретних злочинів.

Для впровадження дієвої реформи у сфері протидії кримінальним загрозам у сфері фінансової безпеки в Україні назріла необхідність створити єдиний правоохоронний орган, завданням якого буде виявлення та усунення системних загроз у сфері публічних фінансів, запобігання їх виникненню в майбутньому. Цей орган має стати єдиним аналітичним центром концентрації та аналізу інформації про стан фінансової системи держави, що збирається державними органами та органами самоврядування, а головне – створити підґрунтя для переходу державних контролюючих органів від наглядово-каральної до профілактично-сервісної моделі роботи [12, с. 8-10].

Створення нового органу з фінансових розслідувань – ідея, яка обговорюється майже п'ять років, але так і залишається на словах. Законопроекти, які були створені для формування нового органу, не пройшли голосування у Верховній Раді України та навіть через комітети. З огляду на це, можна стверджувати, що законодавець або особи, яких любляють народні депутати, намагаються відтягнути процес створення нового органу з розслідування злочинів, пов'язаних із фінансовими ресурсами держави. Новий орган має замінити податкову міліцію, яка з 1 січня 2017 р. виявилася фактично поза законом: депутати помилково виключили

з Податкового кодексу України положення про податкову міліцію. Створення нового органу має посприяти розслідуванню злочинів в економічній сфері і зосередити цей процес у «руках» одного органу, який і має стати «стрижнем» боротьби з організованою злочинністю в економічній сфері й всіма доступними методами протидіяти вчиненню даної категорії злочинів як на території країни, так і за її межами. Міжнародна співпраця повинна бути налагоджена на державному рівні, з метою поглиблення взаємодії в розкритті і попередженні даних злочинів.

Висновки. Складність та специфічність злочинів, вчинених з фінансовими ресурсами держави, потребують відповідної підготовки слідчих та вміння ними здійснювати глибокий аналіз бухгалтерської, податкової, фінансової звітності, а також залучення, у разі необхідності, висококваліфікованих фахівців із указаних галузей. Належній організації розслідування таких злочинів сприяє налагодження ефективних взаємозв'язків між правоохоронними і контролюючими органами, обмін наявною інформацією, створення та наповнення відповідних інформаційних банків даних.

Держава намагається протистояти вчиненню таких злочинів, зокрема, через створення органів, які здійснюють фінансовий моніторинг, розслідування фінансових та корупційних злочинів (Національне антикорупційне бюро України тощо), здійснення відкритих торгів на ресурсі «Прозоро» та інші кроки в даному напрямі. Однак, як свідчить практика, ситуація у сфері фінансових ресурсів держави залишається вкрай складною. Правопорушники постійно змінюють напрями та зміст злочинної діяльності, розробляють інноваційні механізми приховування її слідів. Зазначене вище, відповідно, вимагає належної організації діяльності з виявлення та розслідування таких злочинів, підготовки кадрового складу правоохоронних органів, які б могли протидіяти їх вчиненню.

Використані джерела:

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про бюро економічної безпеки України». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69331. (дата звернення: 04.11.2020).

2. Василик О. Д. Теорія фінансів. Київ : НІОС, 2000. 416 с.

3. Лисенко В. В. Проблеми та перспективи удосконалення протидії діяльності суб'єктів господарювання з знаками фіктивності : монографія. Київ : Алерта, 2012. 298 с.

4. Охрімчук Т. В. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами та основні напрями розслідування : автореф. канд. юрид. наук: 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ, 2011. 16 с.

5. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дисертація доктора юрид. наук: 12.00.09 / Чернявський Сергій Сергійович / *Національна академія внутрішніх справ*, 2010. 610 с.

6. Білоус В. Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект) : автореферат дис... д-ра юрид. наук: спеціальність 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. спр. України. Харків, 44 с. URL : <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>. (дата звернення: 04.11.2020).

7. Важинський В. М. Процес доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва та пов'язаних з ним злочинів в Україні : автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. 19 с.

8. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.). Киев, 2002. 268 с.
9. Криміналістична тактика : навч. посіб. / за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. А. Погорельського та д-ра юрид. наук, доцента Л. Б. Сергєєвої. 2-ге вид., перероб., та доп. Київ: Алерта. 244 с.
10. Довбаш Р. С. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість : дис. кандидата юрид. наук: 12.00.09. Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. 253 с.
11. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон від 18.02.1992 № 2135-XII. Дата оновлення: 24.10.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. (дата звернення: 04.11.2020).
12. Беззуб І. Проблеми та перспективи створення Національного бюро фінансової безпеки в Україні. *Громадська думка про правотворення*. 2018. № 7 (151). С. 6–13. URL : <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2018/7.pdf>. (дата звернення: 04.11.2020).

References:

1. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy». N. d. N. p. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?p_f3511=69331. [in Ukrainian].
2. Vasylyk, O. D. (2000) *Teoriia finansiv*. Kyiv : NIOS. [in Ukrainian].
3. Lysenko, V. V. (2012) *Problemy ta perspektyvy udoskonalennia protydivi diialnosti sub'iektiv hospodariuvannia z znakamy fiktyvnosti : monohrafiia*. Kyiv : Alerta. [in Ukrainian].
4. Okhrimchuk, T. V. (2011) *Kryminalistychna kharakterystyka shakhraistva z finansovymu resursamy ta osnovni napriamy rozsliduvanni*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
5. Cherniavskiy, S. S. (2010) *Teoretychni ta praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia finansovoho shakhraistva*. *Doktor's thesis*. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
6. Bilous, V. T. (2007) *Koordynatsiia upravlinnia pravookhoronnymy orhanamy Ukrainy po borotbi z ekonomichnoiu zlochynnistiu (administratyvno-pravovy aspekt): Extended abstract of Doktor's thesis*. Nats. un-t vnutr. spr. Ukrainy. Kharkiv. URL : <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>. [in Ukrainian].
7. Vazhynskiy, V. M. (2009) *Protses dokazuvannia pry rozsliduvanni fiktyvnoho pidpryemnytstva ta pov'iazanykh z nym zlochyniv v Ukraini*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2009. 19 p. [in Ukrainian].
8. Bakhyn V.P. *Kryminalistyka. Problemy y mnennia (1962–2002)*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. *Kryminalistychna taktyka: navch. posib*. M. A. Pohoretskii, & nauk, dotsenta L. B. Sierhieieva (Eds.). 2-he vyd., pererob. ta dop. N. d. Kyiv : Alerta. [in Ukrainian].
10. Dovbash, R. S. (2009) *Metodyka rozsliduvannia zlochyniv, pov'iazanykh z nezakonnym vidshkoduvanniam podatku na dodanu vartist*. *Candidate's thesis*. Kyivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
11. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон від 18.02.1992 № 2135-XII. Дата оновлення: 24.10.2020. (2020) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. [in Ukrainian].
12. Bezzub, I. (2018) *Problemy ta perspektyvy stvorennia Natsionalnogo biuro finansovoi bezpeky v Ukraini*. *Hromadska dumka pro pravotvorennia - Public opinion on lawmaking*, 7(151), 6–13. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2018/7.pdf>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 04.11.2020

Комишнюк Ю. А.,
аспирант Университета Государственной
фискальной службы Украины
(г. Ирпень, Украина)

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ГОСУДАРСТВА

Статья посвящена проблемным вопросам организации расследования преступлений в сфере финансовых ресурсов государства, требующих соответствующих знаний в сфере экономики, налогообложения, бухгалтерского учета и тому подобное.

С учетом потребностей практики расследования преступлений, и основываясь на статистических данных правоохранительных органов, приведен ряд факторов как объективного, так и субъективного характера, влияющих на эффективность организации расследования таких преступлений; также предложены возможные направления их решения.

Подчеркивается необходимость подбора качественного кадрового состава, способного расследовать такие уголовные преступления, его надлежащей подготовки и повышения квалификации.

Ключевые слова: расследование финансовых уголовных правонарушений, финансовые ресурсы государства, коррупция, экономика, организованная преступность, финансовые процессы.

Komyshniuk Yu.,
Post-Graduate of University of State
Fiscal Service of Ukraine
(Irpın, Ukraine)

THE CURRENT STATUS AND PROBLEMS OF INVESTIGATION OF CRIMES IN THE FIELD OF FINANCIAL RESOURCES OF THE STATE

The article is devoted to the problematic issues of the organization of the crime investigation process in sphere of state financial resources. Financial resources are the basis of the state.

The views of scientists who have studied this issue and concluded that the investigation of economic and financial crimes is a very complex and troublesome process that requires knowledge of economics, taxation, accounting and more. The works of domestic and foreign scientists prove that financial crimes are a complex mechanism that is developed and honed over the years. Scientific works are aimed at establishing ways to spread and counteraction financial crimes at both national and international levels.

The article presents the current state of the investigation, which is based on statistical data given by law enforcement agencies of this category of crimes. Problems that arise in law enforcement agencies during investigative (search) and covert investigative (search) activities and possible ways to solve them. Investigating financial crimes is a very complex and troublesome process. Law enforcement agencies dealing with this category of cases should always be one step ahead of criminal groups that commit these crimes. Due to certain circumstances,


regulatory and law enforcement agencies can't catch up the development of ways and means of concealing financial crimes. Each time they become more confusing and complex. Regulators and law enforcement agencies have to involve more specialists not only in law enforcement but also in various areas of finance.

The article also considers the need to pay more attention to this category of crimes and training specialists who are able to investigate them in accordance with current legislation and within the timeframe provided by law. There is a question of creation of the single law enforcement agency which would be engaged in investigation of financial crimes in the state. This agency should carry out both law enforcement and analytical work. It must absorb the powers of the agencies that exist today and become a kind of outpost of country's economic security.


Keywords: investigation of financial criminal offenses, financial resources of the state, corruption, economy, organized crime, financial processes.

DOI: 10.33766/2524-0323.92.335-345
УДК 378

О. А. Любчик,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: lyubchikaa@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8239-2129>

І. В. Шульженко,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології,
українознавства та соціально-правових
дисциплін Донецького національного
університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
(м. Кривий Ріг, Україна)
e-mail: shulzhenko@donnuet.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-0414-6686>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПІДПРИЄМЦІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті досліджуються погляди науковців, ставлення держави, проблеми педагогічних та науково-педагогічних працівників щодо сутності, умов проведення, порядку здійснення суб'єктів дистанційного навчання при здійсненні підготовки майбутніх підприємців. Обґрунтовується теза щодо неможливості повноцінної заміни очної форми навчання дистанційним. Стаття направлена на формування в суспільства (перш за все в здобувачів вищої освіти та педагогічних і науково-педагогічних працівників) усвідомлення про сильні та слабкі сторони дистанційного навчання, яке останнім часом активно впроваджується в українській освіті.

Запропоновані конкретні пропозиції щодо змін до чинного законодавства, а також надані методичні поради щодо використання дистанційної форми навчання для спеціальностей, які є базовими для організації та здійснення підприємницької діяльності в Україні.

Ключові слова: сутність дистанційного навчання, підготовка майбутніх підприємців, дистанційна форма навчання, недоліки дистанційного навчання, технології дистанційного навчання.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної теми обумовлена активним використанням дистанційних технологій навчання закладами освіти в Україні та обраним пріоритетним напрямком забезпечення навчального процесу.

Проте, вважаємо, не всі галузі знань та спеціальності можна забезпечувати дистанційною формою навчання, адже саме здобувачів вищої освіти із спеціальностей, які спрямовані на організацію та здійснення в майбутньому підприємницької діяльності, недоцільно і небезпечно готувати дистанційно. Проблемність також обґрунтовується численними науковими статтями та методичними рекомендаціями щодо негативних наслідків запровадження таких форм і технологій в освітньому просторі України.

Україна котрий рік поспіль намагається подолати економічну кризу, яку поглиблюють політична, соціальна, кадрова, технологічна та навіть конституційна криза. Не останню роль у виникненні кризових явищ у суспільстві і державі відіграє і криза в системі освіти. Мільйони українців (переважно висококваліфікованих) покинули країну тимчасово або назавжди в пошуках гідної заробітної плати та заможного життя. Відроджувати вітчизняну економіку мають підприємці нової генерації, які підготовлені на принципах ринкової економіки та мають уміння і навички організації конкурентоспроможної справи. Проте нові кадри мусить забезпечити державі та суспільству національна освітня система, яка повинна виробити ефективні форми та методи навчання майбутньої ділової еліти, а отже, це справа вкрай відповідальна і потребує належного інвестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості та проблеми дистанційного навчання в Україні досліджували багато вітчизняних та зарубіжних фахівців із педагогіки та інших галузевих наук, а саме: А. Андреев, Дж. Андерсон, Ст. Вілдер, Т. Едвард, Р. Клінг, Н. Левинський, Дж. Мюллер, А. Огур, О. Є. Петровський, М. Ю. Бухаркіна, В. В. Вишнівський, М. Е. Дмитрієв, М. В. Моїсеєва, Л. Б. Ліпчинська, Е. С. Полат, Я. А. Урсу, В. Л. Фірсов, Г. А. Шабанов та інші. Проте наукових праць із питань особливостей організації підготовки майбутніх підприємців за допомогою дистанційної форми навчання недостатньо, тому виникає потреба в їх ретельному дослідженні.

Формулювання цілей. *Метою цієї статті є* теоретичне обґрунтування необхідності і важливості дистанційного навчання в певні періоди часу або для певних здобувачів освіти, а також обґрунтування недоцільності та навіть шкідливості спроби порівнювати та беззастережно схвалювати дистанційну форму навчання при підготовці майбутніх підприємців в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поширення інфекційної хвороби (Coronavirus disease – 2019, абрєвіатура COVID-19), яка вперше виявлена в грудні 2019 року (місто Ухань, Центральний Китай), почалася як спалах та розвинулася в пандемію, змусила увесь світ замислюватися над новими умовами та правилами життя. Не оминуло новаціями і всесвітній освітній простір. Україна, як європейська країна, також намагається в таких надскладних умовах пандемії використовувати весь наявний арсенал засобів, методів та форм навчання для створення умов по якiсному наданню освітніх послуг, навіть попри карантинні заходи.

Зокрема, засобами вирішення цієї мети, за нормативною термінологією, стали *технології дистанційного навчання* – комплекс освітніх технологій, включаючи психолого-педагогічні та інформаційно-комунікаційні, що надають можливість реалізувати процес дистанційного навчання в навчальних закладах та наукових

установах [1, п.1.6]. Відповідно до п.1.6 Положення про дистанційне навчання, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 N 466 (далі – Положення), для забезпечення безперервного надання освітніх послуг заклади освіти почали інтенсивно створювати та удосконалювати:

- 1) веб-ресурси навчальних дисциплін (програм);
- 2) веб-середовище дистанційного навчання;
- 3) систему управління веб-ресурсами навчальних дисциплін (програм);
- 4) інформаційно-комунікаційні технології дистанційного навчання.

Україна, як і кожна країна світу, сьогодні стоїть перед вибором того, яку роль суспільство повинно надати дистанційній формі навчання в системі національної освіти. Якщо держава та суспільство дійсно прагнуть до цивілізаційного розвитку, економічної і технологічної незалежності, які забезпечать їй і політичну незалежність, то необхідно вкрай обережно ставитись до активного використання дистанційної форми навчання.

Активізація дистанційної форми навчання в Україні – це не стратегія розвитку інтелектуального потенціалу країни, а шлях до повної декваліфікації потенційно обдарованої молоді, і єдине, чим можна виправдати наявність такої форми освіти, це привабливість комерціалізації освітньої галузі і спосіб забезпечення права громадян на освіту (ст. 53 Конституції України).

Сьогодні розвитку України заважають економічна, соціальна, політична, конституційна кризи, також створює негативні умови для інвестиційного клімату озброєний конфлікт на сході країни, загострюється «кадровий голод» у вищих щаблях влади, і довершує ці негаразди епідемія COVID-19, яка поглиблює всі кризові явища і створює умови для посилення кризи в освіті. Вважаємо, що завдяки якійсній освіті, у тому числі підготовці висококваліфікованих фахівців у різних галузях, можна подолати проблеми, що накреслилися останнім часом. Проте, через активне (і не завжди якісне!) використання дистанційної форми освіти суспільство потенційно втрачає велику кількість кваліфікованих кадрів – майбутніх підприємців, які б могли забезпечити гідну конкуренцію на внутрішньому та зовнішньому ринку завдяки матеріальним та інтелектуальним здобуткам на благо держави. Мова йде перш за все про спеціальності, які спрямовані на підготовку фахівців у сфері економіки й організації підприємництва, які в умовах жорсткої конкуренції ринкової економіки повинні вміти запровадити нові та конкурентні методи організації та ведення бізнесу, мати конкурентні переваги як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку товарів та послуг. У «Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» [2], до таких спеціальностей можна віднести переважно: «Фінанси, банківська справа та страхування», «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність». Звісно, з огляду на кон'юнктуру ринку, необхідно уважно поставитись і до здобуття освіти іншими студентами різної фахової спрямованості. Важливо, щоб принаймні бюджетні місця у ЗВО з цих спеціальностей не використовували для підготовки здобувачів за дистанційною формою навчання.

Для організації дистанційного навчання в Україні розроблена законодавча база, у якій визначені особливості організації та здійснення такої форми навчання

(Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту»; накази МОН України «Про електронні освітні ресурси», «Про дистанційне навчання», Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти»; «Положення про дистанційне навчання»; «Про проведення педагогічного експерименту з дистанційної форми навчання в регіонах України»; «Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні» тощо).

Звісно, технології дистанційного навчання існували і раніше, як у світі, так і в Україні, але такого потужного використання та по тому й удосконалення набули через поширення пандемії. Відповідно до п.1.2 Положення про дистанційне навчання, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 N 466 [1] під *дистанційним навчанням* розуміється *індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу в спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно- комунікаційних технологій. Проте, цей пункт Положення дисонує з п. 2.1., згідно з яким: «Дистанційне навчання реалізується шляхом:*

- застосування дистанційної форми як окремої форми навчання;
- використання технологій дистанційного навчання для забезпечення навчання в різних формах.

Тобто, указане положення під дистанційним навчанням розуміє одночасно: 1) процес набуття знань, умінь, навичок (*послідовність дій здобувача*); 2) окрему форму навчання (*від організації навчального процесу запровадженого навчальним закладом*); 3) використання технологій дистанційного навчання (*спосіб отримання здобувачем або спосіб надання закладом освіти навчальної інформації*).

Такий розбіг змістового наповнення терміна «дистанційне навчання» дещо плутає дослідників цього освітнього феномену, наслідком чого є беззастережне позитивне його оцінювання, навіть коли в одному і тому ж контексті автор починає говорити про окрему форму навчання, а закінчує про технології дистанційного навчання.

Далі плутанину в термінології продовжує визначення в розділі 1 Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні [3], яка закріплює: «Дистанційна освіта - це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання». Тобто, «*окрема форма навчання*» – це не форма реалізації дистанційного навчання (як в Положенні), а дистанційна освіта (як в Концепції). Тоді очна і заочна форми навчання це теж – очна освіта та заочна освіта. У висновку, ми бачимо, що термін «форма навчання» дорівнюється терміну «освіта». Проте, це різні терміни і змістовне наповнення в них теж різне. Термін «форма навчання» означає «зовнішній вигляд освітнього процесу» і визначає його особливості щодо послідовності дій, способів спілкування суб'єктів навчального процесу, способів отримання інформації між ними для оволодіння здобувачами знань умінь та навичок. Термін «освіта» означає «кінцевий результат освітнього процесу», характеризується певною сукупністю знань, умінь та навичок і підтверджується відповідним документом державного зразка (дипломом).

Варіації змістовного наповнення терміна «дистанційне навчання як окрема форма навчання» продовжує ст. 9 Закону України «Про освіту» (у подальшому Закон), яка в п.1 визначає: «Основними формами здобуття освіти є: інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева)...». Тобто, очне, заочне, дистанційне навчання – це вже не форма реалізації дистанційного навчання (як в Положенні), не дистанційна освіта (як в Концепції), а «форма здобуття освіти» (як у Законі).

Але згідно з п.4 статті 9 Закону, «**Дистанційна форма здобуття освіти - це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій**», що змістовно збігається з визначенням «дистанційного навчання» у визначенні п.1.2. Положення: «**Під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу в спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій**».

На нашу думку, термін «дистанційна форма навчання», як і будь-який інший повинен мати один змістовний сенс, тому пропонуємо під **формою дистанційного навчання** розуміти вид (форму) організації навчального процесу в навчальному закладі, у якому здобувач освіти отримує освітні послуги переважно за допомогою електронних пристроїв, програм та вебресурсів, що дозволяє здобувачу переважно в асинхронному режимі користуватись такими послугами поза територією навчального закладу. Наприкінці такого процесу здобувач вищої освіти набуває право на отримання документа державного зразка (диплому) про відповідний рівень освіти.

Своєю чергою, під **дистанційним навчанням** пропонуємо розуміти систему послідовних дій здобувача освіти, яка передбачена формою дистанційного навчання навчального закладу, де він здобуває відповідний рівень освіти за допомогою вебсередовища дистанційного навчання, яке створено цим навчальним закладом. Метою дистанційного навчання є набуття знань, умінь та навичок, що передбачені відповідним рівнем освіти.

Нові умови дистанційного навчання викликали неабиякий інтерес у науковців та практичних працівників, які досліджували та безпосередньо використовували нові форми, методи та засоби навчання. Якщо аналізувати тенденції наукових досліджень у цьому напрямку, виявляється, що багато хто побачив у таких умовах навчання більше переваг навіть у порівнянні з очною формою навчання.

Так В. М. Прибилова у своєму дослідженні стверджує: «Досконаліша форма дистанційного навчання – це навчання на основі використання всесвітніх і локальних комп'ютерних мереж (internet). Вона використовує переваги, що притаманні традиційним формам навчання, звільняючись від їх недоліків. Дистанційне навчання через інтернет забезпечує постійний контакт та інтенсивний обмін інформацією між слухачем та викладачем (тьютором), хоча фізично їх можуть розділяти тисячі кілометрів. Інша перевага такої форми навчання – гнучкість, що дає змогу слухачеві самостійно планувати заняття, не відриваючись від роботи або ж не залишаючи

свого місця проживання» [4, с. 29]. Як бачимо, у статті зазначено на відсутності недоліків дистанційного навчання, як особливої форми навчання.

Також авторка додає: «Останнім часом **internet** завоює все більшу популярність у вивченні тих чи інших дисциплін поряд із традиційними формами навчання. Це пов'язане із трьома обставинами: технічний розвиток **internet**-технологій, що дозволяють більш дешевими та зручними засобами реалізувати будь-яку навчальну модель; простота під'єднання до мережі Інтернет і низька вартість під'єднання [4, с. 28]. З цього маємо зробити висновок, що інтернет — це більш зручний спосіб організації процесу навчання в порівнянні із заочною та навіть очною формою навчання. Вважаємо, дуже сумнівна теза щодо переваг дистанційного навчання і його «більшої зручності».

Схвалюючи дистанційні лекції, В. М. Прибилова стверджує: «Використання новітніх інформаційних технологій (гіпертексту, мультимедіа, віртуальної реальності, інтернет-технологій) робить лекції виразними й унаочненими. Лекції можна слухати у будь-який час і на будь-якій відстані. Конспектувати матеріал не потрібно».

Тобто, саме дистанційні технології роблять лекції виразними й унаочненими і це добре, що конспектувати не потрібно!? Як бачимо, автор не стримує емоцій, вихвалюючи дистанційне навчання. А якщо без емоцій та бажання опинитися в мейнстрімі, яке ж місце відведено було дистанційному навчанню як самостійній формі навчання ще рік тому?

Практикуючі педагогічні та науково-педагогічні працівники, керівники підприємств, установ та організацій знають, що заочне, а тим більше, дистанційна форми навчання — це не про якість освіти, не про високу кваліфікацію працівників та майбутніх підприємців, не про гордість за випускників навчальних закладів, не про достойну конкуренцію на ринку праці, — це про реалізацію кожного людюю права на освіту (ст. 53 Конституції України). Це насамперед про можливість долучити до освітнього процесу якомога більшу кількість населення і, таким чином, «покращити» показники рівня його освіченості. Це також про підтримку фінансової складової вищої освіти, особливо в період після винесення Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2004 від 4 березня 2004 року, про те, що згідно зі статтею 53 Конституції України у ЗВО державної і комунальної власності може бути платне навчання [5]. С. М. Степаненко, досліджуючи зародження попиту на дистанційне навчання, вказує: «У зв'язку з цією кризою в середині 90-х років з'явилися ініціативи і певні практичні кроки, як «знизу», так і «зверху», по ліквідації заочної освіти як форми підготовки у вищій школі України. Крім того, така заочної вищої освіти практично зникла з нормативних документів, фахових журналів. Проте, одночасно з розвитком даних тенденцій на пострадянському просторі, суспільство поставило перед вищою школою всіх країн нову глобальну задачу – необхідність забезпечення доступу до вищої освіти все більш широких шарів суспільства при тому ж або такому, що скорочується, відносному рівні фінансуванні вищої школи з боку держави» [6, с. 31-32].

Також автор додає, що західна система вищої освіти відповіла на цей виклик створенням дистанційної форми навчання. Темпи її розвитку з середини 90-х років просто вражають: за 5 років кінця минулого століття спостерігалось збільшення обсягу послуг у 30 разів і більше! Так світовий ринок послуг дистанційної

освіти виріс із 97 млн. дол. у 1996 році до 3 900 млн дол у 2002 році, і темпи зростання об'єму цих послуг продовжують зростати.

Тож привабливість дистанційної форми навчання — це про гроші, це про осіб, які не можуть отримати освіту за допомогою очної форми навчання через вади здоров'я, обмеженість майнового стану здобувача освіти, віддаленість його місця проживання, складні сімейні обставини та інші негаразди чи просто власне небажання. Тому ми не маємо фахівців (лікарів, інженерів та інших), від яких чи то залежить життя людини, чи то безпека суспільства й держави які б набували освіти в дистанційній або навіть у заочній формі навчання.

Інша справа — використання дистанційних технологій навчання, як форма реалізації дистанційного навчання. Це спосіб доповнення інструментарію інших (перш за все, очної) форм навчання, які дозволяють додатково забезпечити зручність набуття знань, умінь та навичок за допомогою додаткових засобів отримання інформації. У такій інтерпретації поняття застосування дистанційних технологій навчання підвищує рівень засвоєння знань, створює умови для безперервності процесу навчання, дає можливість здобувачу освіти надолужити пропущений матеріал (чи то заняття) через хворобу (або внаслідок інших негараздів).

Щодо дистанційного навчання в Україні, на яке вимушено перейшли здобувачі очної та заочної форм навчання у зв'язку з карантинном, то треба констатувати, що юридично це не запровадження самостійної форми навчання, а намагання (при кожному продовженні строку карантину) за допомогою технологій дистанційного навчання забезпечити інші форми навчання (очне, заочне). Це жодним чином не шлях до якості освіти, а вимушений крок.

Недоліків дистанційного навчання багато, про що доводять різні дослідження [7, 8, 9, 10]. Частіше до основних недоліків дистанційного навчання відносять таке:

- *відсутність безпосереднього контакту між викладачем та студентом* (при дистанційному навчанні більшість його форм не передбачають прямого контакту викладача і студента, наприклад, деякі онлайн курси використовують відеолекції або текстовий матеріал, а тестову перевірку застосовують для перевірки засвоєння знань, а це може створювати у студента психологічний дискомфорт і відчуття взаємодії лише з інформаційною системою, а не з живою людиною);

- *відсутня або недостатня внутрішня мотивація здобувачів для якісного навчання, жорсткої самодисципліни;*

- *проблема аутентифікації та ідентифікації користувача* (не завжди є можливість визначити, чи сам студент виконував завдання або складав тест, особливо при асинхронному навчанні);

- *недостатній рівень практичних навичок як викладачів, так і студентів щодо роботи із сучасними платформами дистанційного навчання;*

- *відсутнє «емоційне забарвлення» процесу передачі знань, що є сильною стороною більшості кваліфікованих викладачів традиційного навчання;*

- *не отримують розвиток комунікативні навички в здобувачів, що активуються при особистому контакті;*

- *відсутність соціальної взаємодії* (втрачається вміння працювати в команді). Усі ці недоліки стосуються процесу засвоєння знань здобувачами освіти, але існу-

ють НЕПрийнятні для організації якісної освіти проблеми, які стосуються контрольних заходів, якими завершується певний період навчання, — вхідний (нульовий), поточний та підсумковий контроль (різновидом якого є семестровий контроль та підсумкова атестація).

Фахівці з педагогіки розуміють, що якість освіти — це не якість знань викладача чи сила його натхнення в намаганні їх передати аудиторії (проте, це теж важливо), якість знань — це не технології та комп'ютерна техніка (однак, без цього теж буде складно), якість знань забезпечується якісним та неупередженим контролем надбаних знань, умінь і навичок. Фахівці знають, якщо налагоджений системний та об'єктивний контроль у конкретного викладача, то здобувачі (адаптуючись) саме при вивченні цієї навчальної дисципліни демонструють «дива наполегливості» і навпаки, якщо на контрольному заході можна «списати», використати роботу іншого здобувача, відповідати й одночасно дивитись у джерело інформації, то наполегливість і, як результат, якість знань наближається до нуля.

Саме дистанційне навчання, як окрема форма навчання, і дистанційні технології не можуть розв'язати проблему якісного (об'єктивного) контролю знань. Часто дослідники вказують, що цей недолік вирішується за допомогою тестів і наділяють тестування статусом найважливішого методу контролю знань у дистанційному навчанні [10, с. 30; 11, с. 7; 12]. Проте жодна форма дистанційного тестування не спроможна вирішити, хто саме відповідав на питання тестів (навіть якщо виставлено термін часу для відповіді).

Відсутність методів ефективного контролю породжує низьку вмотивованість до навчання і, як наслідок, низький рівень знань. Тому майбутні підприємці в умовах підвищеного рівня конкуренції на сучасному внутрішньому та зовнішньому ринку не повинні мати такого «привілею», як можливість навчання в дистанційній формі. Саме рівень знань та навичок вітчизняних підприємців створює можливість для розвитку вітчизняної промисловості, підвищення рівня сфери послуг в Україні, ефективне використання об'єктів авторського і патентного права, а також інструментів фінансових ринків, що в підсумку дає надію країні знову вступити до клубу заможних і дійсно незалежних держав.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що дистанційне навчання, як окрема форма навчання, не може і не повинна на рівних умовах конкурувати з іншими формами (насамперед, із очною) за якість освітнього процесу та за кваліфікованого випускника – майбутнього підприємця, але дистанційні технології можуть і повинні: 1) покращити умови очної і заочної та дистанційної форм навчання, 2) забезпечити безперервність процесу навчання в умовах глобальних викликів, 3) надати можливість реалізувати право на освіту особам з вадами здоров'я та тим особам, які через інші обставини, не мають можливості вчитися очно або заочно чи не бажають цього.

Використані джерела:

1. Положення про дистанційне навчання. Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466. URL : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/RE23235.html. (дата звернення: 02.12.2020 р.)

2. Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: постановва Кабінету Міністрів України від 29.04.15. № 266. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /266-2015-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 02.12.2020 р.)

3. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні від 20.12.2000 р. URL : <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>. (дата звернення: 02.12.2020 р.)

4. Прибилова В. М. Проблеми та переваги дистанційного. URL : <https://periodicals.karazin.ua/issuededu/article/download/8791/8312/>. (дата звернення: 02.12.2020 р.)

5. Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2004 від 4 березня 2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#n54>. (дата звернення: 02.12.2020 р.)

6. Степаненко С. В. Про трансформацію системи заочної освіти в умовах інтеграції в Європейський освітній простір / С. М. Степаненко. *Вища школа*. 2007. № 2. С. 31–37.

7. Андрос М. Є. Питання організації дистанційного навчання в надзвичайних освітніх умовах : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 16 червня 2020 року, Київ. С. 8–10.

8. Баришнікова В. В. Авласенко-Канарович О. О. Основні переваги та недоліки дистанційної освіти : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 16 червня 2020 року, Київ. С. 13–14.

9. Дистанційне навчання. Переваги та недоліки. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#n54>. (дата звернення: 02.12.2020 р.)

10. Гордієнко Л. П. Методи контролю оцінки знань при дистанційній формі навчання : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 16 червня 2020 року, Київ. С. 29–31.

11. Безрученков Ю. В. Педагогічний контроль в системі дистанційного навчання. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2015_2_3.pdf. (дата звернення: 02.12.2020 р.)

12. Колонтаєвський О. П. Тестування в системі дистанційного навчання. URL : <http://2018.moodleoot.in.ua/course/view.php?id=11>. (дата звернення: 02.12.2020 р.)

References:

1. Polozhennia pro dystantsiine navchannia. Zatverdzheno Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 25.04.2013 № 466. (2013) N. p. URL : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/RE23235.html. [in Ukrainian].

2. Perelik haluzei znan i spetsialnostei, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.04.15. № 266. N. p. (2015) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /266-2015-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

3. Kontseptsiaia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini vid 20.12.2000 r. (2020) N. p. URL : <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>. [in Ukrainian].

4. Prybylova, V. M. Problemy ta perevahy dystantsiinoho. N. d. N. p. URL : <https://periodicals.karazin.ua/issuededu/article/download/8791/8312/>. [in Ukrainian].

5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № N 5-rp/2004 vid 4 bereznia 2004. (2004) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#n54>. [in Ukrainian].

6. Stepanenko, S. V. (2007) Pro transformatsiiu systemy zaochnoi osvity v umovakh intehratsii v Yevropeiskiy osvittinii prostir / S. M. Stepanenko. *Vyshcha shkola - High school*, 2, 31–37. [in Ukrainian].

7. Andros, M. Ye. (2020) Pytannia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia v nadzvychnaynykh osvitnikh umovakh : materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii 16 chervnia 2020 roku - *Issues of organization of distance learning in emergency educational conditions: materials of the I All-Ukrainian scientific-practical conference on June 16*. Kyiv, 8–10. [in Ukrainian].

8. Baryshnikova, V. V., Avlasenko-Kanarovych, O. O. (2020) Osnovni perevahy ta nedoliky dystantsiinoi osvity : materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktych-noi konferentsii 16 chervnia 2020 roku - The main advantages and disadvantages of distance education: materials of the I All-Ukrainian scientific-practical conference on June 16. Kyiv, 13-14. [in Ukrainian].

9. Dystantsiine navchannia. Perevahy ta nedoliky. N. d. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#n54>. [in Ukrainian].

10. Hordiienko, L. P. (2020) Metody kontroliu otsinky znan pry dystantsiinii formi navchannia : materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktych-noi konferentsii 16 chervnia - Methods of control of knowledge assessment in distance learning: materials of the I All-Ukrainian scientific-practical conference on June 16, Kyiv, 29-31. [in Ukrainian].

11. Bezruchenkov, Yu. V. N. d. N. p. Pedahohichniy kontrol v systemi dystantsiinoho navchannia. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2015_2_3.pdf. [in Ukrainian].

12. Kolontaievskiy, O. P. Testuvannia v systemi dystantsiinoho navchannia. N. d. N. p. URL : <http://2018.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=11>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2020

Любчик А. А.,

доктор юридических наук, доцент,
профессор кафедры государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

Шульженко И. В.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры иностранной филологии,
украиноведения и социально-правовых дисциплин
Донецкого национального университета
экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского
(г. Кривой Рог, Украина)

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ С ПОМОЩЬЮ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье исследуются взгляды ученых, отношение государства, проблемы педагогических и научно-педагогических работников к сущности, условиям проведения, порядку осуществления, субъектов дистанционного обучения при подготовке будущих предпринимателей. Обосновывается тезис о невозможности полноценной замены очной формы обучения дистанционной.

Статья направлена на формирование у общества (прежде всего у соискателей высшего образования и педагогических и научно-педагогических работников) реального представления о сильных и слабых сторонах дистанционного обучения, которое в последнее время активно применяется в украинском образовании.

Сформулированы конкретные предложения относительно изменений в действующее законодательство, а также разработаны методические рекомендации по использованию дистанционной формы обучения для специальностей, которые являются базовыми для организации и осуществления предпринимательской деятельности в Украине.

Ключевые слова: сущность дистанционного обучения, подготовка будущих предпринимателей, дистанционная форма обучения, недостатки в дистанционном обучении, технологии дистанционного обучения.

Lyubchik O.,

Doctor of Laws, Docent,
Professor of the Department State and Legal disciplines
Luhansk State University of Internal Affairs
named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

Shulzhenko I.,

Ph.D in Juridical Sciences, Docent, Associate Professor,
Donetsk National University of Economics
and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky
(Kryvyi Rih, Ukraine)

PECULIARITIES OF ORGANIZATION OF TRAINING OF FUTURE ENTREPRENEURS WITH THE HELP OF DISTANCE LEARNING

This article examines the views of scientists, the attitude of the state, the problems of pedagogical and scientific-pedagogical workers in relation to the essence, conditions, procedure, distance learning subjects in the training of future entrepreneurs. The thesis on the impossibility of a full-fledged replacement of the full-time form of distance learning is substantiated. The article is aimed at forming in society (especially higher education seekers and pedagogical and scientific-pedagogical workers) a real idea of the strengths and weaknesses of distance learning, which has recently been widely used in the education of Ukrainian youth.

The article offers specific proposals for changes in current legislation, as well as methodological advice on the use of distance learning for specialties that are basic for the organization and implementation of business activities in Ukraine.


The rapid spread of distance learning in Ukraine is not a strategy for the development of the country's intellectual potential, it is a way to complete disqualification of potentially gifted youth and the only thing that can justify the existence of such a form of education is the attractiveness of commercialization of education.

It can be argued that distance learning, as a separate form of learning, can not and should not compete on equal terms with other forms (especially full-time) for the quality of the educational process and for a qualified graduate - a future entrepreneur, but distance technology can and should: 1) to improve the conditions of full-time and part-time and distance learning, 2) to ensure the continuity of the learning process in the context of global challenges, 3) to provide the right to education to persons with disabilities and those who due to other circumstances can not study full-time or in absentia, or do not want it.

Keywords: essence of distance learning, preparation of future entrepreneurs, distance form of education, shortcomings of distance learning, technologies of distance learning.

Розділ VII. РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.33766/2524-0323.92.346-349
УДК 477

В. В. Коваленко,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
член-кореспондент НАПрН України,
провідний науковий співробітник
лабораторії авторського права
та інформаційних технологій
Науково-дослідного центру судової
експертизи з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
(м. Київ, Україна)
e-mail:Kovalenko1505@.com
 <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

НОВІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ В СИСТЕМІ РЕФЕРЕНДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Рецензія на кн.: **Стефанчук Р. О., Федоренко В. Л.** Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гальветика», 2019. 252 с.

Рецензія підготовлена на монографію «Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії», авторами якої є доктори юридичних наук, професори Р. Л. Стефанчук та В. Л. Федоренко. У монографії розкривається процес утвердження всеукраїнського референдуму в системі референдної демократії.

Монографія є вагомим здобутком не лише для вітчизняної правничої науки, а й теоретико-методологічною основою для прийняття та реалізації майбутнього закону про здійснення народовладдя через всеукраїнський референдум.

Ключові слова: всеукраїнський референдум, народовладдя, голосування, система референдної демократії.

Проблематика всеукраїнського референдуму в незалежній Україні зберігає свою актуальність із часу прийняття 3 липня 1991 року першого спеціального Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» до сьогодні, коли Верховна Рада України IX скликання ухвалила в першому читанні влітку 2020 року проект Закону про народовладдя через всеукраїнський референдум (реєстр. № 3612). Всеукраїнський референдум 01 грудня 1991 року, на якому громадяни України переконаливо проголосували за незалежність України, став актом усенародного національного державотворення.

Утім, подальші спроби використати потенціал всеукраїнського референдуму для розбудови національної державності та легітимізації важливих для су-

спільства рішень виявилися невдалими. Ба більше, із 2018 року, коли Конституційний Суд України визнав Закон України «Про всеукраїнський референдум» неконституційним, громадяни України фактично позбавлені правових механізмів реалізації свого права на референдуми, утвердженого в ст. 38 Конституції України. Однак, потреба проведення всеукраїнського референдуми для вирішення найбільш доленосних для України питань, на наш погляд, зберігає свою актуальність. Про це, зокрема, свідчить й увага законотворців, науковців та експертів до прийняття й реалізації нового закону про всеукраїнський референдум, а також до розроблення та затвердження парламентом низки інших законопроектів у сфері безпосередньої реалізації народовладдя: про місцеві референдуми, про законодавчу ініціативу та ін.

Законодавче забезпечення реалізації народовладдя через всеукраїнський референдум є важливим, але не вичерпним кроком щодо утвердження та розвитку цього інституту безпосередньої демократії. Очевидно, однією з невдач у реалізації права громадян України на ініціювання та проведення громадянами України всеукраїнського референдуму є слабкий розвиток референдної демократії як ідеології, теорії та практики цього виду безпосереднього народовладдя. Тому прийняття Закону про народовладдя через всеукраїнський референдум (реєстр. № 3612) вимагає подальшого науково-методологічного забезпечення його сутності, змісту та механізмів реалізації. У цьому контексті важливим кроком став вихід у минулому році наукової роботи Р. Стефанчука та В. Федоренка, присвяченої питанням теорії, історії та методології всеукраїнського референдуму як складової референдної демократії в Україні та за кордоном, яка не лише узагальнила та систематизувала попередні напрацювання цих учених, а й має прогностичний характер щодо розвитку інституту загальнонаціональних референдумів у сучасному світі.

У першому розділі рецензованої монографії ґрунтовно розкрито сутність (походження) та зміст референдумів, подано особливості генезису та еволюціонування трьох основних моделей референдної демократії у світі: швейцарської, американської та французької. Дві з них (за винятком американської), починаючи з XIX ст., примножились загальнонаціональними референдумами, які стали легітимним інструментарієм національного державотворення та конституційної правотворчості. Крім того, показано особливості розквіту і всесвітнього поширення референдної демократії (у кін. XIX ст. – XX ст.) та вплив загальнонаціональних референдумів на легітимізацію транзиту колишніх радянських і соціалістичних держав Центральної та Східної Європи, у т.ч. України, у незалежні й демократичні держави. Авторами роботи також проаналізовано кризу референдної демократії у XXI ст. та обґрунтовано потребу трансформації її цінностей і сенсів у політико-правових реаліях сьогодення.

Водночас, автори монографії «Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії» не обмежуються дослідженням загальнонаціональних референдумів і референдної демократії лише в їх ідеологічному та теоретико-правовому сенсі.

Другий розділ цієї наукової розвідки присвячено проблемам теорії та практики всеукраїнського референдуму як важливого інституту конституційного права. У ньому обгрунтовано визначення всеукраїнського референдуму, наведено сутнісні ознаки цього виду народовладдя, класифіковано та систематизовано основні види загальнонаціональних референдумів в Україні та за кордоном.

Особлива увага дослідників акцентована на предметі та питаннях всеукраїнського референдуму, а також їх допустимості. Розкрито феноменологію т.зв. «формули всеукраїнського референдуму» та обгрунтовано застереження щодо можливих політичних маніпуляцій організаторів референдуму, коли в демократичний спосіб можуть бути легітимізовані неконституційні рішення.

Монографія Р. Стефанчука і В. Федоренка «Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії» вирізняється своєю ґрунтовністю, глибиною досліджуваного матеріалу та, водночас, лаконічністю й доступністю для широкого кола читачів. Зауважимо також, що в цій роботі використано потужну джерелознавчу базу, проаналізовано низку робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників XIX ст. – поч. XX ст. (В. Вільсон, С. Дністрянський, А. Дюнан, К. Эккарстгаузен, М. Кареев, Г. Кольб, М. Ковалевський, Ш. Сеньобос, К. Тхатарев та ін.), які були маловідомі для вітчизняної правничої науки. Заразом, робота містить й аналіз праць мислителів і правників сучасності, присвячених дослідженню питань майбутнього референдумів і безпосередньої демократії в цілому. Автори рецензованої монографії також комплексно проаналізували міжнародні стандарти референдної демократії, утілені в Кодексі належної практики щодо референдумів (CDL-AD(2007)008 rev) та інших важливих міжнародних документів.

Рецензія надійшла до редколегії 29.11.2020

Коваленко В. В.,

доктор юридических наук, профессор,

заслуженный юрист Украины,

член-корреспондент НАПрН Украины,

ведущий научный сотрудник лаборатории

авторского права и информационных технологий

Научно-исследовательского центра судебной экспертизы

по вопросам интеллектуальной собственности

Министерства юстиции Украины

(г. Киев, Украина)

НОВЫЕ НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ВСЕУКРАИНСКОГО РЕФЕРЕНДУМА В СИСТЕМЕ РЕФЕРЕНДНОЙ ДЕМОКРАТИИ


Рецензия на кн.: Стефанчук Р. О., Федоренко В. Л. Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гальветика», 2019. 252 с.

Kovalenko V.,
Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding Member
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Leading Researcher of the Laboratory
of Copyright and Information Technologies
of the Research Center for Forensic Intellectual Property
of the Ministry of Justice of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

NEW SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF THE ALL-UKRAINIAN REFERENDUM IN THE SYSTEM OF REFERENDUM DEMOCRACY

Review of the book: **Stefanchuk, R. O., Fedorenko, V. L.** (2019) All-Ukrainian referendum in the system of referendum democracy : monograph. Odesa : Galvetica Publishing House. 252 p. [in Ukrainian].

DOI: 10.33766/2524-0323.92.349-352
УДК 343.13

Т. О. Лоскутов,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри організації
досудового розслідування
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького юридичного інституту
Міністерства внутрішніх справ України
(м. Кривий Ріг, Україна)
e-mail: timloskutov@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0002-2686-9201>

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ТА СУДОМ

Рецензія на кн.: **Завтур В. А.** Особливості доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом: теорія і практика : монографія / В. А. Завтур. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 248 с.

Рецензія підготовлена на монографію «Особливості доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом: теорія і практика», автором якої є кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія». У монографії розкрито питання щодо рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження в системі кримінально-процесуальних актів, кримінального процесуального доказування при розгляді слідчим суддею клопотань про застосування за-

ходів забезпечення кримінального провадження в досудовому провадженні, особливостей доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження в судовому провадженні.

Ключові слова: доказування, заходи забезпечення, кримінальне провадження, слідчий суддя, суд.

Рецензоване монографічне дослідження присвячене комплексному дослідженню особливостей кримінального процесуального доказування під час розгляду та вирішення слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на основі положень КПК України 2012 року.

Монографія вирізняється вдалою архітектонікою, що обумовлена темою та поставленими автором завданнями. Структурно робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків. На сторінках свого наукового дослідження автор послідовно та аргументовано розкриває питання, пов'язані із визначенням місця рішень про застосування заходів забезпечення кримінального провадження в системі кримінально-процесуальних актів, особливостями доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження в досудовому розслідуванні та судовому провадженні. Аналіз монографічного дослідження дозволяє впевнено стверджувати, що, незважаючи на складність та новизну поставленої наукової проблеми, В. А. Завтуру вдалося успішно її розв'язати.

Висновки та пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства в частині нормативної регламентації кримінального процесуального доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, викладені за результатами проведеного дослідження, є обґрунтованими, достовірними та переконливими. Аргументуючи власні наукові позиції, автор звертається до положень чинного законодавства України та зарубіжних країн, а також широкого кола доктринальних джерел. Вагомою є й емпірична основа дослідження, що містить узагальнення судової практики Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, правові позиції Верховного Суду, судові рішення судів першої та апеляційної інстанції, розміщені у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Характеризуючи позитивні сторони наукового дослідження В. А. Завтура, передусім, слід наголосити на ґрунтовному опрацюванні автором проблематики реалізації ключових елементів кримінального процесуального доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на різних стадіях кримінального процесу.

Позитивної оцінки заслуговують висновки автора щодо структури локального предмету доказування при розгляді слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (с. 56-57); розмежування сформованих на нормативному рівні стандартів доказування «обгру-

нтована підозра», «розумна підозра», «достатні підстави» в контексті застосування заходів забезпечення кримінального провадження (с. 108-121); необхідності розширення повноважень слідчого судді щодо перевірки допустимості доказів при розгляді клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (с. 140-141); доцільності доповнення КПК України ст. 315-1, у якій було б сформульовано порядок, підстави та предмет доказування при вирішенні судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження в підготовчому провадженні (с. 182-183).

З точки зору збагачення доктрини кримінального процесу новими оригінальними ідеями, цікавими є міркування автора щодо кола презумпцій при вирішенні слідчими суддями клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (с. 87-106).

Загалом позитивно оцінюючи наукову роботу В. А. Завтура, присвячену особливостям доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом, слід вказати й на деякі недоліки монографічного дослідження.

У підрозділі 1.1. рецензованої роботи автор, аналізуючи різні наукові підходи до визначення поняття заходів забезпечення кримінального провадження, їх ознак, мети, висловлює деякі міркування щодо необхідності переосмислення системи заходів забезпечення кримінального провадження. Як видається, було б логічно, аби за результатами такого аналізу автор надав власне визначення поняттю «заходи забезпечення кримінального провадження» та сформулював авторський підхід до їх системи.

Спірним також видається визначення слідчого судді як суб'єкта, на якого покладається обов'язок доказування при розгляді та вирішенні клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (с. 151). Такий підхід викликає сумніви з точки зору дотримання засади змагальності при розгляді таких клопотань.

Утім, зазначені зауваження мають формальний та дискусійний характер, відображають власні погляди рецензента та не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої монографії.

Таким чином, монографія Завтура Віктора Андрійовича «Особливості доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом: теорія і практика» є комплексною, завершеною та ґрунтовною науковою роботою, яка збагачує теорію кримінального процесу новими ідеями, висновками та науковими позиціями, а також має важливе значення для вдосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства України в частині правової регламентації доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом.

Рецензія надійшла до редколегії 02.12.20

Лоскутов Т. А.,
доктор юридических наук, доцент,
профессор кафедры организации досудебного расследования
Криворожского учебно-научного института
Донецкого юридического института
Министерства внутренних дел Украины
(г. Кривой Рог, Украина)

АКТУАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ДОКАЗЫВАНИЯ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ МЕР ОБЕСПЕЧЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА СЛЕДСТВЕННЫМ СУДЬЕЙ И СУДОМ

Рецензия на кн.: **Завтур В. А.** Особливості доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом: теорія і практика : монографія / В. А. Завтур. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 248 с.

Loskutov T.,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Organization of Pre-trial Investigation
Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute
Donetsk Law Institute Ministry of Internal Affairs of Ukraine
(Kryvyi Rih, Ukraine)

CURRENT STUDY OF THE PROBLEM OF THEORY AND PRACTICE OF CRIMINAL PROCEDURAL EVIDENCE IN THE APPLICATION OF MEASURES TO ENSURE CRIMINAL PROCEEDINGS AS A RESULT OF THE INVESTIGATIVE COURT

Review of the book: **Zavtur, V. A.** (2020) Osoblyvosti dokazuvannia pry zastosuvanni zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia sledchym suddeiu ta sudom: teoriia i praktyka : monohrafiia. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 4 (92)

Українською, англійською та російською мовами

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019*

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Коменко*

Підписано до друку 21.12.2020.
Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 19,8
Тираж 100 прим. Зам. № 2112-20

В И Д А В Е Ц Ь

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
93400, Луганська обл., м. Северодонецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2692 від 17.11.2006 р.

В И Г О Т О В Л Ю В А Ч

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
вул. Бузника 5/1 м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.